

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ ІНСТИТУТУ ЖУРНАЛІСТИКИ

Том 21
жовтень – грудень

електронна версія
на www.journ.univ.kiev.ua

Київ 2005

Свідоцтво про державну реєстрацію видано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України. Серія КВ № 4298 від 13 червня 2000 року
Засновник — Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Постановою ВАК України від 14.11.2001 №2 – 05/9 затверджено як наукове фахове видання з філологічних наук

Усі права застережено. Посилання на матеріали цього видання під час їх цитування обов'язкові

Голова редколегії,
головний редактор
Володимир Різун, д. філол. н., проф.

Редакційна колегія:

Б. І. Черняков, д. філол. н., проф. (заст. голов. ред.)

В. І. Головченко, д. політ. н., проф.

О. М. Гриценко, д. політ. н., доц.

О. В. Зернецька, д. політ. н., проф.

В. Ф. Іванов, д. філол. н., проф.

Ф. М. Кирилюк, д. філол. н., проф.

А. Є. Конверський, д. філос. н., проф.

В. П. Крижанівський, д. і. н., проф.

О. Ф. Коновець, д. і. н., проф.

Є. А. Макаренко, д. політ. н., проф.

А. Г. Позрібний, д. філол. н., проф.

О. Д. Пономарів, д. філол. н., проф.

К. С. Серажим, д. філол. н., проф.

Н. М. Сидоренко, д. філол. н., проф.

М. С. Тимошик, д. філол. н., проф.

А. А. Чічановський, д. політ. н., проф.

В. І. Шкляр, д. філол. н., проф.

Відповідальний випусковий редактор
Наталя Сидоренко, д. філол. н., проф.

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка 19 лютого 2005 року*

© Інститут журналістики, 2005

Із уроків історії

Цей тематичний випуск "Наукових записок" присвячено 100-літтю від часу появи національних українських часописів на Наддніпрянщині, що стали наслідком революційно-демократичних перетворень у Російській імперії, проголошення свободи слова та інших конституційних гарантій, введення в дію нових правил про друк на хвилі суспільно-політичних змін 1905–1907 рр.

У більшості поданих тут досліджень присутня "революційна символіка", хрестоматійні назви українських видань ("Хлібороб", "Рідний край", "Громадська думка", "Рада", "Нова громада", "Сніп", "Слобожанщина", "Добра порада", "Літературно-науковий вісник" тощо), знакові постаті в історії української культури цієї доби: М. Міхновський, М. Грушевський, Є. Чиженко, В. Леонтович, брати Шемети, Д. Дорошенко, Леся Українка, Б. Грінченко, С. Єфремов, О. та С. Русови, В. Винниченко, Д. Яворницький та ін. Усі статті об'єднують спільні завдання: простежити всеукраїнський контекст революційних подій у Росії, визначити шляхи й особливості становлення і розвитку національної періодики, виявити непохитні традиції інтелектуально-національної праці на творчій ниві.

Різноманітний змістовий спектр публікацій цього збірника зосереджується навколо ключових тем початку ХХ ст.: перетворення "етнографічних істот" у свідому націю, формування державних основ, відстоювання громадянських і національних свобод. Ці ідеї простежуються у всіх поданих тут матеріалах – у дослідженні цензурно-політичних заборон, огляді провінційної преси (харківської, катеринославської, полтавської, таврійської), аналізі публіцистики й листування, оцінці відгуків преси на революційні події (періодика православної церкви, волинські й буковинські газети та журнали, польські часописи), визначенні художнього тла та мистецького сприйняття демократичного пафосу 1905–1907 рр. (Леся Українка й Леонід Андреев, Михайло Коцюбинський і Марко Кропивницький та ін.).

Особливу вагу мають оригінальні першоджерела – архівні матеріали, залучені до статті про братів Шеметів, ініціаторів першого українськомовного тижневика "Хлібороб" (Лубни, 1905). Як зразок публікацій поступової національної преси, подані тут дві статті з харківських газет адвоката М. Міхновського ("Українська платформа" і "Вибори до Державної Думи"), а також стаття Софії Русової про спадкоємність духовних традицій часописів із однаковою назвою "Український вестник" (Харків, 1812; Петербург, 1906). Показчики змісту двох журналів, що вийшли у світ у 1906 р., у Києві – "Нова громада" та Петербурзі – "Украинский вестник", допоможуть дослідникам преси зорієнтуватися у тематиці, жанровій палітрі, авторському колективі цих двох часописів як потужних виразників суспільно-політичної, національно-патріотичної, художньо-естетичної думки українського громадянства початку ХХ ст.

Серед авторів цього випуску – професори й доценти, доктори і кандидати наук, асистенти й аспіранти, газетярі-практики і студенти, які представляють різні регіони України: Київ, Харків, Львів, Луцьк, Запоріжжя, Чернівці, Полтаву. Кожен із них знаходить у національній історії ті неповторні штрихи, самобутні деталі, творчі настанови, духовну енергію, без яких немислима сьогодні українська журналістика.

Наталя Сидоренко

ЗМІСТ

Вступне слово

Сидоренко Н. М. Із уроків історії	3
---	---

Традиції української преси

Крупський І. В. Російська революція 1905 р.: передумови виникнення, її вплив на становлення української преси	6
Сидоренко О. І. Цензурно-політичні "скорпіони" в боротьбі з українськомовною пресою в Росії (1905–1907)	12
Старовойтенко І. М. Щоденна газета "Рада" (1906–1914) у контексті епістолярної спадщини	16
Михайлин І. Л. Харківська журналістика в період першої російської революції	25
Школьна О. Д. Преса Катеринославської губернії (1905–1907): тематичні аспекти, тенденції розвитку	38
Яблоновська Н. В. Перша російська революція і доля кримськотатарських видань Криму	51
Касаткін К. П. Цензурні та видавничі умови існування київської преси (1905–1907)	57
Волобуєва А. М. Політичні орієнтири київської преси у сприйнятті революційних подій 1905–1906 рр.	62

Видавнича діяльність

Тимошик М. С. Українська видавнича справа в умовах формального проголошення свободи друку	68
Благовірна Н. Б. Становлення і розвиток української видавничої справи Галичини після російської революції 1905 р. (на прикладі "Українсько-руської Видавничої Спілки")	74

Відгуки періодики

Сидоренко Н. М., Сидоренко О. О. Національні настанови польської преси на початку ХХ ст.	81
Бойко А. А. Тіні забутих часописів: періодика православної церкви 1905–1907 рр.	86
Василик Л. Є. Буковинська преса про зародження української національної періодики Наддніпрянщини початку ХХ ст.	91
Кравченко С. І. Відгуки "Волынских епархиальных ведомостей" на революційні події 1905–1907 рр.	96

Літературне осмислення революційних уроків

Боярська Л. В. Образ Іуди Іскаріота як символ постреволюційного ренегатства (за творами Лесі Українки та Леоніда Андреева)	100
Семенко С. В. Художнє осмислення національно-визвольних змагань 1905–1907 рр. на сторінках журналу "Рідний край"	107
Дудко В. І. Твори Михайла Коцюбинського в журналі "Русское богатство" епохи революції 1905–1907 рр.	111

Постаті

Забіяка І. М. Події 1905–1907 рр. у житті Василя Горленка	116
Богуславський О. В. Публіцистика Миколи Міхновського у світлі революційних зрушень 1905 р.	122

Дисертаційне дослідження

Кобинець А. В. Громадсько-політичне життя – чільна тема щоденника "Громадська думка" (1905–1906)	129
Хітрова Т. В. Особливості німецькомовної преси Запорізького краю початку ХХ ст.	137

Архівні фонди

Пустовіт Т. П. Документальні факти про родину Шеметів та газету "Хлібороб"	141
--	-----

Студентська наука

Шебеліст С. В. Відображення студентського національного руху в тижневику "Рідний край" полтавського періоду (1905–1907)	149
Цой Ю. М. Діяльність української петербурзької громади в контексті революційних подій 1905 р.	152

Показники

Сидоренко Н. М. Журнал "Нова громада" (Київ, 1906)	156
Сидоренко Н. М. Журнал "Украинский вестник" (Петербург, 1906)	166

І. В. Крупський,
д. філол. н., проф.
УДК 070. 41 (477)

Російська революція 1905 р.: передумови виникнення, її вплив на становлення української преси

Аналізуються причини виникнення революції 1905 р., досліджується її вплив на розвиток українського національного руху і української преси зокрема.

Political and cultural factors of the revolution of 1905 are analyzed in the article as well as its influence on the Ukrainian movement and the process of the national mass media development.

На початок ХХ ст. у Російській імперії склалася загальноекономічна криза: закривалися фабрики і заводи, тисячі робітників опинилися на вулицях. Лише у Харкові 1902 р., наприклад, було 16 тис. безробітних; у Катеринославі – понад 15 тис.; у Донбасі звільняли кожного п'ятого робітника [1, 574]. Почалися страйки, демонстрації, які охопили Київ, Одесу, Катеринославі...

За цих умов, коли українські товариства, громади та партії були урядом практично заборонені або перебували в ембріональному стані, серед робітничого класу України все більше ширяться ідеї класової боротьби, що затіняють ідею національно-визвольного руху. Однією з причин переміщення акценту боротьби була національна структура українських міст. Адже швидкий промисловий розвиток тієї частини України, що перебувала під протекторатом Росії, викликав приплив населення майже з усіх регіонів Росії. Внаслідок цього в деяких містах Катеринославської, Херсонської і Київської губерній помітно переважало російське населення. Наприклад, у Миколаєві на початку ХХ ст. росіян було 66,3 %, українців – 27,5 %, у Харкові відповідно – 62,8 % і 26 %, в Одесі – 47,4 % і 9,2 %, у Києві – 54,5 % і 21 % [2, 23].

А втім, саме на російський та зрусифікований пролетаріат імперії опиралася й заснована 1898 р. у Мінську РСДРП, члени якої проводили значну ідеологічну роботу і в Україні. Так, друкований орган РСДРП "Искра" лише протягом 1903 р. надрукував 93 кореспонденції, присвячені Києву і Київській губернії [3, 4]. Члени РСДРП не лише налагодили нелегальне розповсюдження в Україні своєї газети, а й організували видан-

ня російською мовою "Киевского социал-демократического листка". Зрештою, їм вдалося провести за своїм сценарієм у 1903 р. у багатьох містах України масовий політичний страйк. Звичайно, цей страйк аж ніяк не захищав національних інтересів українців. Це наголошувалося і в листівці, яку видала РСДРП, – "Значення визвольного страйку у визвольній боротьбі російського пролетаріату" [3, 88], що свідчило про нехтування членами РСДРП інтересів українського народу: в листівці навіть не згадувалося про українських пролетарів.

Однак з наростанням революційних подій в імперії усе частіше лунають голоси на захист прав поневолених націй. Українська громадськість при першій же нагоді – на мітингах, зборах – неодноразово ухвалює резолюції із вимогою скасувати заборону українського друку. Такі вимоги надходили на адресу міністра внутрішніх справ з Києва, Харкова, Одеси...

У цей час українство певною мірою представляв лише єдиний друкований орган – місячник "Киевская старина". Однак 1903 р. у Києві з'явилося перше число нелегального часопису "Вісник української київської студентської громади", у Житомирі вийшов часопис "Мысль", який видавали учні Волинської духовної семінарії. Водночас революційний рух на теренах імперії розширювався, що призвело, зрештою, до "кривавої неділі" у Петербурзі. Розстріл мирних демонстрантів викликав хвилю обурення по цілій імперії, не обминув він й України.

Після "кривавої неділі", як згадував царський сановник С. Вітте, "революція захоплювала все населення. Вищі кола були не-

задоволені; молодь – студенти, учні шкіл – вірили тільки тим, хто проповідував анти-державні теорії; більша частина професорів доводила, що треба все перегорнути; земські та міські діячі заявляли, що врятувати ситуацію може конституція; промислові та торговельні діячі підтримували революційні ідеї й давали пожертви на революцію... Без перебільшення – уся Росія була схвильована і мала спільний лозунг: "Так далі не можна жити!" [4, 220].

Під впливом революційних подій 1905 р. відбулося значне піднесення й національно-визвольного руху багатьох націй, що населяли імперію. Торкнулося воно й України, про що, наприклад, свідчить огляд департаменту поліції: "Партизаны "украинства" принесли в 1905 р. в Россию особый украинский (малорусский) язык, как орудие борьбы против роста русской культуры в среде южнорусского населения" [5, 22]. Українські ліберальні партії консолідуються, намагаються заснувати свій друкований орган. Однак цензура відхиляла будь-які прохання про заснування газет чи журналів. Робилися й спроби налагодити випуск безпартійних часописів. Наприклад, у грудні 1905 р. український громадсько-політичний діяч А. Лихнякевич писав О. Русову: "Ваш почин в справі видання українського часопису, виголошений в № 321 "Нашей жизни", і заклик до збирання грошей на цю річ, – якраз на часі і, без сумніву, викличе між українцями як співчуття до свого, так і щире Вам подяку" [7, 1]. Таким чином, лише напередодні 1905 р. було відхилено 22 клопотання про дозвіл на вихід українськомовних видань [9, 6].

Тим часом II з'їзд Революційної української партії (РУП), що відбувся в Києві наприкінці 1905 р., змінив назву партії на УСДРП. Розуміючи, що партії не вдасться налагодити випуск друкованого органу українською мовою та ще й в етнічних межах України, ухвалили за активної участі С. Петлюри та П. Понятенка заснувати у Петербурзі місячник "Вільна Україна", про напрям якого свідчить певною мірою уже сама назва журналу.

Зрештою, активність українських політичних партій та громадських організацій, особливо "Просвіти", наростання невдоволення народних мас урядовою політикою змусили Миколу II погодитися на деякі демократичні зміни. Маніфестом 17 жовтня він обіцяв надати народам Росії "свободу особи, слова, сумління, зібрань та союзів". Так почали виникати нові партії, які, сповідуючи

соціалістичні ідеали, стояли на захисті інтересів української нації. Таких партій лише з 1905 до 1907 р. було засновано близько 30 [10, 21].

Прийняття Маніфесту вороже зустріли російські шовіністи. Розпочалося швидке зростання монархічних організацій: 8 листопада виник "Союз русского народа", членами якого могли бути лише "природные русские люди" [11, 2]. Члени союзу вважали, що "... маніфест ніякої сили й жодного значення не має" і закликали "боротися всіма силами і засобами, щоб влада царя була необмеженою, щоб цар був необмеженим монархом" [12, 56].

Відразу ж, у день оприлюднення царського Маніфесту, у Києві зібрався редакційний комітет, щоб обговорити план видання першого номера щоденної української газети "Громадське слово". І в цей же час у Києві чорна сотня влаштувала погроми. Налякані погромами, київські друкарні боялися друкувати українську газету лише на підставі Маніфесту 17 жовтня. Чекали окремого спеціального письмового дозволу від губернатора. Губернатор, як і можна було очікувати, такого дозволу давати не поспішав. Терміни видання першої української газети затягувалися.

Однак у Лубнах, на Полтавщині, місцеві українські патріоти зуміли домовитися з керівництвом місцевої друкарні про друкування українського часопису. Так, у листопаді 1905 р. у Лубнах з'явилася перша на теренах Наддніпрянщини українськомовна газета "Хлібороб". Підписував її як редактор наймолодший із братів Шеметів – Микола, хоча насправді редактором був старший брат Володимир, який ще перед революцією 1905 р. спробував видавати щоденну газету "Поступ", але не отримав дозволу міністерства внутрішніх справ.

Публікації часопису відрізнялася безкомпромісною постановкою злободенних, життєвих питань, були пронизані чіткою, лаконічно сформульованою національно-патріотичною думкою. Щодо національного питання, то "Хлібороб", як це випливає зі стаття, підписаній криптонімом В. К. "Як залагодити справи народів Російської держави", опублікованій у п'ятому числі газети, виходив з інтересів Української народної партії (ця партія утворилася внаслідок першого розколу РУП 1902 р.).

Однак не довго формував українське інформаційне поле часопис "Хлібороб". У грудні 1905 р., на п'ятому числі, він був заборонений. Та, незважаючи на його короткий вік

часопис відіграв чималу роль як у становленні національного українського інформаційного поля на Наддніпрянщині, так і в розвитку національної свідомості народу. Заслуга "Хлібороба" була і в тому, що він відкрив нову еру в історії культури й суспільно-політичної думки України і після його появи українська преса вже ніколи, незважаючи на будь-які заборони, не переривала свого родоводу.

Після заборони "Хлібороба" В. Шемет намагався продовжити видання часопису під назвою "Хліборобська справа", однак, незважаючи на "конституційні свободи", усі його клопотання не мали результатів.

Та прогресивна українська молодь не відступила. Наприкінці грудня 1905 р. члени гуртка "Українська демократична громада", до якого входили Л. Жебуньов, Г. Маркевич, П. Мирний, Г. Коваленко, на одній із своїх нарад, розуміючи, що "Хлібороб" не зможе вижити в розбурханому морі російського шовінізму, вирішили розпочати збір коштів для створення нового видання. Видавцем обрали Г. Маркевича, обов'язки головних редакторів поклали на М. Дмитрієва та Г. Коваленка. Часопис вирішили назвати "Рідний край".

25 грудня 1905 р. у Полтаві, рівно через місяць після прийняття царською адміністрацією "Тимчасових правил про друк", побачило світ перше число тижневика "Рідний край", який відкривався поезією-маніфестом П. Мирного "До сучасної музи":

З слова живого скуй самопали,

Й з ними між люди іди.

Бий ними, музо, всяку неправду,

Хто б не вчинив її, бий!

А в програмній статті, що була колективно створена всіма членами редакційного комітету і друкувалася у першому числі часопису, окреслювалася мета тижневика: "Ми виходимо на широкий світ, щоб боротися за кращу долю усіх трудящих, покривджених, обідраних, щоб визволити людей наших і цілий наш милий край з неволі...".

Авторський колектив журналу, обираючи нелегкий і небезпечний шлях розбудови рідної культури, прагнув розбудити національну свідомість українців, виховувати в них почуття національної гідності. Мета, яку ставив перед собою журнал, визначалася вимогами життя, потребами духовного і політичного відродження українського народу, усвідомленням українською інтелігенцією свого місця і ролі в суспільстві. І закономірно, що часопис "Рідний край" за своєю ідейною

спрямованістю був безпартійним. Це свідчить про те, що для видавців важливими були не політичні амбіції певної партії чи групи людей, а згуртування загальноукраїнського руху на шляху до створення повноцінної європейської нації. Саме тому для повного і всебічного висвітлення життя редакція намагалася залучити до участі в роботі якомога більше людей: "Може, у Катеринограді або Маріуполі лучиться який цікавий випадок, що годилося списати його до часописі, – спішіть та засилайте, – писав П. Мирний в одному з листів до свого приятеля Я. Жарка 9 січня 1906 р. – Часопис повинна слідувати за щоденним життям, красне письмо се так додали, щоб закрасити часопис. Та лічилися ще й з тим, що нас досі не пропускали до публіцистики, а тільки до красного письменства" [13, 521].

Редакція "Рідного краю" при висвітленні суспільно-політичних проблем неодмінно наголошувала на двох аспектах, які, на її погляд, могли привести до автономії України: державність української мови і діяльність українських депутатів у складі Державної думи. Тому закономірно, що в період виборів до Думи редакція розповідала про кандидатів до неї, радила обирати лише тих, хто слугуватиме інтересам українців, дбатиме за інтереси України. Про це, зокрема, систематично йшлося в публікаціях рубрик "З життя на Україні", "З життя політичних партій", "З життя по всій Росії" та ін.

Коли ж Думу було розпущено, газета відверто виступила проти уряду. Зокрема, 22 липня 1906 р. в передовій статті, автором якої був М. Дмитрієв, зазначалося: "Думу розпущено. Державну Раду теж розпущено. Спасителем "отечества" залишився той самий уряд, котрому Дума одноголосно виразила своє повне недовір'я. Народ багато вже зазнав таких "спасателів" і не очікує від них ніякого спасіння, а тільки притаївся і взира, яку ще риз для нього безодню "спасательный" уряд... Суспільство стоїть на роздоріжжі біля стовпа, на котрому написано: "Управо підеш – попадеш в неволю; уліво – буде велика боротьба. Треба добре поміркувати, кудю йти".

За цю статтю номер газети був конфіскований. Зрештою, така ж доля спіткала і номер за 8 серпня [8, 3]. На цей раз причиною конфіскації стала стаття, в якій редакція критикувала уряд за воєнно-польові суди, намагання перешкодити лівим партіям брати участь у виборах до Думи і створення сприятливих умов для діяльності "Союза ис-

тинно русских людей" та інших правих партій. Знайшла цензура "крамолу" й у заклику редакції до читачів, що був надрукований у № 39 газети за 1906 р.: "Не вірити тим промовцям, які будуть держать руку бюрократії, а піддержувать тих проводирів, які справді стоять за поліпшення життя, за волю для всього народу і за землю, – а у нас на Україні – які ще й домагаються для цього автономії".

Економічні питання редакція "Рідного краю" неодмінно пов'язувала з політичними проблемами. Так, аналізуючи причини зубожіння українського села, в одному з номерів у кінці лютого 1906 р. редакція зазначила, що в цих бідах народу винне "державне хазяйнування": "Дорого у нас все, до чого не кинься, а все через те, що дуже високі непрямі видатки накладають на чай, цукор, горілку, на сірники, на товар, що йде з-за границі. Тільки й дешево в нас, що життя і людська праця. Ніде в Європі так не знущаються з людей і так мало не платять, як у нас... Доки в державі сам народ не матиме сили й права в своїх руках, доти не буде доброго християнського хазяйнування. Селянинові треба землі. Доступитись до неї трудно, тому, на думку редакції, треба, щоб земля належала селянам. Але як це зробити? – запитувала редакція і відповідала: "Коли землю почнуть вільно продавати й купувати, то скоро її скуплять грошові люди і хлібороби знову буде без землі. Через те треба так зробити, щоб земля тая не купувалась й не продавалась, а належала цілому народові й давалась за невеликі гроші тому, хто її оброблятиме, в оренду, й доти, доки схоче її обробляти".

Окрім цього, розгортала свою думку редакція далі, "треба позаводити добрі школи, зменшити податки". На риторичне запитання, де ж взяти для цього кошти, зазначила, що все залежить від уряду: "Як уряд буде народній, – то він не воюватиме з народом. Значить, проти народу не треба буде содержувати війська, козаків, жандармів, стражників... Так збережемо багато мільйонів". Редакція радила "скоротити число чиновників, а щодо податків, то завести податки з доходів, щоб багатий більше й платив".

На якихось одних політичних гаслах, висловлюваних тією чи іншою партією, редакція "Громадської думки" не зациклювалася, а ознайомлювала читачів з програмами та діяльністю різних політичних партій – монархістів, конституційних демократів, українських радикалів, соціалістів, причому особливих симпатій до будь-якої з них не висловлювала. Основним лейтмотивом її публі-

кацій було звільнення і об'єднання українського народу, розвиток його самобутньої культури, реабілітація української мови. Тобто ті проблеми, які уряд вирішував не на користь українства. Саме за це протягом усього періоду, коли газета виходила у світ, а за цей час вийшло 190 номерів, за нашими підрахунками, зробленими на основі аналізу архівних документів, проти неї було порушено понад 10 судових справ, не кажучи про десятки накладених штрафів на більш як кілька сотень карбованців.

Зрозуміло, що формування українського інформаційного простору в такому напрямі, як це робила редакція "Рідного краю", викликало рішучий протест уряду. Це призвело до того, що в провінції надалі часопис видаватися не міг. Тому вирішено було перенести його видання до Києва. Таким чином, з кінця жовтня 1907 р. часопис почав видаватися в Києві. Очолила редакцію О. Пчілка, яка і стала першою українською жінкою-редактором на Наддніпрянщині.

Однак і в Києві, як заявила О. Пчілка, редакція не мала наміру змінювати напрям часопису. За це редакцію знову очікували покарання: конфіскація номерів, великі грошові штрафи і навіть попередження про закриття часопису.

У 1906 р. виповнилося 25 років від дня виходу журналу "Киевская старина". Хоча гостро відчувалася потреба ввести в національне інформаційне поле не лише газету, а й журнал, який би видавався рідною мовою і виходив у столиці України. Таким "переходним до нових вимог" часописом став журнал "Україна". Друкувався він двома мовами – українською і російською. Був це місячник, обсяг якого становив 10–12 друкованих аркушів, що складався з двох частин: наукової та інформаційно-публіцистичної. Друкувалися в ньому твори І. Нечуя-Левицького, В. Доманицького, І. Франка. Нерідко зі своїми публікаціями на його сторінках виступав С. Петлюра. Усі національні проблеми редакція вирішувала через призму соціалістичної ідеології.

Тим часом, наприкінці 1905 р. В. Леонтович отримав дозвіл на видання щоденної політичної, економічної та літературної газети "Громадська думка" і в останній день року встиг видати її перший номер. Видання це побачило світ замість задекларованої газети "Українське слово", на яку й, власне, було подане прохання на випуск.

Завдяки широкому колу авторів редакції, а серед них були Б. Грінченко, його дружина М. Загірня, В. Самійленко, А. Тесленко,

А. Кримський, М. Лисенко, В. Доманицький та ін., редакція торкалася усіх важливих суспільно-політичних проблем, використовувала весь арсенал тогочасних газетно-публіцистичних жанрів – від заміток до великих аналітичних статей, від віршів до гумористично-сатиричних жанрів.

Та не уникнув і він пильного ока цензури, яка майже в кожному номері вбачала якусь "ересь" чи "заклик до повалення ладу шляхом насильства". При цьому уряд розумів, що видання українською мовою неодмінно будуть "порушувати правила і надалі", й тому зобов'язував усі "підозрілі" публікації перекладати російською мовою й надсилати їх прокуророві [6, 177]. А тим часом і в самій редакції між її членами почалися дискусії щодо подальшого вирішення економічних проблем у державі (політичний же курс був визнаний усіма і не брався під сумнів – домагатися автономії України). Так, В. Леонтович доводив, що земельну реформу треба здійснювати поступово, і безапеляційно заявляв, що не хоче, аби за його підписом виходила газета, яка підбурює проти заможних мас; В. Грінченко був лише за те, щоб відібрати в багатих землю задарма. Зрештою, дійшло до того, що В. Леонтович передав видання газети Є. Чикаленкові, а редактором її став Ф. Матушевський. В. Грінченко змушений був залишити часопис, а незабаром у редакції був проведений обшук, під час якого знайшли деяку заборонену літературу, що стало причиною для остаточного закриття видання.

Що ж до масового представництва українських політичних партій у періодичній пресі, то до 1905 р. його фактично не було. Партіям не вдавалося налагодити постійний випуск своїх часописів: на перепоні стояли урядові заборони. "Репресії проти українства, – зазначав В. Дорошенко, – стають на порядку деннім, сиплячися день за днем ніби з рогу достатку, набираючи характеру послідовної системи в міру того, як міжнародний горизонт почали вкривати зловісні хмари" [14, 82]. Звичним явищем стали переслідування за належність до українських товариств, за передплатування українських часописів, за розмови українською мовою на службі тощо. За таких умов діяльність українських партій ставала неможливою.

Таким чином, часописи "Хлібороб", "Рідний край" і "Громадська думка", незважаючи на їхню недовговічність, вперше в історії України зайняли провідне місце в українському інформаційному полі, заклали фундамент

для подальшого розвитку української національно-патріотичної преси, і завдяки їхній діяльності український народ відчув себе політичною нацією, здатною до творення своєї держави. Саме завдяки українській національно-патріотичній пресі українство у своєму політичному розвитку на початок ХХ ст. пройшло декілька етапів: етап українознавства, українофільства та українського націоналізму, які, безсумнівно, були певним чином пов'язані між собою. Зокрема, в період українознавчого етапу викристалізовувалося питання про необхідність створення української державності, причому не лише в рамках слов'янської федерації, а й у формі самостійної держави. Етап українофільства позначився не лише поглибленням рефлексій над буттям народу, а й періодом "практичного українофільства", що виявилось в діяльності громад, земському русі, у спробах об'єднання всіх опозиційних та революційних елементів у боротьбі за конституцію, просвітництво мас тощо.

Пройшовши фазу українофільства, інтелектуальна еліта на початку ХХ ст. дійшла до декларування своєї українськості, стала, власне, українською [15, 15]. Без цілеспрямованої, систематичної діяльності української преси таке порівняно швидке пробудження українства, залучення його до активного політичного життя навряд чи могло б відбутися. Тому навіть після закриття цих часописів їхнє місце могли зайняти лише такі видання, які продовжували лінію на національно-культурне відродження української нації, на автономію України. Для цього в суспільстві уже був підготовлений належний ґрунт, й інших часописів українська нація, що пробуджувалася від політичного сну, вже не сприймала.

Звичайно, царський уряд намагався не допустити розширення мережі української преси, забороняв її розповсюдження, стежив за тими, хто організовував її читання, причому нерідко розповсюджувачів і читачів преси навіть арештовували. Однак усе ж це мало допомагало.

Серед інших часописів, які спричинили розвиток національної свідомості, – газети "Народна справа", "Вісти", які видавалися в Одесі у 1906 р., "Добра порада" і "Запоріжжя" (Катеринослав), "Слобожанщина" і "Порада" (Харків), низка часописів Києва. Однак із 34 друкованих органів, які видавалися в першій половині 1906 р., до кінця року залишилося менше десяти, та й названих ча-

сописів усього вийшло лише по кілька номерів [16, 9]. Проте розвиток української преси все ж заборонити ніхто не міг.

1. Історія Української РСР: У 2 т. – К., 1963. – Т. 1.
2. Г. К. Матеріали к вопросу о земельной политике на Украине // Украинский коммунист. – 1919. – № 1.
3. Парасунько О. Массовая политическая забастовка в Киеве в 1903 г. – К., 1953.
4. Витте С. Воспоминания. – Берлин, 1924.
5. Центральний державний історичний архів України у Києві (далі ЦДІА). – Ф. 385, оп. 2, спр. 134.
6. Там само. – Ф. 295, оп. 1, спр. 7.
7. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАН України (далі ІР НБУВ). – Ф. 159, спр. 108.
8. Там само. – Ф. 10, спр. 17986.
9. Сидоренко О., Шудря Н. Нездійснені проекти українських періодичних видань

II пол. XIX – поч. XX ст. // Вісн. Київ. ун-ту. – 1991. – Вип. 23.

10. Білоус А. Діяльність конституційно-демократичної партії в Україні під час першої російської революції: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1993.

11. Устав и основоположение Союза русского народа. – М., 1906.

12. Союз русского народа: по материалам чрезвычайной следственной комиссии Временного правительства 1917 г. – М.; Л., 1929.

13. Мирний П. Лист до Я. Жарка. 9 січня 1906 р. // Мирний П. Збір. творів: У 7 т. – К., 1971. – Т. 7.

14. Дорошенко В. Українство в Росії: Новітні часи. – Відень, 1916.

15. Кармазіна М. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX ст.). – Автореф. дис. ... докт. політ. наук. – К., 1999.

16. Україномовна преса Росії 1905–1907 рр.: Анот. покажчик періодичних видань / Укл. О. І. Сидоренко. – К., 1987.

О. І. Сидоренко,

ж-ст

УДК 070.41 (477)

Цензурно-політичні "скорпіони" в боротьбі з українськомовною пресою в Росії (1905–1907)

У статті аналізуються умови розвитку українськомовної періодики на території Російської імперії в період російської революції 1905–1907 рр., особлива увага звертається на цензурні та адміністративно-політичні переслідування демократичної преси.

The article deals on the processes of the Ukrainian language periodicals development in the Russian empire in the period of the revolution of 1905–1907; the attention is concentrated on the issues of censorship, administrative and political persuasion of the democratic mass media.

Російська революція 1905–1907 рр. дала енергійний поштовх до розвитку періодичних видань на всіх територіях Російської імперії. Науковці особливо активно вивчали умови функціонування легальної, революційної, пролетарської преси цього періоду (зокрема дослідження О. Бережного, О. Огорокова, С. Смирнова, Р. Оганесяна, Б. Єсіна, Є. Корнілова та ін.). Останнім часом з'явилися публікації російських учених, присвячені історії правового регулювання редакційно-видавничих відносин, діяльності цензурних установ та окремих цензорів часів Російської імперії [2]. Звернулися до своїх національних джерел білоруські дослідники, називаючи пореволюційні перетворення 1905–1907 рр. "ною епохою розвитку громадянства" і створення періодичної преси білоруською мовою [13, 161].

В історію української журналістики вписані нові документальні сторінки завдяки дослідженням Є. Демченко, М. Гончарук, І. Крупського, О. Мукомели, В. Рубана та ін. Але й досі чимало фактів та імен, пов'язаних зі створенням місцевої преси на території України, чекають своїх дослідників. Відсутність повної бібліографії українських періодичних і продовжуваних видань, розпорошеність комплектів та поодиноких чисел (іноді рідкісних) національної преси у фондах закордонних бібліотек та архівів (передусім – російських), недоступність багатьох газет і журналів для науковців не сприяють відтворенню цілісної системи преси та її комплексному аналізу. Проте ця проблема існує десятиліттями і поволі, завдяки дослідженням Науково-дослід-

ного центру періодики Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника та Науково-дослідного центру періодики, починає набувати характеру системних і цілеспрямованих розробок.

Мета цієї статті – виявити політичні та національно-духовні умови розвитку українськомовної преси на території Росії після революційних зрушень 1905–1907 рр., засвідчити потребу українців різних регіонів імперії творити громадську думку, незважаючи на численні переслідування, арешти, заборони, цензурні та адміністративно-політичні перепони, які дослідники неодноразово називали "отруйними скорпіонами", що перешкоджали розвитку демократичної думки. За підрахунками, проведеними на підставі архівних документів Російського державного історичного архіву Росії (РДІА) у Санкт-Петербурзі та публікацій у періодичній пресі того часу, від листопада 1905 р. до червня 1907 р. про вихід у світ заявили 56 українськомовних газет і журналів, але своє існування бодай одним номером підтвердили лише 25 видань.

Оглядаючи процеси розвитку українськомовної періодики, публіцист петербурзького журналу "Украинский вестник" П. Я. Стебницький писав у 1906 р.: "Все ж спроби створити рухливий і чутливий орган преси для ширших верств українського народу розбивались об кам'яну стіну, споруджену таємним розпорядженням 1876 р., завдяки якому численні клопотання із різних міст про дозвіл періодичних видань українською мовою неминуче оголошувались "не подлежащими удовлетворению", незалежно від характеру проєктованого видання; таких нездійснених

спроб за останнє десятиріччя можна нарахувати кілька десятків" (1906. – № 1. – С. 87).

Справді, навіть після проголошення Емського указу 1876 р. до Головного управління у справах друку Російської імперії продовжували надходити видавничі клопотання української інтелігенції. Серед таких проектів – часописи рідною мовою: щомісячний літературно-етнографічний журнал "Україна" у Києві (1881), однойменне видання знову ж у Києві (1899), часописи "Порада" (Чернігів, 1896) і "Промінь" (Санкт-Петербург, 1899), які мали виходити за сприяння Олени Пчілки, О. К. Коваленка, О. Л. Глібова, М. І. Міхновського. Жодна програма не була схвалена російськими чиновниками.

Така сама доля спіткала проєктовані видання в 1901–1904 рр., коли значно зросла кількість заяв до Головного управління у справах друку; жодне з 14 клопотань не отримало позитивної відповіді. У такій катастрофічній ситуації значно зросла консолідація прогресивних сил, що виступали за відміну заборон видання книг і періодики українською мовою. Це відбувалося не тільки на українських територіях, а й у столиці Російської імперії – Петербурзі. Скажімо, газета "Наши дни" активно подавала матеріали про українське питання (писали Шраг, Лосевич та ін.), газета "Сын Отечества" опублікувала важливу відозву української інтелігенції "О нуждах украинской печати" (1905. – 15 / 28 марта).

Драконівські закони стосовно української мови анулювала лише перша російська революція: Маніфест 17 жовтня і "Тимчасові правила про друк" від 24 листопада 1905 р. надавали права громадянства і для українського друку. Варто зазначити, що ні Маніфест, ні правила про пресу не скасовували закон 1876 р., тому губернатори, яким надавалося право видачі свідоцтв, неохоче йшли на дозвіл українських газет і журналів. Подібний приклад спостерігався в Одесі, коли місцевий градоначальник відмовив видавцеві зпроєктованого видання "Народна справа", зазначаючи: "Явочний порядок ... ще тільки обіцяно, але не дозволено" [6].

Газета з'явилася у російському варіанті, тому змушена була повідомити читачам: "Мнение г. Одесского цензора относительно обещанных манифестом 17 октября свобод, в отношении по крайней мере к свободе украинского слова, лучше всего явствует из того, что он даже само слово "украинский" считает нецензурным, почему в извещении об украинском митинге 23 ноября, помещенном в

"Одесских новостях", он вычеркнул это слово" (1906. – 1 янв.).

Нелегким був шлях української національної преси до свого читача. Постійні присіпкування, перестороги, надумані заборони, політичні та адміністративні штрафи переслідували видавців та редакторів на кожному кроці. Скажімо, у відповідь на запрошення до участі в щоденнику "Громадська думка" А. Кримський писав із Москви: "А я не верю (підкреслено А. Кримським. – О. С.), чтобы была разрешена печать нам... У нас, в Москве, мало кто верит в искренность Витте. Издания, такие как "Русские ведомости", по обязанности и по политическому такту пишут о доверии к правительству, но я же хорошо знаю, что те, кто так пишет, имеют большую неуверенность в душе своей; относительно меня же, "академической" публики, то она склонна считать весь Манифест 17 октября провокацией" [4].

Справді, не були дозволені київським градоначальником газета "Громадське слово" і журнал "Нове життя" (згодом – "Громадська думка" і "Нова громада") з огляду на "політичну програму" видань, в якій ніби вимагалося повалення існуючого державного устрою, створення автономних областей на околицях імперії, перебудови її на засадах федеративності тощо [11]. Телеграфно звернувся до голови Ради міністрів Росії С. Вітте і полтавський поміщик В. Шемет, висловлюючи прохання видавати газету "Лубенщина" на Полтавщині. Не дочекавшись відповіді, він розпочав випуск тижневика для селян "Хлібороб", що вийшов "явочним порядком" (без офіційного дозволу) за сприяння Лубенської української громади. Поява цієї першої суто української (за змістом і мовою) газети в Східній Україні стала патріотичним подвигом родини Шеметів.

Часопису не бракувало передплатників і читачів – 5 тисяч примірників розповсюджувалися швидко. Але місцева адміністрація прагнула газету закрити і вилучити її номери. Не відставала у злісній критиці реакційна преса. Зокрема, чорносотенний "Киевлянин" кілька разів апелював до окружного суду в Лубнах, полтавського губернатора та інших сил, що мали покласти край подібній нелегальній сваволі й "потурбуватися про те, щоб знову ввести в дію закони Російської імперії" (1905. – 7 груд.). Таким чином, четвертий номер "Хлібороба" був конфіскований. П'ятий номер "за непорозумінням з адміністрацією" вийшов із запізненням. Згодом втрутився суд, призупинивши видання лубенського тижневика [12].

За видавничими процесами стежили й оглядачі журналу "Нова громада". У лютому

1906 р. повідомлялося про сумне становище і складну долю преси після проголошення свободи слова. Це засвідчували цифри: приблизно за місяць припинили існування не менше 80 періодичних видань, арештовано понад 60 редакторів, які витратили на заставу майже 350 тисяч карбованців викупних грошей (№ 2. – С. 121). А вже у березневій книжці журналу зазначено: "Сучасна свобода преси ще гірше часом дошкулєє письменникові, аніж попередня цензура" (№ 3. – С. 101). Не сприяло поширенню українського слова й оголошення на певних територіях "воєнного стану", що призводило до придушення найменших демократичних виявів. Із метою боротьби з революційним рухом у Російській імперії лише з грудня 1905 до січня 1906 р. воєнний стан введено в 62 містах, стан надзвичайної охорони – у 23, а посиленої – у 18 [7].

Конфіскації, заборони, арешти переслідували київський щоденник "Громадська думка". В одному з листів до А. Кримського тодішній редактор газети Б. Грінченко повідомляв про заборону видання за публікацію вступної статті у № 21: це була "остання крапля", адже цензор Нікольський кожен номер із підкресленими місцями надсилав київському генерал-губернаторові; цензура притягла редакцію до судової відповідальності за вісім справ [5]. Покарання сипалися одне за одним: 25 січня 1906 р. видання газети призупинено "на час дії воєнного стану в м. Києві" [16], але 4 лютого губернатор скасував це розпорядження [10, арк. 6]; кримінальній відповідальності підлягали автори статті "Загальні збори партії "Народної свободи" (9 березня), передової статті "Ні слова правди" і замітки "Відозва солдат артилерійської бригади" (8 червня), кореспонденції "Події в Юзівці Катеринославської губернії" (28 червня), статті "Село і розпуск Думи (лист з Проскурівського повіту на Поділлі)" (18 липня), "Чи буде наука по вищих школах?" (2 серпня) [9].

Всього проти редакторів-видавців "Громадської думки" порушено 11 судових справ, кілька номерів конфісковано. Після жандармського обшуку в редакції, конторі та друкарні газети 18 серпня 1906 р. щоденник змушений припинити існування. Журнал "Український вестник" констатував: "Из строя выбыл самый энергичный боец украинской печати, администрацией задушено самое крупное и значительное украинское литературное предприятие. Да, поистине печальны судьбы украинской печати" (1906. – № 3. – С. 923).

Чимало українськомовних видань гинули під тиском місцевої влади на перших номе-

рах, навіть не встигнувши зарекомендувати себе перед читацькою аудиторією. Так сталося з катеринославськими газетами "Запоріжжє" і "Добра порада", одеським часописом "Вісти", київською "Боротьбою", петербурзькою газетою "Наша Дума", що продовжувала демократичні традиції журналу "Вільна Україна", та деякими іншими періодичними виданнями в Росії. Систематичних переслідувань зазнавала полтавська газета "Рідний край": до карних справ потрапили № 4 (за передрук у перекладі українською мовою статті "На захист гноблених" із газети "Полтавское дело"), № 11 (за кореспонденцію із Сумського повіту), № 13 (за кореспонденцію із Пирятинського повіту), № 20 (за вірш "Тарасові" – "революційного характеру, в котором дерзновенно выражено неуважение к верховной власти"), № 29 (за передову статтю) тощо [10]. У квітні 1907 р. була закрита друкарня, де друкувався "Рідний край". З цього приводу петербурзька газета "Рідна справа" / "Вісті з Думи" писала: "Из Полтавы сообщают, что вице-губернатор Катеринич на целых семь дней приказал закрыть типографию Шиндлера; это за то, что в ней печатается украинская газета "Рідний край" (1907. – 17 квіт.).

Незважаючи на те, що 1906 р. був відносно сприятливим для зародження української преси, чимало видань не змогли втриматися через несприятливі політичні, адміністративні та цензурні умови. Наприкінці року залишилося на території Наддніпрянської України тільки три видання: "Рідний край" (Полтава), "Світова зірниця" (Могилів-Подільський), "Рада" (Київ).

Українська преса з'явилася у 1906 р. і в інших регіонах Росії – Петербурзі та Москві, де зосереджувалося суспільно-політичне та громадське життя імперії. Соціал-демократичне спрямування декларував журнал "Вільна Україна" за редакцією поета А. Я. Шабленка; на думку рецензентів, це був "орган молодшої генерації українців", які сповідували "інтереси українського пролетаріату" [15]. Прогресивні тенденції на шпальтах часопису відстоювали Леся Українка, А. Шабленко, М. Чернявський та ін. Не обійшлося й тут без залякування редакції: А. Шабленко засуджений до однорічного ув'язнення у Петропавлівській фортеці, до судової відповідальності притягнувся новий редактор-видавець П. Д. Понятенко (за № 3), у № 5 / 6 взагалі не зазначено імені відповідальної особи.

Демократичні настрої "Вільної України" продовжила газета "Наша Дума", що видавалася в березні 1907 р., але була заборонена місцевою адміністрацією після № 2. Уже 12

квітня вийшла у світ нова загальнодемократична газета "Рідна справа", до участі в якій запрошені депутати 1-ї і 2-ї Державних дум та місцеві літературні сили. Петербурзький комітет у справах преси доповідав 10 травня 1907 р. Головному управлінню: зазначена газета за своїми поглядами симпатизує "трудовій групі Державної думи", у ставленні до урядової політики – "непримиренна й досить опозиційна"; хоча антисамодержавний характер редакції був очевидним, але комітет не знайшов достатніх підстав для "судового переслідування" [10]. Таким чином, "Рідна справа" припинила існування на № 12, дочекавшись розпуску Другої думи.

У 1906 р. українська громада у Москві благословила літературно-художній журнал "Зоря", де друкувалися твори кращих національних митців: поезії П. Куліша, Б. Грінченка, О. Коваленка, П. Капельгородського, повість І. Нечуя-Левицького, репродукції картин М. Пимоненка, І. Похітонова, В. Маковського та ін. Ілюстрований тижневик за редакцією І. К. Оппокова, хоч і не декларував одвертих політичних гасел, проіснував лише до здвоєного ч. 6 / 7.

Самодержавство оголосило боротьбу з усіма прогресивними органами, що з'явилися на хвилі демократичних здобутків революції. Так, у жовтні 1905 – грудні 1906 р. у Росії конфісковано понад 430 періодичних видань, майже 370 газет і журналів закрито, 97 друкарень опечатано, 607 редакторів і видавців оштрафовані або арештовані [1]. Вже наступного року цей перелік поповнився новими даними: уряд призупинив випуск 413 періодичних видань, засудив 175 редакторів, оштрафував 556 видавців і редакторів на загальну суму 333950 карбованців [14]. Таким чином, стали очевидними даремні сподівання на конституційні обіцянки, примарні свободи та роз-

рахунок на здоровий глузд місцевої влади. Самодержавство гнівно нищило паростки демократичної і будь-якої опозиційної преси, своїми вчинками виявляючи "істинне обличчя" свободи преси, проголошеної 17 жовтня 1905 р. "Карнавал свободи слова почав згасати", як образно висловився про цей період петербурзький дослідник преси Г. Жирков [3, 190].

1. *Былое*. – 1907. – № 3. – С. 134.
2. *Власть и пресса: К истории правового регулирования отношений (1700–1917): Хрестоматия*. – М.: Изд-во РАГС, 1999; *У мысли стоя на часах... Цензоры России и цензура / Под ред. Г. В. Жиркова*. – СПб.: Изд-во С.-Петербурга. ун-та, 2000.
3. *Жирков Г. В. История цензуры в России XIX–XX вв.: Учеб. пособ.* – М.: Аспект Пресс, 2001.
4. *Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України*. – Ф. 3, спр. 37778, арк. 1 зв.
5. *Там само*. – Ф. XXXVI, спр. 250, арк. 1.
6. *Народное дело*. – 1906. – 1 янв. – С. 1–2.
7. *Нова громада*. – 1906. – № 2. – С. 120.
8. *Російський державний історичний архів у Санкт-Петербурзі*. – Ф. 776, оп. 9, спр. 831, арк. 3.
9. *Там само*. – Оп. 16, ч. 1, спр. 971, арк. 8–81.
10. *Там само*. – Спр. 729, арк. 4, 6, 8, 10, 12.
11. *Там само*. – Ф. 1341, оп. 325, спр. 165, арк. 1 зв.
12. *Там само*. – Ф. 1405, оп. 530, спр. 236, арк. 9.
13. *Слука А. Г. Беларуская журналістыка: Вучэбны дапаможнік: У 3 ч.* – Мінск: БДУ, 2000. – Ч. 1.
14. *Современный мир*. – 1910. – № 4. – С. 70.
15. *Украинский вестник*. – 1906. – № 1. – С. 52.
16. *Центральний державний історичний архів України*. – Ф. 295, оп. 1, спр. 33, арк. 3.

І. М. Старовойтенко,

к. і. н.

УДК 070 (477) (092)

Щоденна газета "Рада" (1906–1914) у контексті епістолярної спадщини

На підставі джерелознавчого аналізу кореспонденцій відомих сучасників до Є. Чикаленка, видавця щоденника "Рада", відображені основні редакційно-видавничі проблеми київської газети. У знайдених листах зберігається значний інформативний матеріал, що кидає світло на історію видання.

The correspondence of J. Chykalenko, the famous public figure, editor, publicist, patron of literature and memorialist, is for the first time analyzed in a complex way. This correspondence is defined as complicated and valuable historical source for comprehensive study of the history of the first Ukrainian daily newspaper "Rada" in Kyiv at the beginning of the XX century.

Одним із фундаторів і постійних видавців "Ради" був відомий громадсько-політичний і культурний діяч кінця XIX – початку XX ст., популяризатор українського друкованого слова, автор популярних брошур "Розмови про сільське хазяйство", землевласник, самовідданий учасник українського національного руху Євген Харлампійович Чикаленко (1861–1929). Ця багатогранна постать, замовчувана протягом багатьох десятиліть, має сьогодні повне право посісти почесне місце серед когорти українських патріотів, які гідно виконали свій громадянський обов'язок і заслуговують адекватної оцінки нащадків. Заснування й видання щоденника "Рада" належить до вікопомних справ Є. Чикаленка. Адже в часи прискіпливого цензурування, зневажливого ставлення до українства, його узаконених переслідувань, браку надійних джерел фінансування, літературних сил, газетно-видавничого досвіду й практики, читачкої аудиторії прихильників, ведення газети стало непростю справою, яка вимагала від фундаторів глибокої ідейності, жертвовності, витримки, терпіння та переконаності у важливості розпочатої справи.

Газеті "Рада" Є. Чикаленко присвятив вісім із половиною років неспокійного життя. Видавець зізнавався, що газетна справа стала змістом його діяльності, барометром настрою та самопочуття, боєм і радістю. Він був одним із наполегливих ініціаторів українськомовного видання, бо з 1903 р. неодноразово подавав до цензурних установ Петербурга прохання дозволити український часопис, був серед тих, хто зумів завдяки своїй цілеспрямованості

протягом кількох років згуртувати навколо видання кращих сучасників і залишився видавцем "Ради" до її закриття 19 липня 1914 р., у зв'язку із введенням воєнного стану в Києві.

Видавничу діяльність Є. Чикаленка можна назвати зразком самовідданого служіння відповідальному українця справі історичного значення. Адже йому доводилося докладати щороку на газетні витрати не лише величезні кошти (від 5 до 10 тис. крб.), а й вирішувати інші проблеми, що загрожували існуванню газети: шукати для неї відповідні тематичні й соціальні напрями, запрошувати до співробітництва відомих письменників і публіцистів, вислуховувати й глибоко переживати всі критичні зауваження, які надходили на адресу українського щоденника, протистояти адміністративному тиску.

У статті поставлені завдання проаналізувати, апелюючи до епістолярної спадщини сучасників "Ради", їхнє ставлення до газети та її історичної місії. Об'єктом дослідження стала значна й інформативно багата кореспонденція, яку отримував Є. Чикаленко у зазначений період. У листах кореспонденти давали йому чимало практичних порад, застерігали від поспішних рішень, формулювали завдання газети та її колективу. Дехто підтримував видавця морально у періоди затяжних невдач, що викликали у нього депресивний стан. Видно, хто і як допомагав йому і матеріально, бо серед прихильників "Ради" були й такі, які заради існування газети готові були віддати свої останні заощадження. У листах звучали і критичні зауваження щодо ведення газети:

деякі кореспонденти вважали її несвоєчасною, цим пояснювали непопулярність "Ради", низькі показники передплати, що не покривали асигнованих видатків, створювали щорічні фінансові проблеми для видавців.

На думку сучасників "Ради", газета з перших місяців свого існування мала виконувати подвійне завдання: 1) шукати собі читача і 2) національно його пробуджувати. Але для виконання цих стратегічних завдань, треба було вирішувати безліч дрібніших: вибрати такий тематичний і соціальний напрям для щоденника, які б стали запорукою його популярності, виробити найдоступніший і найпривабливіший правопис для читача, адже офіційного українського правопису тоді не існувало. Національному часопису бракувало талановитих дописувачів і публіцистів; доводилося самотужки готувати такого професійного журналіста, який би володів газетними жанрами. Всі ці непрості проблеми, які становлять історію київського щоденника, відобразилися у листах до Є. Чикаленка відомих сучасників, які поділяли його наполегливість й непросту боротьбу за існування часопису напередодні кожного видавничого року. Серед них М. Грушевський, С. Єфремов, М. Аркас, В. Винниченко, В. Доманицький, М. Комаров, М. Коцюбинський, Д. Яворницький, В. Піснячевський, С. Шелухін, М. Левицький, Ф. Матушевський, В. Липинський, О. Лотоцький.

Важливі деталі про редакційні справи "Ради" містяться в кореспонденціях від редакторів: М. Павловського (1906, 1907–1909, 1910) й А. Ніковського (1912, 1913–1914) і співробітників: М. Голобородька (С. Пригари), І. Малича, П. Понятенка, Г. Шерстюка. Їхні листи інформували видавця про стан справ у редакції, повідомляли про передплату, особисті стосунки між співробітниками та фінансові справи щоденника.

Цінну інформацію містять і листи до Є. Чикаленка від дописувачів "Ради" та небайдужих читачів, які бажали підтримати видавця, переконували його у необхідності та важливості існування українського друкованого органу. Це, як правило, одиничні поштові відправлення від того чи іншого кореспондента, але вони додають важливі штрихи до відтворення загального історичного полотна. До таких належать два листи від популяризатора "Ради" на Кубані М. Богуславського, листи від маловідомих і відомих кореспондентів: К. Безкровного, Г. Берегового, Д. Головчука, Г. Коваленка, М. Міхновського, І. Нечуя-Ле-

вицького, О. Радомського, В. Самійленка, В. Сапицького, О. Сластіона, Д. Ткаченка, П. Чижевського, Г. Чупринки та ін.

З перших років видання "Ради" однією з постійних проблем став брак передплатників. Про це свідчать листи Є. Чикаленка та його записи у "Спогадах" і "Щоденнику" [1]. Відомо, що газета лише перші три місяці 1906 р. витримала запланований тираж у 5 тис. примірників, згодом він упав до 2,5 тис. Передплату на наступний квартал не поновили 800 читачів. Це був перший сигнал тривоги для видавців. Треба було змінювати перш за все соціальний напрям газети, бо обрана орієнтація "на трудящі маси" не виправдала себе; з цієї причини відійшов од "Ради" видавець В. Леонтович, який відмовився фінансувати її надалі.

Таким чином, Є. Чикаленко у листах постійно шукав відповідний напрям для "Ради": у 1906 р. писав, що газету для задоволення читачів усіх соціальних прошарків й інтересів вирішили змінити на позапартійний, всеукраїнський і демократичний орган; у 1908 р. повідомляв про рішення однодумців видавати таку національну газету, яка б подавала оригінальний матеріал, а не дублювала російські газети. Цю ідею ще на початку 1908 р. запропонував О. Олесь, який радив розширити відпонував перетворити "Раду" на захисницю національних інтересів одеський кореспондент С. Шелухін [3]. "Новий курс" із орієнтацією на національну тематику підтримав Л. Жебуньов, який одним із перших ще на початку 1907 р. зауважив відсутність у газеті оригінальних публікацій на власне українські теми як її великий дефект [4], водночас категорично виступав проти соціальної переорієнтації на газету для інтелігенції, вважаючи це непрактичним і недемократичним кроком.

Але курс на націоналізацію "Ради" не був одностайним. Так, активний петербурзький кореспондент і приятель Є. Чикаленка, український громадський діяч П. Стебницький радив йому зважити, чи національні теми відповідатимуть запитам читачів і застерігав од крайнощів. Причиною ж непопулярності української газети називав відсутність широкого українського руху, який загнали у підпілля і знищували протягом кількох століть; тому й "Рада" сприймалася українським інтелігентом-читачем як "об'єкт національної філантропії" [5]. П. Стебницький вважав українців національно незрілими для існування власного друкованого органу, неодноразово повторю-

ючи у листах, що "Рада" непопулярна перш за все через несвоечасність [6]. Але публіцист наполегливо підтримував Є. Чикаленка і щиро бажав, аби газета міцно стала на власні ноги. Він вважав її необхідним засобом національного виховання українців та поставив перед видавцем такі завдання: "Знайдіть до нього (читача. – І. С.) шлях, знайдіть зрозуміле йому слово, викличте на арену боротьби за національну долю і коли він скаже Вам, що він Вас не знає і знати не хоче, – оттоді справді треба лягати та помірати. А поки що – я ще вірю, що він того не скаже. От-тільки треба знайти той зарослий шлях в "українську казку" [7].

П. Стебницький щиро співчував видавцеві, коли той почував себе "морально самотнім" у вирішенні газетних проблем і називав ненормальним явищем те, що всі видавничі клопоти були звалені на одні плечі. Він орієнтував свого адресата на пошук надійних співробітників, радив об'єднати навколо себе талановитих, відданих справі людей, які б підтримали газету і літературним хистом, і матеріально. Вважав існування такого надійного осередку підтримки важливим для видавця, а на його розважливості та досвід покладав великі надії, бо писав: "А без Вас, я певний, що нічого не вийде, – не згуртується редакція, не знайдеться центральний авторитет. Тоді – на пресі треба буде поставити хрест" [8].

Несвоечасною назвав "Раду" ще один кореспондент Є. Чикаленка із Петербурга О. Лотоцький, громадський діяч, член тамтешньої української громади. Невдачі українського щоденника він пояснював тим, що українці погналися за завданнями, які не відповідали їхнім можливостям. Але радив продовжити експеримент з газетою і покладав на видавця також великі надії, називаючи його моральним взірцем для співробітників редакції. У листах О. Лотоцький давав і поради, як повести видання далі. На його думку, досить було для ведення часопису 8–10 талановитих публіцистів. Він також радив розробити редакційну програму: скласти каталог тем і пропонувати їх для вибору дописувачам, всі матеріали готувати заздалегідь, а не поспіхом і випадково, та кожен номер планувати попередньо. Таку тактику планування називав "рулем і вітрилами" видання [9].

За кілька років видання "Рада" не виправдала надій видавців на короткочасні дефіцити і на те, що через кілька років газета почне давати прибутки, які покрийть асигновані на неї видатки. Про це писав Є. Чикаленко М. Грушевському, М. Аркасові, П. Стебницькому. Дефіцити у розмірі 20 тис крб стають хро-

нічним явищем і половину їх щороку доводилося доплачувати Є. Чикаленкові, а це щорічних 8–10 тис, при змозі з натяжкою доплачувати лише п'ять.

Тому у маловрожайні роки, коли бракувало коштів, видавця час від часу бентежили сумніви, чи дотягне "Рада" до кінця року, не осоромить українців своєю смертю, бо "яка ж то нація з нас без щоденної газети?" [10]. Смерть газети Є. Чикаленко називав і своєю духовною смертю. Але впевненість у необхідності та важливості розпочатої справи перемагала всі сумніви, він навіть не погоджувався на скорочення видання до триразового на тиждень, на підвищення розміру передплати. Щорічно видавець мріяв дотягти до кінця року, а далі "якось-то буде". У 1910 р. "Рада" розіслала своїм передплатникам вимушену відозву, написану за ініціативою Л. Жебуньова. У ній змальовувався стан газети, її фінансові труднощі й повідомлялося про можливе припинення її видання. Але редакція й особисто видавець отримали кілька сот листів із прихильними відгуками та проханнями не закривати "Раду". Є. Чикаленко писав М. Комарову, що вони отримали до 500 листів, "в яких молять, благають не припиняти "Ради"; доводять, що се величезної історичної ваги діло, що без газети пропаде весь рух, а інші кажуть, що без газети і жить не варто..." [11]. Ці листи стали великою моральною підтримкою видавцеві і спонукали його шукати нові джерела фінансування газети, звертатися до приватних осіб, товариств, з'їздів.

Радив Є. Чикаленкові звертатися до можливих, "з великими маєтками людей" голова миколаївської "Просвіти", композитор й історик М. Аркас та й сам, коли була можливість, вклав 2,5 тис. крб. [12] у стартовий капітал газети, як у "рідне, святе діло" [13]. Аналогічні пропозиції йому надсилали з Петербурга та П. Стебницький, дописувач "Ради" з с. Войтовців Д. Головчук [14].

Багато практичних порад давав видавцеві Л. Жебуньов: брати додатком для розширення передплати українські книжки, зокрема "Історію України-Русі" М. Аркаса, що вийшла у 1908 р., звертатися з проханням грошової допомоги до заможних українців: В. Симиренка, Ф. Вовка, братів Володимира та Сергія Шеметів та інших, хто міг реально допомогти, просив і сам заможних людей позичити Є. Чикаленкові під невеликі відсотки певні суми [15]. Л. Жебуньов підтримував видавця не лише порадою, переконливим словом, а й матеріально, іноді знаходив для видання кілька сот карбованців зі свого власного бюджету.

Він писав, що "боявся навіть торкатись до неї [суми], хоча було дуже треба грошей на інші потреби, позичив для тих потреб, а 500 крб. зберіг" [16], також використовував власні кошти для розширення передплати.

Видавцеві у періоди фінансових труднощів доводилося звертатися як до приватних осіб, так і до з'їздів. У 1910 р. Є. Чикаленко поїхав на з'їзд сільських хазяїв у Катеринослав, щоб знайти спільника-видавця, але повернувся звідти розчарованим. Він писав П. Стебницькому про результат своєї поїздки: "Ті, що не мають грошей, захоплюються до глибини кишені, а ті, що мають гроші – тільки до глибини душі..." [17]. Його засмучувала байдужість до спільної справи приятелів і вчорашніх однодумців, а тому іноді доводилося звертатися до своїх адресатів з проханням допомогти зблизити вчорашніх однодумців із "Радою". Зокрема, Є. Чикаленко прохав П. Стебницького вплинути на В. Леонтовича, який невдовзі відійшов від газети, розчарувавшись її соціальним напрямом та настроями співробітників. На останнього впливали і клопотання П. Стебницького, а також рішучість Є. Чикаленка продати заради газети "ще 100 десятин" своєї маєткової землі та видавати газету хоча б для 15 передплатників. Тоді він як посередник ішов на переговори із В. Симиренком, щоб Є. Чикаленко не збувся свого господарства заради газети [18], неодноразово відмовляв від грошовитратної справи, називав його "упертим хохлом", але всі ці закиди видавець сприймав без образ, бо не бачив іншого джерела фінансування газети. "Зразком хохлацької впертості" називав Є. Чикаленка і П. Стебницький, бо вважав, що ніхто, крім українця, не витримав би таких складних умов видання газети [19].

Як свідчать листи, довелося видавцеві терпіти і непослідовну тактику ще одного жертводавця "Ради", професора-українця з Петербурга П. Пелехіна, 5 листів якого до Є. Чикаленка виявлені [20]. Деталі переговорів із ним також відображені у листуванні з П. Стебницьким, котрий став уповноваженим П. Пелехіна у справі передачі обіцяних грошей видавцеві. П. Пелехін пообіцяв Є. Чикаленкові дати на видання газети у 1910 р. 1000 крб. [21]. Але згодом почав ставити різні умови і, переславши, нарешті, 300 крб., відмовився давати залишок, бо сам вирішив, що "Рада" не виходитиме у 1910 р. і що краще кошти віддати на заснування українських освітніх закладів. Є. Чикаленко писав із цього приводу П. Стебницькому: "Ми зачепили собі нахабу [...] я волю краще свої гроші дати (як-

би вони зараз були), аби не морочив ніхто голови та не вертів живота мені..." [22]. А тому в періоди матеріальної скрути видавець погодився взяти на фінансування видавничих потреб пільговий кредит до 1913 р. У 1911 р. почав клопотатися про заставу в банку свого київського будинку та писав М. Комарову, що у нього не віддано у заставу лише майно. Видавець готовий був заради газети навіть продати придбані ним землі, про що писав цьому ж адресату в 1906 р.: "У всякім разі я сього діла не покину, поки не позбуваю всіх земель, що прикупив. Як останеться у мене те, що отримав у спадщину, тоді вже я скажу – годі!" [23].

Підтримував "Раду" своїм співробітництвом, а видавця втішним словом і письменник В. Винниченко. Він запевняв свого адресата у періоди сумнівів та переживань у тому, що він робить історичну справу, якій прогнозував велике майбутнє: вона проросте у свідомості наступних поколінь, і вони складуть видавцеві гідну шану за його наполегливу і самовіддану справу [24, 17].

Додавали Є. Чикаленкові натхнення й упевненості ентузіазм та відданість окремих українців, які взялися за розширення передплати на "Раду" у 1910–1912 рр. із великим завзяттям. Серед таких були К. Безкровний із Харкова, простий службовець рейсового пароплава з Нікополя до Каховки Г. Береговий [25], популяризатор "Ради" із Катеринослава М. Богуславський, яким захоплювався Є. Чикаленко і писав про нього М. Грушевському: "Коли на Україні є таких передплатників тільки 15, то й то варто видавати газету" [26].

Одним із відданих популяризаторів "Ради" був і Л. Жебуньов. Він неодноразово писав видавцеві: "Знаєте я не сплю, не їм, не живу спокійно без думки про "Раду". Щоб його зробити, щоб вона поширилась?" [27]. А тому газетна тема була основною у його спілкуванні з людьми в курортних та лікувальних санаторіях, у розмовах із випадковими подорожніми, скрізь і всіма можливими способами він ширив кількість передплатників "Ради". Кореспондент зізнавався в одному з листів, що, захопившись популяризацією газети у санаторії, він навіть отримав зауваження від його медичного персоналу про те, що його пропаганда заважала людям лікуватися. З листів дізнаємося, де і в який спосіб Л. Жебуньов популяризував "Раду", які вносив пропозиції щодо розширення її передплати. Всі ці листи до Є. Чикаленка зі словами моральної підтримки додавали наснаги та завзяття видавцеві. Він писав у 1909 р. П. Стебницькому: "Отся моральна підтримка і надає бадьорості

мені, і я сміливіше дивлюсь в будущину" [28], а М. Комарову у 1910 р.: "Сі листи єдине моральне задоволення, єдина дяка за всі моральні і матеріальні трати, зроблені на газету. [...] в сих листах я побачив стільки любови до газети, стільки поваги до нашої праці, що аж радісно на душі стало" [29].

Видавець постійно шукав талановитих журналістів: запросив до співробітництва молодого публіциста С. Єфремова; запрямитив здібного, хоч і невідомого дописувача А. Ніковського, допоміг йому закінчити Новоросійський університет та переїхати до Києва. Одесит, у свою чергу, давав практичні поради, як краще систематизувати та розподілити матеріал у рубриках, критикував її за фонетичні помилки, спотворення не лише слів, а й прізвищ, що вважав недопустимим, орієнтував "Раду" на оперативне та вчасне подання новин (у цьому вбачав запоруку успіху) [30]. Він рекомендував у співробітники та дописувачі своїх друзів Г. Саливона та Ю. Стрижановського (Ю. Юркевича). Як видно, адресати взаємно критикували домагання авторських прав у газеті окремими співробітниками. Є. Чикаленко називав їх "анархістами-індивідуалістами", А. Ніковський таку тенденцію вважав ознакою національної незрілості.

Цінним дописувачем "Ради" був М. Грушевський, який подавав матеріали до рубрики "На українські теми". І. Франко писав огляди літератури, спогади про знайомих; він довіряв Є. Чикаленкові свої рукописи і дозволяв правити їх "без церемоній" [31]. Неодноразово видавець звертався до М. Коцюбинського з уклінним проханням подавати до "Ради" талановиті фейлетони, щоб письменник своєю кришталево чистою репутацією і співробітництвом морально підтримав у боротьбі з інтригами проти газети, які велися своїми ж українцями [32, 300]. Є. Чикаленко бажав тісних творчих взаємин із О. Олесем, уживав можливих заходів для переїзду талановитого поета з провінції до Києва. До відділу фейлетонів у 1910 р. запрошено письменника С. Васильченка, який прийняв цю пропозицію і надіслав серію оповідань: "Пацанок", "В темряві", "Під школою", "Осіня казка" [33]. Свої фейлетони подавав до газети талановитий гуморист В. Самійленко (Сивенький) [34]. Серед дописувачів трапляється ім'я В. Липинського, який здійснював огляди "українських тем" і мріяв створити для газети історичні розвідки; він відмовлявся від гонорарів, бо вважав співпрацю з щоденником спільною для всіх свідомих українців справою [35]. Подаючи матеріали до "Ради", відомий сходоз-

навець А. Кримський все ж зізнавався видавцеві, що вважає себе "непідходящим та непридатним" для подібного видання, бо не мав часу або писав великі за розміром статті, яких газета не публікувала [36].

Шукаючи дописувачів, Є. Чикаленко розумів і те, що українська газета неспроможна оплатити їхню працю, автори мали мізерні гонорари, бо передплати не вистачало, а видавці були обтяжені іншими видатками. Через те українські письменники, для яких літературна праця служила єдиним заробітком, змушені були шукати притулок творам у російських часописах, щоб не перетворюватися на "літературну шкапу", а залишатись "майстром пера". В. Винниченко писав Є. Чикаленкові: "Краще десь гупати молотом, ніж дряпати пером нікчемні "твори", надряпані похапцем, не обдуманим, під примусом необхідности" [37], бо таких творів треба було для заробітку написати 8–9 щомісячно.

Деякі дописувачі "Ради" у листах висловлювали роздратування. Це притаманно петербурзькому кореспонденту В. Піснячевському, який був невдоволений редагуванням його статей, обурювався, коли їх не публікували через невідповідність цензурі. Подібні претензії мав до редакції дописувач із Одеси С. Шелухін. У 1908 р. він образився за статтю "Наша неорганізованість" [38] і відмовився співробітничати, просив повернути неопубліковані рукописи [39]. Він також звинувачував киян в інтриганстві, сварливості, навіть засумнівався у дефіцитах газети (цілеспрямованому використанні призначених коштів) і пропонував розігнати редакцію. Цей же сюжет конфлікту "Ради" з С. Шелухіним трапляється у перших листах А. Ніковського до Є. Чикаленка [40]. Листи С. Шелухіна з 1910 р. мають зовсім інший тон. Кореспондент не мав ніяких претензій ні до редакції, ні до видавця особисто, він цікавився фінансовими справами часопису, передав од одеситів на видавничі витрати 500 крб. (1911), надсилав дописи і дозволяв редакції "хазяйнувати над його статтями на свій розсуд" [41]. В одному з листів за 1911 р. С. Шелухін перераховував свої літературні псевдоніми [42].

Серед дописувачів "Ради" був і поет Г. Чупринка. Він звертався до видавця, коли редакція з якихось причин не публікувала його віршів, і пояснював Є. Чикаленкові, що причиною того були особисті претензії до нього когось із її співробітників, а не літературна цінність його творів.

Нечасто через брак часу та прискіпливість до своїх публіцистичних здібностей обзивався

до "Ради" П. Стебницький (П. Смуток). Він подавав то "шматочок політичної лірики", то "фантастичну вещицю", але часто сумнівався у їхній літературній вартості; йому здавалося, що читачі сприйматимуть писання як "базікання петербурзького чиновника", який про національні справи міркував "в часи досуга" [43]. Та Є. Чикаленко у листах часто "без ліцеприятія" просив надсилати хоча б "невеликі фейлетончики", які вподобали читачі, і завжди радів змістовним дописам з Петербурга. Шануючи літературний талант П. Стебницького, він називав їх цінними та відмінними від цвірінчання "молодих публіцистів-горобців".

Серед кореспонденції Є. Чикаленкові траплялися і листи критичного змісту: газеті дорікали за правопис, вживання русизмів, галицизмів, жаргон і політичну невихованість [44]. Гострі зауваження видавець отримував, зокрема, від приятеля студентських літ М. Лободи, який вважав мову часопису "погребельною для українства" [45]. Чимало рекомендацій щодо правопису "Ради" висловлював І. Нечуй-Левицький: він радив використовувати народну мову, а не місцеві діалекти чи галицизми, які у багатьох місцевостях здавалися малозрозумілими [46]. За галицькі діалекти критикував "Раду" і М. Комаров, коли скаржився на засилля в газеті сюжетів про Галичину і радив подолати цей дефект публікацією матеріалів на власне українські теми.

Час од часу виринала у листуванні серед інших проблем й необхідність пошуку для "Ради" талановитого редактора. Ця проблема супроводжувала газету з першого року її існування, коли її відданий, талановитий редактор Ф. Матушевський знайшов собі посаду на службі. Тоді з'явилося кілька кандидатур: Б. Грінченка, М. Коцюбинського, М. Грушевського, П. Стебницького та О. Русова.

Як бачимо з листів, найбільше симпатизував видавець делікатному, дипломатичному О. Русову, бо П. Стебницький та М. Грушевський у той час не могли переїхати до Києва. Є. Чикаленко особисто зробив О. Русову пропозицію редагувати "Раду" та просив Л. Жебуньова вплинути на нього під час приїзду вченого до Полтави у 1906 р. [47]. Видавець вважав, що саме при його редагуванні газету сприйматимуть як всеукраїнську, а не гуртківську, що Русов приверне до неї і меценатів, і читачів. Але О. Русов відмовився від пропозиції, пояснюючи це тим, що не мав права покинути громадської роботи у Петербурзі і вважав більш підходящою кандидатуру Б. Грінченка [48]. Видно, що редагування її М. Павловським не задовольняло ба-

гатьох; особливо категорично тут виступав Л. Жебуньов [49].

Бажав "Раді" кращого редактора і П. Стебницький. На його думку, ним повинен бути талановитий керманіч, здатний гуртувати співробітників тонкою чутливістю до слова, широкою думкою та ерудицією, стримувати "від індивідуалістичних вибриків", тримати газету в обраних рамках, визначати теми, писати особисто. У 1910 р. він пропонував на редактора П. Чижевського, в якого, на його думку, була "газетна жилка" [50].

Цінними для всебічного висвітлення газетно-видавничої теми, як вже зазначалося, стали і листи редакторів "Ради" та співробітників редакції до Є. Чикаленка. З цієї кореспонденції можна визначити, хто співробітничав із київським щоденником і в який період, що публікував у ньому.

У листах М. Павловського (редактора "Ради" у 1906–1910) переважали газетні сюжети. Він інформував Є. Чикаленка про редакційні справи, про адміністративні утиски редакції і газети в цілому та безпричинну конфіскацію номерів. Відомо, що він залишив своє редакторство у 1913 р. без образ, бо продовжував жити у будинку Є. Чикаленка в Києві до 1917 р. та інформував господаря про побутово-родинні та громадські справи.

Великий масив інформації з історії видання "Ради" закладений у листах до Є. Чикаленка молодого її редактора (1912, 1913–1914) А. Ніковського, який своїми кореспонденціями вводив видавця "в курс всіх радянських справ і навіть в дух їх" [51]. Видно, що він із задоволенням прийняв запрошення редагувати газету влітку 1912 р., і вже це випробування не розчарувало: він повертався в Одесу з почуттями людини, що побувала на вдячній і цікавій роботі. За цей короткий час він з'ясував для себе, що газетна праця, а не педагогічна (якою він тоді займався) була його професійним покликанням [52].

Задоволений ним залишився і видавець. І тому, коли А. Ніковський восени та взимку 1912 р., працюючи на викладацькій роботі, перестав нарікати на своє вчителювання, це серйозно насторожило Є. Чикаленка, бо він хотів його бачити або редактором, або професором, але не вчителем. Коли влітку 1913 р. постало питання про постійного редактора "Ради", виявилася одна кандидатура – А. Ніковського. Чикаленко вірив, що саме він перетворить "Раду" на поважний і солідний орган.

А. Ніковський у листах інформував Є. Чикаленка про всі редакційно-газетні справи. Видно, що він виступав проти монополії на те-

ми, за конкуренцію серед дописувачів, вимагав компактності та конкретності матеріалу, був противником "порожніх балачок та формальних розводів", які без жалю нищив у рукописах. Свій стиль роботи редактор характеризував так: "Не хочу казати нікому ніяких прикостей, не хочу за недогляди переслідувати і малоздатних випирати з редакції. Треба ще самому вчитися та вчитись, з часом набирати енергії; більше всього боюся раптом шарпнути воза, бо чую, що або зноровлюся, або пристану, або махну рукою" [53], тобто намагався утримуватися від проведення радикальних реформ, уникати сварок та непорозумінь.

У пошуках цінних та якісних публікацій А. Ніковський пропонував іти таким шляхом: підняти інтерес дописувачів матеріальним стимулом – підвищенням ціни написаного рядка за рахунок збільшення кількості оповісток у газеті. Недобросовісним співробітникам докоряв не словом начальника, а власним прикладом. Так, коли побачив, що ведучі відділів "Ради" (відділоводи) подавали хроніку, не читаючи інших газет, він мовчки почав це робити сам, і, присоромившись, вони ставали на правильний шлях.

У листах А. Ніковського йдеться про те, хто був співробітником редакції газети у період його редагування, як колектив ставився до виконання своїх обов'язків. Редактор усім працівникам давав характеристики, відзначав заслуги та негативні риси кожного. Його найбільше дратувала байдужість та інертність, щоденне наймитування, а захоплювала безмежна відданість справі. З симпатією ставився до тих, хто сприймав "Раду" як щось "реальне, близьке і рідне", був вражений тим, що зробив для неї Ф. Матушевський, підкреслював відданість газеті С. Єфремова.

А. Ніковський цінив талант і фантазію постійного дописувача С. Пригари, але підкреслював його впертість, коли поставало питання про збір додаткового матеріалу. Відзначав здібності М. Вороного, який був відділоводом і виконував свою роботу бездоганно, цікаво, не ганяючись за рядком, але мав неприємну вдачу, і тому не було бажання з ним працювати. Не подобався А. Ніковському стиль П. Христюка, який писав "сухо, по-старечому, безбарвно". Підсумовуючи річницю свого редакторства, зізнавався видавцеві: "Сумно. Рік минув, а людей коло мене нема, а слава газети не покращала" [54].

Проте читачі й прихильники "Ради" зазначили позитивні зміни у її веденні. Їх одразу помітив спостережливий П. Стебницький. Він писав Є. Чикаленкові: "Газета оживилась,

зробилась схожою на газету. Видко хазяїна, що стежить за фактами, подіями, пресою, викликає статті, не допускає прогалин в темах, планомірно розбиває белетристичний матеріал" [55]. Подібні відгуки про нового редактора надіслали Л. Жебуньов та інші кореспонденти.

Діловою інформацією про динаміку передплати, фінансові справи, міжособові стосунки у редакції наповнені листи завідуючого конторою, "Ради" у 1911 р. П. Понятенка. Інформував про фінансові справи ще один завідувач конторою вже тяжко хворий Г. Шерстюк, якого Є. Чикаленко називав "найціннішим своїм помічником" із ведення господарської частини газети [56]. Г. Шерстюк постійно зазначав показники передплати, які називав "пульсом" газети, писав про штрафи, наклепи на "Раду", свої наміри скоротити у 1911 р. щорічний дефіцит газети до 12 тис. крб. [57]. Видно, що Є. Чикаленко високо цінував цього співробітника, бо писав після його смерті М. Комарову: "Він віддавався своєму ділу всією душею, дбаючи повсякчасно за побільшення прибутків і за зменшення видатків на видання, беріг кожную копійку, пильніше як свою..." [58].

Виявлено кілька листів до Є. Чикаленка талановитого гумориста С. Пригари (М. Голобородька). Він заперечував авторство гумористичних фейлетонів і зізнавався, що їх писав не він, а його товариш єврей-сіоніст, який надиктовував йому свої фантазії, а він записував і перекладав українською мовою і, нарешті, назвав ім'я справжнього автора, що ховався під псевдонімом Пригари, – Самуїла Повзнера [59].

Серед листів, адресованих Є. Чикаленкові, були й такі, у яких кореспонденти просили розірвати співробітництво з тим чи іншим дописувачем через його відхід від поступово-демократичного напрямку часопису й оголосити про несолідарність із ним, бо інакше обіцяли протестувати проти "Ради" в інших виданнях [60].

Як відомо з інших джерел і з листів А. Ніковського до Є. Чикаленка, "Рада" була закрита 19 липня 1914 р. у зв'язку із введенням воєнного стану в Києві. Ця звістка застала видавця у Перешорах, він сприйняв її спокійно і навіть із полегшенням, бо не мав ні моральних, ні матеріальних сил вести видання далі. Хоча ще напередодні війни він не збирався припиняти видання "Ради"; в одному з листів до П. Стебницького зазначав, що у випадку війни кияни переведуть газету до Петербурга, й просив адресата підшукати редактора й відповідних співробітників, а також підготувати офіційний дозвіл.

Стривожила звістка про закриття "Ради" С. Єфремова, а ще більше його засмутило рішення Є. Чикаленка найближчим часом газету не видавати. Кореспондент намагався у розлозі листі переконати видавця у його помилковості, називаючи видання "Берестечком, зробленим своїми руками" [61]. Але Є. Чикаленко мотивував своє рішення відсутністю коштів і посилав С. Єфремову меморандум, який підтверджував, що через великі борги йому банк не надавав кредиту. Не маючи можливості продовжити видання, Є. Чикаленко закликав приятелів та ідейних однодумців публікувати свої дописи з національного питання у прогресивних російських газетах, щоб хоча б частково компенсувати відсутність власного часопису.

Як бачимо, у листах сучасників "Ради" до Є. Чикаленка газетна тема посідає одне з провідних місць. На основі аналізу великого масиву джерел варто виділити такі основні проблеми під час видання українського щоденника: пошук відданих справі людей, які б любили її "до глибини кишені"; брак літературних сил і талановитих дописувачів; дипломатична лінія видавця, бажання бачити "Раду" солідним і поважним органом, а не ареною докорів та особистих образ, рішучість заради цього порвати навіть особисті стосунки з однодумцями; критика редакторських, коректорських помилок газети, її соціального та тематичного напрямів; низька передплата, щорічні дефіцити й адміністративні переслідування передплатників української газети.

Отже, історична інформація про щоденник у листах до Є. Чикаленка багатосюжетна. За нею можна реконструювати історію українського щоденника в усій сукупності його проблем, достовірно відтворити історичні факти, роль видавця та його однодумців у виданні "Ради". Більшість кореспондентів Є. Чикаленка були близькими або небайдужими людьми у своєму ставленні до українського щоденника. Вони морально й матеріально підтримували видавця, давали йому конкретні поради, переконували у необхідності ведення газети, якій відводили відповідальні історичні завдання. Переважна більшість кореспондентів запевняла видавця, що він ішов правильним шляхом, робив вікопомну справу, яка була важливою складовою частиною українського руху, його поважним "прапорцем".

1. Чикаленко Є. Спогади. 1861-1907 / В. Шевчук (передм.). - К.: Темпора, 2003. - 415 с.; Чикаленко Є. Щоденник. 1907-1914. - К.: Темпора, 2004. - Т. 1-2.

2. Лист Олеся О. Чикаленку Є. 14 лютого 1908 р. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка (далі - ВР ІЛ). - Ф. 114, од. зб. 7.
3. Лист Шелухіна С. Чикаленку Є. 16 квітня 1908 р. // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі - ІР НБУВ). - Ф. 44, № 881.
4. Лист Жебуньова Л. Чикаленку Є. 13 січня [1907] р. // ІР НБУВ. - Ф. 1, № 35444.
5. Лист Стебницького П. Чикаленку Є. 8 вересня 1907 р. // ІР НБУВ. - Ф. 44, № 676.
6. Лист Стебницького П. Чикаленку Є. 6 травня 1908 р. // ІР НБУВ. - Ф. 44, № 689.
7. Лист Стебницького П. Чикаленку Є. 2 листопада 1909 р. // ІР НБУВ. - Ф. 44, № 715.
8. Лист Стебницького П. Чикаленкові Є. 29 червня 1909 р. // ІР НБУВ. - Ф. 44, № 704.
9. Лист Лотоцького О. Чикаленку Є. 21 січня 1908 р. // ІР НБУВ. - Ф. 1, № 35586.
10. Лист Чикаленка Є. Стебницькому П. 16 червня 1909 р. // ІР НБУВ. - Ф. 3, № 52920.
11. Лист Чикаленка Є. Комарову М. 21 грудня 1910 р. // Відділ рідкісних видань і рукопису Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького (далі - ВР ОДНБ). - Ф. 28, спр. 9, арк. 83.
12. Лист Чикаленка Є. Аркасу М. 19 травня 1906 р. // Державний архів Миколаївської області (далі - ДАМО). - Ф. 468, оп. 1, спр. 21, арк. 14-15.
13. Лист Аркаса М. Чикаленку Є. 2 листопада 1905 р. // ІР НБУВ. - Ф. 44, № 264.
14. Лист Головчука Д. Чикаленку Є. 7 вересня 1907 р. // ІР НБУВ. - Ф. 44, № 323.
15. Лист Жебуньова Л. Чикаленку Є. 21 серпня [1910] р. // ІР НБУВ. - Ф. 1, № 35482.
16. Лист Жебуньова Л. Чикаленку Є. 6 грудня [1907] р. // ІР НБУВ. - Ф. 1, № 35460.
17. Лист Чикаленка Є. Стебницькому П. 19 вересня 1910 р. // ІР НБУВ. - Ф. 3, № 52946.
18. Лист Чикаленка Є. Грушевському М. 23 липня 1907 р. // Центральний державний історичний архів, м. Київ (далі - ЦДІАК). - Ф. 1235, оп. 1, спр. 822, арк. 72.
19. Лист Стебницького П. Чикаленку Є. 2 листопада 1909 р. // ІР НБУВ. - Ф. 44, № 715.
20. Листи Пелехіна П. Чикаленку Є. // ІР НБУВ. - Ф. 44, № 616-620.
21. Лист Пелехіна П. Чикаленкові Є. 28 листопада 1909 р. // ІР НБУВ. - Ф. 44, № 620.
22. Лист Чикаленка Є. Стебницькому П. 10 листопада 1909 р. // ІР НБУВ. - Ф. 3, № 52930.
23. Лист Чикаленка Є. Комарову М. 22 листопада 1906 р. // ВР ОДНБ. - Ф. 28/9, арк. 70.

24. Лист Винниченка В. Чикаленку Є. 3 серпня [1908] р. // Пам'ять століть. – 2001. – № 6. – С. 17.
25. Лист Берегового Г. Чикаленку Є. Б/д. // ІР НБУВ. – Ф. 44, № 288.
26. Лист Чикаленка Є. Грушевському М. 23 липня 1907 р. // ЦДІАК. – Ф. 1235, оп. 1, спр. 822, арк. 70–71.
27. Лист Жебуньова Л. Чикаленку 13 січня [1907] р. // ІР НБУВ. – Ф. 1, № 35444.
28. Лист Чикаленка Є. Стебницькому П. 12 квітня 1909 р. // ІР НБУВ. – Ф. 3, № 52918.
29. Лист Чикаленка Є. Комарову М. 21 грудня 1910 р. // ВР ОДНБ. – Ф. 28/9, арк. 83.
30. Лист Ніковського А. Чикаленку Є. 22 лютого 1912 р. // ІР НБУВ. – Ф. 44, № 517.
31. Лист Франка І. Чикаленку Є. Січень, 1907 р. // ВР ІЛ. – Ф. 3, № 1031.
32. Лист Чикаленка Є. Коцюбинському М. 12 січня 1908 р. // Листи до Михайла Коцюбинського: У 4 т. / Упоряд. та коментарі В. Мазного. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2003. – Т. 4 – С. 300.
33. Лист Васильченка С. Чикаленку Є. 2 вересня 1910 р. // ІР НБУВ. – Ф. 1, № 35660.
34. Лист Самійленка В. Чикаленку Є. 31 жовтня 1912 р. // ІР НБУВ. – Ф. 1, № 35716.
35. Лист Липинського В. Чикаленку Є. 18 лютого 1912 р. // ІР НБУВ. – Ф. 1, № 35576.
36. Лист Кримського А. Чикаленку Є. 15 квітня 1908 р. // ІР НБУВ. – Ф. 1, № 35554.
37. Лист Винниченка В. Чикаленку Є. 17 листопада 1907 р. // Українське слово. – 1995. – 23 листоп. – Ч. 47.
38. Рада. – 1908. – № 184. – 12 серп.
39. Лист Шелухіна С. Чикаленку Є. 4 вересня 1908 р. // ІР НБУВ. – Ф. 1, № 35839.
40. Лист Ніковського А. Чикаленку Є. 8 вересня 1908 р. // ІР НБУВ. – Ф. 44, № 490.
41. Лист Шелухіна С. Чикаленку Є. 2 грудня 1910 р. // ІР НБУВ. – Ф. 1, № 35844.
42. Лист Шелухіна С. Чикаленку Є. 24 січня 1911 р. // ІР НБУВ. – Ф. 44, № 884.
43. Лист Стебницького П. Чикаленку Є. 18 жовтня 1911 р. // ІР НБУВ. – Ф. 44, № 747.
44. Лист Зайцева П. Чикаленку Є. Б/д. // ІР НБУВ. – Ф. 44, № 457.
45. Лист Лободи М. Чикаленку Є. Б. д. // ІР НБУВ. – Ф. 1, № 35583.
46. Лист Нечуя-Левицького І. Чикаленку Є. Б. д. // ІР НБУВ. – Ф. 1, № 35553.
47. Лист Чикаленка Є. Жебуньову Л. 13 вересня 1906 р. // ІР НБУВ. – Ф. 3, № 2368.
48. Лист Русова О. Чикаленку Є. 9 вересня 1906 р. // ІР НБУВ. – Ф. 1, № 35 698.
49. Лист Жебуньова Л. Чикаленку Є. 11 лютого, б/р. // ІР НБУВ. – Ф. 1, № 35 488.
50. Лист Стебницького П. Чикаленку Є. 27 жовтня 1910 р. // ІР НБУВ. – Ф. 44, № 734.
51. Лист Чикаленка Є. Ніковському А. 29 серпня 1913 р. // ІР НБУВ. – Ф. 226, № 255.
52. Лист Ніковського А. Чикаленку Є. 2 вересня 1912 р. // ІР НБУВ. – Ф. 44, № 533.
53. Лист Ніковського А. Чикаленку Є. 3 вересня 1913 р. // ІР НБУВ. – Ф. 44, № 543.
54. Лист Ніковського А. Чикаленку Є. 30 червня 1914 р. // ІР НБУВ. – Ф. 44, № 559.
55. Лист Стебницького П. Чикаленку Є. 29 вересня 1913 р. // ІР НБУВ. – Ф. 44, № 781.
56. Лист Чикаленка Є. Комарову М. 4 листопада 1911 р. // ВР ОДНБ. – Ф. 28/9, арк. 84.
57. Лист Шерстюка Г. Чикаленку Є. 26 серпня 1911 р. // ІР НБУВ. – Ф. 44, № 890.
58. Лист Чикаленка Є. Комарову М. 4 листопада 1911 р. // ВР ОДНБ. – Ф. 28/9, арк. 84.
59. Лист Голобородова М. Чикаленку Є. 5 липня, б/р. // ІР НБУВ. – Ф. 44, № 321.
60. Лист Василенка М. Чикаленку Є. 26 листопада 1909 р. // ІР НБУВ. – Ф. І, № 35427.
61. Лист Єфремова С. Чикаленку Є. 1 серпня 1914 р. // ІР НБУВ. – Ф. 44, № 390.

І. Л. Михайлин,
д. філол. н., проф.
УДК 070.41 (477)

Харківська журналістика в період першої російської революції

Проаналізовано журналістику в Харкові під час розгортання революційних подій 1905–1907 рр. за напрямками: українські часописи, партійна журналістика, розвиток приватної ініціативи на інформаційному ринку.

Kharkiv regional periodicals are analysed during the first Russian revolution due to the main journalism streams: national Ukrainian mass media, political and private initiatives on the information market.

Революційні потрясіння в Російській імперії докотилися й до Харкова. Вже 19 січня 1905 р. у місті розпочався перший політичний страйк – на знак солідарності з жертвами Кривавої неділі. Згодом він охопив 42 промислові підприємства. Мітингували й бойкотували лекції студенти університету. Розмах протесту був значним, влада й підприємці змушені були шукати шляхи до компромісу. Між керівництвом Харківського паровозобудівного заводу і представниками майстрових і робітників 1 лютого 1905 р. був укладений перший в історії профспілок колективний договір [4, 95]. Губернатор та окружний фабричний інспектор кілька разів збирали промисловців, аби виробити заходи для заспокоєння страйкарів. Цукрозаводчики ухвалили резолюцію: ніякі часткові заходи без докорінної зміни ладу нічого не дадуть. Цей факт свідчив про глибоку кризу влади, необхідність реформування суспільства. Внаслідок поступок з боку власників підприємств із 17 лютого страйковий рух пішов на спад.

Але не змирилися соціал-демократи (більшовики), які тримали курс на збройне повстання. У січні 1905 р. до Харкова прибув емісар РСДРП(б) товариш Артем (Ф. А. Сергєєв). Його організаційна діяльність спричинила створення спочатку групи "Вперед", а потім Харківського міського осередку більшовицької партії. Восени революційний рух знову почав наростати. У Харкові 10 жовтня розпочався новий страйк, сталися сутички демонстрантів з військами, пролилася перша кров. Генерал-губернатор 11 жовтня зосередив війська навколо паровозобудівного заводу, але всупереч очікуванню величезний мі-

тинг зібрався в центрі міста, на Миколаївській площі. Повідомлення про смерть пораненого напередодні студента Константініді стало приводом для спорудження на Університетській вулиці барикад. До вечора повсталі оточили урядові війська. Харківська міська дума під керівництвом професора Харківського університету О. К. Погорілка створила комітет для переговорів між ворогуючими сторонами. Згодом це Комітет громадської безпеки, до якого увійшли О. К. Погорілко, професори університету М. І. Светухін, М. А. Гредескул, адвокат М. І. Міхновський. Комітет виступив третьою стороною в переговорах між двома озброєними таборами, внаслідок чого вдалося уникнути кровопролиття. 12 жовтня повсталі змогли без обшуку залишити барикади, а генерал-губернатор вивів війська з центру міста. 13 жовтня в Харкові був запроваджений воєнний стан, який тривав до 1 січня 1908 р.

Для заспокоєння суспільства цар змушений був підписати Маніфест 17 жовтня 1905 р., в якому проголошувалося надання народів політичних свобод (зокрема свободи слова і друку) та утворення в Росії законодавчого органу – Державної думи. Прийняття Маніфесту можна вважати тимчасовим можливим результатом революції.

У радянській історіографії прийнята однозначна оцінка, що ґрунтується на партійній більшовицькій позиції про те, що перша російська революція зазнала поразки. Проте сьогодні з цим навряд чи можна погодитися. Революція дала новий поштовх російському суспільству, змінила сам тип держави, яка трансформувалася з необмеженої монархії до

конституційної монархії; у країні запрацював справжній парламент як законодавчий державний інститут, проголошення політичних свобод спричинило створення легальних партій та організацій, звільнилося від пут українське публічне слово, яке дістало, нарешті, право вільного використання у книгодрукуванні й періодичній пресі.

Щоправда, царський уряд не був послідовним у запровадженні демократичних змін, ішов на поступки лише під тиском революційних сил і використовував першу ж можливість, аби викоренити революційні завоювання. Українська мова так і не була допущена в головну сферу функціонування – в освіту. Виборчий закон позбавляв законних прав більшу частину населення Росії. Незважаючи на це, революційні настрої набули такого поширення, що Державна дума першого скликання, розпочавши роботу 27 квітня 1906 р., була розпущена царським маніфестом уже 9 липня. Подібне сталося з Державною думою другого скликання, яка існувала від 2 лютого до 2 червня 1907 р. У Росії був проголошений новий виборчий закон, який забезпечив перевагу в третій (1907–1912) і четвертій Думі (1912–1917) проурядовим партіям. Дата 3 червня 1907 р. вважається кінцем першої російської революції.

Проте чимало завоювань революції ліквідувати не вдалося. У Росії все-таки існував парламент, з трибуни якого дістали право говорити про свої потреби різні верстви населення. Неможливо було вже ліквідувати й політичні свободи. Ними користувалися навіть крайні ліві партії. Більшовики, які найбільше волали про поразку революції, сповна скористалися її здобутками, створивши цілу мережу своїх партійних легальних видань: газети "Новая жизнь" (27 жовтня – 3 грудня 1905), "Наше эхо" (25 березня – 10 квітня 1907), "Звезда" (16 грудня 1910 – 22 квітня 1912), яка підготувала появу класичної щоденної більшовицької газети "Правда", що розпочала свою історію в день припинення "Звезди" – 22 квітня 1912 р. (5 травня за н. ст.). До 8 липня 1914 р. газета, вісім разів змінюючи назву після припинення її видання урядом, виконувала функції центрального органу партії і була остаточно закрыта лише на початку першої світової війни. Більшовики видавали також легальні журнали "Вестник жизни" (30 березня 1906 – вересень 1907), "Просвещение" (грудень 1911 – червень 1914).

Зрозуміло, що революція мала грандіозне значення не лише для більшовиків, а й для журналістики в Росії. Без перебільшення

можна сказати, що вона викликала справжній пресовий вибух. Складається враження, що країна, яка раніше десятиліттями мовчала, внаслідок революції дістала можливість виявити себе в публічному слові. У Харкові від часу проголошення нових правил про друк 24 листопада 1905 р. до початку 1907 р. виникли дві газети українською мовою і 27 російською. Щоправда, з огляду на проголошений у місті воєнний стан більшість із них закривала місцева влада, хоча деякі виявили життєздатність і залишилися на інформаційному ринку.

Журналістика періоду першої російської революції має всі підстави розглядатися як окрема інформаційна епоха. Необхідно назвати щонайменше три її виразні атрибутивні ознаки. По-перше, у Харкові вперше були здійснені спроби видавати газети українською мовою, раніше про це не могло бути й мови. По-друге, великого поширення набула партійна преса. Новостворені політичні партії намагалися захопити інформаційний ринок і використати друковане слово для пропаганди своїх програм. По-третє, нова політична ситуація спричинила в галузі періодичної преси вибух приватної ініціативи: якщо раніше видання газети чи журналу приватною особою було швидше винятком, аніж правилом, то після Маніфесту 17 жовтня кількість таких ініціатив значно зросла.

Першим скористався новою ситуацією видатний український політик, публіцист і журналіст Микола Іванович Міхновський (1873–1924). Розпочавши роботу над об'єднанням свідомого українства ще в Братстві тарасівців, переслідуваний урядом, він у січні 1899 р. прибув до Харкова, де відкрив адвокатську контору. Через рік, у січні 1900 р., він був серед організаторів Революційної української партії (РУП), для якої у вигляді програми написав твір "Самостійна Україна" (1900) – пам'ятку української публіцистики. Про великий авторитет М. Міхновського серед харків'ян свідчить включення його до Комітету громадської безпеки, який 12 жовтня 1905 р. не допустив розстрілу студентів університету на барикадах урядовими військами.

Миколі Міхновському належить і перша ініціатива видавати в Харкові газету українською мовою. Нею стала "Слобожанщина: Щоденна політична, економічна, літературна та громадська часопись" (25 березня 1906). Єдине число містило повідомлення телеграфних агентств, місцеву хроніку, кореспонденції, фейлетони, літературні твори, а також оголошення. Видання було ілюстроване пор-

третами Гонти й Залізняка. За припущеннями професора Н. М. Сидоренко, "видання припинилося з огляду на технічні причини й відсутність "виключно української друкарні" [7, 439]. На думку М. Комариці, воно й замишлювалося як пропагандистська одноденка з метою агітації за кандидатів українсько-кадетського блоку на виборах до першої Державної думи [5, 130]. Вибори в губернії відбувалися якраз 26 березня. Обидва ці твердження не позбавлені права на існування. Так чи інакше, а М. Міхновському належить честь виступити засновником у Харкові української газети. "Слобожанщина" доводила харків'янам можливість інформаційної діяльності українською мовою, відстоювала ідею української культурної й політичної самостійності. Підтримка в ній Партії народної свободи (кадетів) пояснювалася тим, що Харківська організація цієї партії виступала за демократичне розв'язання національного питання в Росії, за надання широкої автономії національним окраїнам, до яких зараховувала не лише Фінляндію й Польщу, а й Україну.

Продовжив спроби заснувати в Харкові українську пресу М. Ф. Лободовський, який походив із роду відомих харківських українофілів. У 1906 р. він створив часопис "Порада", який назвав газетою "для крест'ян и міщан хліборобів", двотижневиком "на українській мові". Видання мало сільськогосподарське спрямування, призначалося для селян і орієнтувалося на монархічну (а не революційну) концепцію дійсності. Проте й М. Ф. Лободовському пощастило не більше, ніж М. Міхновському. "Порада" спромоглася вийти лише один раз 14 травня 1906 р. спареним числом 1/2, де всі матеріали належали редакторові. Газету надруковано етимологічним правописом, який застарів навіть для Галичини, де свого часу широко використовувався.

Більш вдалим, ніж приватна ініціатива, було інституційне видання українсько-російськомовного журналу "Хлібороб / Хлебороб" (1907–1917), що виходив двічі на місяць за підтримки Харківського товариства сільського господарства. Редагував його агроном С. М. Кузнецов, який з 1905 р. був редактором іншого органу сільськогосподарського товариства – "Южно-русской сельскохозяйственной газеты". Журнал "Хлібороб" був ілюстрованим часописом, з 1909 р. подавав свій заголовок українською мовою, орієнтувався (особливо після столипінської реформи) на заможне селянство. У додатках подавав інформацію з хлібної торгівлі, видавав "Бібліотеку "Хлібороба" – серію брошур з різних га-

лузей сільського господарства. Часопис виходив регулярно по 24 числа на рік, і лише руїна громадянської війни, захоплення Харкова в грудні 1917 р. червоними військами і встановлення тут більшовицької диктатури призвели до його закриття.

Отже, була зроблена спроба видавати газети українською мовою. З сучасного погляду ці кроки навряд чи були надто успішними, адже їх видання припинилося на першому числі. Для пояснення цього існували певні об'єктивні причини: харківський масовий читач не звик до сприйняття української книжки, а тим паче періодики; кількість української інтелігенції була настільки малою, що історія знає імена всіх діячів українського руху того часу; національній журналістиці бракувало кваліфікованих кадрів як на рівні генераторів ідей, так і на рівні сумлінних виконавців; у друкарнях не було кваліфікованих складальників для набору українських текстів.

Головним чинником залишалося переслідування української преси царською адміністрацією. Відомий історик преси А. Животко продемонстрував це, узявши для прикладу 1910 р., як середній між двома російськими революціями, коли суспільство переживало відносну стабілізацію [3, 223]. Тоді виходило у світ 13 періодичних видань українською мовою, тимчасом, як на українських землях видавалося 226 назв російськомовної періодики (із них 35 – у Харкові). У 1910 р. у Росії виходило 234 періодичні видання польською, 69 – німецькою, 31 – єврейською, 21 – вірменською мовами; як і українці, 13 видань мали грузини; менше, ніж українці, татари – 11, азербайджанці – 6, білоруси – 1, чехи – 1. Статистика багато що пояснює в становищі української журналістики в царській Росії. Залишаючись справою приватних осіб, позбавлена інституційної підтримки, зазнаючи стабільних урядових переслідувань, вона весь цей час перебувала в стані виживання, про що свідчать спроби її створення в Харкові.

Другою особливістю інформаційної ситуації у добу революції була поява легальної партійної журналістики. Першими після проголошення царського Маніфесту організувалися ліберали-центристи, створивши Конституційно-демократичну партію народної свободи, члени якої на політичному сленгу того часу дістали назву "кадети". Тоді ж у Харкові утворився їх осередок, який невдовзі нараховував 800 членів. Лідерами партії були професори Харківського університету М. П. Чубинський (голова харківського бюро), М. А. Гребескул, Д. І. Багалій, М. Ф. Сумцов, учитель

М. М. Ковалевський, лікар В. В. Фавр. Як показали вибори до першої Державної думи, кадети мали в Харкові найбільший політичний авторитет.

Харківські кадети не були сліпими наслідувачами столичних однопартійців. Навпаки, їх позиція відрізнялася самостійністю, враховувала українські інтереси. Вони послідовно виступали за автономію України в складі федеративної Росії і в цілому вимагали демократичного розв'язання національного питання, а отже, засади демократизму були для них самодостатньою цінністю. Це надавало харківським кадетам особливого статусу серед їхніх російських товаришів по партії. Невипадково харківські депутати обиралися на посаду товариша (заступника) голови першої (М. А. Гредескул) та другої (М. М. Познанський) Державної думи. Надто гостро вони розуміли визначну роль преси в утвердженні й роз'ясненні в суспільстві своєї позиції.

Перше число кадетської щоденної "політичної, громадської, літературної і економічної" газети "Мир" вийшло 27 листопада 1905 р. Її видавцем і редактором значилася приватна особа – Є. Ф. Тихонович. Але фактичним редактором і активним автором був професор права, декан юридичного факультету Харківського університету М. А. Гредескул (1865–1941). Після запровадження воєнного стану в місті розпочалися масові арешти учнівської молоді. У цих умовах учень реально-го училища О. Скрипченко вбив пристава поліцейного відділку. У статті "Хто винен?" М. А. Гредескул, спираючись на свої правові знання, довів, що не можна вважати державним злочинцем підлітка з нестійкою психікою, який марить помстою за однокласників. Справжній злочинець, як вважав автор, – впертий і тупий російський уряд, який не бачить потреби діалогу зі своїми ж громадянами, а по-старому хоче поставити народ за допомогою зброї на коліна. Після цієї публікації в № 12 (10 грудня 1905) на підставі правил про воєнний стан видання газети було припинено за "антиурядові статті", М. А. Гредескул заарештований, а друкарня опечатана.

Видання газети у форматі попереднього часопису вдалося продовжити 29 грудня під назвою "Волна". Оскільки згідно з "Тимчасовими правилами" від 24 листопада 1905 р. попередній редактор не мав права розпочинати нове видання до розгляду його справи в суді, до участі в газеті було залучено нових авторів – відомих журналістів і професорів університету. Серед редакторів значився сам М. П. Чубинський –

голова харківського осередку Партії народної свободи (ПНС). На цей раз вдалося видати 29 номерів і протриматися до 29 січня 1906 р. Видання газети було так само зупинено за розпорядженням харківського генерал-губернатора.

Від 4 лютого 1906 р. газета виходила під назвою "Будущее" знову зі зміною видавця, яким значився М. Я. Кутієв. Нова газета проіснувала до 10 березня (26 номерів), а з 15 березня вона вже мала заголовок "Накануне" і проіснувала до 9 липня (94 номери), видавцями були Ф. А. Павловський, В. А. Фаусек (з № 49), Ф. А. Ляхович (з № 61). Доля видання виявилася такою ж, як і в попередників, але під час перерви 14–21 червня воно було замінено ще однією новою газетою "Девятый вал", видавцем якої значився В. М. Ніколевський. До кожної газети видавався додаток із телеграмами та іншим поточним матеріалом.

Журналістська діяльність кадетів зробила свою справу й забезпечила їм перемогу на перших у Росії парламентських виборах. 80 харківських виборців, які мали зі свого числа обрати 10 депутатів, були виключно кадетами. Вони домоглися обрання депутатом М. А. Гредескула, який у цей час, незважаючи на м'який вирок суду, до квітня 1906 р. залишався в тюрмі, а потім за особистим наказом міністра внутрішніх справ висланий на три роки до Архангельська. Його повернули до Харкова й вручили посвідчення депутата, а у Думі обрали товаришем голови С. А. Муромцева.

9 липня 1906 р. цар видав маніфест про розпуск I Державної думи. Партії, що становили більшість у ній – кадети і трудовики – у ніч з 9 на 10 липня зібралися у Виборзі й ухвалили так звану Виборзьку відозву, де кваліфікували розпуск Думи як акт політичного насильства і закликали народ до беззбройного опору: не сплачувати податки і не постачати державі рекрутів. Царський уряд відреагував негайно: учасники Виборзької наради були заарештовані, у грудні над ними відбувся суд; усі вони були засуджені до трьох місяців ув'язнення й позбавлені політичних прав, професорів звільнили з університетів, а дворян виключили зі складу дворянства. Виборзька нарада мала негативні наслідки й для всієї Партії народної свободи, яка зініціювала цю акцію протесту: тимчасово їй було відмовлено в легалізації, а всі її друковані органи закрито. Так на газеті "Накануне" 9 липня 1906 р. припинилася журналістика ПНС у Харкові.

Історія кадетської преси й партії, яка лояльно ставилася до уряду, об'єднувала ви-

датних людей Росії і прагнула досягти поліпшення суспільного ладу лише в межах легальних і конституційних дій, свідчить про те, що імперська, тоталітарна держава виявилася не готовою до випробування свободою, демократією. Кадетська газета змушена була п'ять разів змінювати назву, маскуватися, її забороняли, хоча стояла не на революційних, а на центристських, ліберальних позиціях. Проте уряд не був готовий до діалогу з суспільством навіть у такому форматі.

Спроби кадетів створити партійну журналістику в Харкові на цьому припинилися. Але залишилися приватні часописи, що виявляли політичні симпатії. Не маючи формального зв'язку з Партією народної свободи, на позиціях кадетів стояли дві найбільші харківські приватні газети "Южный край" і "Утро", які й здійснювали інформаційне забезпечення її діяльності.

Правоцентристська проурядова партія "Союз 17 октября" (октябристи) не мала в Харкові особливої популярності. Це була партія чиновників, урядовців. І хоч її лідерами стали Харківський міський голова О. К. Погорілко і голова губерньської земської управи князь О. Д. Голіцин, сама харківська організація октябристів нараховувала 200 членів. Незважаючи на це, 21 листопада 1906 р. вона розпочала видання своєї щоденної великої політичної газети "Центр", видавцем якої значилося "Товарищество Общества партии 'Центр'", а редакторами – С. Ф. Бельський (справжнє ім'я – Савченко) і В. Я. Власов. Вийшло 70 чисел цієї газети, останнє – 18 лютого 1907 р.

Відчутну підтримку населення дістали крайні праві монархічні партії "Русское собрание" (РС) і "Союз русского народа" (СРН), які ввійшли в історію під назвою "Чорна сотня" [8]. Вони вважали непотрібними політичні реформи, шкідливими компроміси з революційними силами і мали за ідеал доманіфестський зразок самодержавства. Їх лідером у Харкові був професор Харківського університету з кафедри загальної історії Андрій Сергійович Вязігін (1867–1919). Участь університетської професури в організації й розвитку чорносотенного руху була сумною традицією суспільно-політичного життя Росії. У Києві головою міського осередку "Союза русского народа" був професор університету св. Володимира Д. І. Піхно (1853–1913), він же редагував чорносотенну газету "Киевлянин".

Ще в 1902 р. А. С. Вязігін як редактор заснував часопис "Мирный труд" – так званий

"товстий" журнал науково-літературного і громадського спрямування. У перші два роки його періодичність становила п'ять разів на рік, далі він перетворився на щомісячник. У програмній статті "Від редакції" (1902. – № 1) А. С. Вязігін підносив культ "маленької людини", "скромного трудівника"; саме для пробудження його громадської самодіяльності бажав працювати новий часопис. "Мирный труд" зайняв позицію, близьку до слов'янофільства – "посильне сприяння пробудженню вільної від всякої нетерпимості національної самосвідомості, посиленню культурного спілкування з слов'янством". Така програма дозволила редакторів залучити до участі у виданні провідні наукові сили міста, зокрема одним із видавців виступив професор О. В. Ветухів.

Але в наступних числах журналу з'явилися відверто антисемітські матеріали, що вимагали розправитися з демократичним рухом. Згодом А. С. Вязігін закликав уряд очистити університети від вільнодумства і навіть, не називаючи прізвищ, описав, від кого саме. У портретах розпізнавалися його університетські колеги. Редактор оголосив неіснуючими всі слов'янські мови; вони, мовляв, є лише наріччями російської. Української присутності в політичному чи культурному полі Росії він взагалі не визнавав.

Видання журналу "Мирный труд" у перший рік мало два наслідки. Перший полягав у тому, що більшість свідомих харків'ян відмовилася співпрацювати з реакційним часописом. По-друге, журнал допоміг А. С. Вязігину згуртувати однодумців, оприлюднити свою позицію, унаслідок чого в 1903 р. він заснував харківський відділ РС, проголосивши своїм завданням теоретичну розробку і пропаганду ідей неподільності Росії під гаслами самодержавства, православ'я і єдиної "русской народности".

15 січня 1906 р. А. С. Вязігін провів установчі збори харківського відділу "Союза русского народа". Вже влітку цього ж року в Харкові нараховувалось 1100 членів цієї політичної організації, у березні наступного – 3900. У цілому, в губернії діяли 29 місцевих осередків, які об'єднували майже 12 тисяч членів. Це було найчисленніше політичне угруповання в Росії [10, 82]. Особливістю харківських чорносотенців було те, що вони не допустили в місті погромів проти інтелігенції та єврейських громад. Їхні лідери прагнули до інтелектуального забезпечення руху.

Перша чорносотенна газета з'явилася в Харкові 19 листопада 1906 р. і мала назву

"Правда", так само, як і пізніший орган ЦК РСДРП. Видавцем і редактором значилася приватна особа – В. В. Рюмін. Проте на № 5 (від 25 листопада) видання зупинене, а з 26 листопада почала виходити газета "Глас народа", видавцем якої був харківський осередок "Союза русского народа". Ця політична, громадська і літературна газета виходила тричі на тиждень, а з 1907 р. – щотижнево. Редакторами її були С. А. Чернишов і Ю. В. Дорошенко. З № 14 видавці вирішили не ховатися під метафоричними назвами. Вони дали своїй газеті нову назву "Чорна сотня", зберігши наскрізну нумерацію попереднього видання. Редагували її до № 45 за 1907 р. Ю. В. Дорошенко та І. А. Аносов.

Названі часописи виходили в друкарні "Мирный труд", власником якої був А. С. Вязігін. Друкарня вважалася однією з семи найбільших поліграфічних підприємств Харкова. Тут також друкувалися "Харьковские ведомости" (у 1903 р. перейменовано "Харьковские губернские ведомости"). Харківські чорносотенці, таким чином, загалом не потребували окремого періодичного органу, маючи у своїх руках таке могутнє видання, як "ХВ", яке ще не втратило авторитет серед читачів.

Журнал "Мирный труд" існував до 1914 р., перетворившись на мозковий центр чорносотенства. У ньому була розроблена ідеологія російського чорносотенства, якою воно користується й донині. В основі її думка про те, що підкорені Росією народи, включені до складу імперії зі своїми землями, мусять розчинитися серед великоросів, повинні забути про будь-які елементи автономії, адже російський народ – єдиний господар у своїй державі. Українців і білорусів не можна визнати окремими народами, бо тоді росіяни залишаться в меншості в Росії і з'являться законні підстави для ліквідації імперії. У журналі виношувалася ідея світового панування Росії, виходу її до "світового вільного океану"; проголошувалася необхідність застосувати зброю для досягнення цієї мети. Насильницькими методами запроваджувалася великоруська гегемонія й усередині країни. "Мирный труд" охоче надавав свої сторінки відомим чорносотенним публіцистам: В. Пуришкевичу, В. Шульгіну, В. Замисловському, Г. Шечкову, А. Чернишову. На хвилі розгулу реакції А. С. Вязігін був обраний депутатом до третьої Державної думи.

Але в Росії авторитет чорної сотні швидко падав, що зумовлювалося кількома причинами: по-перше, її ідеологи не висунули конструктивної програми державних реформ, за-

липилися в межах демагогічних гасел, які спрацьовували в момент кризи, але виявляли свою творчу неспроможність у мирний час; по-друге, проти чорної сотні виступила вся здорова й чесна інтелігенція, яка прагнула демократичних змін; по-третє, з початком першої світової війни припинилося урядове фінансування скомпрометованого в громадській свідомості політичного руху. Про падіння авторитету реакційних політичних сил свідчить такий факт: депутатський звіт А. С. Вязігіна у вересні 1912 р. прийшло послухати не більше ста осіб. Без урядового фінансування загинув наприкінці 1914 р. й "Мирный труд". Життя чорносотенця-редактора закінчилося трагічно: він був розстріляний органами ЧК у складі захоплених більшовиками заручників перед відступом червоних частин із Харкова в червні 1919 р. напередодні вступу до міста добровольчої армії генерала А. Денікіна.

Скориставшись царським Маніфестом, спробували створити свою легальну пресу в Харкові й ліві партії, зокрема соціал-демократи. РСДРП нараховувала в Харкові 900 членів та 2095 загалом у губернії. Це була одна з найчисленніших партійних організацій, але налагодити свою партійну журналістику харківським соціал-демократам не вдалося. 25 жовтня 1905 р. з'явився єдиний номер органу Харківського комітету РСДРП – газети "Харьковский рабочий", що фактично була нелегальною (ім'я редактора не зазначено), адже вийшла до прийняття "Тимчасових правил про друк". Від 5 до 24 грудня 1905 р. у місті видавалися "Известия Федеративного совета Харьковских комитетов РСДРП" (всього 7 чисел), що теж порушили існуюче законодавство, не зазначивши редактора. Якщо ліберальні видання кадетів наражалися на численні заборони й мусили боротися за виживання, то на соціал-демократичну пресу очікували ще серйозніші перешкоди. Хоча в цей же час і згодом соціал-демократам вдалося налагодити випуск легальних видань в обох столицях і в Закавказзі.

Пізніше з'явилися на харківському інформаційному ринку есери (Партія соціалістів-революціонерів), заснувавши газету "Харьковская жизнь" (10 лютого – 5 листопада 1906). До № 28 вона мала підзаголовок – "щоденна політична, громадська і літературна газета", далі виходила без підзаголовка. Газета приховувала свою партійну належність; відповідальність за видання й редагування взяв на себе П. Д. Зайкін. Випуск газети двічі припинявся генерал-губернатором за "шкідливе спрямування". У першу перерву (1–15 берез-

ня) редакційний колектив видавав недільний збірник, дотепно названий "После жизни" (4-11 березня, № 1-2) із позначкою: "Видання співробітників "Харьковской жизни".

Друга перерва тривала п'ять місяців – від 29 травня до 4 листопада. Журналістам уже було не до жартів. Відновивши газету 5 листопада, вони попросилися з читачами, але вже 17 листопада 1906 р. розпочали новий видавничий проект у форматі попередника – щоденної газети "Современное обозрение". Видання тривало до 27 січня 1907 р. і на № 58 припинилося. Редагував газету Б. Попов, а видавцем виступив І. Хованський. У "Современном обозрении" співробітничала Х. Алчевська, подаючи огляди української преси та переклади актуальних статей.

Таким чином, партійна журналістика в Харкові періоду першої російської революції мала доволі розгалужену систему й була презентована чотирма політичними силами: лібералами-центристами, монархістами, соціал-демократами, есерами. Проте політичні події розгорталися так, що соціал-демократична преса лишилася в зародковому стані й розвиватися не змогла; кадетська й есерівська преса були заборонені царським урядом; і лише чорносотенна журналістика існувала до початку першої світової війни, спираючись на урядову підтримку й дотації, але втративши авторитет у переважній частині інтелектуальної еліти, яка вела за собою населення. Харків'яни відчували нехоть до міжпартійної боротьби, що раз у раз підтверджувалося і їх участю у виборах. Партійне як таке, що протистоїть загальнолюдському, сприймалося більшістю громадян як неповноцінне.

Спрощення процедури отримання дозволу на заснування періодичних видань і скасування попередньої цензури спричинили вибух приватної ініціативи в галузі журналістики; і в цьому полягала третя особливість інформаційної ситуації під час першої російської революції. З'ясувалося, що в Харкові досить велика група осіб була зацікавлена у створенні приватної преси: це журналісти, письменники, викладачі вищих навчальних закладів і гімназій, службовці державних і приватних установ. До того ж, продуктивний процес зростання армії професійних журналістів, який розпочався із заснування газети "Южный край", сприяв створенню в Харкові цілого цеху працівників преси. На початку XX ст. вони становили кількісно і якісно відчутну творчу силу. З появою нових правил друку найталановитіші з них виявили потяг до самостійності; багатьма керувало прагнення пе-

ретворити свої видання у прибуткові підприємства, адже таких прикладів чимало в історії світової преси.

Уявлення про ціни на поліграфію на початку XX ст. можна скласти з такого факту. Х. Алчевська 27 березня 1916 р. (набагато пізніше, ніж описуваний період, але під час першої світової війни) у листі до М. Мочульського писала, що переросла свою книжечку лірики "Встань, Сонце!", яка щойно вийшла накладом 1000 примірників і лежить нерозпакована у її помешканні, у продаж ще не надійшла, а заплачено за неї друкарні 50 карбованців [1, 496]. Про реальну вартість такої суми свідчить те, що заробітна плата вчителя гімназії тоді коливалася від 400 до 800 карбованців на рік, існувала гнучка система надбавок, за кожні 5 років стажу вчитель отримував 100 крб. З наведених цифр випливає, що видати книжку пристойним накладом за власні кошти або розпочати випуск газети, сподіваючись швидкого успіху й прибутку, було цілком доступно для середнього класу. Відносна дешевизна поліграфії була додатковим аргументом на користь створення приватних періодиків.

Проте для багатьох видавців період першої російської революції став часом розчарувань і нездійснених надій. Воєнний стан у Харкові від 13 жовтня 1905 до 1 січня 1908 р. давав губернаторові виключні права в галузі журналістики. Історія харківської преси цієї доби подає чимало прикладів адміністративного самодурства, припинення періодичних видань за те, що чиновникам губернської управи не сподобалися якісь незначні деталі у висвітленні подій поточного політичного життя. Багатьом виданням судилося стати приватними однокденками, до яких належать й ті, що не втрималися на інформаційному ринку більше одного місяця, хоча амбітні видавці здебільшого заявляли про щоденні часописи. Крах ілюзій, короткочасність існування – така сума особливостей приватної журналістики періоду революції.

Першою жертвою стала громадсько-політична, економічна та літературна газета "Родная земля" (31 травня – 10 червня 1906, № 1-10), редактором-видавцем якої був І. О. Булгаков. Видання газети припинено за "шкідливе спрямування" і більше не відновлювалося. Три числа вдалося проіснувати щоденній газеті "Харьковские новости" (13-15 червня 1906), видавцем якої був М. У. Шляпошников, а редактором – А. С. Оляк. Так само (на № 3) занепадала ініціатива В. С. Пархоменка щодо видання пер-

шої місцевої щоденної вечірньої газети. Випуск "Харьковской вечерней газеты" (1–3 серпня 1906) припинено губернатором. Подібне формулювання зазначено в історії щоденної "Южной жизни" (12 жовтня – 3 листопада 1906, № 1–19), яку видавав М. І. Греков, а редагував М. В. Петров.

Не вдалося О. М. Бодяньському налагодити постійний випуск тижневої селянської газети "Народное слово" (14 січня – 4 лютого 1907, № 1–4), губернатор вбачав у виданні шкідливі тенденції. Редактор-видавець не скорився урядовій сваволі і спробував, замість припиненого часопису, надсилати передплатникам нову газету "Народная молва" (8 квітня 1907), але після № 1 (редактор-видавець І. О. Селіванов) вона припинена на весь час воєнного стану. Така ж доля чекала громадсько-політичну, літературну й популярно-наукову газету "Последняя почта" (8 жовтня – 5 листопада 1907, № 1–8), яку редагував О. С. Елькін разом із М. В. Могучим. На хвилі політичного піднесення були спроби створити жовту пресу, розраховану на невибагливі смаки обивателя. Типовим її зразком стала газета В. І. Іванова "Откровенные разговоры" (20 січня – 19 лютого 1906, № 1–22), яка подавала поліційну хроніку, роздмухувала скандали з життя відомих осіб. Але видавцеві вдалося протриматися місяць і згодом закрити газету, оскільки вона не зацікавила читачів.

Важкою була доля не тільки газет, а й журналів, навіть тих, що видавалися інституційно. У Росії 4 березня 1906 р. почали діяти "Тимчасові правила про професійні спілки". Царський уряд у цій галузі змушений був задовольнити вимоги працівників. Невдовзі харківський губернатор зареєстрував 13 і відмовив у реєстрації 26 профспілкових організацій. Профспілки сподівалися створити в місті свою журналістику, розпочавши видавати, як приватний орган, тижневий журнал, присвячений профспілковому руху "Союз" (7–23 вересня 1906, № 1–3), видавцем-редактором виступив С. С. Жилкін. Після заборони журнал спробували врятувати під новою назвою "Труд" (18 листопада 1906), змінивши видавця (Ф. М. Срасов), але видання часопису на № 1 припинено губернатором "за шкідливе спрямування".

Щасливіше склалася доля приватного ілюстрованого журналу "Торгово-промышленная Россия" (липень–грудень 1906 – щомісячно, січень–червень 1907 – двічі на місяць). Видавцем його виступив А. І. Браухлі, а редактором – В. Людендорф. Журнал не був забо-

ронений, а припинений видавцем, оскільки політична ситуація не сприяла розвитку ринкових відносин.

Розуміння необхідності й потяг до реформування всіх аспектів життя були в суспільстві настільки загальними, що охопили й органи місцевого самоуправління. У січні 1907 р. у Харкові виходив створений за ініціативою тодішнього харківського міського голови професора О. К. Погорілка новий офіційний часопис "Известия Харьковской городской думы" (січень 1907 – квітень–травень 1917). Це був щомісячний журнал, який підписував до друку як редактор міський голова професор О. К. Погорілко (до № 8 за 1912), К. О. Зворикін (№ 2 за 1908), М. Є. Дорофеев (з № 9 за 1912), професор Д. І. Багалій (з 1915). Тут подавалися протоколи засідань Харківської міської думи та думських комісій, доповіді й ухвали, офіційні документи з питань місцевого самоуправління, аналітичні статті спеціалістів і гласних із проблем життя міста, хроніка найважливіших подій. Створення цього журналу демонструвало прагнення міської влади зробити свою діяльність прозорою для громадськості, що відповідало запитам революційного часу. Як додаток до "Известий", виходив часопис "Статистические сведения по г. Харькову" (1912–1919). Видання підписували до друку ті ж офіційні особи.

Ще однією особливістю розвитку приватної журналістики стала її тематична розмаїтість. Вперше в Харкові був заповнений спектр головних тематичних напрямів, з'явилися сатиричні, дитячі, мистецькі й спортивні часописи. Так, після великої перерви, власне, після журналу "Харьковский Демокрит" (1816), революція посприяла відновленню сатиричної журналістики. За винятком окремої спроби Д. Ф. Шереметьєва створити ілюстрований гумористичний альманах "Эхо", який вийшов двома випусками в 1900, одним – у 1901 і одним – у 1902 рр., інших прикладів у цьому напрямі не зафіксовано. Наприкінці 1905 р. з'явився піонер відродження сатиричної журналістики – випуск "Харьковского будильника" (1905), редактор-видавець якого заховався під дотепним псевдонімом "Голочка", що свідчило: часопис (єдине число вийшло без дати) розпочатий ще до запровадження "Тимчасових правил". Надалі такі свавільні речі, як приховування видавця під псевдонімом, стали неможливими.

"Харьковский будильник" знаменитий тим, що його головним співробітником був Аркадій Тимофійович Аверченко (1881–1925). Він заснував у журналі розділ "Харьков с раз-

них сторон", де висміював вади місцевої адміністрації, уміщував каламбури на теми революційного побуту. У харківський період життя митця (1900–1907) відбулося його становлення як журналіста й сатиричного письменника. Дебютувавши в газеті "Южный край" оповіданням "Як мені довелося застрахувати життя" (1903. – 31 жовт.), він потім часто друкував гумористичні оповідання в газетах "Южный край" і "Харьковские ведомости". Революція 1905 р. дала новий поштовх його творчості, вивела на шлях соціальної сатири, перші приклади якої трапляються в "Харьковском будильнике".

До нетривалих видань належать нечисленні спроби середини й кінця 1906 р.: І. О. Гуцаковського видавати щотижневий художній журнал політичної й суспільної сатири "Злой дух" (травень 1906), І. М. Кожуховського створити журнал сатирико-гумористичної літератури з карикатурами "Брызги" (1906, № 1 вересень; № 2 без дати) і О. П. Тихановича розпочати гумористичний літературний журнал "Буфф" (19 листопада 1906). Цим часом довелось негайно припинити своє існування. Зате справжнє довголіття й процвітання мав тижневик "Настоящее жало" (1906–1917) з таким підзаголовком: "Відлуння громадсько-політичної гумористики. Орган незалежної думки". Видавцями виступали О. О. й О. П. Гермейєри, а редакторами в різний час були М. Г. Ковальов, А. К. Архипов, Я. Г. Буланов та ін. Секрет успіху часопису полягав у тому, що під декларованою маркою незалежної думки і приватним статусом на-справді був прихований чорносотенний журнал, вістря сатири якого спрямовувалося проти революційних перетворень і суспільних реформ.

З "Настоящим жалом" дотепно полемізував Аркадій Аверченко на сторінках журналу сатиричної літератури і гумору з "малюнками в кольорі" "Штык" (1906–1907, № 1–9). Видавав його діяч Партії народної свободи Є. Ф. Тихонович, який був і першим редактором щоденної кадетської газети "Мир". Обов'язки редактора виконували О. І. Бахмач (№ 1–3), потім А. Т. Аверченко. За критику чорносотенної преси, полеміку з "Настоящим жалом", ідеологічне демаскування його журналу "Штык" був оштрафований, а згодом заборонений. А. Аверченко створив новий сатиричний часопис "Меч" (№ 1–3, 1907, б. д.), видавцем-редактором значилася Євгенія Андріївна Тихонович.

У літературознавчих працях прийнято вважати "Штык" і "Меч" журналами Аркадія

Аверченка [6, 34]. Він виступав тут як автор художніх творів і художник-ілюстратор. Йому належала й загальна концепція видань. Журнали зосереджувалися на критичному висвітленні поточних подій у країні, викритті урядових спроб викоренити революційні завоювання, предметом критики була продажність журналістів, політика чорносотенних партій. Стосунки А. Аверченка з владою дедалі загострювалися, під тиском губернатора М. М. Пешкова письменник змушений був залишити Харків. У 1907 р. він з'явився в Петербурзі вже сформованим сатириком, там створив журнали "Стрекоза" (1907), "Сатирикон" (1908–1913), "Новый сатирикон" (1913–1918), які мали великий успіх у читача й принесли редакторів всеросійську славу. Проте саме в харківський період А. Т. Аверченко зростав як письменник, усвідомив своє покликання сатирика, апробував специфічні авторські жанри малої сатиричної прози, якими користувалася потім російська сатира, наприклад Михайло Зощенко.

Розвиток сатиричної журналістики в Харкові початку ХХ ст. повчальний у багатьох відношеннях. По-перше, прикметними є численні спроби харків'ян налагодити видання сатиричних журналів, хоча більшість цих спроб зазнала невдачі. По-друге, харківська сатирична журналістика у цей час дала світові класичні надбання, до яких слід віднести творчий доробок А. Аверченка. По-третє, він різно характеризує епоху й ситуацію в місті той факт, що за умов закриття ряду критично налаштованих до уряду часописів, єдиний гумористичний тижневик, якому ніщо не загрожувало, виявився пов'язаний з чорносотенними партіями та їхньою ідеологією.

Другим після сатиричних журналів тематичним напрямом, який мав найбільшу кількість спроб, були мистецькі часописи. Спроби їх започаткував 1907 р. тижневиком "На темы дня" (№ 1–6) М. В. Петров, замисливши видання як "ілюстрований журнал літератури, мистецтва, науки і громадського життя". Не набагато більше пощастило часописові "Театральный листок" (№ 1–13), який видавала Ксенія Іванівна Шехтер, запропонувавши підзаголовок – "щоденна газета, присвячена театру, мистецтву і спорту". Закріпився на інформаційному ринку лише часопис "Последние новости сезона" (1907–1917), кваліфікований як "газета театру, музики, спорту, художньої літератури і злоби дня в мистецтві", що виходила 2–3 рази на тиждень. Редактором і видавцем був М. Н. Шор.

Усі ці видання планувалися як інформаційні бюлетені, що повідомляли про театральні, музичні, літературні, малярські новинки переважно харківського мистецького ринку, подавали хроніку столичного й зарубіжного мистецького життя. Про поважну критику в них говорити не доводиться, хоча спроби давати хоча б поверхові, приблизні роз'яснення неодноразово траплялися.

Для сучасної людини дивним є поєднання мистецтва і спорту в підзаголовках вищезазначених видань, оскільки сьогодні ці тематичні напрями сприймаються як цілком окремі. Але для журналістики початку ХХ ст., зокрема провінційної, був притаманний певний синкретизм, властивий початковим етапам кожного явища. Спільним для тематичного сектору, який охоплював спорт і мистецтво, було поняття розваги, продуктивне проведення вільного часу. Проте магістральний шлях розвитку журналістики полягав у виробленні дедалі вужчої спеціалізації. Про це свідчить поява в Харкові журналу "Русский спорт" (1906–1916), який кілька разів змінював підзаголовок: "журнал, присвячений усім видам спорту", "ілюстрований журнал для всіх видів спорту". Виходив він, як зазначалось, "напередодні забігів і скачок, а в несезонний час 1 і 15 числа кожного місяця", потім щотижнево. Першим видавцем і редактором був доктор медичних наук В. А. Пржевальський, а в 1913 р. (з № 41) журнал став офіційним органом товариства фізичного розвитку.

У час першої російської революції в Харкові відновилася й дитяча журналістика. Її початком можна вважати відділ "Дитяче читання", який існував упродовж усього 1816 р. у журналі "Украинский вестник". Після 90-літньої перерви, у 1906 р. почав видаватися у Харкові щотижневий журнал для дітей "Весеннее солнышко" (1906, кн. 1–7). З № 2 зазначалося, що це "журнал для дітей молодшого, середнього та старшого віку". Редакторами-видавцями виступали Д. І. Светухін та К. О. Шебаліна. Тут подавалися популярні розповіді про природу, мистецтва й ремесла, бесіди з релігії та християнської етики, поради щодо зміцнення здоров'я й загартування. Редактори співчували українській національній ідеї й були близькими до українського руху.

До участі в журналі запрошено професора М. Ф. Сумцова, який у № 1 під псевдонімом М. Сумець виступив зі статтю про Тараса Шевченка, де чи не вперше розглянув "Кобзар" у контексті дитячої літератури, показавши його значення для формування й розвитку дитини та її національної самосвідомості. Поет

возвеличив свою рідну українську мову, наставляв своїх читачів плекати її у своїх піснях і молитвах, вивчати її, а не цуратися. Журнал мав постійний "Иностранный отдел", де друкувалися художні твори польською, французькою та українською мовами. З одного боку, появу в дитячому журналі української мови слід сприймати як позитивний факт; з іншого – її поява в іноземному відділі спонукає до сумних роздумів про загальне зросійщення Харкова на початку ХХ ст.

Зазнала трансформації в період російської революції 1905–1907 рр. і фахова журналістика. Цей процес найкраще виявився на прикладі еволюції найбільш консервативної її галузі, якою завжди була релігійна преса. Революція створила можливості для появи приватних релігійних видань. Саме в такому аспекті заслуговує на особливу увагу журналістська праця Іоанна Іоанновича Філевського (1865–?; остання публікація 1927), тоді священника і приват-доцента, а згодом професора кафедри історії церкви Харківського університету, який виступив у 1906 р. редактором і видавцем "Церковной газеты" (№ 1–24 / 25). Він запропонував підзаголовок: "громадсько-літературна щотижнева газета; орган церковного оновлення і культурно-прогресивних прагнень". Дослідниця преси православної церкви в Україні А. А. Бойко зазначила: "Церковная газета" виділялася серед інших періодичних видань для широкої аудиторії здатністю до критичного мислення, об'єктивною оцінкою ситуації, відповідальністю" [2, 120].

Газета стала органом цілого руху всередині православної церкви в Україні, діячі якого виступали за "церковне оновлення". Центром цієї течії був Харків, де навколо І. І. Філевського сформувався гурток талановитих діячів церкви, до якого належали протоієрей П. Григорович, священники В. Купленський, Н. Вознесенський, В. Шаповалов. За допомогою приватної газети гурток висловлював і поширював свої ідеї, гуртував прихильників. Ідеологія гуртка і відповідно його газети була сформована у вирі суспільно-політичних подій революції. Справжнім випробуванням для церкви стало питання: з ким духовництво – з самодержавством чи народом, який проти нього повстав? На це запитання мусила відповісти не тільки церква загалом, а й кожен священник зокрема.

Традиційно церква була головною духовною опорою самодержавства. Недарма багаторічним офіційним гаслом Росії була вербальна формула: самодержавство – православ'я – народність. Під час революції церква як су-

спільний інститут зберегла вірність самодержавству, але цього не можна було сказати про кожного священика зокрема. Серед них було чимало таких, які співчували народів в його боротьбі й розуміли неминучість суспільних реформ. Течія "церковного оновлення" й була репрезентантом цієї групи священиків. Вони виступали проти офіційної політики російської православної церкви, залежності церкви від самодержавства, підтримували демократичні зміни в суспільстві. Їхні позиції були близькі до програми Партії народної свободи, про що свідчать і деяка спорідненість проблематики кадетської преси й "Церковной газеты", і публікації на її сторінках видатних діячів харківської організації ПНС. Так, у № 4 кадетської газети "Волна" (1906. – 5 січ.) опубліковано анонімну статтю "Голос священика про смертну кару", де висловлювався протест проти розправи над повсталим народом. Ця ж проблематика стала центральною для "Церковной газеты". Захищаючи основи християнської етики, діячі церковного оновлення, апелюючи до Євангелії, заперечували і смертну кару, і масові розстріли. Господь заборонив убивство як таке. Милості й прощення заслуговує злодій і навіть убивця. Самодержавство ж, усупереч вченню Христа, карає на смерть людину чесну, лише захоплену політичними або соціальними ідеями. Убивство не може бути засобом політичної боротьби, як заявляли публіцисти "Церковной газеты", протестуючи проти політики офіційної Росії.

Своє покликання газета вбачала в боротьбі проти чорної сотні, засуджувала тих діячів православ'я, які схвально ставилися до погромів. Багатьом авторам довелося ховатися під псевдонімами й криптонімами або взагалі виступати анонімно. За ініціалами П. Л. подано статтю "Єврейське питання і пастори церкви" (1906. – № 12), де вперше в публіцистиці розглянуто психологію натовпу. Юрба позбавляє людину індивідуальності, як вважав автор, людина втрачає можливість бути особистістю; при масових злочинах ступінь особистості свободи індивіда дорівнює нулю; відповідальність за злочини лежить на підбурювачах натовпу, а не на кожному учасникові зокрема; у культурній державі не може бути самосуду натовпу.

Підносячи людське життя як найвищу цінність, автори "Церковной газеты" протестували проти будь-яких способів обмежити його. Наприклад, в анонімній статті "Секта іоанітів" (1906. – № 1) розглядався епізод ритуального вбивства жінки, яка вирішила принести себе в жертву як послідовниця протоієрея Іо-

анна Кронштадтського ("іоаніти"). Ніхто не може, крім Господа, розпоряджатися людським життям, навіть сама людина. Фанатизм несумісний зі справжнім служінням Богу. Навпаки, ідеал християнства – вільна, всебічно розвинена людина.

З видатних діячів Партії народної свободи з газетою співробітничав професор М. Ф. Сумцов. У межах церковної проблематики він розкривав основну тему своєї публіцистики – розкриття величчя України та її право на політичну самостійність. У статті "Старовинні українські церковні співи" (1906. – № 11) укрїн довів, що духовне життя України за старих часів було сповнене свіжих та оригінальних барв, що саме в Україні виробилася традиція церковного співу, запозичена пізніше церквою московської Русі, стосовно якої українці відіграли видатну художньо-культурну роль.

Підтримуючи суспільні реформи, публіцисти "Церковной газеты" розуміли згубність соціалістичної ідеології й можливого запровадження соціалізму. В анонімній статті "Соціалізм і мистецтво" (1906. – № 8-9) соціалізм розглядався як модель споживацького суспільства, зорієнтованого на шлункові інтереси. Людина в такому суспільстві буде принижена, а її сутність вихолощена, мистецтво, зведене до функціонального значення, приречене на загибель. Водночас газета звертала увагу на питання розвитку літератури і мистецтва, про що свідчать численні матеріали, зокрема статті П. Светлова "Чехов про народних учителів" (1906. – № 1), "Пам'яті Достоевського" (1906. – № 2) та ін., де мистецтво розглядалося як вищий вид духовної діяльності людини.

"Церковная газета" вирізнялася певною ренесансною розкутістю, розумінням людини як найвищої самодостатньої цінності, яка є сама для себе метою, а не засобом досягнення якихось інших цілей. З цієї головної філософської настанови випливали ідеї заперечення смертної кари, масових розстрілів, чорносотенних погромів, критика лівих партій за тероризм і тоталітарні методи політичної боротьби, а соціалізму за функціональну концепцію людини в межах її споживацьких потреб, розуміння величезної духовної сутності мистецтва як способу єднання людини з Богом. Царський уряд підозріло ставився до опозиційного видання, хоча воно й декларувало релігійну сутність. Після розпуску царем першої Державної думи й заборони кадетської преси видання "Церковной газеты" припинено генерал-губернатором на підставі

правил про воєнний стан. Так закінчилася історія цього яскравого журналістського явища.

Класичним здобутком початку ХХ ст. була поява ще однієї щоденної загальнополітичної (позапартійної) газети "Утро" (1906–1916), видання якої виявилось тривалим і склало конкуренцію "Харьковским ведомостям" і "Юному краю". Видавцем і співредактором цієї політичної, громадської, літературної та економічної газети став син відомого в Харкові купця А. А. Жмудський. Редакторами різного часу були журналісти П. Г. Ріттер, А. А. Жмудський, В. А. Мойсеєнко, О. З. Замошников.

Ідея газети зародилася серед викладачів Харківського університету. Першим редактором (1906–1909) став П. Г. Ріттер (1872–1939) – тоді доцент історико-філологічного факультету (з 1921 – професор, з 1922 – завідувач кафедри мовознавства), викладач порівняльного мовознавства, санскриту й італійської мови. Газета успадкувала матеріальну базу і традиції таких кадетських видань, як "Мир", "Волна", "Девятый вал", "Накануне", "Будущее". На цей раз зв'язок із Партією народної свободи не декларувався, газета відкривалася як приватне видання, проте його політична позиція визначалася як лівокадетська.

7 листопада 1906 р. видавець подав губернаторові прохання про видання нової газети, стисло виклавши її програму. Газета мала містити урядові постанови, телеграми, політичні статті, закордонні та внутрішні повідомлення, огляди газет та журналів, військову, місцеву та судову хроніку, листи кореспондентів, фейлетони, оголошення, театральну та мистецьку критику. Передплата на рік – 9 крб., ціна одного числа – 5 коп. Обсяг газети становив 4–10 сторінок у звичайні дні, 12 – у неділю, включаючи ілюстрований додаток. У 1914–1915 рр. видавався окремий випуск 1–4 рази на добу "Утро: Экстренные телеграммы. От наших корреспондентов и Петроградского телеграфного агентства".

Дослідник Д. М. Чорний, вивчивши архівні матеріали, зазначив: "Власник намагався утворити навколо свого видання кілька газет-«супутників» з метою якнайширшого охоплення читацької аудиторії. Тому в 1914–1915 рр. з'явилася розрахована на робітників "Южная газета-копейка". Планувався випуск щоденної вечірньої газети "Вечерние известия" і телеграм "Утра" в Слов'янську" [9, 63]. Газета-копійка була щоденною, її видавало "Товариство газети "Утро", редакторами були журналісти С. Й. Губергриць (№ 1–52) і В. К. Конопко. Видавниче товари-

ство газети "Утро" було створене 1912 р., його капітал становив на час заснування 150 тис. крб. Уже 8 січня 1907 р. за наказом генерал-губернатора М. М. Пешкова була підготовлена ухвала про покарання "Утра" з призначенням штрафу 3 тис. крб. Сам губернатор дописав у тексті ухвали, що видання газети припинено за вміщений фейлетон у дусі, образливому для православного духовництва і релігійних почуттів членів Союзу руського народу. Поява такої ухвали могла виявити справжню позицію М. М. Пешкова, спрямовану на захист харківської чорної сотні. Апарат губернського управління затримав ухвалу до того часу, поки не вдалося переконати у потребі зняти компрометуючі владу фрагменти тексту. Лише 3 лютого 1907 р. ухвала була винесена. А. А. Жмудський сплачував штраф трьома частинами по 1 тис. крб. упродовж трьох місяців. Не встиг він сплатити останній внесок, як у травні 1907 р. генерал-губернатор виніс нову ухвалу – газету зупинити, друкарню закрити до кінця воєнного стану. Газета вистояла, але й далі зазнавала адміністративного тиску. Тільки в 1910 р. (спокійному) її штрафували п'ять разів на суму 1700 крб., причому три рази на максимальну суму – по 500 крб.

Новинну політику "Утра" вирізняли оперативність та достовірність, емоційність у поданні матеріалів, схильність до сенсаційності, використання такого джерела інформації, як чутки. Змістовий рівень програми визначався орієнтацією на демократичні цінності, увагою до робітничого питання, полемікою з чорносотенцями. "Утро" ретельно висвітлювало проблеми національних окраїн, домагалось демократичного розв'язання національного питання в Росії, стежило за паростками пробудження національної свідомості у пригноблених народів імперії.

Редакція зі співчуттям ставилася до українського руху, подавала огляди національної преси, відгукувалася на видатні культурні й політичні події. До 50-ї роковини від дня смерті Т. Шевченка надруковано статтю Х. О. Алчевської "Пам'яті Шевченка" (1911. – 26 лют.), де наголошено не лише на його загальнодемократичних ідеях, а й висвітлено мрію Кобзаря про національне визволення України.

У газеті широко відображено різноманітні аспекти міського життя, проблеми молоді та її дозвілля, а також такі специфічні аспекти, що увірвалися в журналістику наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., як злочинність, проституція. У жанрі фейлетону виступав відомий журналіст А. Смолянов. На теми ду-

ховного життя та моралі писав А. Обухов. У висвітленні міжнародного життя "Утро" користувалося не лише інформацією телеграфних агентств, а й мало власних зарубіжних кореспондентів. Газету читали як у Харкові, так і в багатьох повітах та за межами губернії. Статті з "Утра" передруковували газети Катеринослава, Полтави, Чернігова. Це щоденне видання стало значним явищем на інформаційній ниві Харкова у період між двома російськими революціями. Газета ввібрала волелюбний дух, сміливо порушувала важливі суспільні проблеми, виступала на боці ліберальної інтелігенції. Редакція гідно репрезентувала інтелектуальний, фінансовий і промисловий потенціал Харкова, орієнтувалася на внутрішньоміського рекламодавця, чим сприяла економічному піднесенню міста. З 19 газет, які виникли в Харкові у 1906 р., вижила лише газета "Утро". Поруч із такими гігантами харківської журналістики, як "Харьковские ведомости" і "Южный край", вона потребує пильної уваги сучасних дослідників.

У цілому ж харківська журналістика періоду першої російської революції – це цілком нове явище у порівнянні з попередніми періодами її розвитку. За кількістю новонароджених видань, за якістю інформаційного висвітлення суспільно-політичного й культурного життя, за тематичною розмаїтістю, розкутістю стилю й жанрових пошуків – це повноцінний період в історії харківської преси. Журналістика стала дзеркалом і зброєю політичної, партійної боротьби. Вперше за допомогою журналістики розгорнулася боротьба за прихильність виборців, поширення свого політичного впливу, активізувалися не лише відображальні, а й формотворчі функції періодичної преси. Подальшу долю Харкова вже не можна було уявити поза розгорнутою системою періодичних видань.

1. Алчевська Х. О. Твори. – К.: Дніпро, 1990.
2. Войко А. А. Преса православної церкви в Україні 1900–1917 рр. Культура. Суспільство. Мораль: Моногр. – Д.: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2002.
3. Животко А. Історія української преси / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 1999.
4. Історія міста Харкова ХХ століття. – Х.: Фоліо, 2004.
5. Комариця М. Міхновський Микола Іванович // Українська журналістика в іменах. – Л., 1994. – Вип. 1.
6. Літературна Харківщина: Довідник / За заг. ред. М. Ф. Гетьманця. – Х.: Майдан, 1995.
7. Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку ХХ століття / Уклад. Н. М. Сидоренко, О. І. Сидоренко. – К., 1999.
8. Термін "чорносотенці" запозичений від міщанських ополчень часів Московської держави (див.: Ашукин Н. С., Ашукина М. Г. Крылатые слова. – М.: Худож. лит-ра, 1966). Його значення увиразниться через наведення антоніма: чорні сотні (тобто людей) протистояли з чорних, простих людей) дворянським загонам. Порівняйте з українським терміном "Чорна рада", що як антонім протистоїть поняттю "Старшинська рада".
9. Чорний Д. М. Газета "Утро": історія становлення, місце в системі періодичної преси міст Лівобережної України // Українська періодика: історія і сучасність: Матеріали ювілейної наукової конференції, присвяченої 70-річчю багатотиражної газети "Харківський університет". – Х., 1998.
10. Чорний Д. М. Харків початку ХХ століття: історія міста, долі людей. – Х., 1995.

О. Д. Школьна,
к. філол. н., доц.
УДК 070.41 (477)

Преса Катеринославської губернії (1905–1907): тематичні аспекти, тенденції розвитку

У статті простежуються особливості розвитку катеринославської періодики під впливом суспільно-політичних і конституційно-демократичних змін революції у Російській імперії.

The article deals with the peculiarities of the Katerynoslav periodicals development on the influence of the social and political movement, constitutional and democratic changes after the revolution in the Russian empire.

Катеринославська губернія, утворена 1802 р., була однією з найбільших у Російській імперії. Нині її територію поділено між Дніпропетровською, Запорізькою, Донецькою та Луганською областями. Населення в середині XIX ст. становило понад мільйон, на кінець століття – 1 мільйон 400 тисяч, на початку XX ст. ця кількість зросла вдвічі. Звісно, такий густонаселений і потужний у господарському та інтелектуальному відношенні край потребував, кажучи сучасною мовою, інформаційного забезпечення. Цю функцію успішно виконувала регіональна система періодичної преси, що рік за роком розросталася та вдосконалювалася.

Події 1905–1907 рр., що модернізували та дещо видозмінили суспільство, вплинули на розвиток місцевої преси, вивели її на якісно новий рівень і, навпаки, багато в чому зумовлювалися діяльністю тієї ж преси. На час розгортання революційної ситуації в інформаційному полі Катеринославщини більше чи менш успішно діяли понад 20 періодичних видань різноманітного спрямування.

Передусім, це були офіційні видання, що висловлювали, пропагували та підтримували точку зору владних інституцій, як центральних, так і місцевих. Це "Екатеринославские губернские ведомости" (1838–1918), "Вестник Екатеринославского земства" (1903–1905), "Верхнеднепровский земский листок сельско-хозяйственных объявлений" / "Верхнеднепровский земский листок" (1903–1917), "Александровский городской вестник" (1904–1906). До них долучилися 1906 р. "Народная газета Бахмутского земства" (1906–1917), 1907 – "Известия Екатерино-

славского городского общественного управления" (1907–1917). Докладна характеристика цих видань подана в одній з попередніх публікацій [11], тому мета цього дослідження – аналіз важливого місцевого сегмента преси губернії, який у бурхливі часи суспільних змін утримував рівновагу і стабільність, відрізнявся стриманістю і виваженістю.

Від 7 січня 1838 р. до 1918 р. виходили "Екатеринославские губернские ведомости", де видавцем позначено губернське правління. Мета видавців – інформування про ухвали місцевої влади, про події в губернії, країні, за кордоном. Матеріали підбирали працівники газетного столу, які користувалися офіційними джерелами інформації, обов'язковими звітами установ. Обов'язки редакторів виконували начальники або заступники начальників газетного столу. Газета ділилася на офіційну та не-офіційну частини. Офіційна частина мала два відділи: у першому подавалися матеріали, що складалися з розпоряджень уряду та місцевої влади, постанов, наказів, статистичних звітів різних губернських установ, повідомлень про переміщення на службі, оголошень про боржників і банкрутства, розшук осіб, втрачені та недійсні документи, виклики до судових установ; у другому повідомлялося про ярмарки, продаж майна.

Неофіційна частина містила місцеву та кримінальну хроніку, новини про тих, хто приїжджав і від'їжджав із міста, події у країні та за кордоном, телеграми, передруки з інших видань; згодом з'явилися літературні твори, рецензії на книги й театральні вистави, метеорологічні огляди, приватні оголо-

шення, реклама. Неофіційна частина пропонувала цікаві етнографічні та історичні матеріали, підготовлені Д. Яворницьким, Я. Норицьким, І. Манжурою. Газета мала додатки з даними про хід епізоотій, оголошеннями про підряди, списками осіб на виборах земських гласних, виборах до міської та державної думи. У 1914–1916 рр. постійно з'являлися списки вбитих, поранених і без вісті зниклих. Оформлення залишалося практично незмінним упродовж усього часу виходу: дрібний шрифт, заголовки і назви рубрик майже ніколи не виділялися, текст ішов суцільними колонками. Це не сприяло популярності, не приваблювало читача, текст сприймався важко.

"Екатеринославские губернские ведомости" припинили існування 1918 р. Основними причинами закриття газети стали зміна влади та складні матеріальні умови часів революції й громадянської війни. Отримуючи фінансування з місцевого бюджету, як офіційний орган місцевого управління, газета виходила впродовж 80 років. Вона залишається важливою документальною пам'яткою.

"Екатеринославские губернские ведомости" були найбільшим і найтривалішим офіційним виданням краю. На початку ХХ ст. таких часописів функціонувало кілька, як у Катеринославі, так і в інших містах. Переважно їх засновували місцеві земські установи. Друковані органи почали з'являтися, коли діяльність земств набула ширшого розголосу і виникла потреба в інформуванні про різні напрями їхньої роботи.

Першого січня 1903 р. повітова земська управа розпочала випуск "Верхнеднепровского земского листка сельскохозяйственных объявлений", що мав на меті повідомляти про рішення місцевої влади, події в місті та повіті. Редагували газету голови земської управи, підбір і підготовку матеріалів здійснювали уповноважені службовці. Видання поділялося на дві частини. В офіційній друкувалися вказівки та роз'яснення урядових документів. Земський відділ подавав: розпорядження повітового та губернського начальства; новини із земського, повітового та міського життя; науково-популярні статті з різних галузей знання; повідомлення про внутрішні та закордонні події; оглядові статті з теорії та практики кооперативного руху; звіти про засідання міської думи; публікації, присвячені потребам міського розвитку; запитання й відповіді, бібліографію, листи, оголошення. У додатках вміщені списки до земських виборів, маніфести і заклики, пові-

домлення і звіти земських установ тощо. Видання тимчасово зупинене у грудні 1905 р. за постановою повітової земської управи з огляду на матеріальну скруту. Відновлено як "Верхнеднепровский земский листок" 19 жовтня 1906 р. і продовжило попередню нумерацію. Газета проіснувала до 28 липня 1917 р. Майже 15 років офіційний орган був єдиною газетою у місті, виконував місію інформатора в повіті, формував громадську думку.

Луганська повітова земська управа 1 травня 1903 р. започаткувала видання безкоштовного "Листка объявлений Славяносербского земства". Назва свідчила про намір ознайомити читачів зі справами земства, його рішеннями, давати різні повідомлення. Зміст становили здебільшого офіційні матеріали, місцева хроніка і телеграми щодо подій в країні та за кордоном. Під цим заголовком часопис існував до № 62 за 1913 р., з 1914 р. змінив назву на "Известия Славяносербского земства", продовжуючи нумерацію. У 1915 р. газета перейшла на щоденний вихід, але з введенням воєнного стану управа за тією ж редакцією розпочала випуск "Луганского листка", проголошеного наступником попередньої газети. У 1916 р. газета мала додаток "Ночные телеграммы" з оперативними повідомленнями про хід воєнних дій та основні події. Випуск газети припинився в червні 1917 р., завершивши історію першого з 32 часописів, що виходили в Луганську.

У переліку офіційних видань краю і луганський безкоштовний "Донецкий листок" (1903–1906), видавцем якого значилося Опікунство селянських сиріт округу Слов'янсько-сербського повіту.

Офіційний характер мав і губернський "Вестник Екатеринославского земства" (1903–1905). Газета передбачала висвітлення діяльності земств у краї, надання необхідної інформації повітовим земствам. Вона безкоштовно надсилалася губернським і повітовим земським гласним, повітовим і міським управам, губернським земським управам, проводирям дворянства, чиновникам губернської і повітової адміністрації різних відомств, земським начальникам, інженерам, теринарам, страховим агентам, лікарям, ве- місцевому архієрею та настоятелям парафій, земським школам, волосним управлінням, редакціям. Це була основна аудиторія, на її потреби спрямовувалися матеріали. Редактор – голова земської губернської управи, автори – земські службовці: агрономи, лікарі, вчителі, священники.

Газета поділялася на дев'ять тематичних розділів, де подавалися закони і розпорядження уряду, що стосувалися земства, міст і сільського побуту, повідомлення про службові переміщення в земських і міських установах; хроніка діяльності управ, земські та міські новини; статті, замітки та кореспонденції, а також матеріали для вивчення губернії в економічному, історичному та етнографічному аспектах; свідчення про посіви, урожаї, ціни на землю, сільськогосподарську продукцію, метеорологічні зведення, попит і пропонування на ринку робочої сили, функціонування дворянського та селянського банків, подавався опис господарств селянських товариств і приватних землевласників; свідчення про гірничу промисловість, біржові й торгові повідомлення; лікарсько-санітарна та ветеринарна хроніка; оголошення. Зацікавлення викликають етнографічні матеріали, дослідження археологічних розкопок, хроніка місцевого наукового товариства. Тут друкувалися історичні статті Д. Яворницького та літературо-знавчі розвідки М. Бикова. У 1904–1905 рр. був додаток – "Врачебно-санитарная хроника Екатеринославской губернии".

В Олександрівську (нині – Запоріжжя) у 1904–1906 рр. міська управа видавала свій офіційний орган "Александровский городской вестник", що виходив двічі на тиждень і прагнув донести загальну та відомчу інформацію. Часопис був нетривалим, імовірно, не витримавши конкуренції із приватними газетами, що вирізнялися жвавішою манерою подання матеріалів. Але саме ця газета заклала початки преси в місті, де до 1917 р. загалом виходило 23 видання.

Першим виданням із 14, що з'явилися в Бахмуті (нині Артемівськ Донецької обл.), була офіційна "Народная газета Бахмутского земства" (1906–1907). За основними ознаками: видавцем, метою та спрямованістю на читачку аудиторію – газета відповідала характеру офіційних видань. Безкоштовні примірники обов'язково надсилалися в усі волосні та сільські правління, земським гласним, членам сільськогосподарської ради, лікарям, фельдшерам, вчителям. Особлива увага приділялася новинам місцевого й земського життя, сільського господарства, подавалися детальні звіти про засідання міської думи, обов'язковим був відділ "По России".

Від 18 червня 1917 р. читачі отримували громадсько-політичну і соціалістичну газету "Трудовой союз". Редагував її, як і попередню, голова земської управи. Останнє число з'явилося 26 жовтня 1917 р.

Катеринославська міська управа від 4 листопада 1907 р. до 15 жовтня 1917 р. видавала журнал "Известия Екатеринославского городского общественного управления" для висвітлення діяльності міської влади. Редактори – голови міської управи. 31 жовтня 1917 р. побачило світ одне число "Бюллетеня Екатеринославского городского общественного управления". Ймовірно, це була спроба продовжити попереднє видання, але успіху вона не мала.

Усі розглянуті видання схожі за змістом, основне їх завдання – повідомляти про діяльність місцевої влади. Редагували й готували їх до друку посадові особи. Типовими були структурні підрозділи та оформлення, які не змінювалися тривалий час. Маючи стабільне фінансування, така преса відрізнялася довговічністю. Поширюючи й утверджуючи офіційну точку зору на події у своїй місцевості та країні, така періодика слугувала директивним документом для діяльності підлеглих установ. Читацька аудиторія – посадові особи, службовці, всі зацікавлені. Проблемно-тематичні матеріали, подані на сторінках офіційних видань, стосувалися всіх сфер місцевого життя. Ця група преси може слугувати цінним джерелом фактів і явищ тогочасної дійсності, ретельно фіксуючи подробиці в документах і статистичних звітах, що становили значну частину публікацій в офіційних виданнях.

Ще одним "острівком" стабільності та незмінності серед суспільного неспокою була релігійна преса, яка не допускала на свої шпальти навіть згадок про бурхливі громадсько-політичні події. Церква мала величезний авторитет у суспільстві, а для підтримки впливу їй необхідно було видавати свій друкований орган, аби охопити значну кількість людей. Окрім того, церква утримувала систему навчальних закладів, вела господарську діяльність. Поступово виникла потреба поширення відомчої інформації у периферійних осередках. В означений період релігійні видання на Катеринославщині були представлені лише одним часописом – "Екатеринославскими епархиальными ведомостями" (1 січня 1872 – 11 серпня 1917). Видавець – Братство святого Володимира при Катеринославській духовній семінарії. У зверненні до читачів зазначено, що видання часопису розпочинається передусім із причин адміністративної необхідності. Воно розраховане насамперед на священнослужителів, для яких призначалася офіційна інформація. З іншого боку, читачами могло стати все православне населення краю.

Основу редакційного колективу становили **священники й викладачі духовної семінарії** – особи, які на **ПРОСТО ВИКОНУВАЛИ** службовий обов'язок, а й намагалися сприяти справі духовного зростання читачів. Часопис поділявся на офіційний і неофіційний відділи. У першому подавалися укази Святого Синоду, урядові матеріали, постанови єпархіального управління, розпорядження навчального відомства (духовні семінарії і духовні училища), звіти про діяльність установ, друкувалися списки вакантних місць у церквах і церковно-парафіяльних школах. Неофіційна частина пропонувала проповіді, повчання, роз'яснення Святого письма, роздуми і поради духовних пастирів, статті з питань церковного побуту в губернії, літературні твори релігійного змісту, звіти із церковних богослужінь, нариси про найдостойніших служителів церкви, матеріали з життя священників і парафіян, місцеві новини, краєзнавчі дописи, святкові привітання, господарські поради, оголошення. Обидві частини мали окремі редакційні колегії і редакторів, але часто одна й та ж особа редагувала їх одночасно. Додатки – книги з історії церкви, матеріали про сектантство й розкол у єпархії, протоколи з'їздів духівництва, звіти про діяльність Палестинського товариства і Катеринославського єпархіального комітету щодо влаштування побуту біженців тощо.

Часопис виходив понад 45 років. Така тривалість зумовлювалася передусім матеріальною підтримкою єпархії. Можна стверджувати, що це був журнал для сімейного читання, де кожен міг знайти матеріал на свій смак, необхідну пораду, відповіді на свої питання. Часопис залишається одним із найцікавіших видань краю, метою якого було утвердження православ'я як домінуючої релігії, підтримання церковних підвалин, поширення інформації про діяльність церкви. Мабуть, важко було знайти когось, хто не знав би про існування цього релігійного видання і хоча б раз сам не прочитав чи не прослухав матеріали у переказі місцевого священика або знайомих. Релігійне видання торкалося питань церковного та мирського життя, історії краю, не трималося осторонь загальнонавальних проблем: боротьби з пияцтвом, неналежної поведінки у побуті, необхідності освіти широких мас тощо. Слід зазначити, що до аналізу релігійних видань краю вдавалися українські журналістико-знавці [1, 8].

Виконуючи специфічні функції й охоплюючи значну частину читацької аудиторії,

офіційні та релігійні видання не могли задовольнити зростаючі різноманітні зацікавлення, нездатні були оперативно подавати інформацію, що стосувалася б усіх сфер життєдіяльності суспільства. Столичні газети доходили на периферію повільно, та й не ставили завдання висвітлювати місцеві події. Визріла необхідність нового типу видань – універсального змісту, спрямованих на масового читача. Їх роль значно посилилася в часи суспільних змін, коли ні офіційна, ні релігійна преса не могли допустити на свої шпальти значний масив інформації про події в країні та регіонах, а тим паче дискусії про них. І тому на сторінках масової преси знайшло відображення суспільне і приватне життя, зафіксовані такі його деталі та подробиці, які дають уявлення не тільки про факти, а й їх сприйняття, розуміння і трактування найширшими колами населення. Перебіг розвитку місцевої масової преси висвітлений у попередньому науковому доробку [3, 9], тому зараз з цього сегмента виокремимо ті видання, що відбивали саме зазначену добу суспільного розвитку.

"Екатеринославский листок" – газета місцевого громадського життя, з'явилася 1882 р., була першим масовим виданням губернії, видавець – адвокат О. Беляев. Тут співробітничали видатні культурно-громадські діячі: Г. Залюбовський, І. Манжура, І. Акіф'єв, Д. Яворницький, Я. Новицький. Матеріали поділялися за розділами: урядові розпорядження, іноземна, місцева, земська й судова хроніка, мистецтво й література, огляд періодичних видань, бібліографія, корисні поради, довідковий відділ, оголошення. Подавався анонс змісту, помітно виділялися заголовки публікацій, приваблювало художнє оформлення рекламних матеріалів. З № 16 за 1884 р. газету перейменовано на "Днепр", продовжено нумерацію, збережено попередній склад редколегії і періодичність. Газета припинила існування 24 квітня 1905 р. через матеріальну скруту. Започаткувавши приватну масову пресу в регіоні, "Екатеринославский листок" / "Днепр" окреслив шляхи розвитку періодики універсального змісту.

Цю справу 1885 р. продовжив ще один "Екатеринославский листок" (8 жовтня 1889 – 1 лютого 1900) – "Екатеринославский листок объявлений". Видавцем був лікар П. Зуйченко, після його смерті у березні 1886 р. – його дружина Євгенія Олександрівна; 1902 р. посаду редактора-видавця обіймав Л. Ковалевський. Щоденний "Екатеринославский ли

сток" був типовою провінційною газетою зі стандартними відділами та звичною манерою подання матеріалу. Можливо, відсутність конкуренції дозволила йому проіснувати понад 20 років (до 4 серпня 1905 р.).

Науково-літературний, політичний та економічний часопис "Приднепровский край" постав 1 січня 1898 р. Видавець (1904, 1909, 1913–1915 рр.) і редактор – промисловець, у минулому робітник Катерининської залізниці М. Копилов. Він прагнув створити велике видання, що розповсюджувалося б і за межами губернії. До редакції залучалися неординарні працівники: зокрема, з нею співробітничав Д. Яворницький; у 1901 р. на посаду редактора запрошений М. Лемке, петербурзький журналіст, ім'я якого траплялося у газетах "Былое", "Русская мысль", "Русское богатство", згодом він став автором солідних праць з історії цензури, літератури й журналістики. Серед інших редакторів слід зазначити А. Єфимовича (1904–1906), П. Бикова (1909), П. Хмелевського (1909–1914).

Часопис мав відділи губернської хроніки, кореспонденцій із найбільших міст країни та з-за кордону, ділової інформації, судових звітів, літературних творів, фейлетонів, оголошень і реклами. Визначним подіям присвячувалися спеціальні випуски. Аби привабити читачів, значну увагу приділяли оформленню – великий заголовок, виділені рубрики, закличні оголошення. "Приднепровский край" друкувався в приватній друкарні видавця – одній з найбільших у місті. У 1902 р. довелося зробити значну перерву (17 лютого 1902 – 23 червня 1906). У цей час М. Копилову вдалося налагодити випуск щоденної науково-літературної, політичної та економічної газети "Приднепровский курьер" (вийшло 112 чисел), поки не відновилося попереднє видання. Газета досягнула найбільшого тиражу з усіх видань, що друкувалися в краї до 1919 р. Поза сумнівом, "Приднепровский край" був одним із найпопулярніших свого часу й успішно конкурував із часописами інших губерній. Це була типова бульварна преса (не в найгіршому розумінні цього слова), спрямована на задоволення запитів читача-обивателя. Саме це, а не лише значні матеріальні вкладення видавця, допомагали їй зберігати популярність.

Черговим масовим виданням став катеринославський "Вестник Юга" – літературно-політична газета (12 грудня 1902 – 27 листопада 1905). Редактори-видавці – О. Захаренко та О. Цеткін. Існували нерегулярні додатки з оперативними матеріалами й телеграма-

ми. За розпорядженням генерал-губернатора від 3 лютого до серпня 1905 р. вихід газети тимчасово припинений. У цей час передплатникам надсилався "Екатеринославский листок". Після поновлення щоденний "Вестник Юга" проіснував недовго.

Такі масові видання губернського центру вийшли в час суспільних трансформацій. Тоді ж до них долучилися ще кілька подібних часописів. З тих, що "прийшли всерйоз і надовго", слід назвати "Южную зарю" (1906–1915) та "Русскую правду" (1906–1915). Видавцем політичної, громадсько-літературної газети "Южная зоря" був П. Гезе, місцевий підприємець, голова лютеранської громади, далі – Товариство видавничої справи "Южная зоря". Редакторами виступали А. Єфимович і його дружина Лідія Георгіївна. Матеріали подавалися в таких розділах, як хроніка подій у країні, губернії та за кордоном, літературна сторінка, оголошення. Газета мала привабливе оформлення, додатки з поточним матеріалом, виходила щоденно, а 1912 р. – як вечірній випуск. У березні 1914 р. тимчасово припинена, 21 квітня 1915 р. перестала існувати.

У Катеринославі 15 листопада 1906 р. видавці (І. Тищенко, І. Яценко, М. Дулін) розпочали випуск "Русской правды". Перші сім чисел редагував Д. Яворницький, якого запросили, сподіваючись, що авторитет відомого історика вплине на зацікавленість читачів новоствореним виданням. Але невдовзі через розбіжності з видавцями-чорносотенцями вчений покинув редакторство. "Русская правда" заявляла, що "ставить собі за мету боротьбу з руйнуючими тенденціями та захист руського початку й самобутності... служить мирному правому розвитку Росії на початках Маніфесту 17 жовтня і в нерозривному зв'язку з основами національно-руського укладу життя". Газета друкувала телеграми зі столиці, подавала відділи земського життя та сільського господарства, прагнула всебічно висвітлювати життя Південного Придніпров'я, мала кореспондента в Державній думі. Також друкувалися додатки з поточним матеріалом і телеграмами, списками осіб на виборах до міської думи. Останній номер "Русской правды" побачив світ 1 липня 1915 р.

Кілька видань, що вийшли цього часу в губернському центрі, виявилися нетривалими. Від 25 червня до 15 липня 1906 р. за редакцією Г. Нейфельда та М. Хаста вийшло 18 чисел щоденної газети "Южная Русь"; у травні 1907 р. з'явилося три числа тижнево-

го літературно-громадського журналу "Эхо жизни" (редактор-видавець А. Мордкович); у березні цього ж року видано 16 чисел щоденної політичної, літературної та економічної газети "Наш путь" (редактор-видавець Н. Горбунов).

Розвиток місцевої преси на обширах губернії у зазначений час був інтенсивнішим. Першим виданням губернії, що вийшло за межами Катеринослава, став "Мариупольский справочный листок" (15 грудня 1899 – 12 січня 1900), який видавав і редагував П. Фалькевич. Газета започаткувала періоду в місті, де в наступні роки з'явилося десять видань. Той же редактор-видавець розпочав випуск тричі на тиждень "Мариупольского листка" (1901–1905) – громадської, політичної і літературної газети. У дні невиходу читачі отримували випуски телеграм Російського телеграфного агентства.

У 1905–1906 рр. видавалася щоденна політико-економічна, громадська і літературна газета "Александровские новости" за редакцією С.-Я. Торговицького та М.-Е. Жаботинського. У ці ж роки в Луганську існувала громадсько-політична щоденна газета "Донецкое слово" (редактор-видавець – А. Єленев), що при необхідності готувала термінові випуски.

Одним із "найурожайніших" щодо появи масових видань став 1906 р. Це пояснюється прийняттям тимчасових правил про друк, які дали широкі можливості приватним особам у заснуванні періодики. Місцеві видавці подбали про нові масові часописи універсального змісту.

У Бахмуті Ф. Балабанов і Л. Каников сприяли появі 1906 р. "Донецкого вестника", але його випуск був тимчасово зупинений за розпорядженням генерал-губернатора, поліція конфіскувала всі номери, редакторів притягнули до відповідальності.

Тоді ж у Луганську з'явилася низка видань: С. Рижков видавав щоденну газету "Донецкое эхо", А. Єленев та І. Сладковський – "Донецкое слово", громадсько-політичний часопис, присвячений інтересам трудового населення Донецького гірничопромислового району; Б. Шульгін випустив 15 номерів (29 серпня – 17 вересня) "Донецкой речи"; Л. Соколов подбав про газету "Северный Донец" (30 вересня – 11 грудня); А.-Б. Ривлін – про щоденну політичну, громадську та літературну газету "Донецкая истина" (1906–1907). Ці видання гострою соціальною спрямованістю викликали незадоволення цензури, постійно потрапляли під нагляд, переслідувалися.

В Олександрівську від 24 лютого до 15 серпня 1906 р. виходила політична, літературна та економічна газета "Запорожский край", що 11 серпня змінила назву на "Запорожскую речь" (редактор-видавець – В. Загоскін). Нова політична, громадська, економічна та літературна газета "Мариупольская жизнь" (редактори-видавці – С. та А. Копкіни) з'явилася у травні 1906 р. і мала додатки з поточним матеріалом і телеграмами (1906–1910). У часи лихоліття її випуски друкувалися один-два рази на день із підзаголовком "Телеграммы Петроградского телеграфного агентства и от собственных корреспондентов" (1914–1916). Останній номер цієї найбільшої та найавторитетнішої газети у місті вийшов 31 грудня 1917 р. "Мариупольская жизнь" зуміла здобути авторитет у читачів. Недовго проіснував "Вестник Мариуполя" (редактор-видавець – М. Коваленко), всього 15 номерів. Отже, масова періодика міст губернії заповнювала інформаційну лакуну, намагалася впливати на суспільне життя, формувати громадську думку.

Катеринославщина на початку XX ст. була одним із найпотужніших промислових регіонів Російської імперії. Розширювалися традиційні сфери, стрімко виходили вперед нові галузі промисловості. Населення краю потребувало інформації не лише офіційної і загальнокорисної, а й фахової, що збагачує економічними, технічними, науковими знаннями. Перебіг розвитку спеціалізованої преси краю відображений у низці публікацій [2; 3; 7; 9].

Першими виданнями, що зосередилися на висвітленні господарського життя, стали сільськогосподарські часописи. Журнал "Сведения о ветеринарно-санитарном состоянии Екатеринославской губернии" (1894–1917) видавала земська управа, готував до друку ветеринарний відділ за повідомленнями дільничних ветеринарних лікарів (редактор – М. Олешко). Його завдання – поширювати дані про ветеринарно-санітарний стан, інформацію про рішення земства з цього питання, готувати фахові матеріали, давати корисні поради для ветеринарних лікарів і тих, хто утримував худобу. Часопис друкував постанови та розпорядження губернської земської управи та різні повідомлення, ветеринарно-санітарні огляди, звіти про діяльність земської ветеринарно-бактеріологічної станції, діагностичних кабінетів і дільничних ветеринарних лікарів. Як правило, матеріали подавалися у вигляді таблиць. Журнал став найдовговічнішим із усіх спеціалізованих видань Катеринославщини.

Змістовно вирізнявся ілюстрований журнал "Пчела" (1900–1917), видавало який Катеринославське товариство бджолярів (редактори – засновник товариства М. Новосельський та Я. Подгорський). Авторами виступали службовці земських сільськогосподарських установ, студенти спеціалізованих навчальних закладів, учителі, священики. Програма передбачала публікацію передових статей із найважливіших питань, розпоряджень уряду щодо бджолярства, бесід із спеціалістами, наукових статей, кореспонденцій, передруків із іноземної і російської літератури, вістей із пасік, бібліографічних оглядів, хроніки протоколів засідань товариства, запитань і відповідей, оголошень довідкового відділу. Тут можна знайти поради про розведення й утримання корисних комах, догляду за ними, використання продуктів бджільництва, їх вигідний продаж, повчальний досвід фахівців. Повідомляли про згоду Д. Яворницького подати матеріали про бджолярство на Запоріжжі, але намір залишився нереалізованим. Окремим додатком надруковано книгу Т. Цесельського "Медоварение или искусство изготовления напитков из меда и фруктов". Ілюстрований журнал розповсюджувався у багатьох місцевостях.

Сільськогосподарські часописи прагнули задовольняти потреби фахівців цієї галузі у професійній інформації, поширювали нові знання, пропагували впровадження і застосування перспективних методів господарювання, захист інтересів виробників сільськогосподарської продукції.

Потреба у медичній пресі виникла внаслідок централізації медично-санітарної справи, створення мережі державних медичних установ і спеціалізованих навчальних закладів, збільшення кількості фахівців у цій царині. Губернська земська управа налагодила видання "Врачебно-санитарной хроники Екатеринославской губернии" (1898–1917), що адресувалася працівникам земської медицини, повідомляла про діяльність земської управи в справі охорони здоров'я населення. Журнал подавав постанови Катеринославських губернських земських зборів, замітки про спостереження за епідемічними захворюваннями та географію їх поширення, повідомлення про діяльність лікарських дільниць, віспові щеплення, лікарські звіти (часто у вигляді таблиць), протоколи засідань з'їздів земських лікарів, програми їх діяльності, огляд земської медичної преси, передруки з російської та іноземної періодики, кореспонденції, оголошення.

Часопис торкався різноманітних проблем охорони здоров'я та діяльності персоналу медичних закладів. Автори намагалися з'ясувати причини епідемій, турбувалися про розширення системи дешевих аптек і сільських лікарень, писали про запобігання виробничим травмам, постійна увага приділялася поліпшенню умов перебування хворих у земських лікарнях; темами були дитяча захворюваність і смертність, алкоголізм, становище молодшого медичного персоналу, екологічна безпека. У програмі діяльності повітових лікарів наголошувалося: "Нам незабаром доведеться зустрітися і вступити в боротьбу з тією шкодою, яку заподіюють населенню гірські заводи і промисли, ми зустрінемося, наприклад, з масовим отруєнням робітників ртутними парами, зі шкодою, що заподіюють околицьному населенню заводи шляхом забруднення ґрунту, забруднення і стравлення річок, спускаючи в них викиди свого виробництва..." (1902. – № 3). Ці проблеми досі лишаються актуальними. У журналі друкувалися статті про застосування нових методів діагностики та лікування різноманітних хвороб, вживання нових ліків. Часопис був необхідним у роботі земських лікарів. Упродовж 1904–1905 рр. місячник виходив як додаток до "Вестника Екатеринославского земства".

Появі та розвитку технічної преси сприяло стрімке зростання промислових підприємств у Придніпров'ї, збільшення кількості технічного персоналу на фабриках, заводах, рудниках і потреба у масовому обміні технічною інформацією. Наприкінці XIX ст. Катеринославська губернія посідала перше місце серед східноукраїнських регіонів за концентрацією промисловості. Ці чинники потребували відображення на шпальтах друкованих видань і створили передумови до виникнення технічної преси. З огляду на специфіку регіону, закономірною була поява часописів, що зверталися до проблем металургійної, гірничої промисловості, будівництва, загальнотехнічних питань.

Перший технічний журнал "Записки Екатеринославского отделения Императорского Русского технического общества" (1902–1917) друкував інформацію про діяльність товариства, поширював технічні знання, ознайомлював читачів із найновішими досягненнями науки й техніки. Редакторами виступали висококваліфіковані інженери й науковці. На шпальтах часопису друкувалися офіційні матеріали, звіти про діяльність відділення товариства, списки членів, програми навчальних курсів із технічних дисциплін, повідо-

млення про винаходи, наукові статті й доповіді, зокрема, з питань очищення стічної води, водопостачання, спорудження залізничних шляхів, проблем зрошення. Чимало уваги відводилося питанням координації, організації і технології місцевої промисловості. Журнал мав додатки у вигляді випусків технічної літератури (1906–1909).

Виклад матеріалу – метод подання, мова, стиль – розраховані на спеціалістів і людей із певною технічною підготовкою чи хоча б із конкретним зацікавленням фаховою інформацією. Це був найбільший науково-технічний журнал краю, із високим науково-теоретичним рівнем, відрізнявся серйозною постановкою значних науково-теоретичних і технічних проблем: своєю багаторічною працею він сприяв впровадженню у виробництво нововведень, підвищенню кваліфікації технічного персоналу.

У 1905 р. з'явилися "Известия Екатеринославского высшего горного училища", де друкувалися найкращі праці викладачів і студентів, інформація про діяльність навчального закладу. У 1912–1916 рр. часопис мав назву "Известия Екатеринославского горного института". Редагувала його Рада професорів.

Інші технічні видання мали виробничо-технічний характер, слугували для вирішення поточних практичних завдань техніки й технології виробництва. Все чіткіше простежується тенденція до заснування часописів вузької спеціалізації. У 1907–1916 рр. видавався щорічник "Успехи прокатного дела" (Катеринослав; Новочеркаськ), присвячений проблемам металургії. Редактор-видавець – інженер А. Родзевич-Белевич. Виходив щомісячний технічний журнал "Литейное дело" (1907), присвячений чавуноливарній, сталеливарній справі та відливці з різного роду металів. Редактором був інженер К. Неймейер.

Зі спорудженням залізниці з 1873 р. Катеринослав став важливим залізничним вузлом. Кількість інженерів, техніків, майстрів постійно зростала відповідно до збільшення обсягу перевезень. Офіційне відкриття Катерининської залізниці відбулося 1884 р. Необхідний був орган, яким став "Вестник Екатеринославской железной дороги" (1907–1917), що інформував службовців залізниці про діяльність управління, висвітлював роботу транспорту в регіоні. Найдовше обов'язки редактора виконував начальник залізниці К. Ваніфатьєв (1910–1917), найчастіше ці функції покладалися на інженерів управління.

Часопис мав два відділи: офіційний та неофіційний. Перший друкував урядові розпорядження стосовно діяльності залізниці, вказівки управління, зміни в особовому складі службовців, циркуляри начальників служб, відділів та частин управління, звіти про матеріальне забезпечення службовців. Неофіційний відділ готував статті з питань техніки та господарства, біографії відомих залізничників, огляди російської й іноземної періодики, повідомлення про відкриття й винаходи в галузі, бібліографічний відділ, хроніку з життя залізниці, технічні новини, закордонні новинки, відповіді на запитання тощо. Тематика журналу обмежувалася, як правило, галузевими інтересами, хоча тут містилися і статті загальнотехнічного спрямування.

Технічна періодика Катеринославщини присвячувалася здебільшого гірничій і металургійній промисловості, що зумовлювалося зосередженням у губернії підприємств цього профілю. Основним завданням було поширення фахової інформації у середовищі спеціалістів, підвищення рівня їхньої кваліфікації, а також впровадження нових технологій, висвітлення діяльності місцевих підприємств. Журнали цієї групи подавали серйозні фахові матеріали, аналітичні статті з загальнотехнічних питань, проблем технології окремих видів виробництва, огляди спеціальної літератури, висвітлюючи проблеми промисловості в краї, адже саме гірничі та металургійні підприємства перетворили Катеринославщину в індустріальний регіон.

У зазначений час ще не набула широкого розповсюдження рекламно-довідкова преса, яка обмежилася "Мариупольским листком об'явлений" (1904–1906; редактор-видавець С. Копкін).

Вагомим сегментом періодики слід вважати наукову пресу, до якої належить "Сборник статей Екатеринославского научного общества" (1901–1907) за редакцією голови товариства В. Курилова. До товариства входили здебільшого викладачі місцевих навчальних закладів, прилучаючи читачів до здобутків науки.

Найцікавішим науковим виданням став журнал "Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии" (1904–1915). Комісія зробила значний внесок у дослідження української історії, завдяки зусиллям її членів було знайдено, відновлено, опрацьовано, проаналізовано та збережено безліч скарбів як матеріальних (знахідки археологів, предмети народного побуту, вироби народних

майстрів), так і духовних (зразки народної творчості: казки, пісні, легенди, перекази). Науковий осередок заснований 16 березня 1903 р., хоча ідея його створення виникла ще 1895 р. у середовищі інтелігенції, що гуртувалася навколо "Екатеринославских губернских ведомостей". Але тоді задум не вдався. Діяльність організації була пов'язана з науковим товариством "Просвіта". За час існування комісії тільки дійсних членів налічувалося понад 100, серед почесних членів – видатні вчені В. Антонович, Д. Багалій, М. Грушевський, В. Перетц, М. Сумцов та ін. Вся творча інтелігенція (історики, етнографи, археологи, краєзнавці, літературознавці, громадські діячі) брала участь у роботі комісії. До співпраці долучилися науковці Києва, Одеси, Харкова, Москви. Встановлені зв'язки з науковими установами Полтави, Херсона, Вітебська, Владимира, Ростова, Тули та інших міст.

Мета часопису зумовлювалася завданнями наукового осередку, що полягали в охороні та збиранні пам'яток місцевої старовини, створенні їх описів, упорядкуванні, зберіганні та дослідженні архівних матеріалів, опрацюванні біографічних свідчень про видатних діячів, пробудженні інтересу до історичних знань, створенні центрального губернського архіву. Часопис публікував важливі історичні акти, документи, інформував про діяльність комісії, подавав наукові розвідки. Видання призначалося для шанувальників старовини, тих, хто цікавився минулим краю, його дослідженням.

Незмінним редактором був А. Синівський, товариш голови комісії, автор 12 цінних публікацій журналу. Найактивніші автори – В. Віднов (32 публікації), В. Машуков (21), Я. Новицький (19), В. Данилов (10), В. Пічета (7), М. Биков (5). Матеріали подавали І. Огієнко, Д. Яворницький, Д. Дорошенко, І. Акініф'єв та ін. Тематично часопис висвітлював питання археології, архівної і музейної справи, архітектури, військової та церковної історії, генеалогії, джерелознавства та історіографії, етнографії і фольклору, живопису та літератури, історії козацтва, освіти; загалом 180 публікацій. Досі журнал – достовірне джерело для вивчення української археографії, історіографії, джерелознавства та краєзнавства.

Наукова періодика поширювала знання, прагнула об'єднати вчених. Наукові часописи призначалися для викладачів та учнів навчальних закладів, для ознайомлення колег інших регіонів з роботами катеринославських учених.

Найвідвертіше суспільно-політичну позицію обстоювали видання різних партій. У кількісному відношенні упродовж 1905–1907 рр. ці часописи ще були нечисленні, але відрізнялися активністю і полум'янстю виступів. Тут варто згадати нелегальний орган військової організації при Катеринославському комітеті РСДРП "Жизнь солдата" (1906–1907) за редакцією Л. Заславської (Сталь) та М. Губельмана (Ярославського) та нелегальний "Рабочий листок" (1906–1907).

Найважливішим завданням органу Луганського комітету РСДРП "Донецкий колокол" (1906–1907) було з'ясування потреб та інтересів робітничого класу відповідно до політичних та соціальних ідеалів людства (1906. – № 1). З № 2 часопис розширив аудиторію, задекларувавши себе органом трудових мас. Редактор-видавець – більшовик Д. Розловський, авторами виступали переважно члени місцевого партійного осередку. Існували відділи: "Жизнь Донецкого бассейна", "Из жизни партий", "Профессиональное движение в Луганске", "Нам сообщают", "Наши сотрудники", "Внутренние известия", "Вести и слухи".

Друкувалися телеграми з повідомленнями про події в Росії та за кордоном, міська та кримінальна хроніка, огляди преси, літературні твори, театральні рецензії, бібліографія, фейлетони, листи. Основна увага зверталась на матеріальне й політичне становище пролетаріату, умови роботи, життя, медичне обслуговування робітників, передвиборну кампанію, що набула розголосу на той час, проблеми партійного життя, аграрне питання, профспілковий рух. Через публікацію матеріалів "Аграрный вопрос и социал-демократия" (1907. – № 16), "К выборам в рабочие курии" (1907. – № 17), "За кем идти" (1907. – № 18) за розпорядженням генерал-губернатора 19 січня 1907 р. газета закрита. "Донецкий колокол" – перша легальна партійна газета Катеринославщини, значне партійне видання краю 1905–1907 рр.

Катеринославський комітет РСДРП видав 1907 р. ще кілька часописів: молодіжний соціал-демократичний журнал "Жизнь школы", газету "Зрение" та нелегальний орган залізничної організації РСДРП "Текущий момент". Такою була палітра партійних органів Катеринославщини періоду революції 1905–1907 рр., коли основною метою була агітація й пропаганда політичних ідей серед широких мас, передусім робітників.

Близьким до них за ідеологічною платформою стали періодичні видання рад, чий

паростки з'являлися у 1905–1907 рр. Перша рада виникла в Юзівці, покликавши до життя свій друкований орган – "Известия Совета рабочих депутатов Юзовского района" (грудень 1905), що став першим періодичним виданням у місті.

У Катеринославі рада виникла наприкінці жовтня і проіснувала до 20 чисел грудня 1905 р. Керівним штабом був Бойовий страйковий комітет, до якого входили виконавча комісія ради, об'єднаний комітет РСДРП, соціал-демократична організація Бунду, бюро провінційних організацій РСДРП, комітет партії соціалістів-революціонерів, страйково-розпорядчий комітет Катерининської залізниці, страйковий комітет поштово-телеграфної спілки. Бойовий страйковий комітет видавав свій орган – "Бюллетень боевого стачечного комитета", за редакцією І. Полонського вийшло 8 номерів. Видання розклеювали на стінах у фабричних районах, розсилали у села, продавали у людних місцях. Друкувалися повідомлення про перебіг подій у місті під час страйку, телеграми, заяви та протоколи засідань Бойового страйкового комітету і ради, оголошення. Із закінченням страйку діяльність ради і комітету припинилася, перестав виходити і часопис.

На шпальтах цих видань відбивалася ідейна боротьба. Матеріали мали дискусійний характер, відрізнялися категоричністю висловлювань, орієнтованих на масову аудиторію.

Близьким до попередньої групи можна вважати часопис "Вестник труда" (12 жовтня – 29 грудня 1906), який видавало у Катеринославі центральне бюро професійних спілок, за редакцією М. Хаста і Л. Журавського.

Наступна група видань об'єднана за національною ознакою читацької аудиторії. Історичні шляхи привели на східноукраїнські землі представників багатьох етнічних груп. Особливо прагнули до розвитку національної свідомості, пропагування надбань своєї культури, розповсюдження національної преси євреїв. Їхня періодика видавалася в багатьох містах Російської імперії. Не була винятком і Катеринославщина. Перше єврейське видання з'явилося в Луганську – ілюстрований педагогічний науковий дитячий журнал "Напрахім" ("Апрахім" / "Квіти", 1907–1913). Друкувався він івритом, редактор-видавець Б. Левнер. Як додаток до тижневика, вийшов російсько-єврейський кишеньковий словник. Це був єдиний часопис, що видавався мовою свого народу, інші видання, що з'явилися пізніше, використовували російську мову.

Незважаючи на неоднозначність подій 1905–1907 рр., ця доба принесла українству Російської імперії неоціненний подарунок – пресу рідною мовою. Саме тоді постали видання, що пізніше ввійшли до "золотого фонду" національної журналістики. Видання українськомовних часописів нерозривно пов'язане з діяльністю першого на Наддніпрянщині товариства "Просвіта", заснованого 8 жовтня 1905 р. Спочатку в ній налічувалося 28 членів, через рік – 331, найбільша кількість – до 400. Активно співпрацювали тут українські патріоти та громадські діячі: В. та Л. Біднови, Д. та Н. Дорошенки, І. та В. Труба, М. Биков, М. Богуславський, Є. Вировий, А. Кащенко, Т. Романченко, А. Синявський, В. Хрінников, Д. Яворницький та ін. Першим головою "Просвіти" обрано викладача духовної семінарії С. Липковського, пізніше цю посаду обіймав В. Біднов, згодом – М. Мазуренко, Г. Денисенко, Д. Дорошенко, Є. Гарькавцева.

Просвітяни розгорнули бурхливу діяльність, пропагували українську мову, культуру, літературу, поширюючи знання серед усіх прошарків населення, знаходячи підтримку селянства. Вони влаштовували лекції, концерти, вечори, масові читання, ставили вистави, відкрили бібліотеку. Підрозділами товариства були лекційна комісія та три секції – бібліотечна, літературна та драматично-співоча. Наполеглива праця сприяла відкриттю філій в Амурі, Веселих Тернах, Гукалівці, Діївці, Єнакієвому, Криничках, Лоц-Кам'янці, Мануйлівці, Перещепині. "Просвіта" існувала в Катеринославі найдовше з усіх східноукраїнських осередків, припинила діяльність наприкінці листопада 1915 р.

Передісторія появи українського друкованого слова в краї досить повчальна: 15 червня 1905 р. місцевий журналіст, активний громадський діяч М. Биков подав прохання про видання в Катеринославі газети "Громадська справа", програмою якої передбачалися основні відділи: передові статті з громадсько-політичних, економічних, господарських, педагогічних, юридичних та інших питань; політичні огляди; літературні твори; огляди преси; літературна, художня і театральна критика; розпорядження уряду; місцева та закордонна хроніка; довідковий відділ; судові повідомлення тощо. Але 3 жовтня офіційно повідомлено, що прохання не може бути задоволено з огляду на укази 1876 та 1881 рр. [4].

Перший український часопис краю вийшов під назвою "Запоріжжя" 23 лютого

1906 р. Ідея належала історику, етнографу, директору краєзнавчого музею Д. Яворницькому, який редагував газету. Підготовку та вихід фінансував інженер-технолог, промисловець, щирий прихильник українського руху В. Хрінников, який був видавцем. Його дружина М. Мазуренко очолювала тривалий час "Просвіту". У статті "Наші завдання" проголошувалося: "Виступаючи на поле громадської діяльності з метою сприяти духовному розвитку нашого пригніченого народу, "Запоріжжя" буде повсякчас ширити народню просвіту, будити свідомість та допомагати нашому селянству легально та одверто організувати власну "Українську селянську партію".

Тут же публікувалася програма партії, давалися роз'яснення щодо її платформи перед виборами до Державної думи. На першій сторінці "Запоріжжя" поряд із передовою статтею вміщено вірш Т. Шевченка "Розрита могила", що свідчило про неабияку громадянську сміливість редактора. У матеріалі "Як вільних українських козаків зроблено кріпаками" простежується становище козацтва від часу повстання під проводом Б. Хмельницького 1648 р. до запровадження кріпацтва Катериною II. У дописі "Справа Юрія Мазуренка, одного з братів Мазуренків – організаторів селянства на Донщині" (автор – Свідок) розповідається про процес над українським патріотом, якого звинуватили у закликах до "зруйнування громадського ладу в державі".

Стаття "Що чути про вибори до Думи" роз'яснювала зміст виборчого закону, його хиби, що не дозволяли сформувати представницький парламент. Автор звертав увагу на сам факт участі у виборах, що матиме для нашого народу "величезне значення у справі політичного виховання суспільства". Подібна думка звучала у публікації "Чи брати участь у виборах", де визначалася необхідність заявити про себе на повний голос, бо український народ терпить "вже поверх 250 років нечуванний на всьому світі національний гніт, з-під якого ми мусимо визволитись, коли хочемо існувати як нація". У "Хроніці сучасного життя" вміщувалися повідомлення про робітничий і селянський рух у різних містах. Розділ "Українське життя" друкував новини: повідомлення про справу братів Мазуренків, вихід у Львові журналу "Світ", лекції М. Грушевського у Київському університеті тощо. Насамкінець радили передплачувати "Запоріжжя" та харківську "Слобожанщину". Матеріали викликали невдоволення влади, тираж конфіскували, на цьому припи-

нився часопис – один із найяскравіших та найсміливіших у краї.

Видання українськомовної періодики продовжилось політичним, економічним і літературним часописом "Добра порада". З 24 лютого 1906 р. його видавала літературна секція "Просвіти". Програмна стаття дає уявлення про мету та завдання: "З думкою стати на обороні інтересів цілого українського народу ми випускаємо у світ свою часопись. По силі і змозі, часто-густо не зовсім виразно, бо така вже щербна "свобода" у нас, будем ми роз'яснювати своїм "простомовним" читачам події життя, будемо вказувати, од якого коріння росте тее зілля, що глушить усякий добрий захід... Ми почуватимемо, що досягли своєї мети, коли слово наше почують там, у глибині народній, побачать, що воно йде від доброго порадника і перетворюють його у своє діло" (1906. – № 1).

Редактором № 1 був М. Биков, потім – К. Дяконов. Авторами найчастіше виступали В. Віднов (В. Степовий), Л. Віднова (Л. Жигмайло), А. Кащенко, І. Рудичів (ІвеР), І. Труба, М. Биков (М. Віл). "Добра порада" мала такі відділи: урядові розпорядження, статті про потреби українського народу (найбільше селян), життя в Україні й Росії, новини з чужих земель, художні твори (оповідання, вірші, фейлетони), огляди преси, кореспонденції, дрібні звістки, оголошення тощо.

Кілька матеріалів присвячувалися роз'ясненню завдань, що стояли перед українством. Наприклад, у статті "Наша пора" автор за підписом М. В. наголошував: "Усе, що потрібно для селян у теперішні сумні дні, можна з'ясувати так: 1) потрібно політичне розуміння (політична освіта), з якою селяне зуміють бути громадянами, 2) потрібно дружнє єднання селян, з ним селяне умітимуть берегти свої сили, робити нові і кращі життєві порядки" (1906. – № 1). Проблеми освіти порушувалися у дописі "Школа і мова" В. Степового та в статті "Дещо про українську мову і школу" Л. Жигмайло. Авторка зі щирим боєм зазначала: "Досить вже нашим дітям рости, як реп'яхи на городі без поняття про правду і Бога, без жодної освіти, чи калічити свій мозок, навчаючись грамоті на чужій мові" (1906. – № 3).

Про важливість рідної мови для духовного пробудження народу йдеться в публікації П. Шелеста "Наша сім'я". Автор стверджував: "Невелика ще сім'я наша, що заговорила до народу рідною мовою, проте з кожним днем, з кожною годиною вона зростатиме, буде кріпнути, ширитися, аж поки не загово-

рить увесь той народ, що мусив мовчати цілих два століття" (1906. – № 3). На захист рідної мови неодноразово виступав В. Степовий. В огляді "Українська періодична преса" він писав, що "ні один розумний та чесний чоловік не буде казати, що та чи інша мова цілком нездатна до висловлення наукових речей" (1906. – № 3). У статті "Переклад Св. Письма на українську мову" звучить думка, що слово Боже "буде більш зрозуміле тоді, як висловлено рідною для чоловіка, його батьківською мовою" (1906. – № 4).

Друге число присвячене Т. Шевченку. Вірші "Кобзар" і "Славному Кобзареві" належали К. Дяконову та М. Кузьменку. У статті "Пам'яті Т. Г. Шевченка" автор (ІвеР) висловлював сподівання, що "поволі Україна під промінням волі і науки воскресне для праці будучини, як воскрес колись сам Шевченко, дякуючи науці і волі". Літературознавчу розвідку "Кріпацтво в творах Т. Г. Шевченка" подала Л. Жигмайло. Авторка, зокрема, зазначала: "Розвиток вільних думок та почуттів серед вільного люду – ось яка діяльність мусить бути нерукотворним пам'ятником незабутньому поетові нашої волі". В. Степовий також звернувся до вшанування українського поета в замітці "Про пам'ятник Т. Г. Шевченкові" (№ 4). Серед матеріалів про видатних українців слід назвати публікацію В. Степового "М. С. Грушевський" (№ 4), де поданий огляд життєвого та творчого шляху видатного історика, його громадської діяльності.

Не залишилася обіч актуальна тема виборів, якій присвячені редакційні статті № 3 і 4, а також публікація "Батьюшки і вибори" (№ 3). Повідомлення про хід підготовки до виборів регулярно подавалися разом із хронікою подій. Хоча "Добра порада" була тижневиком, але виходила регулярно з причин не-вдоволення влади напрямом газети. Перший номер був конфіскований за матеріали "Від редакції", "Наша пора", "По Росії і Україні", "Із других часописів", наступне число вийшло 17 березня; № 4 за 31 березня був останнім. За сприятливих обставин газета могла б стати професійним виданням у повному розумінні слова, оскільки мала головну передумову – співробітників, які володіли словом і прагнули прислужитися народові.

Слід звернути увагу ще на один епізод видавничої активності місцевої громади. 14 липня 1906 р. Микола Маслов одержав від Головного управління у справах друку свідоцтво за № 6713 на право видання в Катеринославі українськомовної газети "Се-

лянське слово". Програмою видання передбачалися основні відділи: офіційні повідомлення, белетристика, публіцистика, закордонне життя, події у Росії та Україні, бібліографія, оголошення, довідки тощо. Газета мала виходити двічі на тиждень, друкуватися в друкарні С. Барановського. Такі свідчення збереглися у справі катеринославського губернатора за № 13298 від 11 жовтня 1906 р. [5]. На жаль, не вдалося віднайти жодних інших джерел, за якими можна було б простежити долю цього починання, найвірогідніше, що "Селянське слово" не змогло виходити з огляду на складні цензурні умови.

Українська преса краю сміливо й потужно заявила про свої можливості, відразу задавши високі професійні стандарти, що знайшло підтвердження згодом у наступних видавничих проектах української громади Катеринославщини. На шпальтах національної періодики вперше відкрито пролунали слова про повноцінність рідної культури, високу здатність до самостійного духовно-культурного і суспільно-політичного поступу. Щирі заяви про право націй на самоствердження – один із важливих здобутків революційно-демократичних змін доби 1905–1907 рр.

Загалом розвиток преси краю цього періоду позначений кількома ознаками. По-перше, помітно збільшилася кількість часописів: 1905 р. з'явилося 5 нових видань, 1906 – 26, 1907 – 13. По-друге, розширилася їх географія. По-третє, урізноманітнилися тематична палітра та проблематика публікацій. Також продовжилася диференціація спеціалізованої преси, що особливо помітно на групі технічних видань. Отже, на прикладі Катеринославщини можна простежити тенденції розвитку та функціонування регіональної періодики епохи суспільних перетворень початку ХХ ст. Незважаючи на складність суспільно-політичної ситуації, відбулися позитивні зміни у структурі преси, тематичному та змістовому наповненні видань, підвищилися якість та професійність друку. Преса цього часу стала ближчою до читача, заговорила з ним рідною мовою про сьогодення та майбутнє.

1. *Бойко А.* Преса православної церкви в Україні 1900–1917 рр.: Культура. Суспільство. Мораль. – Д., 2002. – 308 с.

2. *Летопись* Екатеринославской ученой архивной комиссии (1904–1915): Бібліогр. довід. – К., 1991. – 43 с.

3. *Періодичні видання Катеринослава та Катеринославської губернії (1838–1917 рр.)* / Укл. Н. Сидоренко, О. Сидоренко, О. Школьна. – Л.; К., 1995. – 154 с.
4. *Російський державний історичний архів.* – Ф. 776, оп. 15, спр. 144, арк. 1–8.
5. Там само. – Оп. 16, ч. 1, спр. 557.
6. *Школьна О.* До історії медичної преси України (за матеріалами періодики Катеринославщини та Полтавщини XIX – початку XX століття) // *Відродження української державності: проблеми історії та культури: Матер. міжнар. наук. конф., 13–16 травня 1996 року.* – О., 1996. – С. 21–22.
7. *Школьна О.* Історична періодика східноукраїнських губерній кінця XIX – початку XX століття // *Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Історія: 36. наук. ст.* – Чернівці, 2004. – С. 227–229.
8. *Школьна О.* Мета і функції провінційної релігійної періодики кінця XIX – початку XX століття (на прикладі видань Катеринославської губернії 1872–1917 рр.) // *Українська періодика: історія і сучасність* / Доп. та повід.
- Шостої Всеукр. наук.-теор. конф., 11–13 травня 2000 року.* – Л., 2000. – С. 400–403.
9. *Школьна О.* Основні етапи розвитку та особливості функціонування масової періодики на регіональному рівні (на прикладі видань Катеринославської губернії кінця XIX – початку XX століття) // *Ex professo: 36. наук. праць.* – Д., 2001. – Вип. 3. – С. 233–245.
10. *Школьна О.* Спеціалізована преса як відображення і чинник господарського життя регіону (на прикладі видань Катеринославської губернії кінця XIX – початку XX століття) // *Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повід.м. Сьомої Всеукр. наук.-теорет. конф., 17–18 травня 2002 року.* – Л., 2002. – С. 239–244.
11. *Школьна О.* Тенденції у розвитку офіційної періодики у 1838–1917 рр. (на прикладі видань Катеринославської губернії) // *Українська періодика: історія і сучасність* / Доп. та повід. П'ятої Всеукр. наук.-теор. конф., 27–28 листопада 1998 р. – Л., 1999. – С. 449–457.

Н. В. Яблоновська,
к. філол. н., доц.
УДК 070 (09)(477)

Перша російська революція і доля кримськотатарських видань Криму

У статті розглядаються кримськотатарські періодичні видання 1905–1907 рр., основна спрямованість і відображення ними подій першої російської революції.

The article researches the Crimean Tatars mass-media of the 1905–1907 years: its main themes and ideas and its attitude to the events of the first Russian revolution.

Кримська преса періоду першої російської революції – маловивчена частина вітчизняної журналістики. Виняток становлять лише праця О. С. Хоменка [24], що містить бібліографічний показник кримської періодики 1838–1916 рр. і скорочений нарис розвитку дореволюційної кримської преси загалом, деякі власні публікації [27], присвячені певним етнічним виданням зазначеного періоду, а також низка досліджень видавничої діяльності І. Гаспринського (А. Кримського [20], В. Ганкевича [2], С. Червоної [25], І. Керімова [17], Л. Климовича [19], С. Гафарова [3]) і кримськотатарських видань в цілому (І. Керімова [18], Г. Юксель [26]), де період 1905–1907 рр. не був виокремлений.

Зрозуміло, що при вивченні етнічної преси історичний чинник революції 1905 р. залишається вкрай важливим, бо саме політичні події того часу прискорили вирішення національного питання в Криму. Таким чином, визвольний рух етносів Криму зі стихійного, пасивного протесту перетворився в усвідомлену, політично цілеспрямовану, активну боротьбу. При цьому революційний протест на півострові пролунав значно "тихіше", ніж у багатьох інших регіонах імперії: позначилася нечисленність самого революційного класу (пролетаріату) і традиційна законослухняність кримськотатарського населення.

Тому науковий розгляд кримськотатарських періодичних видань, що з'явилися за часів першої російської революції або існували раніше (скажімо, "Терджиман" за редакцією І. Гаспринського), їхньої основної спрямованості і ставлення до революційних подій зберігає свою наукову новизну й актуальність. Метою цієї статті є визначення чинників зростання національної самосвідомості, збільшення кількості та поліпшення якості нової

преси Криму в 1905–1907 рр., а безпосереднім завданням виступає аналіз кримськотатарських видань, визначення їх суспільно-політичного значення у подіях першої російської революції.

Царський Маніфест 17 жовтня 1905 р. скасував цензуру, що тривалий час лишалася нездоланною перешкодою для друкованого слова недержавних народів Російської імперії. Здобуття громадянських прав і свобод, зростання національної самосвідомості стали причиною створення на території Криму цілої низки етнічних видань, на сторінках яких пригноблені колись народи змогли заявити про себе. У Бахчисараї І. Гаспринський почав випуск газети кримськотатарською мовою "Міллет" ("Народ"), журналів "Алем-і-нісван" ("Жіночий світ") і "Ха-ха-ха", у Карасубазарі (Білогірську) Р. Медієв видавав кримськотатарську газету "Ватан хадімі" ("Працівник Батьківщини"), у Сімферополі В. Спіро – журнал "Молот" (орган "Поалей-Ціон"), у Ялті А. Я. Гофштейн-Левентон – часопис "Молода Іудея".

За підрахунками О. С. Хоменка, якщо до 1905 р. у Таврійській губернії було дозволено і виходило в різний час трохи більше 50 видань, то тільки за два наступні роки з'явилося 52 нові видання [24, 23]. Такий кількісний показник пояснюється: 1) потребою в інформації; 2) недовговічністю щойно відкритих видань; 3) потребою в національній самоідентифікації. Перша російська революція спричинила якісний стрибок у розвитку преси етносів Криму: збільшилася кількість як національних видань, так і представлених у них етносів півострова, вільнішим став зміст періодики, ширшим – охоплення аудиторії, більш відвертими і наполегливими – політичні вимоги.

На даному етапі національно-визвольного руху кримських татар, як зазначає В. Возгрін, відбулося майже повне ігнорування ними революції 1905 р. Це ігнорування, варто уточнити, торкнулося тільки революційної вседозволеності, тих особливостей "жорстокого і нещадного російського бунту". При цьому неможливо було не помітити посилення не тільки серед інтелігенції, а й у верхніх шарах народу мусульманського просвітительського руху, що наполягав на створенні державних умов для прилучення кримських татар до цивілізації і, таким чином, звільнення їх від національного і соціально-політичного гніту. На думку А. Кричинського, "шлях до національного відродження народу, обраний мусульманською інтелігенцією, був найдовшим, але водночас найбільш дієвим" [21, 3].

Першим кримськотатарським виданням, яке відгукнулося на революційні зміни, став "Терджиман" І. Гаспринського, бо саме він понад 20 років залишався єдиним тюркомовним виданням Російської імперії. Редакція зазначала: "Знаменно. Маніфест про свободу був зустрінутий мусульманами з великою радістю і з цілковитою гідністю та витримкою. У Криму, на Кавказі, у Казані мусульмани стояли під державним прапором, ухиляючись як від червоного прапора, так і від чорносо-тенних неподобств. Слава Богові, ніде у дні радості й волі наша тюркська рука ні кров'ю, ні чужим майном не була заплямована. Мусульмани Казані, Бахчисараю, Ялти були готові до захисту учнів і євреїв від диких побиттів і грабежу. У Сімферополі багато євреїв знайшли притулок і охорону в домівках мусульман" [17, 136].

Результатом революційних вільностей стало скасування цензури. Примітно, що цензор "Терджимана" – відомий караїмський просвітянин, педагог і літератор Ілля Ілліч Казас – за весь час свого співробітництва в газеті не вилучив жодного слова. Звертаючись до І. І. Казаса в 1905 р., після Маніфесту, І. Гаспринський писав: "Дорогий Ілля Ілліч, з цього номера "Терджиман" буде виходити без попередньої цензури. Прощаючись з вами, я не можу не згадати, як 23 роки тому, коли в Криму не знайшлося знаючого цензора, ви взяли на себе цю важку задачу і тим самим дали можливість розвитку моїй газеті. Не можу не відзначити і того, що, незважаючи на злий наклеп і плітки різного роду русифікаторів, ви за 23 роки жодного разу не умочили свою ручку в червоне чорнило. Дорогий Ілля Ілліч, зараз, коли кожна пишуча людина намагається забути слово "цензор", я вам не

тільки від свого імені, але й від усіх читачів мусульманського товариства хочу висловити свою вдячність. Хочу, щоб ви від душі прийняли цю вдячність і жили щасливо ще багато років. Ісмаїл Гаспринський" (1905. – № 101).

Крім того, з 9 грудня 1905 р., після десятилітніх спроб, Гаспринський, нарешті, мав можливість відмовитися від повного дублювання тексту своєї газети російською мовою й обмежитися лише скороченим "Російським відділом". "Відтепер ми будемо подавати в наші газеті не застарілі відомості, а більш цікаві звістки про життя і діяльність нашого Сходу", – наголошував "Терджиман" (1905. – 9 груд.).

Першим виданням І. Гаспринського, що з'явилося в результаті подарованої революцією свободи слова, став журнал для жінок-мусульманок "Алем-і-нісван" ("Алем-і-нісван" / "Жіночий світ"). 21 жовтня 1905 р. "Терджиман" повідомив: "Найвищий маніфест 17 жовтня відкриває нову, блискучу епоху в історії і житті іншої Русі. Відтепер вільні, правоздатні російські громадяни легко і швидко підуть шляхом інтенсивного розвитку. Щоб відзначити цей великий, променистий день посиленою славою, повідомляємо нашим дорогим читачам, що в славу і пам'ять його ми, якщо що-небудь не перешкодить, приступимо до видання спеціального щотижневого журналу спеціально для мусульманок, за назвою "Жіночий світ", почавши тим самим висвітлення цього нашого світу загальнолюдськими і корисними знаннями" (1905. – № 85).

3 листопада 1905 р. І. Гаспринському дозволено видання журналу за такою програмою: 1) урядові розпорядження і закони, що стосуються прав, обов'язків, праці й освіти жінки; 2) практичні відомості щодо господарства, хатньої і дитячої гігієни, виховання; 3) хатня праця: рукоділля, ткацтво, килимове виробництво і шовківництво, з пояснювальними малюнками і кресленнями; 4) жіноче життя і діяльність у різних народів, біографії знаменитих жінок з портретами і пояснювальними малюнками; 5) відомості з елементарних знань, оповідання, повісті, нариси, подорожі, вірші, листи і запитання читачок, відповіді редакції; 6) суміш: відкриття, винаходи і наукові повісті; 7) оголошення [4]. Редактором-видавцем заявлений І. Гаспринський, завідувачкою редакції і контори – його дочка Шефіка-Султан Гаспринська.

"Алем-і-нісван" став першим у всьому тюркському і мусульманському світі виданням для жінок, яке мало читачів не тільки в Криму, а й у Єгипті, Туркестані, Індії, Японії. Матеріали журналу використовували і спеціа-

лізовані орієнталістські видання Європи, наприклад, французький журнал "Revue de Monde musulman".

На жаль, "Алем-і-нісван" виходив нерегулярно: за даними С. Гафарова [3], у 1906 р. – чотири рази, у 1910 – з перервами (№ 28–53), у 1911 – так само з перервами (№ 3–52); врешті з окремого видання перетворився на додаток до "Терджимана". Проте важко переоцінити роль цього журналу як у процесі емансипації мусульманських жінок, так і в історії кримськотатарської журналістики; згодом не раз виникали ідеї про створення національного жіночого друкованого органу, але вони не були здійснені.

Наступною перемогою І. Гаспринського стало відкриття ним "критико-сатиричного щотижневого листка" "Ha-ha-ha" ("Ха-ха-ха"). "Маючи на увазі, – писав він 13 (26) січня 1906 р. Таврійському губернаторові в заяві на одержання свідоцтва про видання, – що доброзичлива критика і необразливий, чесний сміх можуть мати виховне значення, навіть серед малокультурних шарів населення, я вирішив видавати під моїм редакторством і відповідальністю критично-сатиричний тижневий листок із назвою "Ха-ха-ха" татарською мовою за такою програмою: 1) критично-сатиричні нариси мусульманського життя в прозі і віршах; 2) анекдоти всіх народів і часів; 3) фейлетонний огляд суспільного і соціального життя, головним чином мусульманського; 4) карикатури оригінальні з побуту мусульман і карикатури із сатиричних журналів різних народів; 5) оголошення" [10].

Так само, як предтечею журналу "Алем-і-нісван", можна вважати матеріали про "жіноче питання" у "Терджимані", оригінальні й досі смішні анекдоти останнього стали попередниками майбутнього додатка "Ха-ха-ха". Однак, у супереччю очікуванням редактора, сатиричний листок не став популярним ані в Криму, ані за його межами. Академік А. Кримський зазначав, що, створений за прикладом російських політично-сатиричних тижневиків, "Ха-ха-ха" з художньої точки зору не можна порівнювати з бакинським "Моллі Насреддину" [20, 31]. Проте цей досвід І. Гаспринського не можна вважати невдалим: він цікавий як перша спроба заснування кримськотатарського сатиричного журналу, що виявилася корисною для наступних поколінь журналістів. Так, слід зазначити вплив сатиричних нарисів, анекдотів, фейлетонів і карикатур цього видання на кримськотатарські журнали 20-х рр., як-от: "Tirnavuç" ("Граблі") і "Közaydin" ("Блага звістка").

І. Гаспринський 5 (18) вересня 1906 р. знову звернувся до Таврійського губернатора з проханням про відкриття нового видання – газети кримськотатарською мовою "Міллет" ("Народ"). Наголошуючи, що 24-річне видання "Терджимана" створило для нього "цілком визначене і міцне становище" серед тих мусульман, що читають, яке не змогла похитнути поява протягом останніх дев'яти місяців 20 нових тюркських видань у різних областях Росії, він водночас визнав, що "не пристосована до побуту, розуміння мусульман проповідь нових видань вносить небажаний сумбур у поняття населення". Перебороти крайнощі – "схоластичні доктрини одних, утопічні захоплення інших" – мало "серйозне і витримане читання", яке подавала нова тижнева "здешевлена" (передплатна ціна – 2 крб. на рік, 1 крб. на півроку) народна газета [8].

Через 15 днів І. Гаспринському було видано свідоцтво на право видання газети "Міллет", в якій мало знайти місце для оглядів поточного іноземного і вітчизняного життя і політики; керівних статей із політичних, економічних, педагогічних і загальнокультурних питань; телеграм агентів і власних кореспондентів; оглядів татарської преси, літературних і критичних заміток; повістей, оповідань, хроніки і суміші; малюнків і креслень до тексту; оголошень. Національно-релігійну спрямованість видання відбило оформлення його логотипа, де присутні зірка і півмісяць (символи ісламу), перша буква назви "m" виконана у вигляді чалми, а подвоєна "ll" нагадувала шпиль мінаретів [16].

У жовтні 1906 р. вийшов експериментальний 6-сторінковий номер газети, яка мала стати друкованим органом мусульманської фракції у Державній думі й пропагувати дружбу та взаєморозуміння між Росією і Туреччиною. Однак шляхетні соціально-політичні цілі видання не змогли забезпечити йому належного місця на перенасиченому ринку тюркомовної преси [23]: подальших випусків "Міллет" не було.

Конкуренція тюркських газет у 1906 р. дала себе знати й у Криму, коли в Карасубазарі (Білогірську) Р. Медієв почав видання більш радикальної за своєю позицією, ніж "Терджиман", газети "Vatan hadimi" ("Ватан хадімі" / "Працівник Батьківщини") [13]. Ця газета стала органом нової течії в кримськотатарському національно-визвольному русі, що виступала за революційно-демократичну коаліцію з трудящими Росії. На чолі цієї течії став редактор газети "Ватан хадімі" Р. Медієв, палкими прихильниками якого були вчителі, переважно викладачі російської мови, які

здобули освіту в Росії [1, 365]. Як депутат II Думи, Р. Медієв вимагав повернення татарському джаматові вакуфних земель і скасування дискримінаційних законів про іногородців [11].

Ще в 1903 р., коли "Терджиман" відзначав своє 20-ліття, Р. Медієв повідомляв у закаркаській газеті "Каспій", що, незважаючи на незаперечні заслуги багаторічної діяльності "Терджимана", чимало читачів закидали йому претензії щодо малого формату і періодичності (раз на тиждень). Найбільш вдалим у газеті Р. Медієв вважав "Мізан" ("Терези") – аналітичний відділ, що висвітлював позитивні й негативні моменти мусульманського життя. Найбільше сподобалася редакторові замітка про те, як астраханський мулла не впустив у мечеть двох гімназистів-мусульман у формених кашкетах [22]. Саме цей радикально-критичний напрям обрав він для свого майбутнього видання.

Кримський вельможа духовного звання Сеїд-Амет-Челебі Мурат Ефенді 10 (23) січня 1906 р. звернувся до Таврійського губернатора з заявою про видання чотири рази на тиждень газети "Ватан хадімі" за такою програмою: 1) урядові повідомлення; 2) статті, присвячені місцевому і загальнодержавному питанню життя Росії; 3) новини і чутки з російського й іноземного життя; 4) місцева хроніка; 5) кореспонденції; 6) довідковий відділ; 7) оголошення. На посаду відповідального редактора запропоновано завідувача татарського міністерського училища у передмісті м. Перекопа (Вірменському Базарі) Р. Медієва [5, арк. 1]. Річна передплатна ціна на видання становила 5 крб. 50 коп. Газета друкувалася в карасубазарській друкарні З. О. Рогана. Свідectво на право видання "Ватан хадімі" було оформлено 7 (20) березня 1906 р. Виходів газети передувало тривале бюрократичне листування. Імовірно, сумнів губернатора викликав вік запропонованого на посаду редактора, після чого Р. Медієв звернувся з відповідною заявою про те, що встановлений "Законом про друк" вік редактора (25 років) досягнутий ним 4 лютого 1906 р. [5, арк. 2].

Перешкодою для відкриття видання стало й призначення цензора. Запропонована губернатором на цю посаду кандидатура Голови Сімферопольської повітової управи Мустафи Мурзи Кипчакського відхилено видавцем, який виступив із клопотанням про призначення цензором кого-небудь із місцевих жителів для зручності зв'язку з редакцією й, у свою чергу, запропонував на посаду завідувача Карасубазарського татарського міністерського

училища Ісмаїла Мурзу Арабського [5, арк. 8]. Однак проти цього призначення виступив управитель дирекції народних училищ Таврійської губернії, бо вважав, що виконання кандидатом цензорських обов'язків "перешкоджатиме успішному ходові занять у школі" [5, арк. 10]. Після такої відмови видавець запропонував на посаду цензора гласного Карасубазарської міської думи Сеїта Мамута Сеїт-Велієва [5, арк. 13]. Але губернатор відхилив і цю пропозицію, оскільки 23 травня (5 червня) 1906 р. поклав обов'язки цензора на позаштатного чиновника з особливих доручень Адиль-бея Балатукова [5, арк. 19].

Навіть після виходу першого номера газети у травні 1906 р. організаційні перипетії навколо неї не припинилися. Вже 2 (15) червня 1906 р. на ім'я Таврійського губернатора надійшло прохання від карасубазарського міщанина Емір-Аппаза Емір-Усеїн-Оглу про затвердження його на посаді редактора газети. Це прохання було задоволено. Але коли через півроку з подібним проханням до губернатора звернувся редактор видання Решид Медієв, то йому було відмовлено з досить складним мотивуванням: "Унаслідок чого пропоную Вам (сімферопольському справникові. – Н. Я.) оголосити Медієву, з поверненням продажного акта і свідectва, що дозвіл на випуск у світ газети за назвою "Ватан хадімі" може бути виданий лише в тому випадку, якщо дійсний видавець цієї газети подасть заяву про те, що він відмовляється від подальшого випуску у світ цього видання, а він, Медієв, запитає дозвіл на випуск газети порядком, зазначеним у тимчасових правилах про періодичний друк" [5, арк. 53].

За тоном документа помітно, що газета не викликала симпатій у губернського начальства: багатьма дослідниками вона визнана найрадикальнішою і найгострішою в усьому тюркському світі до 1917 р. [12]. Р. Медієв під час свого керівництва виданням був депутатом II Державної думи, де самовіддано відстоював інтереси свого народу (у першу чергу, земельні). Гасло багатомільйонної Росії "Земля і воля" потрапило і на сторінки "Працівника Батьківщини" [15], бо на початку XX ст. кримські татари виявилися позбавленими майже всіх своїх споконвічних земель [14].

У газеті публікували свої матеріали Усеїн Балич, Усеїн Тохтаргази, Ягъя Наджи Байбуртли, Асан Чергеєв, Осман Мурасов, Мустафа Куртієв, брати Велі й Омер Ібраїмови. Одним із найактивніших співробітників був відомий кримськотатарський журналіст, письменник, суспільний діяч А. С. Айвазов,

який так уявляв завдання газети: "З того часу, як чорна хмара опустилася на нашу святу Батьківщину, ми стали схожими на корабель без керма і капітана, коли смертельні хвилі постійно загрожували поглинути корабель, а пасажери, які перебували на ньому, не мали ніякої надії на життя. При всякому хитанні й коливанні виникала загроза, що корабель розіб'ється вщент об скелі або зануриться у водну безодню і кане в небуття. І ніхто навколо не чув надричних голосів про допомогу, тому що не було вух, які могли б чути, і не було сердець, які могли б співчувати нашому болю... У нашій газеті ми маємо намір говорити про порятунок нації. Наша мета говорити про те, чого більше за все бояться наші вороги. Говорити правду! Ми не будемо пожежу називати ілюмінацією, лихо — щастям, ворону — солов'єм, а руїни — садом. Ми будемо робити усе в ім'я порятунку і розвитку нації. З нами милість Усевішнього!" [18, 127]. Гаслом "Ватан хадімі" стали слова хадіса: "Хубб-уль-Ватан мінель-іман" ("Любов до Батьківщини — від віри").

З 1907 р. газета виходила двічі на тиждень. На жаль, сьогодні неможливо встановити точну кількість номерів і дату виходу останнього номера: ще в час існування "Ватан хадімі" Головне управління у справах друку повідомляло Таврійському губернаторові, що номери газети надходять у Петербург із пропусками і запізненням. Після закриття газета вилучена з бібліотек, а А. С. Айвазов висланий із Криму. Однак скласти уявлення про часопис можна за тими кількома випусками, що збереглися в Російській національній бібліотеці в Санкт-Петербурзі й у Державному архіві Автономної Республіки Крим. У довідці, яку Таврійський віце-губернатор надав Головному управлінню у справах друку, зазначено, що газету татарською мовою "Ватан хадімі", яка видавалася в Карасубазарі, "припинено випуском з 1 липня 1908 р." [9]. Незважаючи на незначну кількість передплатників (всього 600 осіб), значення видання у справі кримськотатарського національного відродження важко переоцінити. За словами проф. І. А. Керімова, газета "Ватан хадімі" "прожила недовге життя, але вона встигла порушити й актуалізувати чимало пекучих проблем, які накопичувались у народі десятиліттями" [18, 128].

З огляду на досвід "Терджимана", поряд із випуском кримськотатарської газети, Решид Медієв спробував видавати газету російською мовою "Голос мусульманина" для "ознайомлення російського суспільства з мусульманським питанням у Росії взагалі і крим-

ськотатарським питанням зокрема" [6]. Газета повинна була виходити в Карасубазарі двічі на тиждень, а річна передплатна ціна на неї визначалася майбутнім відповідальним редактором у 3 крб. Однак ця ініціатива не мала розвитку.

Підбиваючи підсумки щодо становлення кримської етнічної преси у 1905–1906 рр., зазначимо, що свобода національних видань цього часу залишалася досить відносною. Це доводять створені владою численні перешкоди у виданні газети "Ватан хадімі", які врешті-решт призвели до її закриття, а також вилучення цієї газети з бібліотек. Із початком у 1908 р. столипінської реакції настав кінець і тим нечисленним сміливим крокам, здійсненим у попередні роки. Діалог різних етнічних видань змінився монологом єдиної газети — "Терджиман", видавець якої І. Гаспринський упродовж чверті століття вчився шукати компроміси й виживати в умовах політичного й ідеологічного нагледу.

1. Возгрин В. Е. Исторические судьбы крымских татар. — М.: Мысль, 1992. — С. 365.

2. Ганкевич В. Ю. На службе правде и просвещению: краткий биографический очерк Исмаила Гаспринского (1851–1914). — Симферополь: Доля, 2000. — 327 с.

3. Гафаров С. Исмаил Гаспринский — великий просветитель. — Симферополь: Тарпан, 2001. — С. 206–221.

4. Державний архів АРК. — Ф. 26, оп. 3, спр. 468, арк. 2.

5. Там само. — Спр. 528.

6. Там само. — Спр. 542, арк. 1.

7. Там само. — Спр. 550, арк. 1.

8. Там само. — Спр. 550. — Л. 2.

9. Там само. — Спр. 690, арк. 126.

10. Там само. — Спр. 529, арк. 1.

11. Див. текст виступу Р. Медієва на засіданні Думи 9 квітня 1907 р.: Керимов И. А. Гаспринскийнинъ "джанлы" тарихи. — Симферополь: Тарпан, 1999. — С. 322–329.

12. Див., напр., статтю Б. Чобан-Заде: Çobanzade B. Gazeteciligimizin tarihine dođru // İleri. — 1927. — № 1. — С. 21–26. Газету двічі закрито через її неблагонадійність: вперше в листопаді 1906 р., вдруге в 1908 р. остаточно.

13. Докладніше про газету "Ватан хадімі" див.: Керим Исмаил Асан-огълу. "Ветан хадімі" халкъ хызметинде // Къырым. — 2004. — 17 июля. — С. 3.

14. За даними, що навів Р. Медієв у своєму виступі на другій сесії Державної думи 9.04.1907 р., з 600 тис. десятин землі, що належали татарським сільським співтовариствам,

залишилося тільки 79 тис. і з 200 тис. десятин вакуфних земель залишилося всього 87 тис.

15. *Земельному* питанню присвячені статті: Медієв Р., Айвазов А. Земельне питання в Криму // Ватан хадімі. – 1906. – 9 черв.; А. С. Послуга Батьківщині // Там само. – 1906. – 1 трав. та ін.

16. Керим И. Матбуатымызнынъ кыскадан тарихи: Кырымтатар эдебияты. Къуланма дерслик. – Акъмесджит: Кырымдевокъувпеднешир, 1995. – С. 324–330.

17. Керимов И. А. Живая история Гаспринского: По материалам газеты "Терджиман" 1883–1914. – Симферополь: Тарпан, 1999.

18. Керимов И. А. Крымскотатарская периодическая печать довоенного времени // Ученые записки КГИПУ. – 2004. – № 5. – С. 128.

19. Климович Л. На службе просвещения: О первой тюркоязычной газете "Терджиман" и ее издателя И. Гаспринском // Гаспринский И. Из наследия. – Симферополь, 1991. – С. 4–21.

20. Кримський А. Література кримських татар. – Симферополь: Доля, 2003. – С. 31.

21. Кричинский А. Очерки русской политики на окраинах // Голос Крыма. – 1995. – 29 сент.

22. Медієв А. Крымские письма. – Симферополь: Доля, 2005. – С. 26.

23. Напр., 17 березня 1906 р. "Терджиман" повідомив про те, що в книжковій крамниці

Ахмета Тарпі можна придбати різні номери видань "Терджиман", "Ельфат", "Фікір", а найближчим часом продаватимуться газети "Казан мухбири", "Вакъыт", "Азад", "Ватан хадімі", "Хаят", "Іршад", "Нур".

24. Хоменок О. С. Дореволюционная периодическая печать Таврической губернии (1838–1916): очерк истории и библиографический указатель. – О.: АО Бахва, 2003. – С. 23.

25. Червонная С. М. Идея национального согласия в сочинениях Исмаила Гаспринского // Отечественная история. – 1992. – № 2. – С. 24–42; Червонная С. М. Исмаил Гаспринский – выдающийся крымскотатарский просветитель и гуманист // Этнографическое обозрение. – 1992. – № 1. – С. 158–165.

26. Юксель Г. З. Периодизация крымскотатарской журналистики 1905–1941 гг. // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 43.

27. Яблоновская Н. В. Еврейское национальное возрождение на страницах журнала "Молот" (1906 г.) // Культура народов Причерноморья. – 2005. – № 61. – С. 11–115; Яблоновская Н. В. Журнал еврейской учащейся молодежи "Молодая Иудея" (Ялта, 1906 г.) // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. Сер. Літературознавство. Журналістика. – 2005. – № 4. – С. 11–15.

К. П. Касаткін,

ж-ст

УДК 070.41 (477)

Цензурні та видавничі умови існування київської преси (1905–1907)

Розглядаються видавничо-організаційні процеси, пов'язані з виходом у світ київської преси 1905–1907 рр., зокрема наводяться архівні матеріали, що стосуються умов друку, передплати, тиражів, цензурних заборон тощо.

The article deals on the issues of Kyiv periodicals in the period of 1905–1907 and such editorial activities as printing conditions, subscription, circulation, censorship etc.

Російська революція 1905 р. стала неминучим закономірним результатом економічного та політичного розвитку Російської імперії початку XX ст. 6 жовтня 1905 р. почався загальний політичний страйк у Москві, що вилився у потужний політичний виступ пролетаріату; 17 жовтня події досягли апогею, коли царизм виявився на межі катастрофи. Уряд вдався до деяких поступок, щоб урятувати самодержавство. Маніфест давав чимало обіцянок (проголошувались свободи слова, зборів, організації товариств і спілок, недоторканність особистості), більшість із яких реально не були забезпечені.

1905 р. створив нові умови, легально почали видаватися газети партій, з'явилися видання рад і профспілкових організацій. Водночас епоха першої російської революції принесла в газетну справу докорінні зміни. Швидкий темп політичного життя, міжпартійна полеміка, скликання Державної думи – все це стало поштовхом до кількісного зростання періодики. Почали видаватися подібні газети й на території України. Завдяки розвиненій поліграфічній базі найбільша кількість преси друкувалася в Києві.

Маніфест 17 жовтня 1905 р. поклав початок тому періоду в суспільно-політичному житті Російської імперії, який навіть ліберали не без іронії називали "епохою оновленого ладу". Становище преси на той час регламентувалося низкою додаткових правил, законами про тимчасові та надзвичайні охорони, жорстким і постійним втручанням поліції та адміністрації. Примітно, що в іменному указі про тимчасові правила про друк від 24 листопада 1905 р. цар "звелів", поміж інших розпоряджень, скасувати: попередню як загальну, так і духовну цензуру періодичних видань; поста-

нови про адміністративні заборони, які б накладалися на періодику тощо [6, 69].

Одночасно з цензурними постановами і відповідно до розширення прав, що надавалися новими законами і циркулярами, до преси постійно "прикладали руку" губернатори і градоначальники. Необмежений простір відкривався перед ними з введенням "правил" про надзвичайну та іншу "охорону". Такі правила після 15 грудня 1905 р. почали поширюватися на більшість регіонів Російської імперії. У різних місцевостях губернатори мали право видавати власні "обов'язкові розпорядження" стосовно друку, що забороняли розповсюдження видань, публікацію статей і заміток, які вони вважали шкідливими.

Такий самий характер мав і циркуляр інспектора друкарень, звернений до власників друкарень та подібних закладів у м. Києві. У ньому зазначено: "На підставі іменних височайших указів... вважаю за необхідне роз'яснити, ... що нині друкарні і т. п. заклади мають право друкувати без цензурного дозволу як усі періодичні видання, так само і всі книги, брошури, естампи, малюнки і т.п. духовного і світського змісту з дотриманням наступних правил:

1. Стосовно періодичних видань:

1. Жодна друкарня не має права починати набір і друк газети чи журналу без особливого свідоцтва, що видається губернатором спеціально для друкарні на право друку цього видання. Це свідоцтво повинне зберігатися в друкарні.

2. В разі будь-яких змін в умовах виходу в світ даного періодичного видання, заміни відповідального редактора іншою особою, зміни друкарні і т. п. видавець має подати заяву про це губернатору до початку подальшого випу-

ску у світ видання, а якщо зміна була не передбачуваною, то упродовж 3-х днів із вступом в силу обставин, що викликали зміни, попереднє свідоцтво має бути замінено новим.

3. На кожному номері періодичного видання мають бути надруковані прізвища відповідального редактора і видавця, адреса редакції в друкарні, де віддрукований цей номер.

4. Кожний номер газети чи журналу, духовного чи світського, з усіма додатками, має бути одночасно з випуском його з друкарні негайно подаватися друкарнею в узаконений кількості примірників у Київський тимчасовий комітет у справах преси (колишню цензуру)" [7].

Подібні обмеження подані й у "таємній" доповіді Київського губернатора генерал-губернатору: "... У підвідомчій мені канцелярії губернатора встановлений наступний порядок дозволу клопотання про видачу свідоцтва на право випуску в світ нових періодичних видань. По кожному такому клопотанню, якщо в поданому проханні наявні всі необхідні ... дані і якщо особою, котра бере на себе обов'язки відповідального редактора, подана передбачена ... розписка, на другий і не пізніше третього дня після отримання клопотання посилаються запити: в Київський тимчасовий комітет у справах преси, начальнику Губернського жандармського управління, а про осіб, що мешкають у Києві, і начальнику Охоронного відділення і, нарешті, відповідному начальнику поліції, у межах відомства якого мешкає редактор передбачуваного видання. Потім, до завершення двотижневого терміну ... видавцю видається свідоцтво на право випуску в світ видання, незалежно від того, чи надійшли на той час відповіді на здійснені запити, чи ні" [8].

Таким чином, навіть отримати дозвіл на видання газети у 1905 р. було не так і просто. Чимало бар'єрів зводили самі "вірнопіддані". Так звана "головна рада Київського союзу російського народу" звернулася з посланням до генерал-губернатора: "Упродовж останніх років, починаючи від горезвісних "днів свобод", російські люди з сердечним болем були невольними свідками безшабашної, неприборканої оргії лихослів'я, що, під виглядом свободи преси, невтримною брудною хвилею полилася на гради й вісі землі російської, немов біблейська сарана, немов одне з покарань єгипетських. Російські люди неодноразово, жахаючись згубних наслідків цього отруйного дурману, цього бісівського шабашу брехні, підлості й розпусти, подавали боязкі голоси про необхідність приборкання брехунів, підлотників і розпусників... Отрута, що безбо-

ронно подається населенню, має свою згубну дію, забезпечуючи щедрим порядковим заробітком хронікерів убивств, самовбивств, грабунків, розбоїв і всіляких злочинів..." [9].

Далі Київський союз російського народу пропонував свої шляхи, як необхідно боротися з подібним "кричущим злом": з одного боку, підтримуючи і розвиваючи російську пресу, яка б "щогодини і щохвилини" розвінчувала всіх ворогів самодержавства; а з іншого боку, щоб чиновники, покликані "наглядати за пресою", суворо виконували закон і вимагали цього від інших. Невипадково за взірця подавалася газета "Киевлянин" як самотній орган, що стежить за порядком у величезному, густонаселеному і "досить культурному краї", при цьому намагається протистояти всіляким листкам, "просякнутим найсмердючішою отрутою". Малися на увазі передусім ті "ліві видання", які прагнули відстоювати правду життя, не піддаючись на улесливі обіцянки самодержавства.

Тому поряд із зростанням кількості періодичних видань, розгалуженням тематичної і жанрової палітри, розвитком національного друку не припиняються переслідування редакцій і друкарень, накладання штрафів і заборон, що часто призводили до закриття. Скажімо, з 15 грудня 1905 р. до 25 січня 1906 р. було закрито 78 періодичних видань й арештовано 58 редакторів [5]. До кінця 1906 р., всього за 14 місяців "свободи преси" при "оновленому" суспільному устрої в Росії було конфісковано понад 430 періодичних видань; за цей же час закрито понад 370 газет і журналів, 97 друкарень опечатано, 607 редакторів і видавців піддані штрафам чи арештам [4].

Можливо, лише редакції чорносотенного "Киевлянина" за всі роки його існування жили спокійно, хоча на це існували певні причини, бо невинно архів редакції виявився у фондах Київського жандармського управління, а самій редакції надавалися всілякі можливості, зокрема, й такі: "Видавці газети "Киевлянин", які отримали ... право на видання цієї газети без попередньої цензури, ні не внесли передбачений ... задаток у розмірі п'яти тисяч карбованців, внаслідок чого головним управлінням у справах друку і здійснено ... відповідне розпорядження по Київській цензурі" [10].

Зрештою, характер публікацій і відданість монархічним устремлінням служили запорукою тривалого життя цієї газети. Це зрозуміло навіть із тексту телеграми, що й досі зберігається в редакційному архіві, де висловлено прохання надсилати примірник газети "безпо-

середньо на ім'я великого князя Миколи Михайловича" за адресою: Петроград, Дворцова набережна, 18 [18].

На 1 січня 1906 р. у Києві було чимало "закладів", за висловом інспектора друкарень, які мали дозвіл на друк, оформлення і розповсюдження періодичних видань. Серед них: друкарень – 29, літографій – 25, нотодрукарень – 1, швидкодруків (скоропечатен) – 14, закладів для друку торгових фірм на пакетах – 8, словоливарень – 4, закладів, які здійснювали і продавали засоби для тиснення, – 18, фотографій – 50 (при наявності 43 фото-апаратів і 5 фотографічних складів), фототипій – 1, фотоцинкографій – 1, ксилографій – 1, книгарень – 19, книжкових лавок – 71, книжкових складів – 5, бібліотек і читалень – 30, апаратів для тиражування – 298; палітурних закладів, що мають шрифт, – 50; магазинів і лавок, де відбувалася торгівля бланками відкритих листів із зображеннями й текстом, – 35. Роздрібною торгівлею "творів друку" займалися 449 осіб.

У київських друкарнях на початок 1906 р. працювало майже 200 швидкодрукувальних машин, до кінця року їх кількість зменшилася до 187, але кількість верстатів збільшилася від 94 до 139, а шрифтів – від 23388 пудів 16,5 фунтів до 24240 пудів 27 фунтів [11, арк. 1].

Один із звітів за 1906 р. подавав цікаві документальні дані, що стосувалися київських друкарень, які друкували: періодичні видання, наукові й літературні твори і брошури, театральні афіши, звіти, календарі тощо. Наголошувалося, що всього в Києві виходило 82 назви періодичних видань, замовлення на які виконували такі друкарні: Антоновича, Барського, Горбунова, Губернського правління, Круглянського, Кушнарєва, Лаври, Лубківського, Друкарської справи, Борисова, Спіліоті і Гирича. З усіх подібних закладів за "своім зразковим облаштуванням і порядком" вирізнялися друкарні Києво-Печерської лаври і штабу Київського військового округу. У технічному відношенні найкраще була оснащена друкарня Кульженка [11, арк. 9].

Тиражі київських газет при вищезазначених можливостях були різними. Найбільшими вважалися наклади газети "Киевская заря", що підтверджує посвідчення, видане редактору-видавцю С. О. Бердяєву Київським генерал-губернатором. Зокрема, зазначалося: "... Як видно із свідоцтва друкарні, газета, що видається у Києві під назвою "Киевская заря", друкується в кількості від 19000 до 25000 екземплярів і в цей час тираж її є найбільшим серед усіх газет, що видаються у Києві" [14, арк. 6].

Усі газети, окрім вечірніх, друкувалися вночі, щоб вранці надійти до замовника. Одним із джерел даних про тиражі газет можуть бути протоколи про обшуки та конфіскації, проведені жандармами у випадках накладення арешту на той чи інший номер якоїсь газети. Так, в одному з таких документів повідомлялося: "... Прибувши у друкарню товариства Н. А. Гирича, де друкується газета "Работник", і оголосивши, ... що ця газета підлягає конфіскації, запропонував йому призупинити друк, а віддруковані 2100 номерів цієї газети, конфіскувавши, опечатати. При цьому п. Гирич заявив, що зазначеної газети замовлено друкарні редакцією віддрукувати 8000 екземплярів, і цієї ж газети здано до редакції 5900 екземплярів цього дня о 7 годині ранку" [13, арк. 355].

В іншому протоколі закарбовані такі свідчення: "... Прибув до друкарні Борисова, який, пред'явивши чотири номери означеної газети "Боротьба" № 4, заявив, що цієї газети віддруковано 3100 екземплярів, які й вручені співробітнику чи уповноваженому редакції А. Жуку під його розписку, цього дня в 6 1/2 годин ранку" [13, арк. 385]. Ще один документ стосувався № 130 щоденної київської газети "Громадська думка" (від 8 червня 1906 р.): "... Віддруковано 3700 екземплярів, які отримані в друкарні між 5–8 годинами ранку" [13, арк. 359].

У довідках інспектора друкарень подано чимало свідчень про газети "Закон и правда" та "Юго-Западный край", які "щодня друкуються, перша в кількості 2600 екземплярів, а друга – 3700 екземплярів" [12, арк. 56].

Тиражі журналів були значно меншими. Наприклад, перший номер "Киевской старины" за січень 1905 р. обсягом 18 аркушів віддрукований у кількості 913 примірників [1, арк. 2], а журнал "Україна" за січень 1907 р. – 1110 примірників [2, арк. 6].

Папір для друку періодичних видань надходив із різних місць. "Киевлянин", скажімо, використовував папір фінського акціонерного товариства паперових фабрик "Кюммене" [15], а журнал "Киевская старина" отримував його зі складів паперу Добруської фабрики князя Паскевича в кількості 50 стоп на 913 примірників журналу за ціною 2 карбованці 75 копійок за стопу [1, арк. 5].

Надруковані газети з друкарні передавалися рознощикам, на пошту, а також на книжкові склади, звідки розподілялися в кіоски. Коли на четвертий номер газети "Боротьба" був накладений арешт, жандарми влаштували справжнє "полювання" за примірниками газе-

ти, які не вдалося конфіскувати безпосередньо в друкарні. Тут розгорталася ціла детективна історія, складена з поліційних донесень: "... Із цієї кількості відправлено в різні міста поштою і залізницею 1600 примірників, а решту роздано в кіоски, Компанійцю, Винокурові (власники книжкових складів. – К. К.) та іншим, а також рознощикам" [13, арк. 382]; "Для конфіскації у кіосках і у рознощиків випущеного ... з редакції № 4 газети "Боротьба" відбув для виконання ... розпорядження і здійснив конфіскацію в наступних місцях: 1) у складі книг і журналів Компанійця, Хрещатик, 54 десять із кількості отриманих 150 – поширено 140 номерів. 2) В кіоску Якубовського, на Фундуклеївській вулиці, що навпроти будинку Вернера № 2, один із десяти екземплярів. Дев'ять продано різним особам. 3) В кіоску Родіна, на розі Пушкінської і Фундуклеївської, десять із п'ятнадцяти екземплярів, п'ять пішли у продаж. У рознощиків не виявилось, заявили, що для продажу не отримували" [13, арк. 310].

Розпорядження про затримання арештованих газет київський цензор надсилав і на пошту. Начальник Київського поштово-телеграфного округу 4 грудня 1905 р. передав цензору такий секретний документ: "На відношення від 1 цього грудня маю честь повідомити, що газета "Киевские новости" за № 311, в кількості 587 примірників була вже відіслана до отримання мною вашої вимоги про затримання цієї газети, причому 514 примірників відправлені шляхами залізниць на Брест, Полтаву і Курськ, а 73 примірники розіслані були по Києву листоношами. В момент пред'явлення телефоном вашої вимоги у поштової конторі залишалося всього 428 примірників, які й були затримані і будуть доставлені вам" [13, арк. 19].

Згодом, 9 червня 1906 р., ще одна доповідна стосовно київської преси: "Передаючи при цьому затримані в довіреній мені конторі газети: № 130 "Громадської думки" 500 екземплярів, № 1 "Работника" 116 екземплярів, повідомляю, що на час мені повідомлення про затримку таких більше в конторі не залишалося" [13, арк. 276].

Частина газет розсилалася передплатникам бандеролями, частина – накладною платою. "Киевлянин", наприклад, надсилався накладною платою 33 особам у Таращу, Камінець-Подільський, Жмеринку, Житомир, Тетіїв, Черкаси, Монастирище, Миргород, Вінницю, Чернігів, Ніжин, Сквиру, Дубно, Звенигородку, Кам'янку, Стародуб, Ковно, Конотоп [16, арк. 29].

На початок 1906 р. передплатників у "Киевлянина" було 3834 особи, із них отримували газету в Києві 8 службовців цукеркової фабрики "Валентин Єфімов", 11 осіб – із Пріорки, 52 – з Куренівки, 19 учнів Києво-Печерської гімназії, 11 учнів Першої київської гімназії, 7 учнів Другої гімназії і 10 службовців управи [16, арк. 88–95]. У порівнянні з іншими газетами монархічний "Киевлянин" мав значно більше передплатників. Так, "Закон и правда" здобув 2400 передплатників, а суспільно-літературний "Юго-Западный край" – всього лише 700 осіб [12, арк. 56].

Передплата здійснювалась у всіх поштових і поштово-телеграфних закладах лише на рік, півроку і три місяці. Ті редакції, які бажали, щоб передплату на їхню газету або журнал проводили подібні установи, зобов'язані були подати у Головне управління пошт і телеграфів заяву, де зазначали місце видання, точну й детальну адресу, за якою необхідно пересилати повідомлення і гроші на передплату, дату початку передплатного року, терміни виходу видання, терміни передплати, передплатну ціну з пересилкою. Ці дані мали надходити щорічно не пізніше 1 вересня.

Управління пошт і телеграфів урахувало, що будь-яка газета в будь-який момент може припинити своє існування, і заявило, що воно "не несе ніякої відповідальності за своєчасне отримання передплатниками передплачених ними видань і не повертає грошей передплатникам у випадку припинення чи призупинення виходу газети" [17].

У питаннях передплати газети й журнали нерідко знаходили спільну мову. Скажімо, передплатити газету "Громадська думка" можна було не тільки в конторі редакції (Київ, вул. Михайлівська, 10), а також за такими адресами: "1) у книжковому магазині "Киевской старини", Безаківська вулиця, 14; 2) у відділі контори "Наша жизнь", Хрещатик, 52. У Ніжині в книжковому магазині п-і Чекарської. У Львові (Галичина) у книжковому магазині Наукового товариства ім. Шевченка, вул. Театральна, 1" (1906. – 12 черв.).

Деякі газети надсилалися бандеролями, причому бандеролі нумерувалися й часто супроводжувалися такими попередженнями, як-от від редакції "Громадської думки": "Контора редакції просить передплатників, коли вони міняють адресу чи відновлюють передплату, присилати надруковану адресу чи вказувати номер бандеролі, за яким висилалася газета" (1906. – 5 квіт.).

На прикладі газети "Киевлянин" можна простежити способи розповсюдження преси.

Так, у грудні 1905 р. це видання отримували 26 рознощиків (дозвіл на роздрібну торгівлю "творами друку" у Києві мали 96 осіб) [11, арк. 28]. Із друкарні "Киевлянин" надходив іногороднім передплатникам, у Хрещатицьке та Подільське відділення, цензору, поштовим працівникам, у редакцію, архів, залишалися примірники для отримання "без доставки", у конторі посильних, на вокзал і в довідкову контору, а також за адресами 26 кіосків [16, арк. 93]. Читачі, котрі з якихось причин не передплатили газету, могли завітати до редакції і там придбати черговий і навіть попередні випуски газети.

Уже на початку ХХ ст. редакції газет й журналів стали звичайними комерційними підприємствами, що потребували засобів для виробництва і вкладення певних капіталів. У багатьох випадках періодика існувала за рахунок меценатства, адже найчастіше тиражі та кількість передплатників були незначними і прибутків не приносили.

Скажімо, журнал "Киевская старина" був збитковим: і 1905, і 1906 рр. редакція завершила з дефіцитом. Тираж журналу "Україна" (спадкоємець попереднього часопису) у січні 1907 р. становив 1110 примірників (у порівнянні з 913 примірниками "Киевской старины" в січні 1905 р.), це підвищення тиражу дозволило редакції отримати незначний прибуток. Цікаво простежити за відомістю витрат на журнал "Україна" у 1907 р. У цьому документі записані такі цифри: "Друкарня – 3403 крб. 86 коп. Красовський (кореспондент. – К. К.) – 120 крб. Папір – 1682 крб. 38 коп. Пошта і дрібниці – 851 крб. 74 коп. Прислуга – 216 крб. Редакційні засідання (як написано у звітах, "закуска". – К. К.) – 114 крб. Телефон – 75 крб. Секретарство – 240 крб. Огляди газет – 100 крб. Квартира, освітлення й опалення – 451 крб. 60 коп. Гонорари, вінки, листування – 205 крб." [2, арк. 20].

Нерідко журнали підтримували українських письменників, маючи для цього преміальний фонд. Так, "Киевская старина" тисячу карбованців такого фонду розподілила між письменниками: В. Винниченком, М. Коцюбинсь-

ким, М. Чернявським, О. Кобилянською, Лесею Українкою [3].

Основні газети й журнали на території України в межах Російської імперії упродовж 1905–1907 рр. видавалися в Києві, що зумовлено значною кількістю обладнаних і модернізованих, як на той час, друкарень. Ця преса надходила читачам шляхом розгалуженої і налагодженої мережі. Хоча не завжди легко було розібратися у безлічі назв (у 1906 р. їх налічувалося 82) періодики, що мала різноманітне політичне спрямування. Чимало видань залишалися збитковими через незначну кількість передплатників, а отже, й тиражі.

Все ж адміністративно-політичні утиски царизму не вбили прагнення багатьох редакцій до об'єктивності та свободи висловлювання, відстоювання істинних інтересів народу.

1. Інститут рукопису Наукової бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Ф. 11, № 4144-6.

2. Там само. – № 4146.

3. Там само. – № 4160, арк. 2.

4. Минцлов С. Р. 14 місяців "свободи печати": 17 октября 1905 г. – 1 января 1907 г. // Былое. – 1907. – № 3. – С. 134.

5. Русь. – 1906. – 1 янв.

6. Собрание узаконений и распоряжений правительства, издаваемое при Правительствующем Сенате. 1905. Отдел первый, второе полугодие. – СПб., 1905. – № 226.

7. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІА). – Ф. 442, оп. 637, спр. 205, арк. 16.

8. Там само. – Оп. 861, спр. 10, арк. 93.

9. Там само. – Спр. 314, арк. 1.

10. Там само. – Оп. 848, спр. 496, арк. 1.

11. Там само. – Оп. 637, спр. 205.

12. Там само. – Оп. 856, спр. 89.

13. Там само. – Ф. 295, оп. 1, спр. 7.

14. Там само. – Спр. 55, арк. 6.

15. Там само. – Ф. 296, оп. 1, спр. 1, арк. 17.

16. Там само. – Спр. 33.

17. Там само. – Ф. 296/31 с, оп. 1, спр. 1, арк. 12.

18. Там само. – Ф. 296, оп. 2, спр. 28, арк. 12.

А. М. Волобуєва,

асист.

УДК 070.37.018 "1905–1906"

Політичні орієнтири київської преси у сприйнятті революційних подій 1905–1906 рр.

У статті розглядається, як відображали події 1905–1906 рр. київські газети і журнали різної політичної спрямованості.

The article tells how kiev newspapers and journals of different political directivity display the events of 1905–1906 years.

Завданням суспільного життя Наддніпрянської України початку ХХ ст. стає формування національної ідеї, виховання національної свідомості – нові обставини політичного життя кликали до праці задля духовного піднесення народу. Як писав журнал "Україна", здійснювався перехід до "нових форм думання, звичок, світогляду" і в цих умовах врешті з'явилася нагода для втілення ідеї української самобутності й вільного національного розвитку, про що мріяла свідомо інтелігенція і в періоди найлютіших утисків. І. Огієнко в "Украинской жизни" зазначав: "Український національний рух зробився помітним суспільним фактором, став проникати, як свідоме начало, в саму товщу народних мас і викликав велику увагу ззовні" (1912. – № 2. – С. 7).

Українська громадськість на зборах і мітингах неодноразово приймала резолюції з різних міст України з вимогою ліквідації усіх форм гноблення, засуджувала національний гніт, домагалася безплатного загального навчання рідною мовою у школах, права користуватися нею у пресі, на сцені, в державних установах. Український народ хотів жити повним національним життям. Водночас прогресивна російська преса розгорнула широку кампанію за скасування урядових розпоряджень 1863 і 1876 рр. щодо української мови. У березні 1905 р. у Петербурзі відбувся з'їзд журналістів, на якому пролунала думка про необхідність створення української преси. Репрезентував цю ідею Є. Чикаленко, який вимагав "поставити українське слово в однакові цензурні умови з московським" [17].

До дослідження цих питань – в історичному, політичному, культурному, художньо-публіцистичному контекстах неодноразово зверталися українські дослідники. Варто згадати праці А. Животка, Є. Демченко, О. Мухомели, І. Крупського, М. Романюка, М. Михайлина та інших учених. Але чимало часописів, зокрема регіональних, досі залишаються поза увагою науковців, адже не систематизовано їхні політичні орієнтири, змістові та формотворчі ознаки, типологічну специфіку тощо. Зрештою не всі газети й журнали того чи іншого краю доступні в бібліотеках України. Тому метою цієї статті є відтворення подій 1905–1906 рр. співробітниками київських часописів, що мали різне партійне спрямування.

Для дослідження використано видання, що виходили у Києві впродовж 1905–1906 рр. після проголошення Маніфесту. Це соціал-демократичні органи "Южная неделя" (1905), "Голос солдата" (1906), "Работник" (1906), "Голос народа" (1905); монархічні – "Киевлянин" (1864–1919), "Самодержавие" (1906); суспільно-політичні – "Новый век" (1906), "Пробуждение" (1906), "Вестник свободы" (1906), "Эхо" (1906), "Громадська думка" (1905–1906). Окрему групу становили сатиричні часописи: "Шершень" (1906), "Заклепка" (1906), "Гром" (1906), "Удав" (1906) та додаток до "Киевского вестника" (1905–1906). Предметом розгляду стали політичні публікації, шаржі, карикатури, епіграми, політичні вірші вищезазначених газет і журналів.

За умов наростаючого невдоволення мас Микола II погодився на демократичні по-

ступки. Кульмінаційним моментом став Маніфест 17 жовтня 1905 р., який ліберали називали "епохою оновленого строю". За ним населенню обіцяно дарувати "свободу особи, слова, сумління, зібрань та союзів" [11, 20].

Після проголошення в Росії нових конституційних гарантій "повстала доконечна потреба концентрації українських сил і плянового розподілу між ними тої культурної й політичної роботи, яку висували на чергу нові обставини життя" [2, 106]. Невипадково до цих змін українська громадськість поставилася з певною двозначністю. Свою думку, художньо-образну й гостру водночас, висловив публіцист О. Маковей: "Холодні настають тепер часи, якісь такі тверезі, поважні,.. вже покидаємо числити зорі та зітхати за русалками і козаками, а беремося помалу до системної роботи... пропала давня романтика! Та вже була й пора їй пропасти! Сто літ жила, досить з неї і досить нам її. Пора нам тепер злізти з неба і робити так, як інші народи роблять, що ходять по землі" [12, 37].

Становище друку в той час регламентувалося кількома додатковими правилами, зокрема "Временными Правилами о периодической печати" (24 листопада 1905 р.), законами про тимчасові й надзвичайні охорони, включно з втручанням поліції. Такі правила після 15 грудня 1905 р. стали захоплювати все більше регіонів імперії. Необмежені права мали губернатори і градоначальники, які створювали "внутрішні" обов'язкові розпорядження про друк, усіма засобами перешкоджаючи розповсюдженню видань, публікації матеріалів, які здавалися "шкідливими" чи "підозрілими" [3, 120].

Так, 1905 р. адміністрація заборонила видавати щоденну газету "Вільне слово". З тих самих причин не здійснився намір Є. Чикаленка з 1 січня 1906 р. випускати щоденну політичну, економічну та літературну газету "Громадське слово" зі стотисячним тиражем по копійці за номер; не реалізована спроба друкувати соціал-демократичну робітничу газету "Праця". За період 1905–1907 рр. відмовлено видавати 25 різнопланових газет і журналів [14]. З цього приводу Ф. Матушевський у місячнику "Нова громада" зазначав, що преса "в часи найтяжчого панування цензурного статуту з усіма циркулярними додатками до нього, не зазнала такої лихкої долі, як після оповіщення волі слову" (1906. – № 2), адже подібна свобода "гірше достає часами письменника, аніж попередня цензура". За словами С. Петлюри, на українство знову впало "ярмо безцеремонних, невихва-

лених репресій і "попереджувальних" заходів, нечесні вигадки, безглузді інсинуації та злі доноси з боку націоналістичних кіл російського суспільства,.. байдужість, суспільне ігнорування нас, наявність обмовок і обмежень у визнанні за нами прав".

У 1919 р. П. Стебницький, аналізуючи процес українського визвольного руху початку XX ст. на шпальтах "Нашого минулого" писав: "Вітер російської політики гнав нас іншим шляхом, прищеплюючи нашому народові національну свідомість не розвитком культури, а шаленою боротьбою проти неї, яка проводилася за допомогою всіх бичів та скорпіонів адміністративно-поліцейського апарату" (№ 2. – С. 90). А ось що писав про це свідок тогочасних подій Б. Грінченко: "Промайнуло трохи часу і виявилось, що в тому розквіті багато пустоцвіту: частина його зав'яла сама, а іншу оббив неприхильний холодний вітер" [3, 23].

Періодичні органи по-різному висвітлювали жовтневі події 1905 р. та оцінювали Маніфест 17 жовтня. Так, скажімо, монархічний "Киевлянин" (1864–1919) зазначав: "Публіка навіряд чи розуміє, що відбувається в останні дні у столицях і великих містах, чому ці міста охороняються військами, чому і для чого порушується громадське життя, здійснюються насильства, відбуваються в деяких місцях сутички з військами, які охороняють порядок... Прагнучи здійснити політичний переворот, але не маючи для цього достатньо сил, соціалістичні і радикально-політичні гуртки почали втягувати фабрично-заводських робітників у політичний рух... Робітникам пропонують страйкувати, страйкувати і страйкувати, все збільшуючи і збільшуючи вимоги" (1905. – 16 жовт.). Такої ж думки дотримувалася інша монархічна газета "Самодержавие", основне завдання якої полягало у "неухильному проведенні в свідомість російського суспільства ідеї необхідності для Росії самодержавного ладу" (1906. – 19 лют.). Щодо самого Маніфесту, то "Киевлянин" писав: "Височайший Маніфест 17 жовтня не лише не приніс заспокоєння, але викликав відкриті криваві міжусобиці у багатьох містах. За останні дні з 18 жовтня кількість убитих вже могла рахуватися тисячами, а кількість поранених і покалічених – мабуть, десятками тисяч. І поки що цьому не видно кінця, тому що гостре збудження перейшло в маси, якими не можна керувати, які діють стихійно..." (1906. – 25 жовт.).

З іншого боку, редакція щоденної літературно-політичної газети "Новый век", став-

ши під прапор основних принципів Маніфесту 17 жовтня 1905 р., проголосила своєю метою здійснення і наполегливе втілення цих засад у життя і свідомість суспільства. Газета прагнула всебічно висвітлювати питання російської дійсності, особливо ж детально, чітко і правдиво подавати життя й обговорювати потреби населення південно-західних територій імперії. За основу відображення бралися не якісь "утопічні теорії, а безпосередні "питання поточного життя на ґрунті їхнього реального здійснення". Найближчі завдання видання бачило в "сприянні якомога швидшого скликання Державної думи" як єдиного, невідкладного і неухильного засобу заспокоєння розбурханої країни і здійснення великих реформ" (1906. – 1 січ.).

Щотижнева політична, суспільна і літературна газета "Пробуждение" подала заклик: "Вставай, сплячий. Вставайте, вставайте всі після довгої, тривожної ночі! Вставайте на загальну справу життя і відродження духовного! Після довгого тривожного сну, під діями яскравих променів сонця, що сходять, особливо приємне пробудження" (1906. – Жовт.). Подібні настрої підтримував і соціал-демократичний часопис "Южная неделя". У статті "Невідкладне завдання" анонімний Б. К. Ф. змальовував тодішню ситуацію: "Диким ураганом пронеслась Росією похмура злість... Напередодні перетворення всього нашого державного ладу, напередодні зародження політичної самостійності, стоїть перед нами маса народна, безпомічна, темна, оточена дружною зграєю фальшивих друзів у спілці з хижаками, експлуаторами її нещастя... Чи не наш обов'язок допомогти їй, усним і друкованим словом розібратися, підготуватися до зовнішньої творчої роботи" (1905. – 29 жовт.).

Чимало київських газет, зокрема демократичного спрямування, стежили за революційними подіями, із захопленням вітали перші революційні перемоги. Преса зафіксувала факт: 18 жовтня 1905 р. у Києві збуджені юрби заповнили місто, вітаючи одне одного зі святом волі. Але знайшлися і темні сили супротивників "проголошеної свободи", вони затьмарили цей великий день, як повідомляли кореспонденти "Южной недели", мерзенними вбивствами, пограбуванням магазинів і квартир невинних людей. Редакція газети наголошувала: "Маніфест утверджує свободу громадян і діяльну участь народу в особі обраних представників... Росія повинна стати на новий шлях державного життя. В основу цього нового життя повинні

бути покладені: повага до прав усіх громадян і діяльна участь народу в створенні законів і керуванні країною". Та вже в наступному номері у статті "Київ, 6 листопада" зазначено: "Стає все ясніше, що Маніфест 17 жовтня виявився лише обіцянкою".

Газета "Громадська думка" (1905–1906) зі щирою надією сприйняла жовтневі події: "18 жовтня у Києві зранку довідалися люди про Маніфест 17 жовтня, про Конституцію. І старі, й молоді прийшли до храму науки, до університету, щоб гуртом радіти, гуртом стрічати волю, рівність та законність, яких ми, здавалося нам, діждалися, купивши їх дуже, дуже дорогою ціною" (1906. – 24 трав.).

Орган Київської військової організації РСДРП "Голос солдата" друкував чимало матеріалів про політичну ситуацію у суспільстві, ставив перед читачами важливе питання "Чому відбувається кровопролиття в країні, в'язниці переповнені безліччю ув'язнених у них борців за волю народу?" і давав роз'яснення: "купка товстосумів", дворян-поміщиків і чиновників живе добре, володіючи значними коштами; інше ж населення – це бідняки, головним чином селяни і робітники. Безземелля, викупні платежі, непрямі податки, висока орендна плата відбирають останні селянські гроші; надмірно довгий робочий день, маленька заробітна плата, а часто й безробіття, тримають найманого робітника у злиднях. Таким чином уряд обирає і пригнічує народ. Саме цей народ уже "не спроможний терпіти, не спроможний так жити. Він підіймається" (1906. – 16 берез.). Автор пропонував чіткий висновок: мусять існувати недоторканність особистості, право вільно писати про народні потреби, можливість обговорювати наболілі проблеми в гурті, на зборах.

У статті "Народ і солдати" йшлося про придушення народних виступів силою, коли проти обурених і незадоволених влада неодноразово виставляла солдат. У таких випадках колишні селяни і робітники, одягнені в сіру шинель, озброєні гвинтівками, мусили виступати супроти своїх батьків і братів. "От звідки братовбивча війна", – констатував журналіст. Газета "Голос солдата" відгукувалася на потреби казарм, визначала місце армії у боротьбі робітничого класу за визволення Росії від сваволі царського уряду. Скажімо, у публікації-зверненні Старо-Слухачого "До саперів" зазначено: "Ви перші з військ Києва стали на захист Ваших забутих товаришів-солдатів... Товариші, будьте тверді, не падайте духом! Нехай царський уряд засу-

джує борців за волю до багаторічної каторги, сподіваючись проіснувати ще десятки років. Усе, що діється навкруги, говорить нам про близький кінець торжества гвалтівників". Завершується матеріал революційними рядками: "Браття, поверьте, победа за нами, Правда, как солнце, сильна. Во тьме, над кипящими злобой волнами, Вестница утра видна".

Детально обговорювала політичну кризу в Російській імперії і партійна газета "Работник", що стала першим легальним більшовицьким органом у Києві. Так, у статті "Про тактику" кореспондент Борисов повідомляв: "Політичне становище з кожним днем стає напруженішим. Почувається наближення кризи. Необхідно зрушити з мертвої точки" (1906. – 8 черв.). Висвітлювалася політична тактика соціал-демократів, яка "повинна бути гнучкою, відповідати політичній ситуації, швидко реагувати на нові події. Селянський, робітничий і військовий рух широко розвиваються у Росії – зі зростаючою силою, свідомістю і планомірністю. Робітничий клас буде в перших лавах великої народної армії".

На протигагу монархічним часописам "Киевлянин" і "Киевский вестник", газета "Вестник свободы" намагалася подати своїм читачам реальну, не затуманену вірогідними ідеалами, картину. Журналісти відзначали несподіваність факту "дарування свобод" у розпал народних хвилювань у Російській імперії, сприйняття "акту 17 жовтня", тобто Маніфесту, як проголошення нових конституційних засад у державі. Але така політика графа Вітте створила "куций закон", адже проголошена свобода слова перетворилася у "розгнужданість, у балаканину з комічною санкцією "дозволено цензурою", свобода спілок і зборів звелася до "самозваних з'їздів" і мітингів. Не відчувалися й духовні зміни, бо свобода віросповідань "знесила Православ'я і взагалі Християнство". Анонімний дописувач Гр. Де-Вокінноки у публікації "Маніфест 17 жовтня 1905 р." стверджував, що сам документ "дуже гарний", але його прочитання і здійснення вимагає величезних політичних зусиль. Кореспондент іронічно і гротескно малював майбутнє: "Невже "свобода" дійде до такої принаданості, що, наприклад, під час богослужіння в храмі... виступатимуть акробатки чи оголені балерини? Можна очікувати різних проявів волі перед очима беззаконного уряду, але це не будуть ті свободи, під якими в Маніфесті 17 жовтня підписаний Микола; це буде (і є) розгнужданість народна, що не знає меж" (1906. – 22 січ.).

По-своєму розкрита суть Маніфесту на шпальтах газети "Голос народа", єдиний номер якого вийшов 23 грудня 1905 р. Скажімо, у публікації М. Шепт-ого "З приводу 129 ст." стверджувалося, що це – "стара пісня, але тільки на новий лад: старий "не конституційний" закон про попередню цензуру замінений новим "конституційним" законом "про свободу друку" плюс усілякі конфіскації, закриття, заборони говорити про те чи інше – і виходить, що слова пісні одні й ті самі, лише мотив змінився, він уже звучить тепер "по законному". Публіцист навіть допускав, що і йому, як автору подібних гострих рядків, уже "готовий обвинувальний акт і підготовлено містечко серед засланих літераторів. Але ж який жах піддавати остракізму за здійснення найдорожчого права – свободи думки...". Адже слово, на думку дописувача, – "найвищий дар людини", воно відрізняє людину від усіх інших істот; а це слово хочуть утиснути, караючи всіх тих, хто публічно виголосив чесне, вільне слово...".

Тижневик "Эхо", розглядаючи Маніфест, зазначав той факт, що уряд після 17 жовтня 1905 р. перестав бути "продовженням чи свого роду еманациєю верховної влади з усіма її прерогативами, які приводили на практиці до самодержавства "бюрократії", що уявляла себе частиною верховної влади (1906. – № 2). Тепер, за думкою невідомого автора, ситуація змінилася, з'явилася опозиція, яка не піде шляхом злочинця. А отже, все, що відбувається в країні, – "абсолютно нормальний" розвиток подій.

Не трималася осторонь відображення бурхливих політичних подій у Російській імперії і київська сатирично-гумористична періодика. Оригінальне бачення ситуації, художні образи й деталі, ущипливе слово гнівних фейлетонів і дотепних сатиричних віршів наповнювали тодішню пресу. Так, одноденна, "дешева космополітична і сатирична газета, яка виходила "в перший та останній раз із милостивого дозволу цензури", під назвою "Заклепка" у редакційній статті з'ясовувала потребу сміху в суспільстві, його сприйняття як "серйозного знаряддя" у боротьбі за світлі починання. Ми будемо цілком задоволені, якщо посилено посприявши успіху вечора, ми в той же час дамо на мить вихід почуттю тих, хто прийшов сюди... веселитися, скажуть деякі, а може бути, – відвести душу від російської дійсності, скажемо ми" (1906. – 21 листоп.).

Газети і журнали активно публікували: епіграми – на Піхно: "В пыли лежит его дубина... Он пьян... и денег нет на хлеб... И,

может быть, его судьбина Теперь печальной всех судеб. Но чуть божественный Пихно Воскликнет: "Бейте жидовина!" – Опять работает дубина, И сердце бешенства полно..." [20];

політичні вірші – "Под вечер, в ясную погоду, Премьер, измокший весь от слез, Чудесный плод любви к народу В благословенный Питер вез", – і нашептував йому, роняючи гірку сльозу, – "Тебя загубит злое стадо, Тебя на муки я везу!.. Ты испытаеть злую травлю И задохнешься ты в тисках... Тебя я создал, как уловку, И преподнес народу в дар..." [19]; "Напрасно мы старались живо Сразить находчивостью свет: Премьер-министром быть не диво Когда министров вовсе нет" [1]; "Какие времена настали?.. Нам верить нынче перестали И пальцем тычут – это вор! О, Боже мой, какой позор!.. Погибло все, чем Русь богата: Не стало нынче бюрократы – Теперь он комик и жонглер... О, Боже мой, какой позор!" [5]; "Министры! Не дорожи любовью народа Иди, куда влечет тебя твой гордый ум. И если крикнет кто "Да здравствует свобода" Тащи его туда, где молкнет всякий шум!" [6];

прислів'я – Л. Мазилкін "Прислів'я": "Хліб-сіль їж, правди не говори, а в дільницю потрапиш" [4, 5]; "Вот тебе, бабушка, и Юрьев день", сказав Витте, получив вести из Дерпта", "Куда конь с копытом, туда и рак с клешней", решил сыщик, пробираясь за рабочими на митинг" [10, 31]; "Любиш министром бути – люби й у відставку ходити", "Куца конституція в запас не піде" [15, 7];

карикатури і шаржі – "Виборче право" – пасивне (принижують, б'ють, усе забирають, але ти на волі), активне (ти в тюрмі) [4, 6]; намальована газета, що сидить в тюрмі із підписом: "Нарешті дочекалися свободи друку" [9]; "Піхно і визвольний рух": "Ай, моська, знать она сильна, что лаёт на слона...", "Піхно в припадку юдоманії, побачив навіть і себе в дзеркалі в образі єврея..." [15, 6];

вислови на "злобу дня" – "Дещо про пресу": "Редактори-видавці не можуть користатися двома свободами відразу: бути "на волі" і "вільно писати"; "Напишеш – посадять, намалюєш – посадять, надрукуєш – посадять, не встиг ще проредакувати сатиричний журнал – посадять" [10, 31].

Листок художньої сатири "Гром" подав влучну характеристику політиків, партій та тогочасного життя: "Граф Витте – "уявнохворий", Гапон – "Іудушка", есери – "червона квітка", бюрократи – "вічне свято", кадекти – "переможців не судять", Партія право-

вого порядку – "Погром", євреї, вірмени, латиські та інші іногородці – "Без вини винуваті".

Інші видання також не відставали, згадували відомих людей того часу: "П. Н. Дурново пожертвував на користь голодуючих 1500 зерен вівса" [7, 3]; "Старий пес, який втратив зуби, віддається безкоштовно чи з невеликою приплатою бажаному. Породи істинно руської. Масті чорносотенної. Прізвисько Гава-Замарка" [7, 8]; "д. Немешаєву: "Ворог зухвалості, завжди соромливий, несподобний", д. Дурново: "Отцы мои, уж если зло пресесть: Забрать газеты бы да сжечь" [8]. У вигляді афіші до великого всеросійського концерту розміщено критику політичних діячів: романс "И скучно, и грустно и некому руку пожать" виконує С. Витте; арію з опери "Пікова дама" "Прости, небесне створіння" виконує, звертаючись до Москви, адмірал Дубасов; російську народну пісню "Гаманець" виконує І. Шипов [18].

Непокоїло сатиричні видання і питання свободи преси: "Якби була свобода преси, то вона відняла б усі чари новизни і чарівництва у сліпих промов демагогів. Тому що найстрашніше слово нейтралізує і у зародку вбиває помилкові чутки. А помилкові чутки – це отруйні рослини, що живуть у темних, сирих і заражених місцях, при сонячному ж яскравому світлі гинуть. Але для раба, який звик у цій темі цілувати ціпок, і для самотнього у своєму безсиллі деспота яскраве світло свободи преси однаково неприємне і пагубне". І далі автор пише: "Якщо б чимало членів партії правого порядку мали б більше права на звання порядних людей, то вони засоромилися б самих себе, відчули б незручність один за одного" [16].

Отже, проаналізувавши ряд київських видань, які виходили в Києві у 1905–1906 рр., можна зробити висновок, що майже кожне з них не обійшло своєю увагою політичні події. Журнали і газети, залежно від свого спрямування, підтримували чи не сприймали їх. Так, проти Маніфесту та тогочасних подій активно виступали монархічні видання на чолі із газетою "Киевлянин", які боялися кардинальних політичних змін; соціал-демократичні органи, навпаки, бачили у тих подіях першу вагому перемогу. Щодо інших видань, які не позиціонували себе до жодної з партій, більшість із них бачила в Маніфесті 17 жовтня надію на зміни, на покращання життя суспільства.

Окрім того, саме 1905 р. створив нові умови для легального виходу газет і журналів українською мовою. Щоправда, як стверджу-

вав Б. Грінченко, "налякана погромами й ка-рами, ні одна київська друкарня не згоджу-валася випускати перший номер української газети на підставі Маніфесту 17 жовтня, без окремого дозволу..." [6, 73]. Проте все одно з прийняттям Маніфесту періодичні видання ковтнули свободи і вже з кінця 1905 р. на те-ренах Києва почала виходити преса украї-нською мовою, а чимало російськомовних органів відводили місце під українськомовні матеріали.

1. В альбом // Киевский вестник. – 1905. – 17 груд. – С. 2.
2. Горевалов С. І. Військова журналісти-ка України: Історія і сучасність. – Л.: Вид-во ВІ ДУ "Львівська політехніка", 1998. – 388 с.
3. Грінченко Б. Тяжким шляхом: Про українську пресу. – К., 1906. – 74 с.
4. Гром. – 1906. – квіт.
5. Данкайро Іль. Плач бюрократа // Удав. – 1906. – квіт. – С. 5.
6. Демон. Присвята // Удав. – 1906. – квіт. – С. 5.
7. Заклепка. – 1906. – 21 листоп. – С. 3.
8. Із "Горя від розуму" // Удав. – 1906. – квіт. – С. 6.

9. Киевский вестник. – 1905. – 17 груд. – С. 2

10. Киевский вестник. – 1906. – 20 січ.

11. Крупський І. Національно-патріотич-на преса і журналістика України: (Друга по-ловина XIX – перша чверть XX ст.). – Л.: Світ, 1995. – 184 с.

12. Маковей О. З життя і письменства: Хрестини "Літературно-Наукового Вістника" // ЛНВ. – 1898. – Т. 1. – Кн. 1. – С. 36–48.

13. Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку XX століття / Упоряд.: Н. Сидоренко, О. Сидо-ренко. – К., 2001. – 448 с.

14. Сидоренко О. Нездійснені видання: Анот. покажч. нереалізованих проєктів украї-номовних періодичних органів кінця XIX – початку XX ст. – К., 1995. – 71 с.

15. Удав. – 1906. – квіт.

16. Фауст. Що було б, якби було б те, чо-го нема // Гром. – 1906. – квіт. – С. 2.

17. ЦДІА України. – Ф. 4465, оп. 1, спр. 867, арк. 3.

18. Чивокреб. – Удав. – 1906. – квіт. – С. 5.

19. Lolo. З жовтневих мелодій // Гром. – 1906. – квіт. – С. 4.

20. Lolo. Пародії // Заклепка. – 21 листоп.

М. С. Тимошик,

д. філол. н., проф.

УДК 655.5 (477); 070.13 (002.2)

Українська видавнича справа в умовах формального проголошення свободи друку

Стаття присвячена малодослідженим аспектам, пов'язаним із розвитком українського друкарства в період між двома революціями в царській Росії – 1905 і 1917 рр. Звертається, зокрема, увага на створення нової мережі національного книговидання за умов формального проголошення свободи українського друку, але фактичного продовження жорсткої його цензури.

Clause is devoted to not enough researched aspects, connected with development of the Ukrainian press during between two revolutions in imperial Russia – 1905 and 1917. The special attention is paid to creation a new grid of national book publishing under condition of formal declaration of freedom of the Ukrainian press, but actual continuation of its rigid censorship.

З наближенням революційних подій 1905 р. у Росії настійніше звучали голоси на захист прав поневолених націй, все наступальніше ставилася вимога скасувати ті виключні репресії, що стосувалися саме українського друкованого слова. Під тиском громадськості Комітет міністрів, "не маючи достатніх фактичних свідчень" у цьому питанні, звернувся за консультацією до Імператорської Академії наук, імператорських університетів у Києві й Харкові, до Київського, Подільського та Волинського генерал-губернаторів.

У Київському університеті відповідь Комітету міністрів доручили підготувати професорові історико-філологічного факультету В. Антоновичу. Його глибоко аргументована, переконлива "Записка" в справі обмеження української мови, направлена до Петербурга, уцент розбивала всі мотиви поборників заборонних актів щодо мови й культури українського народу.

Ось лише невеликий фрагмент доводів Антоновича: "Очевидно, об'єктом заборони слугував не зміст книг, у якому неможливо передбачити небажаного напрямку, а сама мова, якою написані ці книги. В історії цензури всіх країн подібне ставлення до мови зустрічається досить рідко – щось подібне ми зустрічали в ставленні німців до чеської мови за Фердинанда II чи в діяннях польської духовної цензури в XVII столітті, що знищила десятки тисяч примірників російських літописів і книг лише тому, що вони були написані

по-російськи. Але це релігійний фанатизм або боротьба політична" [1, 32].

Несподівано чіткою й однозначною була позиція Академії наук. У Записці "Про скасування утисків малоросійського друкованого слова" після детального переліку негативних наслідків цензурних утисків української мови наголошувалося на необхідності "нині ж відмінити височайше повеління 18 березня 1876 р., а також розпорядження міністра внутрішніх справ 1863 р., що було удостоєне Височайшого схвалення, – малоросійське населення повинне мати таке ж право, як і великоросійське, говорити публічно і друкувати рідною своєю мовою" [4, 4]. За умов розгортання шаленого наступу шовіністично налаштованих російських націонал-патріотів таке авторитетне рішення Імператорської Академії справді було світлою краплиною на темному фоні байдужості й зневаги значної частини суспільства імперської держави до культурно-національних інтересів українства.

І все ж, хоч, окрім двох названих висновків (за позитивне вирішення питання висловився також Харківський університет і навіть сам Київський генерал-губернатор), царська бюрократія після майже цілорічного зволікання офіційно заявила у вересні 1905 р. про "несвоечасність" скасування цензурного указу 1876 р.

Революційні заворушення в Росії наприкінці 1905 р. зірвали, нарешті, кайдани й з українського слова. Царським Маніфестом від 17 жовтня того ж року було декларовано всі

громадянські права, обіцяно скликати Думу з правами законодавства і контролю. Проголошувалася також свобода друку. Вслід за Манифестом обнародуються (24 листопада) тимчасові правила про друк, де узаконюється діяльність української преси й книговидання як один із різновидів друку "инородческого".

Наставало бурхливе відродження українського друку. Так, на початку 1906 р. в Україні вже працювало 17 українських видавництв, з яких 13 були в Києві [6, 264].

Та радість від декларованих свобод щодо українського друку виявилася передчасною. Стара імперська поліційно-репресивна адміністрація, яка й надалі залишалася при владі, нічого не збиралася змінювати у відпрацьованій століттями системі управління, спрямованій на утвердження великодержавного централізму, тотальної русифікації околиць імперії. Слідом за реформами Думи, які чимдалі набували консервативнішого відтінку, поступово почала відновлюватися недавня репресивна політика держави щодо українського друку. Спочатку наступ реакції проходив шляхом запровадження всіляких "тимчасових правил", "роз'яснень", "уточнених положень". Надалі ж і ці формальності, які забезпечували бодай видимість законності, були зігноровані. У національній державній політиці знову почала домінувати зневага до всього українського, прагнення будь-що знищити паростки національного відродження.

Уже 1907 р. з метою обмеження ввезення українськомовної літератури з Галичини до Росії особливим циркуляром було запроваджено непомірно високе мито (по 17 рублів за пуд). Ще жорсткіші обмеження введені додатково у 1909 р. Приводом посилення цензурного тиску на українське друковане слово послужили два документи тодішнього міністра внутрішніх справ П. Столипіна у 1910 та 1911 рр. [2].

Серед найпоширеніших форм цензурних репресій проти українського друку цього періоду можна виділити такі: конфіскація окремих чисел періодичних органів або цілих накладів видань; відмова в реєстрації видавництва з надуманих причин неблагонадійності його програмних цілей; вилучення в тексті набраного журналу чи книги речень, а то й цілих абзаців, які чомусь не подобалися цензорів; заборона друкування у збірниках чи журналах, що виходили в Україні, публікацій авторитетних українських авторів, які, однак, в перекладі російською мовою безперешкодно вміщували ці ж публікації в російськомовних виданнях.

Свавілля цензурного комітету і його підрозділів на місцях чинилося на загальному фоні наростаючої боротьби з українством адміністративними, судовими, поліційними заходами. Для їх здійснення широко залучалися чиновники земств, шкільної, лікарської, поштової і навіть церковної адміністрацій. Сумна, безпросвітна картина нищення всього українського постає перед очима, коли ознайомлює з численними повідомленнями з місць, які постійно друкувалися в тогочасних українськомовних виданнях. Ось лише деякі з них.

Завідувач бібліотеки м. Острозької Воронезької губернії відмовився прийняти до бібліотечного фонду подаровані українські книжки – твори М. Коцюбинського, М. Грушевського, В. Винниченка та ін., мотивуючи свою відмову тим, що "книжки ці загрожуватимуть безпеці бібліотеки" [5].

Звенигородська повітова земська управа відмовилася розповсюджувати серед селян вислані їй Київською земською управою безплатні брошури відомого в Україні популяризатора Є. Чикаленка "Розмови про сільське хазяйство". Управа мотивувала це тим, що брошура "написана викривленою російською мовою" й малозрозуміла селянам [7].

Кременчуцька земська управа запропонувала своєму агрономові "всю літературу мало-російською мовою вилучити із вжитку і повернути назад", як зазначав дописував київського щоденника "Рада" (1912. – Ч. 13).

Популярний народний часопис "Засів" повідомляв: на запит української інтелігенції міста Василькова про дозвіл постановки українського спектаклю одержано відмову: "Якщо хочете бавитися на свята, вибирайте щось російське, а українське не дозволяємо" (1912. – № 10).

Інспектор Хорольського реального училища під час відвідування помешкань вихованців розшукував українські книги. Знайшовши в одного з учнів "Літературно-науковий вісник", він пригрозив суворим покаранням власникові "мазепинського журналу", – знову констатували кореспонденти "Ради" (1912. – Ч. 89).

Навіть цей короткий перелік прикладів засвідчує, що практично аж до лютевих подій 1917 р. кожна, бодай найменша, спроба культурно-освітнього розвою серед українського населення не просто контролювалася могутнім бюрократичним апаратом, а й методично спрямовувалася виключно у великодержавницьке річище. Найменші потуги української інтелігенції захистити свої права, звертатися до свого народу його рідною мовою, підвищувати його освітній рівень тут же натикалися

на глухий мур заборон. Цензура українського друку ставала, отже, головним чинником заборони мови, літератури й культури багатомільйонного українського народу.

Поглиблення розрухи й безладдя, спонукає розгортанням воєнних дій, в які з 1914 р. було втягнуто понад 34 країни, призвело до поступового розвалу Російської імперії. Фатальні політичні й соціально-економічні потрясіння на величезних просторах цієї імперії, викликані згодом Лютневою революцією і жовтневим переворотом 1917 р., тріумфом і трагедією Української революції, страшними наслідками повсюдного наступу й утвердження більшовизму в розмаїтті його тоталітарних і волюнтаристських форм, а після цього – ще жахливіші наслідки другої світової війни – все це чи не найбільше спустошило просвітницьку, освітню, наукову, поліграфічно-видавничу галузі, зруйнувало дощенту те, що протягом десятиліть вбирало в себе і формувало на віки все найцінніше, найпотрібніше народові – інтелект нації.

Однак ці потрясіння могли лише на певний час, у черговий раз обмежити, заборонити друковане слово. Знищити ж його повністю, викоренити з нього дух правди і волі ніякі сили не могли й цього разу.

Буквально другого дня після початку першої світової війни, 2 серпня 1914 р., російська влада в Києві забороняє видавати газету "Рада". Така ж доля незабаром спіткала журнал "Українська хата". А вже з початком наступного року за наполяганням військових, спеціальним розпорядженням Київського губернатора припинялася діяльність усіх редакцій газет, що виходили "на малоросійському наріччі". Під це розпорядження потрапила ціла низка періодичних друкованих органів, що утворилися після обнародування царського Маніфесту від 17 жовтня 1905 р., зокрема найтиражніші місячники "Літературно-науковий вісник", "Україна", "Дзвін", "Світло", "Молода Україна" та ін.

Спроби властей у черговий раз накинути пута на українське друковане слово, скориставшись воєнним станом, стосувалися не лише засновників новоутворених періодичних видань, а й видавництв. Знову сміливішає й нахабніє Київський цензурний комітет, роботу якого організовує в цей період професор університету Св. Володимира, лютий українофоб Т. Флорінський. Знову запроваджуються вимоги отримання дозволу цензурного комітету на кожне нове видання.

Заборонні розпорядження доходять і до книжкових магазинів: закривається одна з

найбільших українських книгарень у Києві – книгарня "Літературно-наукового вісника". Це значно ускладнило роботу утвореним у Києві після 1905 р. видавництвам з чітко окресленими українізаційними напрямками своїх програм.

І все ж навіть за цих умов загартовані безкінечною боротьбою з цензурою видавці українських книг, хоча й епізодично, але все ж пробиваються до свого читача. Друкарня Першої Київської друкарської спілки в 1914 р. випускає у світ підготовлену видавництвом "Час" невелику брошуру "Життя Тараса Шевченка", а також солідне дослідження С. Єфремова "Шевченко". Наступного року в Києві побачив світ науковий збірник, присвячений роковинам народження Тараса Шевченка. На додаток до цього видання тут і в інших містах України розповсюджується випущена в Одесі ще 1912 р. велика за обсягом (320 сторінок) збірка "із віршів українських, галицьких, російських, білоруських і польських поетів" з передмовою, упорядкуванням і примітками відомого українського бібліографа і критика М. Комарова – "Вінок Т. Шевченкові".

Потужну шевченкіану цього періоду доповнює благодійна акція видавництва "Час", здійснена 1910 р. Тут підготували і випустили нечуваним на той час накладом 100 тисяч примірників плакат з портретом і біографією символу української нації – Тараса Шевченка. У створенні цього плаката брали участь відомі українські маляри Ф. Красицький та І. Іжакевич. Текстову частину виконали Б. Грінченко, С. Єфремов, Ф. Матушевський. Кошти, виручені від реалізації цього друку, працівники видавництва пожертвували на спорудження пам'ятника поету в Києві.

Набула громадського розголосу акція студентів Київського університету, галичан за походженням, зі збору серед населення пожертв для закупівлі і відправки полоненим Російською армією солдатам із Західної України, висланих до Сибіру, українських книг. А двом найактивнішим членам цієї ініціативної групи – Поповичу та Лизогубу – вдалося навіть добитися дозволу на друк поеми Івана Франка "Мойсей". В історичних обставинах, які склалися, для сотень і тисяч простих українців цей вогненний твір Каменяра був, як ніколи, доречний.

Аби обійти київські цензурні рогатки, як і наприкінці минулого століття, починається друк українських книг поза Києвом і Харковом. Так, 1916 р. спочатку в Москві, а згодом в Одесі друкуються і розповсюджуються по Україні двотижневий літературно-науковий журнал "Слово". Того ж року в Миколаєві по-

бачив світ "Словник Шевченкової мови", упорядкований невідомим автором, який сховався під псевдонімом "Нестор-Літописець", на основі виданого В. Доманицьким 1907 р. "Кобзаря" був створений алфавітний список слів, уживаних Шевченком. Книжка добре розходилася серед солдатів, для більшості з яких вона стала першим знайомством з українським друкованим словом.

Окремими виданнями, невеликими за обсягом, пробиваються до читача художні твори В. Винниченка, Б. Грінченка, А. Кащенка, Лесі Українки, І. Франка. В Катеринославі продовжує друкувати свої розвідки про історію запорізького козацтва Д. Яворницький. Крізь кордонні перепони проникають у Велику Україну окремі львівські, коломийські, чернівецькі видання.

На період воєнного стану припадають і перші спроби заснування українських видавництв нового типу, діяльність яких здійснювалася за рахунок добровільних вкладів членів видавничого товариства. На таких засадах у 1916 р. засновувалося, зокрема, видавництво "Друкар" у Петрограді.

Архіви зберегли текст звернення правління щойно утвореного видавничого товариства "Друкар" до всіх, кому була небайдужою доля українського друкованого слова. Як унікальний документ доби, як підтвердження того факту, що в загниваючій Російській імперії завжди були національно свідомі сили, які ніколи не мирилися з принизливим становищем українського друкованого слова, фрагмент цього звернення до земляків-українців варто процитувати: "Од видавництва "Друкар" у Петрограді. Тепер, коли війна ускладнила вихід нашої книжки, коли дорожнеча утруднила появу її, то і без того тендітне і кволе наше книжкове діло стало перед остільки грізною кризою, що вже не можна спокійно дивитися в будучину. Більш двох років майже нічого не виходить нового, нема передруків вичерпаних видань, щезають одні за другими з книгареньських полиць раніш видані наші автори. Вже не можна дістати Шевченка, Вовчка, Руданського, Франка, Кримського, Яновського, Грінченка, і т. д.; розбирається і те, що раніш на складах лежало нерухомо.

В такий скрутний, тяжкий для нашого книжкового діла, час ми робимо почин і засновуємо видавниче товариство "Друкар" у Петрограді, де все ж зараз легше провадити видання книжок. Вже запрошено до співробітництва фахових людей, складено невеличкий капітал; найбільші ж старання і засоби

наші ми прикладемо до того, щоб коло "Друкаря" скупчити кращі літературні і наукові сили.

"Друкар" починає діло з вірою в його необхідність, з надією, що життя надасть йому сили для буйного розквіту. Але ми розуміємо, що ті великі завдання, що зараз стають перед нами, – нам одним не по силі. Через те ми звертаємося до громадянства, гуртом видаваймо рідну книжку!" Спільними силами ми легко досягнемо того, що одним нам не по-сильно. По наших хатах і господах дрібними сумами без діла лежать десятки, сотні тисяч. Відділимо з них частки в видавництво "Друкар". Складімо для діла потрібні гроші; вони ж – не тільки не пропадуть, – на них йтиме дивіденд (прибуток). Нехай кожен візьме пай! Нехай кожен знайде пайщиків!"

Сума пайових внесків, визначена правлінням видавничого товариства, становила 25 карбованців. Ця сума, як зазначалося в листівці, мала надсилатися на дві адреси до Петрограда: в правління товариства "Друкар", яке тоді розміщувалося в будинку 48 третьої лінії Васильєвського острова, та в книгарню "Український базар" у будинку під номером один по Большому проспекту.

Як розповсюджувалися ці листівки серед українців в усіх регіонах Росії? Існувало кілька каналів. Серед них – і вкладання таких листівок у свіжі випуски українських часописів, які все ж виходили в імперії. До них належав і російськомовний, редактований С. Петлюрою в Москві, щомісячний журнал "Украинская жизнь", який мав на той час чи не найбільше передплатників.

Великого успіху в боротьбі за право українців мати свою державу і мову досягли видавці журналу "Украинская жизнь", який від 1912 р. друкувався в Москві. На основі публікацій часопису редколегія вирішила підготувати і випустити масовим накладом російською мовою книгу з промовистою назвою "Українське питання". Намір був вкрай актуальним з двох аспектів. По-перше, за обставин, коли російське суспільство вже втратило уявлення про Україну як про національний організм і стало трактувати українство як простий "варіант російської культури", необхідно було через книгу аргументовано, ненав'язливо донести до масового неукраїнського читача багатющий матеріал, що характеризує український національний рух в його минулому і сучасному. По-друге, нагальною потребою стало пробудження, розворушення в значній частини української інтелігенції приспаної, а то й приглушеної національної самосвідомості, спонування її до важкої просвітницької роботи серед народу.

Книга побачила світ на початку 1914 р. Рівно через рік редакція "Украинской жизни" перевидає свою новинку, а після закриття журналу більшовицькою владою 1917 р. "Українське питання" виходить третім виданням – переробленим і доповненим матеріалами, зібраними за гарячими слідами бурхливих подій. Одночасно в Москві було випущено ще одну книгу, присвячену споконвічним українським землям, – "Галичина, Буковина, Угорська Русь: історичний, географічний та етнографічний нарис". Успіху розповсюдження книги серед читачів сприяло те, що писали її маститі автори – творці "Украинской жизни": М. Грушевський, С. Петлюра, Д. Донцов, В. Дорошенко, С. Єфремов, С. Русова, М. Сумцов та ін.

Поступ українців на шляху ствердження і розбудови Української держави відбувався, з одного боку, в умовах гострої політичної боротьби у самому українському середовищі, з іншого – шаленого тиску шовіністичних кіл старої імперії, давніх і новоявлених поборників ідеї "єдиної і неподільної".

Для книговидавничого руху в Україні цього періоду характерні дві головні організаційні ознаки: стихійність та інтенсивність розвитку.

Спочатку годі було говорити про якусь узгодженість дій видавців, чиясь централізовану підтримку чи спрямування. Кожен пробував робити те, що міг і вмів, до чого прагнув. Швидко розкуповування в книжкових крамницях практично всіх збережених передреволюційних видавничих запасів засвідчувало стрімке підвищення попиту саме на українську книгу. Тому інтенсивне зростання книговидавничого руху має об'єктивне пояснення.

Структура книговидавничих і книготорговельних осередків, які поклали в основу своєї програмної діяльності ствердження своїми виданнями ідеї відродження нації, активізацію просвіти й освіти серед українського населення, формувалася такими силами:

1. Видавничі спілки, товариства та інші підрозділи, які були створені в Україні після 1905 р. або ще наприкінці XIX ст. З розвитком революційної ситуації початку 1917 р. вони сміливо вийшли з напівлегального становища й відразу почали нарощувати видання своєї продукції. Передусім, це видавництво "Вік" (історія його починається в Києві з 1895 р.), видавнича спілка "Дзвін" (заснована в Києві 1907 р. В. Винниченком, Ю. Тищенком та Л. Юркевичем), видавництво "Час" (засноване в Києві 1908 р. В. Королівим-Старим), видавниче товариство "Криниця" (запо-

чатковане в Києві 1912 р.), видавництво книгарні Є. Череповського.

2. Видавництва української книги, засновані поза межами України, але перенесені до Києва напередодні революції. Серед таких можна виділити "Благодійне Товариство з видання загальнокорисних та дешевих книг" (утворене в Петербурзі 1898 р., перенесене 1917 р. до Києва), "Вернигора" (утворене в 1916 р. у Петрограді, незабаром перебазувалося до української столиці), "Друкарь" (засноване 1916 р. у Петербурзі й наступного, 1917-го, разом з друкарнею перенесене до Києва).

3. Новоутворені видавництва та їхні підрозділи. Результативно відразу запрацювали: "Просвіта" з її однойменними видавничими осередками на місцях, "Всеуuito" у Києві (Всеукраїнське видавниче товариство вчителів), "Сіяч" у Черкасах, "Промінь" у Смілі, "Боян" у Полтаві, Українське видавництво Є. Вирового у Катеринославі, "Союз" у Харкові, "Рідна Стріха" (Могилів-Подільський), "Українська Громада" (Васильків), "Український комітет" (Кролевець).

Цікавою є видавнича палітра нової доби за підпорядкованістю або відношенням до засновників. Найпоширенішою юридичною формою існування видавництв та їхніх підрозділів стали спілки, товариства, приватні особи.

В умовах посилення політизації українського суспільства цілий ряд видавництв свідомо йшли на співпрацю з українськими партіями та організаціями з щирим бажанням допомогти ствердитися у свідомості людей ідеї відродження нації. Так, видавництво "Криниця" тісно співпрацювало з Українською партією соціалістів-революціонерів, "Вернигора" – з Братством самостійників, "Дзвін" фінансувався партією українських поступовців. Звідси – урізноманітнення видів видавничої продукції: книги, плакати, брошури, листівки, "метелики".

Досить поширеною була видавнича мережа "Просвіти". Розмаїтість у книгодрук вносили приватні видавництва, що ставили перед собою передусім комерційні інтереси. Цікаві нові сторінки історії видавничої справи можуть скласти персональні видавничі підрозділи видатних діячів українського відродження М. Грушевського, М. Загірньої (Грінченко), Д. Дорошенка, В. Різниченка, де друкувалися переважно праці їхніх засновників.

Про те, як, ким і на яких засадах засновувалися українські видавництва напередодні нової доби в історії України, багато може роз-

повісти уривок із архівного документа – статуту товариства "Українське видавництво у Катеринославі", підписаного і затвердженого катеринославським нотаріусом С. Снегірьовим 28 березня 1916 р.:

"1. Товариство на вірі під назвою "Українське видавництво в Катеринославі" засновується в Катеринославі для видання й продажу книг, брошур, газет, журналів, художніх листівок, карток та взагалі різних друкованих творів.

2. Товариство складається з осіб, які підписали цю умову й поділяються на два гуртки: а) повних товаришів, що мають право порядкувати всіма справами Товариства, а на випадок банкрутства Т-ва, крім своїх вкладів, відповідають за борги Т-ва всім своїм майном, та б) вкладників, що довіряють першим свої грошові вкладки та мають права порядкувати справами Т-ва і відповідають за його борги тільки внесеними вкладками.

3. Товариство має право на основі існуючих законів, правил, постанов та прав приватних осіб набувати у власність рухоме й нерухоме майно, а також будувати або наймати помешкання, робити умови, потрібні для його діяльності, одкривати свої склади, крамниці, контори, агентства. [...]

5. Кожна вкладка 25 рублів, які можна виплачувати частками, як визначають Загальні збори. Незалежно од числа внесених вкладок кожний спільник має тільки один голос, який, на випадок, коли не буде змоги особисто взяти участь у Загальних зборах, має право передати кому-небудь з спільників Т-ва, подавши кожного разу до Ради відповідну писану заяву. [...]

8. Для керування справами Т-ва Загальні збори обирають щороку з числа повних товаришів Раду з 5 членів і 3-х кандидатів; всі справи в Раді вирішуються звичайною більшістю голосів; щоб постанови Ради були законними, треба, щоб на зборах її було не менш 3-х її членів.

9. Обов'язки Ради: 1) виконання постанов Загальних зборів; 2) приймання нових спільників; 3) присукування матеріялу для видань, організація його розгляду...; 4) організація сього діловодства; 5) представництво на суді; 6) наймання помешкання; 7) наймання й увільнення служащих і призначення їм плати; 8) купівля й продаж потрібного для діяльності Т-ва матеріялу і взагалі рухомого

й нерухомого майна; 9) видача, прийом і учот векселів на суму, не більш призначеної Загальними зборами; 10) видача довіреностей ріжним особам і складання кріпосних, нотаріальних і ріжних інших актів та умов по справах Т-ва; 11) скликання Загальних зборів; 12) організація контор і агентури Т-ва; 13) складання справоздання, обрахунків, трат і прибутків і попередній розгляд справ, що переглядаються на обміркування Загальних зборів, і взагалі завідування всіма справами Т-ва в межах наданих Загальними зборами прав.

10. У поміч Раді для редагування видань Т-ва Загальні збори, якщо буде потреба, обирають Редакційну комісію, куди, як досвідчені спеціалісти, за плату чи безплатно, можуть входити також і запрошені Радою сторонні особи. [...]

17. Чистий прибуток од підприємства поділяється так: 1) 20% йде на запасний капітал; 2) 30% – на основний капітал і 3) 50% – на видачу дивіденду спільникам Т-ва й на інші видатки, що ухвалюють Загальні збори. [...]

23. Згідно з 59 ст. Статуту Торгового до Катеринославської Городської Управи повинна бути подана виписка з цієї умови, а також оповіщено друкованими циркулярами купецтво".

У цілому ж тенденція до зростання кількості українських видавництв була такою: якщо 1917 р. працювало 78 видавництв, то вже наступного їх було 104 [3, 5].

Отож, незважаючи на деякі об'єктивні та суб'єктивні чинники (відсутність координації, брак друкарської техніки, паперу, підготовлених фахівців з редакторів, зрештою коштів), за короткий час книговидавничка мережа, починаючи від Києва, стала покривати практично всю Україну.

1. *Записка Володимира Антоновича у справі обмеження українського друку* // Записки Українського наукового товариства в Києві. – 1908. – Кн. 3.

2. *Киевские весті*. – 1910. – № 31; Рада. – 1911. – № 52.

3. *Меженко Ю.* Українська книжка часів Великої революції. – К., 1928.

4. *Об отмене стеснений малорусского печатного слова* // Записки Императорской Академии наук. – СПб., 1910.

5. *Сніп*. – 1912. – Ч. 33.

6. *Субтельний О.* Україна: Історія. – К.: Либідь, 1991.

7. *Украинская жизнь*. – 1912. – № 9.

Н. Б. Благовірна,
викл.

УДК 070:655.41 (09) (477)

Становлення і розвиток української видавничої справи Галичини після російської революції 1905 р. (на прикладі "Українсько-руської Видавничої Спілки")

Досліджується діяльність одного з провідних галицьких видавництв кінця XIX – першої третини XX ст. УРВС (1899–1932), що впродовж тривалого часу було гідним репрезентантом української суспільної думки. Наголошується на загальнокультурному та історичному значенні аналізованого осередку друку. Визначається роль російської революції 1905 р. у розвитку видавничого середовища на теренах Західної України.

The activity of the leading Galitsian publishing houses of the end of XIX – first third of the XX centuries UPA (1899–1932) is explored, so during a long period it deserved presentation of public Ukrainian thought, had an extreme value on the cultural and historical level. The role of the Russian revolution of 1905 upon the development of the publishing in the Western Ukraine is clarified.

На початку XXI ст. історія національного книговидавництва мусить очиститися від напруг, зумовлених аномаліями радянської дійсності. На часі неупереджене та вичерпне вивчення "білих плям" історії, серед яких і практично повна недослідженість діяльності одного з найуспішніших галицьких видавництв – "Українсько-руської Видавничої Спілки" (далі – УРВС). Зацікавлення історією книговидавництва на зламі XIX і XX ст. викликане ще й потребою окреслити здобутки, охарактеризувати проблематику, простежити схожість і відмінність двох історичних періодів.

Діяльність одного з провідних галицьких видавництв практично недосліджена. Як показав аналіз ретроспективних джерел, оглядова інформація про УРВС є у праці О. Дея [14], розвідці "Книга і друкарство на Україні", підготовленій за редакцією П. Попова [18]. Першою спробою виокремити значення УРВС у новітній період незалежності України стала публікація Б. Якимовича "УРВС" [32]. Цінну інформацію, що виявляє питому вагу продукції УРВС серед видавництва Східної України, подано у дисертації В. Хоню [31]. Важливі дані, систематизовані у цитованому матеріалі, що дозволяють простежити формування професійної видавничої діяльно-

сті в Україні, оприлюднює посібник "Видавнича справа та редагування в Україні...", підготовлений за редакцією Н. Зелінської [7]. Згадується про УРВС у розвідці Т. Кішар "Український книжковий рух як історичне явище..." [17], монографії Я. Ісаєвича "Українське книговидавництво: витоки, розвиток, проблеми" [16].

З огляду на відсутність повної об'єктивної інформації про УРВС, авторка вже звертала до цієї теми, намагаючись висвітлити діяльність Спілки в історичному розрізі [3; 6], дослідити авторське та читачке середовище УРВС [1], окреслити кроки УРВС, спрямовані на подолання проблем книгорозповсюдження [2; 5], актуалізувати можливе залучення конкретних моделей збуту книги в сьогоденній книговидавничий простір [4]. Відсутність повних даних про УРВС спонукає і надалі досліджувати її діяльність: проаналізувати загальнокультурне та історичне значення УРВС, дослідити внесок російської революції 1905 р. у становлення системи національного книговидавництва.

Становлення національного книговидавництва в кінці XIX – першій третині XX ст. відбувалося в контексті складних суспільно-політичних обставин. Українська нація того часу була бездержавною, перманентно перебувала

в етнокультурній резервації, що зумовлювало проникнення чужих культурних впливів. Унаслідок заборон у Східній Україні, жвава літературна та видавнича діяльність у другій половині XIX ст. зосередилася у Галичині, що стала осередком культурно-національних ініціатив для всієї України. Львів початку XX ст. стає "всеукраїнським духовим центром, в котрім розвивається національна робота спільними силами всіх частин України-Руси" [12]. Саме тут 1899 р. постало перше українське видавництво, пріоритетним завданням якого став систематичний випуск українськомовної книги, – УРВС. М. Грушевський (саме йому належала ідея заснувати УРВС) розглядав книговидавництво як вияв національного відродження. Він зауважував, що розвиток оригінальної і перекладної літератури, збагачення книжкового масиву для всіх верств суспільності, можливість розвивати свою освіту й репрезентувати світовій громадськості українськомовну видавничу продукцію, належно представлену як у кількісному, так і якісному втіленні, – "се, очевидно, одна з підстав культурної самостійності народу, одна з підвалин його духової свободи й свідомості своєї рівноярності з іншими народами" [13].

Утворення УРВС сприяло консолідації зусиль усієї національно налаштованої інтелігенції, адже видавництво проголосило прагнення згуртувати навколо себе всі передові політично свідомі, соціально та культурно зрілі інтелігентні кола, підтримувати повноту літературного руху на теренах Галичини засобами всієї України. Висока видавнича активність УРВС сприяла інтенсифікації літературного процесу, засвідчила зрілість та повноту нової української літератури. Узгоджене видавниче втілення найкращих оригінальних та перекладних зразків красного письменства та наукової думки забезпечувало безперервну еволюцію національно самобутньої української літератури, репрезентувало високий рівень цієї літератури попри те, що впродовж десятків років і навіть століть її асимілювали літератури інших панівних імперій.

Діяльність УРВС стала одним із перших результативних кроків до усвідомленого накопичення національної видавничої продукції в українськомовному втіленні, засвідчила можливість успішної національної видавничої справи, що невдовзі могла досягти рівня кращих європейських моделей випуску книги та подолати фрагментарність. Окрім того,

заснування УРВС стало запорукою і творчим ферментом подальшого історичного розвитку нації. Можливість продукувати національні видання, національною мовою писані, вільно обмінюватися та розповсюджувати ці видання по всій етнічній території розглядалася в історичній перспективі як поштовх до монолітності нації в межах єдиної держави.

Попри значні надбання тогочасних книжників, традиції книговидавництва кінця XIX ст. позначені певною архаїчністю підходів, зумовленою провінційною заблокованістю, детермінованою загальними об'єктивними тенденціями суспільно-політичного поступу нації. Розвиток літературного процесу в цілому наприкінці XIX ст. залишався вкрай незадовільним. Причиною цього була трагічна для українства загальнополітична та економічна ситуація. Унаслідок політики національного гноблення, постійного тиску, які проводила на території Наддніпрянської України Російська імперія, українська нація політично і культурно "завмирає". У Галичині ж майже півстоліття було втрачено на полеміку навколо правопису та навіть різноalfавітності української мови. Дискутуючи над тим, як і що писати, українці втратили десятиліття, використані іншими європейськими народами для накопичення та еволюції національних видань у національному мовному втіленні.

Напевне, становище українців символічно віддзеркалювалося у назві видавництва: "українсько-руська" – офіційний термін на означення української нації на зламі XIX–XX ст., який використовували у виданнях НТШ, більшості видавничих установ Галичини. Назва унаочнювала хиткі позиції українців, зведених до значення етнографічної маси. Неоднотайність термінології через її невиробленість нерідко використовувалася українцями москвофільського табору та російськими шовіністами, що, послугуючись грою слів, нехтували право великої європейської нації на самоідентичність.

Тогочасна Україна бачилася сучасникам у категоріях єдиної держави, нації, культури, мови, хоча й залишалося відчуття того, що позбутися свого "колоніального статусу" вдасться не відразу. Зародження українознавчого світогляду на початках стихійного, не усвідомленого, стало вісником самоідентичної векторності громадянства, невдоволення власною периферійністю на теренах панівних імперій. Саме виникнення суспільного інтересу до проблем українства, виокрем-

лення ментальності, культури та мови із загальноімперських лещат стало чинником та запорукою формування корпусу нової української літератури. Розширюються і збагачуються межі, контекст "української ідеї". Щоправда, через певні локальні обставини процес цей трохи сповільнюється, проте вже є по-громадянському зрілим, а отже, неухильним. Невпинно зростає попит на книгу, написану рідною мовою. Як зазначав І. Франко: "Этот спрос на украинскую книгу отчасти вызван оживлением национального чувства, отчасти значительным подъемом идейного уровня литературы и разнообразием ее содержания" [30]. Вплив українознавчого світогляду на українськомовну літературу загалом та продукцію УРВС зокрема був значним ще й із позиції якості цієї літератури. Він став своєрідним критичним "ситом" між книгою та суспільством, що відсіювало та унеможливлювало появу низькоякісної книги, писаної рідною мовою.

Здійсненність сподівань українців засвідчила російська революція 1905 р., коли з'являються надії на вільний обмін видавничою продукцією. Зауважимо, що до згаданих революційних подій обмін культурними надбаннями під етнічними українськими землями надто ускладнився. Книжки УРВС викликали жваве зацікавлення серед культурних діячів Східної України. Так, мовознавець Є. Тимченко у листі, датованому початком 1899 р., висловлює прохання більше повідомити про плани Спілки: "Кияни про Видавничу спілку чули з того, що про неї друковано: прочитали і забули. Може, це сталося тим, що в дуже загальних рисах є відомості про неї, цікаво б докладніше. Мені здається, можна б киян розворушити, якби ми знали щось більшого над те, що є спілка, що люди щось видають і щось мають видавати, а який план видавництва чи то програма, яка провідна думка – і яку б кияни, окрім грошей, ще могли б узяти участь, нам не відомо; може б, Ви нас просвітили в сьому?" [21]¹.

Зрозуміло, що найяскравішою та найефективнішою інформацією про видавництво повинна була стати її видавнича продукція, проте її поява на теренах Східної України через цензурні утиски була практично неможливою. Цікавими в цьому контексті є думки Лесі Українки щодо книжок Спілки, де письменниця, зокрема, радить: "може, цензура російська скоріш допустила б їх на Україну, якби автори кожний від себе просив би за свою книжку, бо цензура головно спілок не любить, індивідум її не так лякає. Шкода,

коли книжки не підуть на Україну, бо варто, щоб ширша громада прочитала їх. Надто оповідання п[ані] Кобилянської, се просто окраса нашої літератури" [23]. Для українців зі Східної України видавничі новинки з Галичини у той час були чи не єдиною можливістю духовно долучитися до скарбів українськомовної літератури. Проте на Велику Україну надходили лише крихти видавничого доробку УРВС, переважно поштою, по кілька примірників тих чи інших видань, адресованих конкретним людям. Та навіть надіслані таким чином видання часто-густо поверталися до Західної України з цензурним вироком: "refuse" – "відмовлено". Видавці ж прагнули якнайширше розповсюдити власні видання, налагодити канали збуту, хоча б видань белетристичної серії.

Вже 1900 р. співробітники УРВС зверталися до головного управління, що курувало питання друку на території царської Росії з проханням дозволити розповсюджувати в Наддніпрянській Україні видавничу продукцію УРВС. Про це, зокрема, свідчить й листування В. Гнатюка та М. Коцюбинського, де знаний белетрист зазначає: "Ваша гадка звернутись до цензури нашої за дозволом пускати в Росію видання Спілки – мені дуже вподобалася. Порадившись де з ким, як це діло обставити краще, раджу Вам подати просьбу на ймення "Начальника Главного Управления по делам печати князя Николая Владимировича Шаховского" (в Петербурзі). Пошліть йому разом з просьбою свої видання белетристичні, прохайте, щоб він звернув увагу на їх невинний зміст і дозволив їх продавати в Росії"; "Ваші видання, я певний, – підсумовує письменник, – вони знайшли б покупців. Книгарня "Киевской старины" робила б Вам значні замовлення" [26]. Одночасно М. Коцюбинський повідомляє про те, що з проханням до М. Шаховського звернеться й Ганна Барвінок – дружина покійного П. Куліша. Особисто знайома з князем, пригадуючи йому той піетизм, з яким він ставився до її покійного чоловіка, її звернення могло б сприяти отриманню дозволу про розповсюдження видань галицького видавничого осередку, зокрема й драматургії В. Шекспіра у перекладах П. Куліша². Проте бажаного результату так і не вдалося домогтися. Видавнича продукція УРВС, ведена систематично, подаючи кращі твори українських та закордонних письменників, кількісно та якісно зріла, не могла видатися цензурним наглядом літературою "невинного змісту", отож, видання Спілки потрапляли до Наддні-

пряньської України лише вряди-годи, знаходячи часом подиву гідні шляхи.

Цікавим у цьому контексті є вже згадуване листування М. Коцюбинського з секретарем видавництва. Так, не маючи змоги надіслати М. Коцюбинському його авторські примірники "В путях шайтана і інші оповідання" (1899) (поштові відправлення книги постійно повертались у Галичину), В. Гнатюк пропонує альтернативний шлях надходження книги: знаючи, що отримувати з-за кордону заборонені цензурою книги мали право лише вищі урядові чини царської Росії, він запитує у письменника, чи є в Чернігові яке "превосходительство", на адресу якого можна надіслати видання. На що М. Коцюбинський відписує: "Хоч у нас й чимало є "Превосходительних" – та все такі, що побоятся навіть такої невинної книжки" [27]. Врешті, кілька примірників видання М. Коцюбинський таки отримав через закордонного посередника: для цього книги були надіслані до одного з адресатів в Америці, звідти відправлені до царської Росії.

Культурні діячі Східної України (М. Коцюбинський, А. Кримський, Леся Українка, С. Єфремов та ін.) зазначали високі якісні характеристики видавничого доробку УРВС. Прочитавши перші видання УРВС, М. Коцюбинський писав: "дуже, дуже вдячний Вам за те, що дали мені можливість понайти з Вашими виданнями. За два дні я навіть встиг прочитати 3 книжки – і дуже мені сподобались вони. Маю надію, що Ваші видання, гарні змістом і поверховністю, звернуть на себе загальну увагу та будуть розходитися" [24]. Вже згодом він розвиває свої думки з цього приводу: "Видання Спілки дуже подобаються не тільки мені, але й усім, хто з ними познайомився. До гарних прикмет Ваших видань належать: європейський вигляд книжок, добірний зміст і дешева ціна" [25]. Лаконічно і промовисто висловлював своє захоплення видавничим доробком А. Кримський: "А гарні видання тієї "Спілки"!" [19].

Проте, як уже зазначалося, на перешкоді повноцінному культурному обміну між поділеними кордонами українцями стояли цензурні заборони, а саме: видавнича продукція повинна була стати сполучною ланкою культурницьких починань. Провідні діячі з усієї України зазначали необхідність "цілому загалу щиріших осіб з галицької й російської України, з'єднавшись і погодившись проміж себе, пильніше затриматися і об'єднатися над питанням: який би прибрати легкий спосіб

допроводжувати до російських громад українців найбільшу лічбу книжок "Видавничої Спілки" і інших, що мають внутрішню стійкість і попит, щоб хоч таким робом трохи усунути, послабити ті перешкоди з їх лихими наслідками, що на кожному кроці робить російський уряд, забороняючи закордонні видання взагалі, а українські ще й особливо" [20]. Керівництво УРВС і надалі не полишало надій на послаблення цензурних заборон щодо ввезення на територію Росії галицьких видань, неодноразово звертаючись до Міністерства внутрішніх справ Росії (1904–1905). М. Грушевський з цього приводу писав: "Ми удавалися в сій справі також до посередництва петербурської академії, покликаної правительством до заопіювання справи української мови, але й се досі ще не принесло ніяких результатів, і ми маємо робити в давніших незвичайно прикрих обставинах, відгороджені китайським муром від переважної частини нашої території" [15].

Якомога ширша поява культурницьких, освітніх та наукових осередків розглядалася тогочасною суспільністю як неодмінна складова національно-розбудовчих починань. В їх основі – національне книговидання, покликане згуртувати територіально розмежовану націю. Розвиток літератури, становлення корпусу українськомовних видань пов'язувалися М. Грушевським з історичним поступом усієї нації. "Історія нашого літературного відродження є зараз історією нашого відродження національного й культурного, не часто літературі випадало таке важке значення в житті народу", – наголошував М. Грушевський з приводу сторіччя виходу у світ "Енеїди" І. Котляревського у рік заснування УРВС. Продукція Спілки стала тим об'єднуючим чинником, чий вплив та міць виключали існування будь-яких кордонів.

Найбільш жваво обговорюваною темою тих років, виплеканою у галицькому середовищі, була ідея соборності українських земель. Вимріяна ідея єдності України, плідно реалізована у літературі та періодиці, потребувала пересадження на наддніпрянський ґрунт. Власне, російська революція 1905 р. дала новий поштовх до наступальних дій. Директор Спілки М. Грушевський 1906 р. писав: "... Досі Галичина йшла, а Україна стояла, або йшла за Галичиною. Тепер Україна піде своєю відмінною дорогою, і віддалення її від Галичини буде збільшатися з кожним кроком, коли не подбати про зближення їх до рід. І коли б так кожда пішла своєю дорогою, не дбаючи про се зближення, то за яких 20–30

літ ми мали б перед собою дві національності на одній етнографічній основі" [9].

Проте після революції 1905 р., коли через ослаблення цензурних заборон у Росії з'явилася надія на вільний обмін виданнями між Галичиною і Наддніпрянською Україною, несподівано виникли нові перешкоди. Виріс "новий кордон не цензурний, а митовий, фіскальний, але такий міцний, що коли б він удержався, то на довгі роки доступ галицьким виданням до Росії в більших масах став би фактично неможливий" [10]. Від березня 1906 р. запроваджувалася нова митна угода між Росією і Австрією, а з нею і російські тарифи, згідно з якими з усіх українських видань з Галичини (трактованих російською владою не що інше, як видання російські: руські, отже, російські) на російському кордоні брали нове "цло". Після кінцевого підбиття витрат на перевезення та продаж ціна української книжки збільшувалася вдвічі, що автоматично робило її неконкурентоспроможною.

Відтоді співробітники УРВС активно виступали проти обкладення українськомовних видань, зарахованих за москвофільською традицією до видань російських, митними зборами, вносячи скарги до "Департаменту таможенних сборов министерства финансов" у Петербурзі³. Неможливість вільного надходження галицьких видань до Східної України після 1905 р., обминаючи комерційні моменти, приховувала в собі ще одну небезпеку. Впродовж довгих років завдання галицької видавничої продукції полягало у культивуванні та нагромадженні українськомовних текстів. Тут практично сформувався публіцистичний стиль, викристалізувалося наукове мовлення, врешті, відшліфовувалися типологічні ознаки видань у національному варіанті. Ці надбання повинні були компенсувати згаяний час і можливості для еволюції видань Східної України, надолужити вимушені прогалини, за словами М. Грушевського, через "розпросторення без перешкод галицьких видань серед Українців Росії й присвоєння ними того культурного запасу, який протягом десятиліть покоління українських і галицьких робітників, супроти російських заборон, складали в галицьких виданнях, в надії, що прийде час, коли тим запасом зможе покористуватися в своїм культурнім розвитку ціла соборна Україна" [10]. Проте нові митні перешкоди і надалі звужували ринок збуту для галицьких видавництв. Тому вже 1907 р. керівництво вирішує відкрити філіал у Києві. Київське представництво здебільшо-

го, поза невеликою кількістю книжкових видань, випускало "Літературно-науковий вістник"⁴ (1898–1932) (далі – ЛНВ). Книжкову продукцію УРВС, що мала значний попит, до Києва постачало львівське представництво⁵.

Розширення географії видавництва 1907 р. дало можливість синхронізувати зусилля культурної еліти територіально роз'єднаної України, спрямовані на подолання локальних суперечностей, досягнення єдності нації. М. Грушевський, ініціюючи перенесення видавництва до Києва, наголошував: "Нинішній брак культурної роботи на російській Україні в дійсності представляється в далеко небезпечнішому світлі, ніж комусь може здаватися, а відповідне виступлення українства в хвили, коли спадуть з нього заборони, має далеко більше значіння, ніж се виглядає на перший побіжний погляд" [11]. Отож, це не було ситуаційне погодження, а глибоко продумане, вмотивоване та виважене рішення, наслідки якого в майбутньому повинні були проявитися у реструктуризації світової політичної системи, бо, як зазначав І. Франко, "розвій національний без розвою політичного майже немислимий", а "розвій духовний літературний, хоч звичайно випереджує розвій думок і змагань політичних, все-таки тільки поруч із сим другим набирає живості і сили" [29]. Національне книговидання зазначеного періоду слід розглядати як один із унікальних феноменів творення нації.

Відкриття 1907 р. філіалу видавництва у Києві через зміцнення всеукраїнського характеру видань Спільки відіграло виняткову роль в ослабленні та поступовому зникненні упередження в підросійській Україні проти "галицької мови" і "галицької літератури", що стало на той час дуже небезпечним суспільним симптомом: "балакання на тему ріжних жупелів "галицької мови" стали вже нікому не інтересним пережитком" [8, 179]. М. Грушевський зазначав: "Читачі його мали скору спромогу переконати ся, що межа, яка ділить обидві часті України, в літературній і культурній роботі зовсім не має ніякого значіння" [8, 178]. Незабаром кількість передплатників журналу з підросійської України почала перевищувати кількість передплатників Галичини. Великий попит мала й книжкова продукція галицького осередку. Одночасно "ЛНВ" істотно вплинув на формування публіцистичного стилю у масштабах всеукраїнської мови. Це визнавав навіть І. Нечуй-Левицький, який, як відомо, пропагував "полтавсько-київську чистоту"

нової мови: "Видавництва київських "Записок", "Села", "Засіву", "Літературно-наукового вісника" – це щось схоже на галицькі мовні школи, заведені на Україні для навчання книжної галицької мови, стиля й правопису" [28].

Завдяки значній видавничій активності, високим якісним характеристикам видань УРВС вдалося завоювати авторитет на теренах усієї України, підтримувати здобуте протягом тривалих років. Так, сучасна дослідниця книговидавничих процесів Східної України В. Хоню діяльність УРВС виводить серед чотирьох найвпливовіших видавництв України тих років. Визначаючи питому вагу продукції київського видавництва "Вік" (1894–1919), чернігівського видавництва Грінченка (1894–1902), Санкт-Петербурзького "Благотворительного общества для издания общепользных и дешевых книг" (1898–1918) та УРВС, В. Хоню зазначає, що переконливим є факт абсолютного лідерства львівського видавничого осередку як за кількістю назв, так і за цифрами загальних накладів [31].

Отже, видавнича продукція УРВС стала своєрідною непохитною основою української стихії, першими кроками до усвідомленого формування та накопичення національних видань, що завжди були найточнішим індикатором культурно-інтелектуальної розвиненості суспільства. Після ослаблення цензурних заборон унаслідок революції 1905 р. українці всіх етнічних земель мали можливість вільного обміну культурними надбаннями. Національне книговидання, його розвиток та інтенсивність розглядалися сучасниками як своєрідний пароль громадянства. За посередництвом літератури суспільність прагнула засвідчити цілісність та єдність українських земель. Накопичення різноматематичних українськомовних видань стало нагромадженням резервом для подальшого культурного та інтелектуального поступу українства.

1. Благовірна Н. В. Видавнича продукція "УРВС" (1899–1932): автори та читачі // Збірник праць НДЦП. – Л., 2004. – Вип. 12. – С. 178–186.

2. Благовірна Н. В. Впровадження ринкових стратегій у видавничу справу в кінці XIX – на початку XX ст. (на прикладі "УРВС") // Поліграфія і видавнича справа. – Л., 2003. – № 40. – С. 173–180.

3. Благовірна Н. В. Передумови заснування та перші кроки УРВС (1899–1932) – одного із найвитриваліших та найефективніших

видавничих осередків Галичини кінця XIX – першої третини XX ст. // Філологічні студії. – Луцьк, 2004. – № 4 (28). – С. 510–518.

4. Благовірна Н. В. Розвиток традицій минулого у практиці нинішніх українських видавництв // Вісн. Дніпропетр. ун-ту: Літературознавство. Журналістика. – 2003. – Вип. 6. – С. 311–315.

5. Благовірна Н. В. Український книжковий ринок на теренах Галичини кінця XIX – першої третини XX ст. (на прикладі "УРВС") // Вісн. Сумського держ. ун-ту: Філол. науки. – 2004. – № 1 (60). – С. 170–175.

6. Благовірна Н. В. "УРВС" (1899–1932) як провідний осередок книговидання Галичини // Друкарство. – 2003. – № 4 (51). – С. 88–90.

7. Видавнича справа та редагування в Україні: постаті і джерела (XIX – перша третина XX ст.): Навч. посібн. / За ред. Н. Зелінської. – Л.: Світ, 2003. – 612 с.

8. Грушевський М. До наших читачів // ЛНВ. – 1907. – Т. 40. – Кн. 11. – С. 178–179.

9. Грушевський М. З біжучої хвилі: Галичина і Україна // Там само. – 1906. – Т. 36. – Кн. 12. – С. 494.

10. Грушевський М. З біжучої хвилі: Новий кордон // Там само. – Т. 34. – Кн. 5. – С. 380.

11. Грушевський М. З біжучої хвилі: "Самоотверженіє Малороссіянъ" // Там само. – Т. 33. – Кн. 3. – С. 564.

12. Грушевський М. На порозі століття // Там само. – 1901. – Т. 13. – Кн. 2. – С. 85.

13. Грушевський М. Одна з наших культурних потреб: (В справі УРВС) // Діло. – 1902. – Ч. 97. – 2 (15) мая. – С. 1.

14. Дей А. Издательства украинской книги в XIX – начале XX вв. // Книга: Исследования и материалы. – М., 1965. – Вып. 10. – С. 183–191.

15. Загальні збори (дня 19 цвітня, 1905) // Хроніка Українсько-руського НТШ у Львові. – 1905. – Вип. 2. – Ч. 22. – С. 2.

16. Ісаєвич Я. Д. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 520 с.

17. Ківшар Т. І. Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923 рр.). – К.: Логос, 1996. – 344 с.

18. Книга і друкарство на Україні / За ред. П. Попова. – К.: Наук. думка, 1965. – 315 с.

19. Лист А. Кримського до В. Гнатюка, від 24.08.1899 р., Київщина // ЦДІА Львова. – Ф. 309, оп. 1, спр. 2275, арк. 143.

Становлення і розвиток української видавничої справи Галичини після російської революції 1905 р. (на прикладі "Українсько-руської Видавничої Спілки")

20. Лист В. Кристаловського до В. Гнатюка, від 19.04.1900 р., Росія, Чернігів. губ. // Там само. – Арк. 44–45.
21. Лист Є. Тимченка до В. Гнатюка, від 5.04.1899 р., Київ // Відділ рукописів ЛНБ. – Ф. 34, спр. 552, арк. 1.
22. Лист І. Кревецького до В. Гнатюка, від 2.02.1907 р., Київ // Там само. – Спр. 293, папка 2, арк. 5.
23. Лист Лесі Українки до В. Гнатюка, від 10.05.1899 р., Берлін // Там само. – Спр. 566, арк. 2.
24. Лист М. Коцюбинського до В. Гнатюка, від 27.10.1899 р., [Чернігів] // Коцюбинський М. Твори: У 5 т. – К.: Держлітвидав, 1949. – Т. 3. – С. 264.
25. Лист М. Коцюбинського до В. Гнатюка, 10.11.1899 р., Чернігів // Там само. – С. 266.
26. Лист М. Коцюбинського до В. Гнатюка, від 12.04.1900 р., Чернігів // Там само. – С. 269–270.
27. Лист М. Коцюбинського до В. Гнатюка, від 27.08.1900 р., Чернігів // Там само. – С. 273.
28. Нечуй-Левицький І. Криве дзеркало української мови. – К., 1912. – С. 35.
29. Франко І. Слов'янська взаємність у розумінні Яна Коллара і тепер // Збір. тв.: У 50 т. – К., 1981. – Т. 29. – С. 65.
30. Франко И. Южнорусская литература // Энциклопедический словарь Ф. Брокгауза, И. Эфрона. – СПб., 1904. – Т. 41. – С. 322.
31. Хоню В. Діяльність видавництва "Вік" (1894–1919): Становлення видавничої галузі в Україні: Дис. ... канд. філол. н. – К., 1997. – С. 115.

32. Якимович Б. УРВС // Український альманах. – Варшава: Об'єдн. українців у Польщі, 1999. – С. 125–128.

Примітки

¹Першим кроком плідної майбутньої співпраці двох історично роз'єднаних гілок українського народу стає погодження видати 12 пісень "Іліади" в перекладі П. Ніщинського (Байди), що побачили світ заходом УРВС у 1902–1904 рр.

²Дружина П. Куліша просила про одержання цензурного дозволу на розповсюдження творів її чоловіка, ширше питання нею не ставилося.

³1909 р. їх ініціативу підтримали товариство "Просвіта" та УПТ.

⁴Від 1905 р. журнал виходить під маркою УРВС. До того часу його видавало НТШ.

⁵Так, у листі до В. Гнатюка І. Кревецький просить збільшити поштові надходження книжок зі Львова, бо хоч "книжок Спілки приходить що другий-третій день по кілька пачок" [22], проте вони швидко розпродуються й не можуть задовольнити гарячкове зацікавлення продукцією львівського осередку. І. Кревецький пришвидшує: "Тут всі книжки Спілки, які вислали Ви й д[об]р[одій] Лукіянович - вже розпродані. Приходять все нові замовлення, а книжок нема. Тому будьте ласкаві сказати, кому треба, щоби приспіли висилку видань "Спілки". В Книгарні "Кієв[ської] Стар[ини]" дуже жалують ся на те, що не дістають ніякої відповіди на кількаразові замовлення" [22]. Викликане описане було митними перешкодам, що гальмували надходження галицьких видань на територію Східної України. Пересилання книг поштою могло здійснюватися лише в обмежених кількостях, однак дозволяло фіксувати ціни на книжкову продукцію.

Н. М. Сидоренко,
д. філол. н., проф.,
О. О. Сидоренко,
студ.
УДК 070: 327 (477-4)

Національні настанови польської преси на початку ХХ ст.

У статті аналізуються процеси національно-політичного відродження польської нації в річчій революції 1905–1907 рр. у Росії, звертається увага на соціал-демократичну та національно-радикальну пресу цього періоду, висвітлення нею поточних подій і прагнень до незалежності. В основі дослідження – здебільшого польськомовні газети, що видавалися в Кракові, Варшаві, Лодзі в зазначений період.

The processes of the national and political rebirth of the Polish nation on the waves of the Russian revolution of 1905–1907 are analyzed, particularly the socialist and democratic as well as national and radical media of the mentioned period. Focus is given on the newspapers published in Krakow, Warsaw, Lodz and covered the events of the revolution.

Польське питання, як і російсько-польські взаємини, на початку ХХ ст. набували принципового значення з огляду на підпорядкованість Царства Польського Російській імперії. "Розбурханий національний мурашник", яким виявилася Росія у передчутті революційних зрушень 1905–1907 рр., вимагав кардинального вирішення багатьох політичних і громадянських свобод. Поляки, як і білоруси, українці та інші пригноблені народи на всіх просторах Російської імперії, намагалися використати революційний момент для повернення своєї державної незалежності.

Мета цієї статті – простежити процес національного і політичного визрівання польської нації під час революційних зламів початку ХХ ст., його відображення на шпальтах польських демократичних видань (здебільшого соціал-демократичного та національно-радикального спрямування), зіставивши ці ідеї з українським сприйняттям. В основу дослідження покладені публікації газет, які виходили у Кракові, Варшаві, Лодзі та інших містах у період 1905–1907 рр. ("Robotnik", "Czerwony sztandar", "Z polia walki", "Glos gromadzki", "Gazeta Ludowa", "Robotnik wiejski", "Trybuna Ludowa" та ін.), що були опрацьовані в бібліотеці Ягеллонського університету (Краків, Польща).

Розділ Речі Посполитої у 1772 р., конституційне підпорядкування її російському ім-

ператору в 1815 р., поразки польських повстань 1830 і 1863 рр. на тривалий час приглушили сподівання польського народу на відновлення незалежної держави, але з наближенням 1905 р. ці ідеї звучали відвертіше. Особливого розголосу набували нові програми розвитку польської нації, виховання громадянської свідомості на сторінках преси радикально-демократичного табору. Так, наприкінці 1886 р. у Варшаві створено тижневий журнал "Глос", який об'єднав прогресивні літературні сили. "Ми віримо в силу і життєздатність нашого організму", – писала редакція, обіцяючи відстоювати політику реальних інтересів, дбати про збереження національної гідності. Хоча російська цензура спочатку досить спокійно поставилася до цього поодинокого видання, але згодом змуснена була поставити жорсткі перепони на шляху поширення таких ідей.

Як росіяни О. Герцен і М. Огарьов у Лондоні та Женеві видавали позацензурний "Колокол", а українець М. Драгоманов змуслений залишити батьківщину, щоб у Женеві створити свою "Громаду", так і польські емігранти 1892 р. поклали початок соціалістичному органу "Пшесвіт" ("Перед світанком"). Це був єдиний на той час часопис, призначений для російської Польщі, аналізу польського руху, критики і дискусій, ознайомлення польських читачів із основними

завданнями і цілями західноєвропейської соціал-демократії. Згодом зароджуються інші партійні органи, зокрема "Роботник" ("Робітник") і "Пшегляд вшепольські" ("Всепольський огляд"), де виробляються програмові засади польської націонал-демократії, для якої основним пріоритетом стає "розвиток національного життя у повному обсязі". Неодноразово у виступах, відозвах, статтях повторюються думки: незалежність Польщі можна здобути лише "кров'ю і залізом, бо інших шляхів і способів відновлення втраченої незалежності не вказують ... ні історичний досвід, ні логічний хід думки", "без збройної боротьби неможливо уявити відновлення незалежної Польщі" [1, 171]. Хоча з часом способи досягнення мети змінювалися, але формула лишалася однозначною: "крок за кроком шляхом енергійної боротьби в ім'я національних інтересів", "завоювання незалежної Польщі день за днем".

Коли економічно-політичні підвалини Російської імперії захиталися внаслідок війни з Японією, поляки здобули новий шанс для створення своєї республіки. У 1904 р. центральний орган Польської соціалістичної партії "Роботник" закликав "накопичувати революційні сили і постійно підкопувати царизм своєю агітацією і революційною діяльністю" (22 лип.).

Розгортання польського політичного руху цілком очевидно вписується в загальну історичну схему передреволюційних і революційних подій у Росії: страйки польських робітників у найбільших промислових центрах (Варшава, Лодзь, Краків, Радом), селянські заворушення у провінції, студентські виступи, багатолюдні збори інтелігенції. Націонал-демократи виробили доповідну записку (так звана записка графа Владислава Тишкевича), яка була вручена російському князю Святополку-Мирському 23 грудня 1904 р. Прогресивно-демократична група не зверталася безпосередньо до російського уряду, але сформувала свою програму. Ці два документи – польські політичні декларації – об'єднували основні вимоги: створити окрему державно-правову одиницю для поляків (автономію), відновити польську мову як основний засіб спілкування в Царстві Польському (школах, судах, адміністрації, усіх установах), гарантувати свободу віросповідання (передусім це стосувалося греко-уніатів), проголосити свободу совісті, зборів, страйків робітників для захисту їхніх інтересів, свободи думки і публічного слова, введення місцевого самоврядування тощо.

Заворушення у Петербурзі, криваві наслідки 9 січня 1905 р., стан загального нес-

покою і передчуття демократичних змін з очевидністю відгукнулися і на польських землях. Як зазначав тодішній виконуючий обов'язки товариша прокурора Варшавської судової палати В. Д. Жижін, "невелике полум'я, що досі тут жевріло, розгорілося загрозливою пожежею, що переросла в класову боротьбу" [5, 110]. Зокрема, два найбільші навчальні заклади краю – університет і політехнічний інститут у Варшаві – виступили з відозвою: продовжувати бойкотувати імперську владу, доки російські освітні установи на теренах Польщі не перестануть існувати. Таким чином, наприкінці вересня 1905 р. російські студенти звернулися до ректорату з колективним проханням про переведення їх в інші регіони. Після прийняття Маніфесту у Росії рада викладачів (за підписом понад 500 осіб з усіх країв Польщі) поширила резолюцію про націоналізацію школи, в якій засвідчила необхідність негайного переходу в усіх школах та училищах на польську мову викладання уже з 6 листопада. В польських костюлах у цей час звучали національно-патріотичні пісні на кшталт "Боже! Ти стільки віків окрилював Польщу сяйвом могутності й слави!..", що стали засобом висловлення підтримки національно-патріотичного руху. Авторитет російської влади похитнувся на всіх територіях.

Визвольні гасла звучали й зі шпальт більшості польських соціал-демократичних і національно-радикальних видань, зокрема: "Соціал-демократ", "Трибуни людвої" ("Народної трибуни"), "Червоного штандару" ("Червоного прапору"), "Газети людвої" ("Народної газети"), "Роботніка", "З поля валкі" ("З поля боротьби") та ін. Ці сили та народ, який за ними стояв, вимагали не ліберальної конституції, а народної республіки: "Боротьба має йти повним ходом і доти, поки царизм не перетвориться на попіл". Сторінки польської преси яскрили закликами "Готуйтесь до вирішальної боротьби! Шикуйтеся у лави, зорганізуйтеся!.. Хай живе революція!". Статті, кореспонденції, повідомлення мали однотипні заголовки: "У коловороті революції", "Загальний страйк у Варшаві", "Ще раз про загальний страйк у Домбровському басейні", "До історії страйкового руху у середніх школах", "Під прапором соціал-демократії", "Комедія завершена", "Із революційної епохи. Що далі?" і т.п. До слова запрошувалися видатні публіцисти того часу: Юліан Мархлевський, Роза Люксембург, Фелікс Дзержинський, Леон Василевський та ін.

Громадський голос польської демократичної преси лунав досить широко, адже цьому сприяли й накладі деяких газет. Скажімо, "Газета людова" мала тираж 50 тис. примірників, "Роботнік вейски" – від 50 до 80 тис., "Трибуна людова" – 60 тис. (наклад першого номера становив 75 тис.), "Червони штандар" – 18 тис. Хоча й ці та інші часописи зазнавали конфіскацій та інших репресивних заходів воєнного стану, а також видавничих і технічних труднощів. Відзначаючи "революційний ювілей" газети "Червони штандар" у зв'язку з виходом у світ № 100, редакція писала про труднощі нелегального і "закордонного" становища співробітників, "контрабандну" доставку газети і розповсюдження її серед читачів, складну роботу "під носом у поліції" і пошук безпечного місця для набору і друку. Висловлювалося сподівання: "Цим товаришам майбутній історик зведе у своїй розвідці пам'ятник – пам'ятник їхній скромності, самопожертві й героїзму" (1906. – 20 серп.).

Загалом польський національний рух 1905–1907 рр. має чимало перегуків із українськими патріотичними ідеями цього періоду. Так, у хроніці політичних подій постійно фіксувалися конкретні факти сприйняття царської конституції на всіх просторах Росії. Газета "Глос революції" повідомляла про посилення революційної боротьби після прийняття Маніфесту в Ростові, Вязьмі, Києві, Вільно, Єлисаветграді, Одесі; введення військ і кровопролиття у Калузі, Гродно, Києві, Мінську, Севастополі; запеклі вуличні сутички в Одесі й Миколаєві; сотні чи й тисячі жертв в Одесі... (1905. – 5 листоп.). Редакція "Червоного штандару" інформувала про єврейські погроми у Феодосії, Житомирі й Мелітополі; консолідацію із свідомими робітниками навіть школярів у Харкові, Пскові, Батумі; наростання селянського гніву в Херсонській, Харківській, Волинській, Подільській, Чернігівській губерніях (1905. – № 26, 28, 31).

Органи Польської соціалістичної партії "Газета людова" та "Роботнік", орган Польської народної спілки "Глос громадські" вели постійні рубрики: "Що діється в Росії", "З австрійського табору", "Кореспонденції", "Організуймося!", "За що триває боротьба?", "Що нам потрібно?", "З громад", "З провінції", "З табору революції" тощо. Дописувач "Роботніка", подаючи огляд "З руху революційного", повідомляв із Одеси: триває страйк на всіх фабриках і заводах, зачинені банки й магазини, повністю бездіяльний порт, пра-

цюють лише 5 аптек. У цей же час розпочалися сутички у Харкові: артилерія почала прицільно стріляти по фабриках, де скупчилося найбільше робітників; у відповідь також пролунали постріли, кинуто дві бомби; зіткнення між робітниками і військом на залізничному вокзалі супроводжувалося значною кількістю убитих і поранених (1905. – 30 груд.).

Подібні процеси боротьби, соціал-демократичної агітації, політичної і національної мобілізації закарбували на своїх сторінках польські органи на українських землях – передусім "Глос кійовски" та "Дзеннік кійовски" (Київ), "Жиче польске" (Одеса), "Дзеннік польски" (Львів). Пригадувалися факти, спільні для всіх гноблених Росією народів: придушення королівства польського, нищення Кавказу, руйнування Литви, приниження українців. Неодноразово кореспонденти наголошували: "Революція наша, а пролетаріат європейський", "вмерло те, що було вчора, кличемо завтрашній новий день", "150 мільйонів населення імперії очікують вільного розвитку", "всі ми – під режимом шибениці й кулі", "революція росте, а в ній, як у стихії, росте соціал-демократія..."

Варто зауважити, що цьому прогресивно-му національно-патріотичному натиску в Росії офіційна влада вже давно й наполегливо чинила опір: бульварна буржуазна преса всіляко "відбілювала" непохитність царизму та імперських засад (краківський "Час", варшавські газети "Слово польске", "Гонец варшавські", "Газета польска"). Ще з кінця XIX ст. монархія вустами своїх "кишенькових" журналістів намагалася затаврувати будь-які волелюбні наміри; про це свідчать навіть заголовки публікацій: "Польські фантазії на слов'янофільську тему" ("Вестник Европы"), "Поляки, їх думки і тлумачення" ("Русский вестник"); "благородну місію" перед російським царем виконував і "Варшавський дневник".

Чимало висловлювалося в російському суспільстві суджень, які мали переконати в "безумності" й "ілюзорності" незалежної Польщі, як загрози для "роз'єднання Польщі, як загрози для "роз'єднання слов'янських племен". Словами поляка Платона Кулаковського (промова на урочистому засіданні Санкт-петербурзького слов'янського бюро Благодійного товариства) влада стверджувала: спроби створити Польщу "від моря до моря" – це "самовтіха"; примарна автономія окремого народу загрожує "новою бідой, загибеллю поляків"; нове державно-політичне утворення – просто немислиме,

адже "вже все вирішила історія", "величезний гріх поляків – їх без-завітне прислужництво Заходу, його цілям і завданням", "мертвий дух", що повіває із домовин старої Польщі, нівежить польське життя"; зазіхання на цілісність Росії, її державний устрій, її державні права – "новий великий гріх не тільки перед Росією, а й перед усім слов'янством!" [6, 19–23].

Незважаючи на погрози, ідея незалежної Польщі кристалізувалася у революційні 1905–1907 рр. Польський публіцист В. Серошевський переконливо відкидав звинувачення у "гріхах" і відстоював національно-демократичні ідеали: "Смерть не така страшна, як летаргія – сила без вияву, свідомість без голосу. Не вмер польський народ і не тлінню тхне з печери, де він перебуває. Вмерли лише старі його забобони, витвір складного соціального процесу, і відроджене життя трепетно проситься назовні, на благо і радість собі й іншим" [8].

Одна за одною з'являлися в Росії брошури про шляхи здобуття втраченої незалежності: "Територія і нація" О. Гартгляса (СПб., 1907), "Про автономію Польщі" та "Воскресаючий Лазар" М. Гаккебуша (М., 1906), "Сучасна Польща та її політичні устремління" Л. Василевського (СПб., 1906), "Проект основних положень для вирішення польського питання" І. Бодуена-де-Куртене (СПб., 1906) та ін. Зокрема, у передмові до другого видання своєї праці М. Гаккебуш зазначав: "Вінцем прагнень моїх як публіциста стане той час, коли в цій книзі взагалі не буде потреби, бо доводити право кожної нації на культурне самовизначення буде рівнозначним добуванню у відчинені двері. Доти йдіть у бій! Поспішайте переконувати! Поспішайте перемогти!" [2, 5].

Зусилля багатьох націй солідаризувалися на тлі розгортання революційних змін у Росії, усвідомлення права на національне, духовне, політичне, державне визначення кожного народу. Для українського, білоруського, польського та інших народів знайшлося чимало спільних точок перетину їхніх інтересів, розвитку демократичних свобод і громадянських прав, становлення і функціонування національно-патріотичної преси, виявлення перших засад парламентського групування.

Все ж задля історичної справедливості варто згадати й ті непорозуміння чи спроби об'єктивно розібратися у стосунках двох сусідніх народів: українців і поляків. У ці питання заглиблювалися, їх обговорювали, відстоювали українські публіцисти й політики,

як-от: М. Костомаров, М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський, М. Лозинський, В. Кушнір та ін. [3]. Небезпечними передусім виявилися ті заходи польських патріотів, які на хвилі національного ренесансу і сповідання спочатку автономії, а потім і незалежної держави, мріяли про реставрування якраз Польщі історичної, яка б на третину складалася з українців, білорусів, литовців, німців та інших народів. Для українських діячів така думка була недопустимою: чесніше було б, зважаючи і на думку багатьох поляків, "задовольнитися Польщею в етнографічних межах". Аналізуючи "реставраційні плани" Речі Посполитої, більшість українських критиків констатувала і певним чином попереджала: Україна не бачить себе "польською провінцією".

Невипадково найбільше докорів висловили галичани, адже питання "русько-польської згоди" та "українсько-польського братання" тут із XIX ст. стояло надто гостро. З особливою уважністю поставився до висвітлення цих взаємин "Літературно-науковий вісник", де друкувалися огляди про "польсько-українські мотиви", "політичну гру", становище польської соціал-демократії на початку XX ст., "переміну польсько-шляхетського панування над українським народом на пануване польське", польсько-українські дебати в парламенті тощо (рубрики "З біжучого життя", "З австрійської України", "На українські теми" та ін.) [4].

Так, у статті "Українське питання в польській призмі перед Європою" віденський кореспондент київського журналу "Нова громада" В. Кушнір наголошував: "Розуміючи вагу загальноєвропейської громадської думки як могутнього фактора, на який мусить озиратися навіть і не дуже вразливий російський уряд, старалися поляки зараз від упадку Польщі здобути собі прихильність цивілізованого світу. Річ се, безперечно, така, що можна в її тільки хвалити, якби способи, яких уживали задля сього польські інформатори, не стояли здебільшого в суперечності до правди, так, як би се не діялося на шкоду іншим народам, спеціально ж українському" [7, 21].

Натомість І. Франко вважав український і польський народний рух, незважаючи на його недоліки, суперечності, спорадичність, "найбільшим цивілізаційним здобутком, найвищим національним досягненням, яким можуть похвалитися історія Польщі й України" кінця XIX – початку XX ст. І в цьому відношенні публіцист просив зважати

на суть національно-патріотичних досягнень кожного народу і демократично-цивілізоване порозуміння.

У статті "Дещо про польсько-українські відносини", відповідаючи на перекручені тлумачення депутата Т. Романовича, І. Франко стверджував: "Вихований у польських школах, вигодуваний поруч із іншими і польською літературою, я почуваюся сполученим з польським суспільством такими узами, розрив яких дуже багато мені коштував би. Стількох я маю між поляків друзів, які мені довіряють, так багато радісних і сумних спогадів мене з ними пов'язує, так багато їм завдячую і так щиро в міру можливості готовий віддячуватися, що приписування мені ненависті до всіх поляків звучить у моїх вухах неначе якась вістка з іншого світу. Як українець, люблю над усе свій народ і свою народність і прагну в міру своїх сил і можливостей служити їх піднесенню і збагаченню. Але неблагогородними, нечесними способами погорджують навіть для досягнення такої мети, а неблагогородним, нечесним і просто дурним способом було б кидання образ на народ, у якому я б хотів би бачити опору розвитку і самостійності мого власного народу" [9, 275-176].

1. Василевский Л. Современная Польша и ее политические проблемы. - СПб., 1906. - 220 с.

2. Геккебуш М. М. Об автономии Польши: (Воскресающий Лазарь). - 2-е испр. и доп. изд. - М., 1906. - 235 с.

3. Грушевский М. Из польско-украинских отношений Галиции: Несколько иллюстраций к вопросу: автономия областная или национально-территориальная. - 2-е изд. -

СПб., 1907. - 74 с.; Лозинський М. Становище польських і великоруських соціалістичних партій до українського питання // Літературно-науковий вісник (далі - ЛНВ). - 1906. - Т. 33. - С. 490-506; Т. 34. - С. 86-96, 249-265, 495-514; Т. 35. - С. 69-76; Т. 36. - С. 43-61, 212-233; Його ж. З польсько-українських відносин // Там само. - 1907. - Т. 37. - С. 463-473; Лозинський М. Польський і руський революційний рух і Україна. - К.: Ранок, 1908. - Ч. 1. - 99 с.; Франко І. Русько-польська згода і українсько-польське братання // ЛНВ. - 1906. - Т. 33. - С. 152-166; Його ж. Поляки і русини // Збір. тв.: У 50 т. - К.: Наук. думка, 1986. - Т. 46. - Кн. 2. - С. 317-330 та ін.

4. Грушевський М. З біжучої хвилі: Польсько-українські мотиви // ЛНВ. - 1906. - Т. 34. - С. 166-175; Його ж. На українські теми: Похорони унії // Там само. - 1910. - Т. 51. - С. 289-298; Лозинський М. З Австрійської України. - 1906. - Т. 34. - С. 384-396; 1907. - Т. 37. - С. 330-344; Т. 40. - С. 156-166; 1908. - Т. 41. - С. 415-425; Т. 43. - С. 356-367; Його ж. Польська народова демократія // Там само. - 1908. - Т. 41-44 та ін.

5. Жижин В. Д. Обор польского революционного движения за 1905 год. - Варшава, 1906. - 143 с.

6. Кулаковский П. Поляки и вопрос об автономии Польши. - СПб., 1906. - 24 с.

7. Кушнір В. Українське питання в польській призмі перед Європою // Нова громада. - 1906. - № 10. - С. 21-42.

8. Наши дни. - 1905. - № 27.

9. Франко І. Дещо про польсько-українські відносини // Збір. тв.: У 50 т. - К.: Наук. думка, 1986. - Т. 46. - Кн. 2. - С. 258-279.

А. А. Бойко,

д. філол. н., проф.

УДК 070.262.8.133.2

Тіні забутих часописів: періодика православної церкви 1905–1907 рр.

Досліджуються статті, опубліковані в пресі православної церкви 1905–1907 рр., різні аспекти формування суспільної думки в Україні, а також актуальні проблеми, порушені в періодиці під час революційної кризи.

Important issues of the Orthodox Church in the period of the first Russian revolution of 1905–1907 are analyzed on the bases of some periodicals. Various means of public opinion formation in the Ukrainian territories are researched.

Система преси православної церкви на зламі XIX–XX ст. досягла своєї кількісної і якісної вершини. Значно зросла загальна кількість газет і журналів, що виходили під егідою православної церкви; сформувався значний прошарок віруючої інтелігенції, у тому числі й духовництва, представники якого були їх постійною автурою. Суспільні події сприяли урізноманітненню тематики, безпосередньо пов'язаної з життям народу. Лібералізація урядової політики спричинила появу приватних періодичних видань, де висвітлювалась релігійна тематика, членами редколегій яких були представники духовництва. Нарешті, вихід у світ 1905 р. Біблії та Євангелії у перекладі українською літературною мовою сприяв не лише концептуальній трансформації публікацій часописів цього сегмента, а й привернув увагу церковників до духовних потреб українського народу.

Бурхливі 1905–1907 рр. викликали низку дискусій у церковній і світській пресі. Найважливішими для формування громадської думки і впливу на суспільно-політичні процеси були полеміка про участь духовництва у політиці, обговорення всіх граней та аспектів Маніфесту, проголошеного 17 жовтня 1905 р., дискусії про доцільність смертної кари, національну проблематику та висвітлення інших, дотичних до цих тем питань.

Видавцями приватних православних періодичних часописів були однодумці (представники духовництва або інтелігенції), іноді видання виходили за редакцією однієї особи. Як приклад, часопис "Отклики сельских пастырей" (щомісячний журнал для духовництва і мирян, виходив у Києві, 1906–1911, далі – у

Білій Церкві; редактор-видавець – священик К. Кміта), газети "Академіст" (щомісячник – орган Всеросійської академічної спілки студентів-християн) і "Вождь" (релігійно-суспільна, безпартійна газета; з № 4 – газета для сучасних православних монахів і мирян, які прагнуть виконати заповіді святого хрещення). Два останніх періодичних видання виходили в Одесі у 1907 р., редактором-видавцем значився М. Сирокомля-Сопоцько. У 1905–1906 рр. в Одесі виходив двічі на місяць журнал "Христианская жизнь" (видавці – духовництво міста, редактор – О. Клітин).

Свої думки про розуміння суспільно-політичних процесів, місце церкви в державі висловлювало духовництво на шпальтах щомісячного богословсько-апологетичного, релігійно-морального і церковно-суспільного журналу "Истина" (Житомир, 1907–1908, редактор-видавець – І. Дашкевич), щоденної газети "Крымское слово" (Сімферополь, 1905–1907; редактори-видавці у різний час: М. Беляєв, В. Бруно-Ясенецький, священики Н. Бортковський та М. Саркін), суспільно-літературного тижневика, органу церковного оновлення "Церковна газета" (Харків, 1906; редактор – священик І. Філевський).

Виникнення приватних православних періодичних видань свідчить про те, що створена офіційною церквою система преси не влаштувала не лише аудиторію, а й духовництво, яке прагнуло до об'єктивності у висвітленні подій, до вільного і щирого слова, розуміння християнства як безпосереднього провідника в житті. Так чи інакше, часописи зверталися до проблем та ідей, висловлених у "Трудах Киевской Духовной Академии" (далі –

ТКДА), що лишалися незмінним джерелом наукової християнської думки.

Це видання було концептуальним центром церковної періодики в Україні, тому видається логічним досліджувати ідейні й тематичні трансформації преси православної церкви саме за матеріалами цього часопису. Наприкінці XIX – у перше десятиліття XX ст. у ТКДА сформувався такий колектив авторів, які у своїх виступах відходили від питань ортодоксального богослов'я і теології, приділяючи велику увагу нагальним проблемам тогочасного суспільства. Високий освітній та інтелектуальний потенціал, філософські традиції Київської духовної академії давали їм змогу глибоко і всебічно простежувати всі суспільні колізії та робити висновки щодо їх наслідків і результатів. Певно, що поточні події, духовні процеси, політичні акції тощо вони осмислювали з християнських позицій, але тлумачили їх відповідно до потреб аудиторії, бо релігію вважали стрижнем реального життя.

Оскільки тогочасне суспільство було бурхливо захоплене політичними процесами, то відповідно і кількість публікацій із політичної проблематики на сторінках ТКДА значно зросла. Маніфест 17 жовтня 1905 р. спонукав релігійних філософів до обговорення нових громадянських зрушень. У цьому аспекті показовими є такі статті: "Християнство і політика" О. О. Аскольдова, "До питання про отношение моралі до політики" В. І. Екземплярського, "Духівництво і партійність у політиці" В. З. Завитневича, "Про свободу волі" П. І. Ліницького та ін.

Загальний пафос цих різних за концепціями та аргументацією статей висловив О. Аскольдов: "Для християнства настав час відійти від чистої віри та ідеї до створення життя і реалізуватися так чи інакше у політичному житті. Християнство віри має бути християнством життя й діла. Християнство, що має на меті утвердження правди і добра у природі людини, не може бути байдужим та індивідуальним до всього того, що безпосередньо стосується цієї правди і добра" [1, 243–244]. І далі, розвиваючи ці думки, автор створює афористичну формулу співвідношення політики і моралі: "Політика є прикладною етикою" [1, 252].

На шпальтах ТКДА з філософсько-моральних позицій християнства обговорювались проблеми влади і народу, особи і суспільства, злочину й покарання, що вилились у полеміку про застосування смертної кари, національні питання; висвітлювались основні положення і вплив на маси популярних на той час

суспільно-політичних ідей, соціалізму зокрема, тощо. Порушені у ТКДА проблеми були актуальними для тогочасного суспільства, спонукали до роздумів, які знаходили свою реалізацію також і на шпальтах багатьох газет і журналів.

Концептуально та ідейно близькою до зазначеної лінії духовного оновлення, що реалізувалась у ТКДА, була харківська "Церковна газета". Проблеми християнської етики в її різних аспектах порушувались на шпальтах цього видання, продовжуючи, загострюючи та акцентуючи ліберально-демократичні ідеї авторів ТКДА. Уже у першому номері редакція почала обговорювати нагальну проблему існування церкви у Російській імперії: "Дуже відчувається ... гноблення церкви з боку держави... Найбільша небезпека для церкви від держави є тоді, коли держава, даючи церкві владу, дозволяє їй "духовний меч" спирати на "меч світський"... Церква стає рабою держави" [2].

І далі в наступних випусках автори цієї газети зверталися до порушеної проблеми в контексті обговорення основних положень Маніфесту. Зокрема, можна звернутися до такої думки: "Справа церковної совісті в суспільстві, у дродженні релігійної совісті в суспільстві, у свободі духовного життя. Держава виголошує свободу релігії і віротерпимість, і це свідчить про багатство духовних інтересів держави. Церква при цьому вже не є функцією державного управління... Треба звільнити церкву від усього того, що в неї принесли для виправдання політичного зв'язку між православ'ям і самодержавством" [3].

У контексті сучасних церковних процесів слід наголосити, що на шпальтах саме цього часопису активно обговорювались питання автокефалії церков. Так, священник А. Хаханов писав: "Принцип автокефальності (самоуправління) національних церков – суто православний канонічний принцип, властивий східному апостольському православ'ю, на відміну від папської римо-католицької церкви" [4].

Царський маніфест із позицій лібералізму і демократизму обговорювався на шпальтах "Руководства для сільських пастыррей", часопису, що виходив при Київській духовній семінарії. Автори цього видання теж намагалися тлумачити тогочасні суспільно-політичні події у світлі християнсько-етичного ставлення до них. Показовою є стаття професора Київської духовної академії А. Булгакова "Про свободу людини-християнина", де він висловив своє розуміння "височайше дарованої свободи слова, думки, віросповідання": "За хри-

стиянським ученням, кожна людина має право вільно розпоряджуватися собою, але не може розпоряджуватися іншою людиною і її долею... новий закон сформульований як закон про свободу слова... Свобода слова не повинна служити для того, щоб вносити ворожнечу і ненависть у наше середовище; з нашого язика не мають злітати слова брехні, наклепів, сварки; наша преса не повинна випускати брехливих чуток і відомостей" [5, 291–292].

Революційні події 1905–1907 рр. змусили офіційні церковні кола посилити пропаганду своєї діяльності. Йдеться і про суто місіонерську роботу, і про діяльність, спрямовану на підтримку імперської влади. Офіційні церковні кола спонукали духівництво до підтримки урядової політики. Прикладом цього може бути звернення до священників, опубліковане на сторінках періодичних "Известий по Харьковской епархии". У статті анонімного автора "Височайший маніфест 17 жовтня та найближчі сучасні завдання пастирської справи" окреслені завдання, поставлені урядом перед церковниками: "Пастирі Церкви не мають забувати, що в історичні часи представники духівництва брали найактивнішу участь у загальнодержавних справах і мали вплив на їх перебіг... Але питають: чи не доведеться, отже, нашим пастирям бути політиками?... Не треба робити із цього слова страховища. Бути політиком для багатьох означає – бути соціалістом і революціонером. А втім, усі сучасні пастирі, виголошуючи промову на захист існуючого суспільного ладу... є політиками" [6, 1032].

Священники, а також церковна преса для масової аудиторії пропагували самодержавство, професійно маніпулюючи свідомістю малоосвічених читачів. Ці моменти найяскравіше представлені у щоденній газеті "Почаевские известия" (Почаїв, 1906–1909; редакторами у різний час були: архімандрит Віталій, ієромонах Іліодор), тижневику, органі духівництва Подільської єпархії "Православная Подолия" (Кам'янець-Подільський, 1905–1910, 1913, 1916; редактор – Є. Сецинський), журналі Холмської єпархії "Холмская церковная жизнь" (1906–1911, редакторами у різні роки були архімандрит Діонісій, священники І. Захарчук, П. Петров, ієромонах Макарій), релігійно-патріотичному журналі, додатку до попереднього видання "Холмский народный листок" (1907–1915), а також тижневій народній газеті "Братская беседа", що видавалася не тільки російською, а й українською мовою (видання при Холмському православному Свято-Богородицькому братстві у м. Холмі Люблінської губернії, 1907–1916).

Усі ці видання функціонували у західній частині українських земель, потреба в їх створенні була зумовлена тим, що православ'я на Волині, Поділлі та Холмщині не мало міцних коренів – не існувало віруючих громад, не виникла розвинута система духовної освіти, не вистачало достатньої кількості храмів і кваліфікованого духівництва. Але передусім їхня місія полягала в тому, щоб вести ідеологічну боротьбу з католицизмом і греко-католицизмом – конфесіями, які історично й ментально були ближчими мешканцям цих областей, ніж православ'я.

Офіційна церква вважала пресу надійним засобом для місіонерської і пропагандистської діяльності, тому й ці періодичні видання виходили у світ значними накладками, розповсюджувалися безкоштовно у храмах, а також передплачувались для селян і мешканців міст. Ці видання були спрямовані на малоосвічену і невибагливу аудиторію, що зумовлювало їх жанрову структуру, лексику, стиль оформлення тощо. Варто зазначити, що безпосереднього суто релігійного матеріалу в них було небагато, публікувались переважно проповіді, де зверталася увага на морально-етичну проблематику і суспільно-політичні питання.

Проте найяскравішим прикладом сервілізму в пресі стали "Почаевский листок" і "Почаевские ведомости". У цих тижневиках подавалася інформація не тільки про життя церкви, а й про її існування у державі. Принцип єдності самодержавства і православ'я набував тут абсолютизму. Про релігію як унікальний спосіб пізнання світу та пошуку істини навіть і не згадувалося, вона набувала сенсу тільки в ідеологічному плані як засіб пропаганди. Церковники визнавали себе державними слугами, і це в той час, коли у Східній Україні посилювався рух за автономію церкви, її вільний розвиток, а також проти використання духівництва як пропагандистів ідей самодержавства.

Кожне число "Почаевского листка" починалося інформацією про дії самодержавного уряду та необхідність підтримати його всім православним. За тематикою це видання, як і "Почаевские известия", було близьким до часописів для народної аудиторії, але за концепцією висвітлення подій та їх трактуванням воно наближалося до політичної преси. Характерно, що інформація про події не стільки подавалася в динаміці, скільки нагадувала ідеологічні настанови. Як приклад, можна навести публікацію в "Почаевском листке" напередодні виборів до Державної думи під промовистим заголовком "Хто за Самодержавного Царя і хто проти". У статті чітко й од-

нозначно зазначено, що "за царя" виступають "Союз русских людей", "Союз русского народа", "Союз русских патриотов" та інші відверто чорносотенні, радикальні праві партії [7, 4]. Але при цьому українським селянам – а саме вони були найактивнішою читацькою аудиторією "Почаевского листка" – не пояснювалося, у чому полягала суть програмових засад цих партій, замовчувались їх шовіністичні уподобання, політична та національна агресивність тощо.

Маніфест 1905 р. жваво обговорювався на шпальтах "Почаевского листка", проте загальне спрямування статей виявилось далеким від толерантного викладення і філософсько-етичного узагальнення, властивого публікаціям, скажімо, ТКДА, "Церковной газеті" та ін. Автори "Почаевского листка" теж закликали читацьку аудиторію припинити бунти і смуту, проте аргументація їх викликана спробами зміцнити самодержавство і, відповідно, роль православної церкви в імперії: "Самодержавний цар наш дав 17 жовтня усім свободу, але скористатися нею встигли усіякі пройдисвіти, босота, крамольники, і цей великий дар свободи перетлумачили по-своєму... До чого ці бездумні страйки? Вороги Росії навмисно це влаштували, щоб розпорошити і знеславити нашу Вітчизну" [8, 15].

З позицій самодержавного шовінізму висвітлювалися також національні питання. Редакція та автура журналу вмело використовували політичну неграмотність західноукраїнського селянства і свідомо зміщували значеннєві акценти в слові "русский", бо селяни називали себе "русинами", "руським народом", тому й, як пояснювали їм газетярі, слід віддати голоси за "русские" партії, при цьому не подавалося ніякої інформації про діяльність цих партій. У статтях застосовувалися класичні засоби пропаганди: змальовувався лише один бік подій (революція трактувалась як бунт); не подавалась об'єктивна інформація про причини, які викликали народне незадоволення; чітко сформований образ ворога, яким стали атеїсти, "україномани-мазепинці", інтелігенція і "жидо-масони". Усі вони протистояли руському народу (тут можна знову спостерігати контамінацію: представникам західних територій, які називали себе "руським народом", пояснювали, що вони "русские", тобто росіяни, й у них є свій "русский" – російський цар і "русская" православна церква, проти яких зараз бунтують "іногородці" – українці та євреї). Певно, що вістря антиукраїнської пропаганди було спрямовано і проти української мови: "Варто було б просити міні-

стра народної освіти заборонити друкувати книжки... малоросійською мовою. Вийшла, наприклад, Євангелія на цьому наріччі. Там такі слова, що ми й не чули ніколи" [9, 270].

Національна програма самодержавства, підтримана церквою та її пресою, була відверто проголошена в одному з випусків "Почаевского листка": "Племінні питання в Росії треба розглядати згідно зі ступенем готовності окремих народів служити Росії та Російському народу в досягненні загальнодержавних завдань... Росія єдина та неподільна" (1906. – № 6. – С. 2). Така агресивна політика реалізувалась у багатьох публікаціях на сторінках усіх без винятку часописів, що виходили на той час при Почаївській лаврі. Так, на шпальтах "Русского инокa" тотожність релігійної належності та національності абсолютизувалась: "Руська людина може бути тільки православною. А якщо вона прийняла унію, то вона вже не руська, а мазепинець, зрадник... знищення уніатства є першим кроком у справі зросійщення Галичини" [10].

Ці видання багато уваги приділяли місіонерській діяльності. Об'єктом критики найчастіше ставало католицьке духовництво. В усіх без винятку часописах, розрахованих на народну аудиторію, що виходили на початку XX ст. при Почаївській лаврі, місіонерська інформація була спрямована на емоційне, а не на раціональне сприйняття. Як будь-які видання, які можна віднести до категорії "масової преси", досліджені газети користувалися плітками, чутками, неперевіреними фактами тощо, маючи на меті сформувані певне сприйняття католицизму своєю аудиторією.

Полемізуючи з часописом "Католицькі відповіді", редакція "Почаевского листка" започаткувала рубрику "Православные ответы", де нерідко траплялися подібні пояснення про діяльність польського духовництва: "У Росії смута. Як же єзуїтам не ловити рибку в каламутній воді. І вони ловлять, користуючись облудою, лицемірством, ханжеством і навіть ганебним насильством, особливо у Холмській Русі: отруюють криниці, грабують храми, б'ють православних християн та їх священників" [11, 6].

Революційна ситуація в Росії трактувалась як події, нав'язані народів ворогами православної церкви, наголошувалося на тому, що революція не визріла у масах, а привнесена ззовні католиками, іногородцями, тобто "іншими", які мають на меті знищити народ і його віру: "Поговоріть з яким-небудь панком чи жидком, а краще з паничем-студентом, вони вам розкажуть усю цю заморську премуд-

дрість... що усі біди на Русі не від того, що вони, пани, забули Бога... ненавидять усе російське, а від того, що на престолі у нас сидить Самодержавний Цар" (1907. – № 4. – С. 26).

Проблема безпосередньої участі духовництва у політичній боротьбі жваво обговорювалась і в світській пресі. Так, на шпальтах "Киевской мысли" у статті "Духівництво і вибори" В. Чаговця зазначалося: "Роль російського духовництва в передвиборній кампанії значадто яскрава і дуже помітна, щоб її ігнорувати... Чи мали підстави агенти влади, користуючись досвідом минулого, розраховувати на підтримку з боку духовництва у фальсифікації волі народної. Певно, так. Забуто усе – залишилась одна політика. Духівництво – армія у 55 тисяч урядових агітаторів" [12].

Характерно, що така жорстка пропаганда спостерігалась лише у церковній періодиці, що виходила на теренах західноукраїнських земель. У східній частині України позиції церковних видань були більш виваженими і толерантними. Так, у журналі церковно-суспільного життя, політики, науки і літератури "Церковь и народ" (виходив у Києві двічі на тиждень, 1906–1907; видавець – єпископ Платон, редактор-видавець – І. Троїцький) читачів застерігали від участі у терористичних і насильницьких актах, закликали до спокійного і мирного спостереження за революційними подіями, намагалися стримати маси від безглузлого і нещадного бунту.

Революційні події вимагали від церкви активної реакції, оскільки вона для багатьох лишалась авторитетом у вирішенні філософсько-етичних і суспільно-моральних проблем. Проте церква в Російській імперії була також суспільним інститутом, "відомством православного віросповідання" і мусила виконувати розпорядження царату, підкріплюючи і дублюючи владу, і відігравати ту роль, яка була їй відведена у державі. Але часто імперські дії були несумісними з християнськими цінностями, іноді навіть суперечили їм. Це, а також масова участь духовництва у політичній боротьбі, стало основою для полеміки про роль церкви та її представників у громадському житті.

Не можемо стверджувати, що релігійна преса різко змінила вектор свого розвитку під впливом суспільно-політичних подій кінця XIX – початку XX ст., оскільки періодичні видання православної церкви завжди намагалися формувати громадську думку, впливати на духовні процеси в суспільстві. Варто констатувати лише те, що у зазначеному сегменті різко зросла загальна кількість публікацій, присвячених політиці, економіці, культурі, поглибилась концептуальна межа між ліберально-демократичною і консервативною релігійною публіцистикою, що викликало полеміки, дискусії, обговорення тощо. Преса православної церкви в Україні певною мірою не лише віддзеркалила суспільно-політичні процеси, а й дала їм оцінку, тим самим ще раз намагаючись прищепити аудиторії свій варіант розуміння ролі християнства в суспільстві.

1. Аскольдов А. Христианство и политика // Труды Киевской Духовной Академии. – 1906. – № 6/7.
2. Светлов П. Свобода церкви и ее жизнь // Церковная газета. – 1906. – № 1.
3. Филевский И. О задачах церковного обновления // Там само. – № 3.
4. Хаханов А. К автокефалии грузинской церкви // Там само.
5. Булгаков А. О свободе человека-христианина // Руководство для сельских пастырей. – 1905. – № 46.
6. Высочайший манифест 17 октября и ближайшие современные задачи пастырского дела // Известия по Харьковской епархии. – 1905. – № 20. – 31 октяб.
7. Кто за Самодержавного Царя и кто против // Почаевский листок. – 1906. – № 6.
8. Остановим смуту! // Там само. – № 4.
9. И. М. Крестьянские мысли // Прибавления к "Почаевскому листку". – 1907. – № 32. – С. 270.
10. Кто есть православным // Русский инок. – 1907. – № 2.
11. Православные ответы // Почаевский листок. – 1907. – № 15 / 16. – С. 6.
12. Чаговец В. Духовенство и выборы // Киевская мысль. – 1907. – № 4.

Л. Є. Василик,
к. філол. н.
УДК 070:41 (477)

Буковинська преса про зародження української національної періодики Наддніпрянщини початку ХХ ст.

Аналізуються публікації буковинської преси, присвячені політичним процесам у Російській імперії періоду революції 1905–1907 рр., а також поширенню українського друкованого слова й національної періодики в Східній Україні.

Publications of the Bukovinian periodicals dedicated to the political events in the Russian empire during the period of the revolution of 1905–1907 are analyzed as well as the circulation of the Ukrainian national mass media in the Eastern Ukrainian territories.

Відродження української преси вперше за багато років важко переоцінити. Осмислення цього факту національно-духовного життя, висловлені у зв'язку з цим неабиякі сподівання знаходимо ще у працях С. Єфремова, Д. Дорошенка, М. Дмитрієва, Б. Грінченка та ін. Зокрема, С. Єфремов у статті "Відгуки з життя та письменства" висловив природну для його часу надію, що тепер "роль центру, силоміць нав'язаного, одійде, певна річ, до справжніх центрів на Україні" [5, 96], що преса в Україні, врешті, відродиться, переступить вузьколокальні межі й стане справді всеукраїнською. Цьому питанню присвячені праці А. Животка, О. Дея, В. Яременка, О. Мукомели, І. Крупського, Є. Демченко, М. Романюка, Н. Сидоренко та ін. Переважно у розвідках наголошувалося на важливості самого факту зародження української національної періодики, значенні окремих видань для розвитку вітчизняної літератури та журналістики, історії заснування, цілях того чи іншого часопису, умовах функціонування, тематично-проблемному спектрі. Однак всеукраїнський контекст цієї події, її резонанс уже простежувався менше.

Тому спробуємо окреслити один із аспектів – відгомін поступових наслідків революції 1905–1907 рр. у тогочасній періодиці Буковини. Підкреслимо той факт, що західноукраїнська преса активно реагувала на всі поточні процеси, які відбувались у Великій Україні. Не можна не погодитися з думкою М. Романюка, що тогочасні "статті та дописи з України засвідчують, як непокоїла авторів доля України з обох сторін кордону", що

"публікації підкреслювали ідею духовної єдності України" [9, 136]. Проте аналізований дослідником контекст, в якому поєдналися хронологічно об'єднані, але географічно розділені українські видання, можна доповнити, адже він містить водночас і невідомі аспекти. Дуже важливим видається введення в науковий обіг невідомих публікацій у буковинській періодиці. Необхідно виявити характерні риси, що домінували і визначали своєрідність осмислення пресою Буковини важливого всеукраїнського явища, адже це водночас дозволить ширше поглянути на сам факт народження українськомовної періодики на Наддніпрянщині, уможливить повноцінне розуміння її культурно-історичного значення.

Зрозуміло, що події 1905–1907 рр. привертати увагу буковинців, тож редактори належно поціновували всі відомості, які надходили з України, висвітлювали загалом, як розвивалося там українське питання. На сторінки видань виносилися найважливіші для національного відродження проблеми, що переважно порушувалися газетою "Буковина", яка, будучи вагомим рупором патріотичних сил, постійно вела рубрику "Вістки з України". Авторами цих матеріалів здебільшого виступали дописувачі з України, але й редакція могла подавати власні коментарі.

У 1905 р. окрему рубрику "Из России" започаткувала також газета "Православная Буковина" (вона мала власних кореспондентів у Житомирі та Одесі). Низку статей про події в Україні опублікувала газета "Руска Рада": "Що ся діє тепер в Росії? (1905. – Ч. 52),

"Пробуджене України" (1906. – Ч. 23), "Народна просвіта на Україні" (1906. – Ч. 26), "Голос селянина-українця про потреби нашого народу на Україні" (1906. – Ч. 38), "На увагу" І. Липи (1906. – Ч. 1) та ін. За кількістю публікацій, їхнім змістовим наповненням можна стверджувати: Україна стала духовним епіцентром майже всієї преси. У періодичних виданнях, що виходили на територіально розділених між Австрією та Росією українських землях, помітний той духовний зв'язок, що не переривався і виконував важливу консолідуючу роль, формував єдине бачення проблем українського друкованого слова. Звернення буковинської преси до всеукраїнських новин вважаємо не випадковим, адже громадськість очікувала об'єктивної, неупередженої оцінки, зокрема, не могла не висловити своєї думки стосовно актуальних питань становлення і розвитку всеукраїнської преси.

Згадані рубрики для буковинців стали тими духовними нитками, що пов'язували їх із Руссю, зі шпальт преси вони чули голос Великої України. Невипадково "Руска Рада" писала: "Ми Русини на Буковині пильно інтересуємося тим, що ся нині діє в Росії. І не диво? Тож там живе около 30 мільонів наших братів, саме ядро нашого народу, сама его сила. Тож доля тих наших братів ... мусять нас горячо обходити..." [13, 333]. Видання висловлювали активну позицію, публікуючи опозиційні до російського уряду матеріали, в кожній публікації посиляючись на ґрунтовні незаперечні факти.

З огляду на швидкий розвиток демократичних процесів в Україні буковинська періодика намагалася оперативнo відстежувати події, зокрема, неодноразово торкалася безпрецедентного для України та й усієї Європи "мововбивчого" указу 1876 р. Висвітлення цієї проблеми стало однією з найважливіших вісток з України. З цього боку помітніші публікації газети "Буковина". Вони актуалізувалися з початком 1905 р. як відгук на загальне піднесення в Росії і пов'язані з ним сподівання української громадськості. Якщо автор редакційної статті "Депутація журналістів" (1905. – Ч. 7) наголошував на загальному становищі друкованого слова, неупереджено фіксуючи, що "місто свободи печати панує поліцейська цензура" [3], то вже у дописі "Розрухи в Росії" (1905. – Ч. 13) газета повідомляла про заснування окремої комісії для перегляду Емського указу. Йшлося, зокрема, про таке: "...Рішено просити міністрів просвіти і внутрішніх справ, щоби пі-

сля нарад з генерал-губернаторством київським і представителями Академії науки і університету київського і харківського піддано ревізії царський указ, що відноситься до обмежень української мови... Певно, що відсеї постанови ще далеко до остаточного знесення указу з 1876 р., якого триване являє ся прямо скандалом XX ст." [8].

Упродовж 1905 р. газета постійно інформувала читачів про найменші зрушення з цього приводу, справа залишалася в стані обговорення як одна з найважливіших. Так, у статті "Змагання російських Українців" (1905. – Ч. 19) подавалися відомості про рішення полтавського земства: "1) внести подане до властей правительственным, щоби знесено указ з 1876 року, наказуючий видавати книжки в малоруській мові; 2) видавати газету для народу під заголовком "Листи полтавського земства", де статті мають бути поміщені в малоруській мові побіч російської" [4].

У рубриці "Новинки" з'явилася підрубрика "Проти указу із 1876 р.", де й повідомлялося про певні заходи з цього приводу. Уже у ч. 26 йшлося про очікувану постанову професорського комітету Київського університету, позицію комітету Харківського університету на чолі з М. Сумцовим, висловлювалися сподівання на підтримку з боку Академії наук Російської імперії. Але редакція із сумом додавала: "Теперешнє в Росії більше значить нагайка, чим книжка" [9]. Проте у ч. 42 повідомлялося про рішення Петербурзької Академії наук як позитивне у цій справі: "Є необхідним безпримовочне скасування законодатних постанов (з р. 1863, 18 (30) мая 1876 р. і 8 жовтня 1886 р.), які в теперішню пору обмежують уживанє української мови в печати" (1905. – Ч. 42). Редакція, інформуючи про скасування урядової заборони на Святе Письмо, висловлювала обнадійливі сподівання на подальший поступ, адже до комісії входили редактор "Киевской старины" В. Науменко, О. та С. Русови, О. Пчілка, М. Дмитрієв, О. Лотоцький та ін., чия думка мала незаперечне суспільне значення (ч. 30). Йшлося про звернення лубенського "Сільсько-господарського товариства" до уряду з проханням видавати власне галузеве видання та висвітлення цієї вимоги у газеті "Полтавщина" (ч. 32, 55), повідомлялося про звернення такого ж товариства у Ніжині з проханням видавати брошури і часописи про сільське господарство в "українській мові, як се діє ся в Галичині і Буковині" (1905. – Ч. 55). Отож, публікації опиралися на ґрунтовні

факти, подавали всебічну інформацію. В одному з цікавих дописів йшлося про анкету "Сина Отечества", де 221 селянин із власної ініціативи висловив бажання мати український часопис.

Найпомітнішим у справі свободи преси став оглядовий матеріал "Проти указу з 1876 р." (1905. – Ч. 23–24), надрукований у двох номерах на першій сторінці як редакційна стаття, що ґрунтовно висвітлювала суть питання. "Буковина" підкреслювала, що "всі неросійські поневолені народи, що досі були безустанно предметом абрусення, мусять зводити ще й борбу за свої національні права. В сім напрямі найгірш покривджений народ український, над яким як зморя тяжить – ганебний указ із 1876 р." [6]. Надалі газета широко інформувала про звернення київських (В. Антонович, С. Єфремов, М. Грінченко, Б. Грінченко, П. Житецький, А. Кримський, І. Нечуй-Левицький, М. Лисенко, Л. Старицька-Черняхівська, І. Стещенко та ін.) і харківських (М. Міхновський, Х. Алчевська та ін.) кіл до уряду з вимогою усунення цензури та адміністративного впливу на справи друку, про участь одеських культурних діячів у зборах всеросійських журналістів та їх виступи, що привернули загальну увагу і спричинили позитивне рішення у справі "безпримірно варварського гноблення українського слова" [6]. "Буковина" подала текст звернення українців-одеситів, де, зокрема, наголошувалося: "Наслідком того переслідування малоруського слова було те, що у нас в Росії переводні, наукові і духовні твори в малоруській мові не можуть появи́ти ся в печаті, а всі прохання о дозвіл, видавати в малоруській мові газети, журнали, брошури, учебники і т.д. завсїгди постигала сумна доля заборони. Адміністрація підтримує тим способом суспільну і особисту діяльність малоруської інтелігенції в справах просвіти, літератури, розвитку національних духовних сил і рідної культури, та убиває силу руського народного духа, занадто потрібну для розцвітання рідного краю; сама-ж для малоруського народу нічого позитивного не зробила..." [6]. На думку авторів звернення, це тим більше несправедливо, оскільки "колись той народ був жерелом просвіти для Великоросів" [6]. У зверненні, опублікованому "Буковиною", йшлося і про розвиток української преси в Австрії, де на той час виходило майже 20 газет; наголошувалося на не випадковій таємності указів, за які перед культурним світом мало б бути соромно; стверджувалося, що самими такими закона-

ми "многомільйоновий малоруський народ ставиться в положення переслідуваного" [7]. На підтвердження цієї тези газета зумисне опублікувала дані про кількість українців у різних губерніях (загалом понад 26 млн.), наголосивши: "Українці се друга що до числа нація в Росії" (1905. – Ч. 57). Таким чином редакція засвідчувала виразну підтримку національно-культурним змаганням в Україні, виступала в оборону всеукраїнських інтересів. Проте видавці "Буковини" усвідомлювали спорадичність багатьох українських починань, поверхово байдуже ставлення до них російських властей, підкреслюючи свідоме затягнення урядом довгоочікуваного рішення. Зокрема, наголошувалося на тому, як навіть серед російських демократичних кіл ідея українського слова не знаходить належної підтримки – редакція докладно оповіла про розгляд українського питання на з'їзді російських журналістів (1905. – Ч. 104.), про полеміку і нелегке обстоювання українцями власної періодики, зробивши з того висновок, "що безглуздо та наївно в змаганнях про ліпшу долю України шукати співчуття та заповоги у панів-переможців, що не хотять признати навіть наших елементарних прав на рівноправність з иншими націями" [11].

Буковинська преса відгукувалася на репресії проти українських видань тоді, коли обставини для остаточного вирішення національної справи були не сприятливі і в часі досить віддалені (мається на увазі розділеність України), а така підтримка була дуже важливою, насамперед і перед європейською спільнотою. "Буковина" пробуджувала своїми публікаціями широкий громадський резонанс, передруковувала важливі повідомлення зі столичної віденської преси, зокрема з "Ruthenische Revue", редагованої Р. Сембратовичем, звертала особливу увагу на роль цього видання, передруковувала найкращі статті ("Die Mundsperrre in der Ukraine", "Das Ausland ber die ruthenische Frage", "Die Sitzung über ruthenische Kommission"), підкреслюючи, що ймовірний перегляд закону 1876 р. уможливлений сформованою ними "опінією світоців цілої Європи". Вона творила такий же інформаційний простір у південно-східній Європі, зокрема, вмістила повідомлення про брошуру "Das Urteil der europäischen Kulturwelt über den Ukas vom Jahre 1876", до якої увійшли відгуки 21 найвизначнішого культурного діяча Європи з приводу українського питання в Росії, висловлені у відповідь на запропоновану Р. Сем-

братовичем анкети. Її передрукували і опублікували власні матеріали про українське питання майже 90 європейських газет. Редакція "Буковини" простежила ці відгуки у передовій "Найтемніший кут в Європі", що належала Володимиру Яворському, таким чином поширюючи резонанс і на Буковину як провінцію Австрії, формуючи тут суспільне сприйняття. Зокрема наводилися відгуки газет "Frankfurter Zeitung", "Berliner Zeitung", журналу "Samtiden" ("Християнія") та ін., наголошувалося на потребі розглядати цю справу на рівні європейської журналістики. Як зразок широкого розголосу, "Буковина" навела позицію проф. Ф. Байєра з Копенгагена: "Маю надію, що ви зумієте європейську публіцистику так приєднати для справедливого діла, що указ з р. 1876. остаточно мусить захитати ся" [14]. "Буковина" (1905. – Ч. 135) також інформувала про підтримку українців "Слов'янським клубом" у Кракові, пропагувала брошуру українського посла в Австрійському парламенті В. Яворського "Українські права в європейським освітленню", де автор виклав європейському читачеві суть полеміки навколо указу 1876 р. Отже, газета оперативно інформувала буковинську громадськість не лише про українські аспекти проблеми, а й про широку європейську дискусію з цього питання, її публіцистичний дискурс став помітним аспектом всеукраїнського.

Напередодні остаточного урядового рішення майже в кожному номері йшлося про роботу над новим законом про пресу, висловлювалася надія на її свободу від цензури (1905. – Ч. 106), проте 6 жовтня у редакційній статті "Царське veto" (1905. – Ч. 113) з обуренням повідомлялося, що новий документ ніяким чином не торкнувся українського друкованого слова, навіть після широкого міжнародного резонансу. Тому стаття завершувалася викликом: "Лапа московского самодержця України вже не задавить. А коли визвіл українського слова не на часі в державі, ... то український народ зуміє приложити руку до того, щоб на руїні варварської деспотії зацвила свобода для всіх народів, отже і для него" [12]. Про прийняті 31 жовтня "Тимчасові правила про друк" "Буковина" (1905. – Ч. 124.) повідомила вже наступного дня, опублікувавши отриману з Петербурга телеграму і підкресливши в ній кожне слово; згодом, попри недовір'я до різного роду царських указів, висловлювала сподівання: "Тепер спадуть кайдани із української літератури, преси і сцени" [10].

Надалі "Буковина" наголошувала на нагрілій потребі українського самостійного часопису, висловлювала сподівання, що тепер окремі політичні видання зможуть переїхати зі Львова в Україну, радила не зволікати, не чекати нового видавничого року, а вже зараз починати видавати часописи, тим більше, що і публіцистичні сили, і кошти серед українців, які стільки часу чекали на таку можливість, можна знайти (1905. – Ч. 132).

Буковинська преса активно відстежувала появу в Україні перших часописів, вела мову про ті перешкоди, з якими не раз стикалися видавці, згадувала окремі друковані органи та їхніх видавців. Так, "Буковина" (1905. – Ч. 148) повідомляла про довгоочікуваний вихід газети "Громадське слово" за редакцією Ф. Матушевського та літературно-наукового журналу "Нове життя" за редакцією С. Єфремова, зазначала підтримку обох видань Є. Чикаленком. Та вже через кілька номерів (1905. – Ч. 154) інформувала: "Кіев. губернатор не дозволив Є. Чикаленкови видавати часопись "Громадське слово" і місячник "Нове життя", як довідуємось через те, що в програму їх вставлено справу автономії України. – За те вже певно буде у Києві виходити з д. 1 січня сатирично-гумористичний тижневик "Шершень" під редакцією В. Лозинського (ул. Назарієвська ч. 7, кв. Лозинського). Дозвіл на видаване сего тижневика вже є. В склад редакції входить секретарем Олекса Коваленко". Газета висловлювала сподівання, що тепер у всіх містах виникнуть нові періодичні видання, інформувала про вже заплановані до виходу: полтавський "Рідний край", місячник "Хата", тижневик "Зірка" і щоденник "Україна" у Москві, одеську "Народну справу", петербурзьку "Вільну Україну" та ін., повідомляла, що цензура почала пропускати з Галичини і Буковини всі українські видання і пресу (1905. – Ч. 134).

Особливо непокоїлася редакція "Буковини" долею лубенського "Хлібороба", простежуючи її у кількох номерах. У ч. 136 повідомляла про вихід першого номера газети за редакцією Миколи Шемета, вітала українців з цією подією, високо оцінила роль першої української газети: "Лубенський "Хлібороб" своєю появою без огляду на цензурний дозвіл проломив перший лід до фактичного добутия прав українській мові" (1905. – Ч. 138), наголошувала на тому, як важко добитися певних прав українським виданням: "Видавництво Лубенського "Хлібороба" застановлено до нового пресового закона" (1905. – Ч. 141),

але вже у наступному номері повідомляла: "Лубенский "Хлібороб" в супереч всім чуткам виходит далі" (1905. – Ч. 142).

У буковинській пресі поєдналися позиції авторів з різних частин розділеної України, погляди дописувачів і редакційні коментарі. Вони обрали методи, прийоми і засоби, подекуди збагачені емоційним баченням подій поруч з академічно газетним викладом, подавали власні поради, висловлювали сподівання, нерідко ставили риторичні питання для увиразнення суті аналізованої проблеми.

Насамкінець зазначимо, що буковинських журналістів глибоко турбувало становище національної періодици, яка після тривалих репресій почала відроджуватися в Україні. У своїх статтях, присвячених цій проблемі, вони простежили передумови змін щодо українського слова та їх вплив на теренах України, звернули увагу на нові видання та їх мету, умови виходу, нелегке протистояння цензури. Буковинська преса, насамперед "Буковина", звернулася до громадськості, висловила власне бачення актуальної проблеми, формувала широкий суспільний резонанс. Публікації у чернівецькій періодиці відтворили своєрідність осмислення важливого всеукраїнського явища, сформулювали її ширший контекст, уможливили повноцінне розуміння визначної культурно-історичної події. Ці матеріали – невід'ємний та належно не поцінований пласт автентичної журналістської думки, який доповнює загальну картину відродження української журналістики на початку ХХ ст.

1. Безглузде російської цензури супроти української мови // Буковина. – 1905. – Ч. 36.
2. Das Urteil der eurapaichen Kulturwelt über den Ukas vom Jahre 1876 // Там само. – 1905. – Ч. 38.
3. Депутація журналістів // Там само. – 1905. – Ч. 7.
4. Змагання російських Українців // Там само. – 1905. – Ч. 19.
5. Єфремов С. Відгуки з життя та письменства // Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку ХХ століття / Укл. Н. М. Сидоренко, О. І. Сидоренко. – К., 2001. – С. 91–114.
6. Проти указу з 1876 р. // Буковина. – 1905. – Ч. 23.
7. Проти указу з 1876 р. // Там само. – 1905. – Ч. 24.
8. Розрухи в Росії // Буковина. – 1905. – Ч. 13.
9. Романюк М. Українська преса Північної Буковини як джерело вивчення суспільно-політичного життя краю. – Л.: Фенікс, 2000. – 588 с.
10. Сатир О. Скін самодержавія // Буковина. – 1905. – Ч. 127. – С. 1–2.
11. Українське питанє на зїзді російських журналістів // Там само. – 1905. – Ч. 104.
12. Царське veto // Буковина. – 1905. – Ч. 113.
13. Що ся діє тепер в Росії // Руска Рада: Додаток до "Буковини". – 1905. – Ч. 52. – С. 333–334.
14. Яворський В. Найтемніший кут в Європі // Буковина. – 1905. – Ч. 29.

С. І. Кравченко,
к. філол. н., доц.
УДК 070.15 (477)

Відгуки "Волынских епархиальных ведомостей" на революційні події 1905–1907 рр.

У статті розглядаються події російської революції 1905–1907 рр. у рецепції часопису "Волынские епархиальные ведомости", аналізується об'єктивна суспільно-історична зумовленість їх оцінок.

The article considers the events of the Russian revolution in 1905–1907 years by valuing the publications of "Volynski Yeparhialni Viedomosti" newspaper, analyses the objective social-historical conditions of their positions.

На початку ХХ ст. Волинь була однією із найвіддаленіших губерній Російської імперії, економічно відсталим селянським краєм. Відповідно культурний рівень регіону був надзвичайно низьким. Про це свідчить і розвиток волинської преси до 1917 р., який історики визначили так: "Преса Волині, що нараховувала всього 49 назв, виходила виключно російською мовою. Навіть після затвердження комітетом міністрів у 1905 році положення про дозвіл на іншомовні видання у Волинській губернії продовжували діяти ганебні емський та валуєвський укази, не друкувалося жодного неросійського слова" [1, 4-5].

Край, заселений переважно українцями, поляками та іншими національностями, мав тільки російськомовні видання та польськомовні, здебільшого фахові, наукові, які надходили з Варшави та інших міст тодішніх польських земель, що перебували у складі Російської імперії. Усі вони були або провладними (російськомовні), або нейтральними (польськомовні). Опозиційних до царської влади не могло бути через жорстку політику цензури, яка панувала на всій території імперії. Підтвердженням цього є відгуки волинської преси на події революції 1905 р. Такі польськомовні видання, як "Muzeum", "Zeszyty Historyczne" та ін., взагалі не згадують цю подію, тоді як усі російськомовні займають провладну, категоричну позицію засудження.

До останніх належали і "Волынские епархиальные ведомости", вісник Волинської єпархії, який виходив за редакцією П. Беляєва у Почаєві (на той час – територія Волинської губернії). Офіційна частина видання складалася з

публікацій виключно релігійного змісту, тоді як "часть неофициальная" друкувала відгуки на події суспільного (світського) життя.

Варто зазначити, що ортодоксальна щодо царської державної політики позиція була притаманна не тільки цьому, а й іншим церковним виданням, і зумовлена тодішнім суспільно-політичним становищем православної церкви в Росії. Після ліквідації Петром I патріархату (1703) православна церква стала безпосередньо підпорядковуватися російському монарху і фактично виконувала роль окремої гілки влади. У статусі одного з механізмів державного правління вона проіснувала до 1917 р., коли було відновлено інституцію патріархату. Ці об'єктивні обставини зумовлювали тенденційність церковної преси в оцінці революційних подій 1905–1907 рр.

"Волынские епархиальные ведомости" виходили тричі на місяць, однак перші відгуки на події січня–лютого 1905 р. у Росії з'явилися лише у третій декаді лютого, у шостому числі за 1905 р. Усього за перший рік революції видання опублікувало близько двадцяти виступів різних жанрів ораторської прози та публіцистики, написаних переважно у високому риторичному ключі. Це "Слово по прочтении Высочайшаго Манифеста о мученической кончине Великаго Князя Сергия Александровича", "Обращение к учащимся и всем вообще верным сынам св. Руси, по поводу последних горестных политических событий", "Думы после войны", "Мысли и чувства патриота", "Открытое письмо профессору Московского Университета князю С. Н. Трубецкому", "Что делать?" та ін.

Ідейно-тематична палітра цих публікацій не надто широка. Вона вичерпується такими основними думками: велике горе охопило Росію, бо її роздирають зовнішня та внутрішня війни; порушуються Божі заповіді, страждає велич держави, поява безлічі негідників, місце яким на ешафоті; сила народу у вірності царю, який є Божим помазаником; настав час для покаяння всіх грішників і т.д.

"Слово по прочтении Высочайшаго Манифеста о мученической кончине Великаго Князя Сергия Александровича" було виголошено в Житомирському кафедральному соборі 7 лютого перед панахидою у зв'язку з убивством представника російського монаршого роду. Ним розпочинається тема революції на сторінках "Волынских епархиальных ведомостей", хоча впродовж двох років саме слово "революція" не було вжито редакцією жодного разу. Як правило, події називалися "смутою", "заколотом", "терором" тощо.

"Слово..." цілком витримане в жанрі ораторсько-проповідницької прози, а саме: урочистої проповіді. А наявність політичної тематики додає йому публіцистичного характеру. Текст побудований за усіма правилами риторики. Він має вступ, виклад, розробку теми та висновок. Смерть князя стала лише приводом для роздумів над становищем у державі й повчань пастви жити в душі покори й смирення. Вона згадується лише у вступі як страшний злочин, який наповнив великим горем "сердця всех истинно-русских людей", та у висновку, де стверджується, що великий князь "получил венец мученический за свою неустанную и верную службу Царю и Отечеству" [3, 161–163].

Основна частина тексту наповнена гіркими думками щодо тодішнього зовнішнього та внутрішнього становища в державі – поразок у російсько-японській війні та "внутрішніх смут". Автор (виступ підписаний іменем Е. Амвросій) переконаний у швидкому розв'язанні внутрішніх проблем, яким він дає дуже емоційну й категорично негативну оцінку: "...Шайка каких-то изуверов, отчаянных негодяев, сожженных в своей совести, бессмысленных и до мозга костей развращенных, пытается добиться каких-то своих ужасных целей путем террора, путем разрывных бомб и кинжалов..." [3, 161]. Розгортаючи свої думки, він називає причини цих подій і бачить їх у моральному падінні суспільства, що у свою чергу є наслідком відходу людей від церковних заповідей. Він пише: "и особенно в том наше горе, что все эти ужасные бедствия не обращают сердец наших к Господу Богу, ис-

точнику всякой мудрости, силы и счастья, – что передовые наши люди, которые должны бы быть вождями народных масс по пути к добру и свету, – по-прежнему равнодушны к Церкви Божией, коснеют в своих беззакониях и в легком отношении к своим прямым обязанностям, также блистательно отсутствуют на службах Божиих. Вот где наша настоящая беда" [3, 162]. Завершується розгортання цієї теми ідеєю, яка повністю відповідає новозавітним світоглядним засадам, а саме: розумний християнин прагне щастя не на землі, а на небі; земне щастя – щось малозначуще; і нарешті, те, що справедливо щодо особистості, так само справедливе для цілого суспільства і народу, тому єдиний шлях порятунку держави – загальна покора й покаяння.

У тексті "Слова..." використані всі стилістичні можливості риторики для емоційного впливу та логічного переконання слухачів та читачів. Насамперед здійснено відповідний підбір лексики: 1) експресивні епітети – "тяжкая грусть", "великое горе", "ужасное время", "заветная святость", "великие мучения", "братская любовь"; 2) емоційні метафори – "горем исполнились сердца", "в сердце России", "вера во всемогущую десницу Господню", "блистательно отсутствуют", "взывать из глубины души"; 3) фразеологізми та мовні кліше – "среди белаго дня", "кровью обливаётся сердце", "до мозга костей", "умер бы с горя", "не дремлющее око Божественной любви", "добытых потом и кровью простого народа", "венец мученический", "верная служба".

Другою особливістю є активне використання риторичних фігур, у вступі до цього тексту – звертань і стверджень. Наприклад: "Безумцы!", "О, горе нам! До какого унижения, до какого позора дожила наша бедная Россия!".

У викладі та розробці основної частини риторичні твердження чергуються з періодами, які є одними з найуживаніших структурних одиниць ораторської прози. Ці синтаксичні конструкції часто будуються за принципом обрамлення, коли початок думки дається в перших рядках, закінчення – в останніх, а підрядні речення, які поширюють і пояснюють думку, вставлені в рамку головної думки. Така будова створює ефект переконливості й аргументованості. Наприклад: "Как в жизни отдельных людей бывают такие моменты и обстоятельства, что человек умер бы с горя или погиб бы с отчаяния, если бы его не спасала эта утешительная надежда, что если бы все и все на земле его оставили, то от него не отвернулся бы недремлющее око Божественной любви и отеческого попечения, – тоже можно наблю-

дать и в жизни целых народов" [3, 162]. Загалом стилу "Слова..." притаманна ампліфікація (збільшення, поширення, нагромадження і т.д.), яка домінує на рівні синтаксичних конструкцій – накопичення підрядних речень, уточнень, пояснень тощо. Вона надає текстові впевненості й переконливості. Очевидно, автор тексту вірив у історичну незначущість тих політичних подій, в їхню помилковість та швидке завершення. Він був упевнений у правоті власної ідеології, або ж його офіційний статус зобов'язував саме до такої позиції.

Свої апологетичні щодо російського самодержавства погляди розвивав часопис і в подальших виступах на тему революційних подій. В "Обращении к учащимся и всем вообще верным сынам св. Руси, по поводу последних горестных политических событий", надрукованому у восьмому числі "Волинских епархиальных ведомостей" за 1905 р., провідною думкою звучать ті ж ідеї покори й покаяння. На відміну від деякої абстрактності попереднього тексту, "Обращение..." містить аналіз конкретних історичних подій. Згадуються вбивство князя і салют на березі Неві, що був здійснений бойовим пострілом 6 січня, події 9–10 січня, зустріч імператора з окремими робітниками в Царському селі, політичні партії, які брали участь у страйках та ін. Вони використовуються як підтвердження страшною біди, що випала на долю Росії.

Друга частина тексту пересипана звертаннями: "Но вы, духовные юноши и все вообще учащиеся, не увлекайтесь злым духом времени и всяким ветром ложных учений. Не слушайте крамольников и разных революционеров – это самые опасные враги нашей св. Веры, Царя и Отечества..." [4, 249] й закликами подібного змісту. Для більшої переконливості використовуються історичні аналогії з образами Мініна та Пожарського.

Як і всі публікації "Волинских епархиальных ведомостей", "Обращение..." наполегливо культивувало проросійську націоналістичну думку, в його тексті близько десяти разів повторювалися в різних варіантах вислови "истинный патриот земли русской", "истинные сыны земли русской", "истинно-русские люди" і т.п. Підписаний виступ значущим "Русский патриот". Для посилення почуття патріотизму та психологічного впливу на сумління віруючих ставиться знак рівності між поняттями держава – цар – віра, вони вживаються як семантично рівнозначні поняття – "грудью постоять за св. Веру, Царя и свою Родину", "за нашего Царя православного,

св. Веру и землю русскую" та інші аналогічні синонімічні ряди.

Текст витримано в піднесеному риторичному тоні, заданому ще автором "Слова...", що в цілому притаманний більшості публікацій часопису. До експресивно-емоційних епітетів та метафор, ідіом, ампліфікації та синтаксичних періодів додається ще й інверсія, яку вживають для акцентування найбільш змістово значущих місць. Наприклад: "земли русской", "народ русский", "Веру православную", "власть царскую", "Царя православного", "Цари Русские" та ін. В усіх інших випадках вживається тільки прямий порядок слів.

Для емоційного посилення негативної щодо революційних подій аргументації виступу активно використовується майже в кожному реченні градація на рівні епітетів, прикладок і навіть підрядних речень: "Не слушайте крамольников и разных революционеров, – это самые опасные враги нашей св. Веры, Царя и Отечества, это изверги (выродки) рода человеческого, это презренные подонки общества и отбросы человечества, – подстрекатели на все злое и недоброе" [4, 249].

Очевидно, на території Волинської губернії, де у той час жила, крім українців, значна кількість поляків, які були більш національно свідомими (це підтверджує кількість польських повстань проти царської влади лише впродовж XIX ст.), та представників інших національностей, влада намагалася вплинути на погляди простого народу через віру та авторитет церкви, загальмувавши революційний рух, який посилювався ще й національно-визвольними прагненнями завойованих Росією народів.

Крім традиційних жанрів ораторської прози, редакція друкує тексти публіцистичного характеру, де намагається аналізувати політичне становище країни. До таких матеріалів належать: "Что делать?" (№ 9), "Думы после войны" (№ 25), "К предстоящим выборам в Государственную Думу" (№ 29) та ін. Якщо у перших публікаціях заперечувалася будь-яка можливість суспільних реформ як таких, що порушують усталену гармонію в державі, то згодом спостерігається певна еволюція поглядів. З'являються поради священикам та всім іншим мирянам про те, як правильно взяти участь у виборах до Державної думи і кого обирати ("К предстоящим выборам в Государственную Думу"), і навіть ідея реформи духовної школи, яка "не удовлетворяет ни своему назначению – воспитания пастырей церкви, ни целям общего образования" [5, 1].

Свідомо уникається постать Гапона, символічна для оцінки подій революції та позиції російського царя. Однак, очевидно, що вона була непридатною навіть для коментарів офіційної церкви. Лише у вересневому випуску побіжно і, зрозуміло, з осудом редакція пише: "Но у нас и среди священства явился "Гапон", кощунственно надевший на себя рясу и этим одеянием вовлекший в крамолу ему доверившихся рабочих" [6, 825].

Ідейно та стилістично церковна публіцистика розвиває засади ораторсько-проповідницьких виступів – те ж засудження страйків та реформ, звинувачення революціонерів у аморальності, заклики звернутися до Бога, покаятися та змінити своє ставлення до життя, готуючись до раю небесного. На формальному рівні – увесь спектр риторичних фігур, особливо звертань та запитань, ампліфікації, складні синтаксичні конструкції, емоційна та експресивна лексика.

Крім власних публікацій, часопис практикував передруки з інших церковних і громадських видань, які збігалися з поглядами редакції, мали критичний щодо політичних подій та повчальний із точки зору моралі зміст. Наприклад, "Доброе слово против забастовок в высших учебных заведениях" із "Воскресного чтения" (1905. – № 13), "Хороший урок" із "Московских ведомостей" (1905. – № 91) тощо.

Для підкріплення правильності своїх позицій редакція часто посилалася на думки відомих письменників, філософів, громадських діячів. Найактивніше використовувалися імена Ф. Достоевського, Л. Толстого, В. Соловйова ("Мнение Толстого о современных событиях" (1905. – № 13), "Отзыв Льва Толстого о распушенной Государственной Думе" (1906. – № 26), "Вл. С. Соловьев как защитник папства по сочинению "Россия и Вселенская Церковь" (1905. – № 16). Однак у цих публікаціях відчутні риси фарисейства. З виступів видатних людей вибиралися лише ті думки, які були вигідні редакції або ілюстрували чи підтверджували її тези. Все суперечливе або неоднозначне в трактуванні тих чи інших подій, ідей, вчинків упускалося як незначуще або зайве.

Лицемірством і тенденційністю підходу позначений уривок із праці Платона "Про державу" [7]. Цитуючи античного філософа "в немного сокращенном переводе", роздуми про свободу подані таким чином, що напрошується єдиний можливий висновок – наслідком свободи є беззаконня. "Под влиянием такой полной свободы, душа граждан делается столь нежною, что не выносит малейшего зна-

ка подчинения; в конце концов они перестают повиноваться и законам писанным и неписанным, чтобы у них нигде не было никакого господина" [7, 265].

Трапляються на сторінках часопису й дискусійні виступи. Скажімо, "Открытое письмо профессору Московского Университета князю С. Н. Трубецкому" [8], відповідь кандидата прав А. Шугаєвського і, напевно, редакції "Волынских епархиальных ведомостей" на звернення князя Трубецького до царя. Нищівний критиці піддані як ідеї опонента, так і стиль його виступу. Риторично-дидактичними інтонаціями пронизані звинувачення на адресу університету та його професорів: "Кайтесь потому, что, благодаря профессорам вашего направления, даже наиболее национальный и патриотический Университет Московский – (в котором некогда и я слушал истинных людей науки, а не политических агитаторов) – обратился теперь в какой-то революционный очаг" [8, 913].

Публікацій на тему революції в 1905–1907 рр. стає значно менше, ніж їх було у перший рік. Позиція редакції "Волынских епархиальных ведомостей" в оцінці політичних подій першої російської революції початку ХХ ст. була офіційною позицією російської православної церкви, правовий статус якої у тодішній Російській імперії не дозволяв мати інші, не ортодоксально-провладні погляди.

1. *Періодичні видання Волині, Полісся, Підляшшя та Холмщини (1836–1944)* / Укл. Ю. Лащук, Г. Бухало, О. Ошуркевич. – Л., 1994.

2. *Міляшевич І.* Періодичні видання Волинської губернії ХІХ – початку ХХ століття: Історико-бібліограф. дослідження. – Л., 2004. – 376 с.

3. *Слово по прочтении Высочайшаго Манифеста о мученической кончине Великого Князя Сергия Александровича* // Волынские епархиальные ведомости. Ч. неофиц. – Почаев, 1905. – № 6. – С. 161–163.

4. *Обращение к учащимся и всем вообще верным сынам св. Руси, по поводу последних горестных политических событий* // Там само. – № 8. – С. 246–251.

5. *Проект реформы духовной школы* // Там само. – 1906. – № 1. – С. 1–2.

6. *Мысли и чувства патриота* // Там само. – 1905. – № 25. – С. 821–831.

7. *Ничто не ново под луною* // Там само. – № 8. – С. 264–265.

8. *Открытое письмо профессору Московского Университета князю С. Н. Трубецкому* // Там само. – 1905. – № 16. – С. 912–917.

Л. В. Боярська,

к. філол. н.

УДК 82 - 343:821.07

Образ Іуди Іскаріота як символ постреволюційного ренегатства (за творами Лесі Українки та Леоніда Андрєєва)

У статті розглядаються особливості трансформації міфологічних образів у літературі початку XX ст., способи надання їм нового інтонаційного забарвлення і символічної глибини.

In clause features of transformation of mythological images in the literature of beginning XX century, ways of investment are considered by their new intonational shade and symbolical depth.
Keywords: an image, a symbol, myth, renegation.

Початок XX ст., як узагалі будь-який "граничний", "рубіжний" час (зокрема, як і початок XIX чи XXI ст.), позначений великою строкатістю і складністю літературного життя, синкретизмом напрямів, стилів, течій і методів, що зумовлено не менш складними суспільно-політичними процесами. Бурхливе піднесення визвольної боротьби народів Росії за національне і соціальне визволення, поширення соціалістичних ідей і розвиток соціал-демократичного руху мали величезне значення для ідейно-естетичного розвитку української літератури. В умовах загострення класової боротьби, масових селянських повстань, наростання пролетарського руху письменники намагалися відобразити нову дійсність, нові суспільні контрасти в нових формах. Провідною в літературі цього часу стала тема народної революції і революційно-визвольного руху.

У центрі уваги письменників опиняються нові суспільні й суспільно-побутові конфлікти, проблема особистості та її ставлення до дійсності, взаємозв'язку людини і суспільства, людини й історії, народу і вождя. Нові тематика і проблематика сприяють становленню нової концепції особистості, появі нового соціально активного героя (твори І. Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки, П. Грабовського, О. Кобилянської, В. Винниченка). Новий герой, його бунт проти старих, застиглих норм життя, його духовний світ, ідеали, пошуки змісту буття, яке було б гідним вільної людини, його духовне і моральне піднесення в процесі рево-

люційної боротьби породжують нові художні конфлікти, у центрі яких боротьба ідей, філософських та моральних проблем. Безумовно, "нова" літературна школа чимало запозичила у своїх попередників, "старої" школи (І. Франка, Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького), зокрема, глибокий психологічний аналіз, аналітичність і філософічність, романтичну емоційність тощо. Однак література початку XX ст. великою мірою заперечувала традиціоналістські тенденції 70–90 х рр. (зображення життя у формах самого життя), що дало підстави говорити про нову якість української літератури.

Подібний конфлікт між старим і молодим поколінням літераторів спостерігаємо і в європейській літературі початку століття, де (з причини значно слабшого, ніж у Росії, національно-політичного гніту) неймовірними темпами розвиваються нові напрями і течії, зокрема модернізм. "...Не побивайте молодих людей старими іменами! Не вважайте, що техніка в мистецтві розвивалася тільки до 1900 року, а з того часу більше не розвивалася!" – наголошував Б. Брехт [5, 156], наполягаючи на тому, що письменник має право користуватися будь-якою літературною технікою, "всіма засобами, які йому потрібні, щоб оволодіти дійсністю", наприклад, такими, "як здатність синхронно сприймати різні явища, або сміливо абстрагувати, або швидко комбінувати" [5, 216].

Відомі ідейно-художні конфлікти між І. Франком і М. Вороним, Лесею Українкою; С. Єфремовим і О. Кобилянською зумовлені

прагненням молодих авторів подолати певну замкненість національної літератури, усвідомити себе частиною культури європейської. Європейський реалізм початку ХХ ст. включав уже не лише такий конкретно-історичний, предметно-аналітичний тип художнього відображення, як реалізм ХІХ ст., а й романтичний, умовно-фантастичний, міфологічний тощо, що значно розширювало художні можливості. Прикметно, що один із героїв В. Винниченка художник Олаф Стефензон багатовекторність європейської культури окреслив так: "... В ній є стремління... дати не тільки високу техніку, а й високий, людський матеріал. Людина – це рух переживання, це думка, радість, печаль, мрія, страждання, надія. Техніка? Форма? Давай-те її сюди, давайте найкращу, найдосконалішу форму: імпресіонізм, примітивізм, натуралізм, чорт-біс, все, що може найкраще окреслити людину, давайте все сюди!" [6, 628].

Про настійливу потребу оновлення літератури пише Леся Українка у своїх теоретичних статтях про розвиток західноєвропейського й українського театрів, неоромантизм у літературі тощо. Отже, національно-визвольний та суспільно-політичний рух на території Російської імперії, з одного боку, і стрімкий розвиток новітньої європейської літератури – з іншого, стають основними чинниками творчих пошуків українських письменників початку ХХ ст.

Однак незабаром революція зазнає поразки, революційне піднесення змінюється жорстокою реакцією. Розгубленість і розпач тодішньої інтелігенції, її масовий відхід від революційних ідей породили значний масив так званої "Іудиної белетристики" (М. Горький), в якій намагалися знайти виправдання ті, хто відійшов від ідеї громадського служіння. Класичним прикладом тут може бути творчість В. Винниченка, який в цей час зневірюється в можливості знищення існуючих соціальних порядків і в кількох своїх творах розвінчує ті революційні ідеї, за досягнення яких він сам ще вчора боровся, у непривабливому вигляді змальовує учасників соціал-демократичного руху тощо і виступає з проповіддю зневаги до високих моральних цінностей взагалі ("Чесність з собою", "Заповіти батьків", "О морали господствующих и морали угнетенных" та ін.). Це тісно пов'язано з доктриною Ф. Ніцше, який проголошував необхідність переоцінки всіх цінностей, виходу за межі добра і зла, смерть Бога, появу надлюдина, яка керується волею до влади.

Проти виправдання, а то й романтизації ренегатства, індивідуалізму, аморальності рішуче виступили: М. Горький, який, розчарований метаморфозою Винниченка, відмовився від співробітництва з ним у збірнику "Знание"; М. Коцюбинський ("Невідомий", "В дорозі", "Інтермеццо", "Фата моргана"); Леся Українка, яка в цей час майже зовсім перестала писати вірші. Її ваблять серйозні моральні проблеми, які всебічно осмислити в ліриці було важко. За порівняно короткий час нею було написано понад 20 драматичних творів, які відкрили нову сторінку в історії театральної культури. Драматургії Лесі Українки притаманні складні внутрішні зв'язки з пекучими політичними й моральними проблемами того часу, з пошуком нових напрямів і шляхів розвитку літератури. Вона художньо осмислює сучасність у нетрадиційному для національної драми аспекті – не соціально-побутовому, а філософсько-ідеологічному, заглиблюючись у складні процеси взаємозв'язку політики й етики. "Занепад, деморалізація, розколи, розбід, ренегатство, порнографія на місці політики. Посилення тяги до філософського ідеалізму; містицизм, як оболонка контрреволюційних настроїв" – ця хрестоматійна цитата із відомої зі студентських літ "Дитячої хвороби "лівизни"..." [12, 588] при всьому упередженні до її автора дуже влучно окреслює зміну орієнтирів у певній частині інтелігенції, яка вирішила, відійшовши від революційних ідей, зажити життям звичайного обивателя. Саме ці явища привертають увагу Лесі Українки-драматурга. Змістом її творів стають відображення боротьби ідей, протистояння світоглядних позицій, розвінчання філософії індивідуалізму, ренегатства, християнського всепрощення, які грали на руку контрреволюції.

Слід нагадати, що сучасна письменниця критика переважно неправильно розуміла драматургію Лесі Українки, трактувала її як "втечу від дійсності", екзотизм. Афористичну, але вичерпну відповідь на це дала сама письменниця, яка сказала, що, пишучи про давні часи, автор "В їх грікій, давно минулій долі Все бачить образ рідної неволі" [12, 589]. Звернення письменниці до притчі й алегорії, до арсеналу світової міфології зумовлено необхідністю знайти прийоми художнього втілення тих загальнолюдських проблем, які тісно пов'язані з актуальними питаннями соціального визволення народу та проектувалися б на реальну дійсність початку ХХ ст. (Т. Манн наголошував, що звер-

нення до міфу "розширює значення грама-тичних часів і робить для народу сьогоднішнім і минуле, і майбутнє" [10, 52]).

Власне неможливість в умовах політично-го гніту прямого вираження соціальних і політичних завдань визвольного руху диктувала потребу шукання обхідних шляхів, алегорій, які давали б змогу "в минулому бити сучасне" [12, 589].

Узагальнення, філософське заглиблення в матеріал є ознаками поетичної драми, яка завжди перебувала на вістрі боротьби за високі ідеали, за новий театр. Саме такою була драма Лесі Українки – одночасно поетична, політична й інтелектуальна. Новий зміст потребував нових засобів художнього вираження і жанрових форм. Невичерпним арсеналом тем і сюжетів, що піддавалися алегорично-притчевому переосмисленню, стають для Лесі Українки міфологічні й історичні події давньохристиянського й античного світу. До біблійних та античних міфологем або міфем (історично стійких, постійно відтворюваних, репродукованих у мистецтві сюжетів, структур чи мотивів, що відображали корінні моменти духовного життя народу), апробованих європейськими та українськими попередниками письменниці (наприклад, "Саул", "Царі", "Неофіти", "Марія" Т. Шевченка, "Мойсей", "Смерть Каїна" І. Франка), додаються Кассандра ("Кассандра"), Дон Жуан ("Камінний господар"), Юда ("На полі крові"), Антей ("Оргія"), які вперше заговорили українською мовою. Кожен із цих образів стає не стільки індивідуальністю, скільки уособленням політичних та філософських ідей.

Трагізм безнадії років реакції наклав відбиток на художню концепцію драматичної поеми "Кассандра" (остаточно завершеної в 1907 р.). Неможливість протистояти загрозі нещастя для батьківщини є причиною страждань героїні твору, образ якої близький до тогочасної демократичної інтелігенції, розтерзаної морально-духовними пошуками взаємозалежності між правдою і неправдою, вірою й невір'ям, вірністю і зрадою, вірою й ділом. Але набагато страшніші людська обмеженість, егоїзм, відсталість, свідоме небажання прислухатися до слів пророчиці (образи Гелена та Андромахи) [12, 601].

У драмі "Адвокат Мартіан" (1911) "відбито настрої доби лютого переслідування революціонерів, торжества чорносотенства і ренегатства в Росії, підноситься вірність громадянському обов'язку" [12, 601]. Все, що має,

Мартіан приносить у жертву ідеї. Свое служіння християнській громаді він ретельно приховує, бо інакше у нього не буде можливості допомагати неофітам. Тому ніхто не повинен дізнатися про цей подвиг. Але його діти воліють живої дії, а не приховування власних поглядів. Як і Франко в "Мойсеї", героїчне життя і боротьбу людини Леся Українка показує як трагічні.

Ренегатство наляканої революцією буржуазії знаходило прикриття й виправдання в різних анархо-індивідуалістичних теоріях. Відповіддю на них є поява художніх творів, в яких досліджуються причини і психологія зрадництва. Найбільшу увагу привертають повість "Іуда Іскаріот" російського письменника Л. Андрєєва і драматичний діалог "На полі крові" Лесі Українки. Свого часу О. Білецький вважав їх полемічними і наголошував, що у психологічному етюді української письменниці відкривалася "куди страшніша безодня, ніж в усіх психологічних псевдоглибинах Леоніда Андрєєва". На думку вченого, у своєму творі Леся Українка "категорично повстає проти роздумів над "незмірними глибинами" того, що є підлістю, і виводить образ зрадника із містичного туману, ставлячи його на землю" [12, 599]. Письменниця розглядає зрадництво як породження деморалізуючого впливу власності, показує залежність людини як від обставин, так і від внутрішнього стану людини, бідності чи багатства її душевного світу.

Оповідання "Іуда Іскаріот" сучасниками письменника було осмислене як ідейний підсумок російської революції 1905 р. Різко негативне ставлення до оповідання з боку передової російської громадськості пояснюється тим, що Л. Андрєєв запропонував неканонічний варіант класичної ситуації зради, що був поширений у публіцистиці революційних і післяреволюційних років. Трактуювання особи зрадника Іуди в Андрєєва, на перший погляд, несподіване: це особистість мисляча, парадоксально віддана не ідеї Христа, а самому Христу, якого він любить, наче жінка. Зрада Іуди – це експеримент над апостолами і народом, перевірка міцності ідеї Христа. Парадокс у тому, що саме ім'я цього персонажа означає "хвала Ієгови, чи Хвалить господа" [4] (тобто Іуда по суті зраджує свій номінативний духовний потенціал, запрограмованість імені). Іуда віддає на смерть любимого ним Ісуса, сподіваючись викликати активні дії до спасіння Учителя, дії, які навечно зміцнять його, Учителя, ідею. Та його надія

не справджується: учні фарисейськи відходять убік, а народ "безмолствует" [13, 572].

Однак, на нашу думку, зовсім не виправданню зрадника присвячений цей твір, який так само, як і твір Лесі Українки, суголосний нинішньому часові. Чітка опозиція, яку створює Андреев на початку твору, свідчить про нерозривний зв'язок, непримиренність та неминуче зіткнення двох героїв: Ісуса і Іуди, Бога і Одержимого Дияволом. Ця опозиція створена за традиційними євангельськими канонами (У Євангелії від Іоанна (17, 12) Іуда характеризується словосполученням "син погибелі", яке в Новому Заповіті застосовується і до антихриста (2 Фес. 2, 3)) [1, 580], а також за схемою західноєвропейської іконографічної традиції, яка часто зображає Іуду антиподом Христа. Згадаймо і відому легенду про те, що для образів Ісуса і Іуди на знаменитій картині "Таємна вечеря" Леонардо да Вінчі позував один натурщик.

Символіка візуальної характеристики Іуди свідчить про його належність до темного, диявольського світу. Це і руде волосся, що в міфології є демонічною ознакою [11, 124], а також (через астрологічну планетну символіку) пов'язане з Місяцем і Марсом, які уособлюють відповідно потенційне і об'єктивне зло [11, 400]; і одноокість, що символізує напівлюдське [11, 141]. Дивної форми череп, ніби розрубаний мечем, свідчить про двоєдушність персонажа, як і його потворне обличчя. Водночас Петрове порівняння Іуди з восьминогом підкреслює хижацьку натуру і немилосердність [2]. Авторська характеристика моральних якостей Іуди теж підкреслює його негативне забарвлення. Іуда – брехун і заздрісник, злий хитрун і підступний лицемір, особа, твердо переконана, що кожна людина протягом життя вчинила ганебний вчинок або злочин, і хорошими вважає тих людей, які майстерно вміють приховати своє минуле.

Про належність до диявольської парадигми свідчить і топографічне перебування героя: Іуді важко підніматися на гору, вгору, тому він часто сидить в яру, внизу, серед каміння, тобто в міфологічній безодні [14]. Він двічі проклинає гору, на вершині якої згодом задумує здійснити самогубство, і з наміром здійснити це таки піднімається вгору, щоб кинутися вниз, повісившись на гілці кривого, напівсухого дерева (знову ознака неживого, темного). Диявольську інспірацію помітно і в часовій парадигмі. Іуда часто пов'язується у творі з ніччю, тьмою (вночі він зали-

шається в яру, вночі вирушає в Єрусалим, щоб привести солдатів). Це теж відповідає євангельському тексту: епізод, коли Іуда з освітленого помешкання виходить у ніч, щоб іти за вартою, сприймається як символічний перехід його із Світла в Тьму.

Зауважимо, що в західноєвропейській іконографії іноді Іуду зображають з німбом, як належного до сану апостолів, але німб цей чорний (як сонце при повному затемненні) [1, 508]. Зловісний червоний колір, який заливає все навкруги в момент, коли Ісус таки приймає набридливого Іуду до гурту апостолів, це, безумовно, вказівка на майбутню жертву, на кров. Кілька разів опозиція "божественного" і "диявольського" окреслюється прямою номінацією. Так, на початку твору Іуду називають "однооким бісом" [2, 255], він переповнений "сатанинською радістю" під час Пілатового суду і падає, як "повалений диявол", коли переляканий Пілат (до якого кидається Іуда зі словами вдячності за те, що він зрозумів, що судить невинного) відштовхує його. Цю опозицію доповнює опозиція "Свій" – "Чужий", де чужим виступає саме Іуда. Він – іудей, а інші – галілеяни [2, 255]. Навряд чи такими характеристиками можна викликати симпатії читача до цього персонажа. Тому зрада Іуди не може дивувати. Однак чому так багато уваги у творі приділяється його вимученій любові до Христа і намаганням дати змогу іншим переконатися в істинності вчення Боголюдини? Невже письменник справді хоче виправдати свого героя? Чи, можливо, Андреев дотримується гностичної концепції, за якою зрадництво Іуди розуміється як виконання вищого служіння, необхідного для спокути світу і накресленого самим Христом? [1, 580].

На нашу думку, справа тут в іншому. Сьогодні виднішим стає те, що в розпалі полеміки того часу не проглядалося. Така детальна до найменших подробиць preparato процесу зради потрібна автору для того, щоб розвінчати популярну ніцшеанську концепцію надлюдини. Л. Андреев не є апологетом зрадництва. Тема Іуди цілком закономірно продовжує пошуки, розпочаті у його творі "Думка", герой якої доктор Керженцев, як і Родіон Роскольников Достоевського, проводить цинічний психологічний експеримент над суспільством, яке він зневажає. Тема ця по-пушкінськи може бути визначена як "Моцарт і Сальєрі", геній і злодієство. В кінцевому підсумку, героями Андреева ру-

хає безмірне прагнення самоствердження, бажання дістати право бути "по той бік добра і зла", відповідно до відомих ідей епохи [13, 571].

Іуда Іскаріот практично ідеально вписується у вчення Ніцше про переоцінку цінностей, про смерть Бога, про зневагу до моральних норм, зрештою, про надлюдину. Але хто може дати право людині стати надлюдиною, над суспільством, над етикою і мораллю? І хто може зняти з неї відповідальність за злочин? Іуді пристрасно хочеться бути обраним, бути біля Бога. Він упевнений у своїй винятковості (і розумі, і красі, незважаючи на потворність). Обзиваючи апостолів "отарою баранів" і зневажаючи Петра та Іоанна за те, що кожен з них хоче бути там, на небі, найпершим біля Ісуса, він переконаний, що лише він буде там першим. Він, вишуканий провокатор, хоче, щоб люди увірували і захистили Учителя, а сам, таємно спостерігаючи за кожною миттю його страти, не втручається і потім звинувачує апостолів у бездіяльності і зраді. Риторичне запитання про те, скільки зла може вмістити людська душа, переростає в інше, де та межа, за якою має початися розкаяння? Та навіть у момент суїциду Іуда думає про те, що він після смерті поєднається з Учителем. Хоча кидають його в скотомогильник, "куди кидали дохлих коней, кішок і всяку пададь" [2, 310].

Юда із драми "На полі крові" Лесі Українки не розкаюється і не вішається (попередній варіант із таким закінченням письменниці відкинула, як вона пояснює в листі до редакції "Літературно-наукового вісника", з причини зміни концепції цього образу) [12]. Через це драма перетворюється на драматичний діалог, в якому яскраво виявилася ще одна важлива риса драматургії Лесі Українки – глибина наукового осмислення історії і зумовлена цим точність у відтворенні характеру подій та обставин [12, 601]. На відміну від Л. Андрєєва, який закінчує твір самовбивством зрадника, письменниця створює умовну ситуацію "продовження історії": а що було б, коли б Іуда не загинув? А як він пояснить свою зраду і собі, і людям? А як він житиме, зрадивши Бога? Відштовхуючись від символічної назви (поле крові, акелдама), Леся Українка створює художній часопростір, в якому кожна деталь символічна і розрахована на Великого читача (Асєєв) [2], чи на "reader-oriented theory" [16]. Адже, як наголошує Г. Грабович, "феномен письмен-

ника ґрунтується... на культурній готовності відповідної аудиторії та здатності письменника резонувати в лад з її колективним досвідом, емоціями та сподіваннями" [8, 8].

Ремарка "Глуха місцина в околиці Єрусалимській. Попід глинищем, серед колючих хашців та червонястого (тут і далі курсив наш. – Л. Б.) бур'яну, що росте на солонці, розчищено невеличку нивку, але скільки кривих дерев з червоною корою залишено зрідка на ній" [15, 322] окреслює читачеві умовне місце Юдиного перебування. Підкреслені нами якісні ознаки топосу суголосні характеристикам Андрєєва. На клаптику поля, що мав кривавий відтінок, працює Юда, який купив цю землю за тридцять срібників, отриманих ним за зраду Учителя. Зустріч Юди з Прочанином глибоко символічна: за Біблією, Акелдама, поле крові, призначене для поховання мандрівників [17]. Тому в діалозі між Прочанином та Юдою має вирішитись, на чієму боці правда. Іуда, що став причиною смерті Учителя, зараз на своїй землі, ворожій усьому живому. Вода, якою на його прохання ділиться Юда з Прочанином, має символізувати готовність останнього прийняти допомогу від зрадника, а отже, і сприйняти його "правду". Але щиросердність Прочанина ви-являється вищою за демагогію Юди. Дізнавшись, з ким він розмовляє, Прочанин, перемагаючи презирство, намагається спочатку почути, як Юда пояснить свій вчинок і що спонукало його до такого страшно-го гріха.

Діалог між Прочанином і Юдою розкриває механізм стосунків між людьми власницького суспільства, зокрема, через наскрізний, сфокусований образ купівлі, торгу, продажу. Струджений, на перший погляд, чоловік виявляється настільки духовно страшним, що простодушний Прочанин жахається. Юда розповідає про себе з такою відвертістю, якої і близько немає в Іуді Л. Андрєєва. У творі Лесі Українки немає демонічної символіки. Ситуація навмисно спрощена. Крім вступної ремарки – ніяких романтизованих характеристик. Протистояння Учителя і Юди, а також Юди і апостолів пояснюється цілком прагматично: він тут *чужий*, бо він – єдиний хазяйський син серед бідарів. Однак саме жадоба до *влади* [7, 72] і власності спонукала Юду приєднатися до учнів Христа. Його приваблює обіцяне Христом царство небесне, той казковий Едем, край насолоди і блаженства, в якому він розраховує бути *першим*.

Він так само, як Іуда Іскаріот, зневажає інших апостолів за їхню конкуренцію і претензії на перше місце біля Бога. Він лукавить, узагальнюючи один (!) євангельський приклад (Іо. 12, 2-6; Мат. 26, 8-9 і Мк. 14, 4-5) миропомазання Христа, кажучи Прочанину, що Учитель любив, щоб йому завжди так слугували жінки [15, 326], бо хоче дискредитувати Ісуса, показати, що Учитель має свої слабкості, що він такий, як усі. Юда не відчуває жодних докорів сумління, розповідаючи Прочанину, як продавав Христа. І якщо огидний "скажений торг" між Іудою і первосвященником Анною спричинений тим, що Іуда хоче, щоб люди призначили за Бога достойну ціну, тому наполягає, щоб оцінили і доброту, і молодість Учителя, то Юда порівнює цей торг із продажем набридлої речі: "Що є товар? Як хто що зайве має, той може те продати. От я мав учителя, – як він зробився зайвим, то я його продав" [15, 328].

Він був із Учителем лише доти, доки сподівався "одержати царство небесне". Його обурює, що під час служби скарбником у апостольської громади не йому "народи слугували!". Ось чого він хотів! Влади, визнання і грошей, але набагато більше, ніж мав до цього. Інакше, який сенс йому підтримувати християн? Яка ж вона живуча, ця одвічна ганебна наша звичка: не продешевити! Скільки було, і скільки ще буде їх, таких Іуд, які щиро переконані, що все купується і продається, які не можуть перебороти спокусу запустити руку в громадську кишеню (як мучать Іуду його сухі руки, коли немає можливості щось потягти зі скарбниці!), які у будь-якій ситуації не забудуть оцінити свої послуги, які лише ситуативно (заради посади, слави можна потерпіти, але недовго і щоб гарантовано мати заповітне місце в раю) можуть стати поряд із Учителем, але зрадять його, якщо їм, говорячи словами В. Земляка, "хоч на срібник не дотечеться тієї вигоди", на яку вони розраховують.

І якщо користолюбство і неймовірні амбіції та претензії на роль надлюдини приводять андреевського Іуду Іскаріота до душевного краху (економічний стимул, не підкріплений стимулом моральним, як правило, виявляється згубним) [13, 572], то Юда виявляється сильнішим і живучішим. Красномовною є деталь у фіналі твору: камінь з поля крові, кинутий Прочанином в Іуду, не долітає до нього. Ідея зради живуча, людству

нелегко викоренити її з свого буття [12, 593]. І це, мабуть, чи не основна суспільна загроза нашого часу. Адже звернення до подій і творів початку XX ст. зумовлено не лише ювілейною річницею, а й типологічною схожістю історичних і суспільних процесів того часу і сьогодення. Незвичайне революційне піднесення і гіркий період суспільного розчарування ще потребує свого етичного і художнього осмислення. Але на багато питань уже відповіли наші попередники, історичний і моральний досвід яких мусить застерегти суспільство від нерозважливих вчинків. Розчарування від нерозважливих вчинків – це своєрідні образи зрадників про те, що в умовах художнього попередження про те, що в умовах нівелювання талантів і тотального непрофесіоналізму ініціативу часто перехоплюють амбіційні й жорстокі посередності, які, діставши право бути "по той бік добра і зла", неминуче займаються власним самоствердженням, грою з талантом, обдарованістю. Адже вся біда і доктора Керженцева ("Думка" Л. Андреева), і Родіона Роскольникового, й Іуду Іскаріота та навіть Чіпки – в незборимо-му прагненні стати "надлюдиною" і в їхньому незадоволеному почутті самоствердження [13, 571–572].

Мистецтво на зламі століть завжди намагалось вийти за соціально-історичні та просторово-часові межі заради виявлення загальнолюдського змісту колосальних суспільних зрушень. Інтерес художників до міфологем особливо зростає у переломні історичні епохи, коли відбувається переоцінка цінностей. Зауважимо, що саме такою епохою і був рубіж XIX і XX ст. Тоді посилюється увага мистецтва до проблем "точок опори" людської свідомості, до "вічних" питань, до того, що не підлягає девальвації за жодних обставин.

А "вічні питання тому і вічні, – зауважував Ю. Кузьменко, – що вони завжди виявляються сучасними і актуальними. А особлива увага суспільства і мистецтва до духовних підвалин життя... – або ознака того, що ці цінності розхитані, або свідоцтво нагальної необхідності осмислити їх на новому етапі суспільного розвитку" [9, 124].

1. Аверинцев С. С. Іуда Іскаріот // Мифы народов мира: Энциклопедия: В 2 т. / Гл. ред. С. А. Токарев. – М.: Сов. энциклопедия, 1991. – Т. 1. – С. 580–581.

2. Андреев Л. Іуда Іскаріот // Андреев Л. Анатэма: Избр. произв. – К.: Дніпро, 1989.

3. Асеев Н. Н. О поэтах и поэзии: Статьи и воспоминания. – М.: Сов. Россия, 1985. – 144 с.
4. Библийская энциклопедия. – Репринт. изд. – М.: ТЕРРА, 1990. – 32 с.
5. Брехт Б. О литературе: Пер. с нем. – 2-е изд., доп. – М.: Худ. лит., 1977. – 525 с.
6. Винниченко В. Олаф Стефензон // Винниченко В. К. Краса і сила. – К.: Дніпро, 1989. – С. 613–664.
7. Влада // Енциклопедія постмодернізму / За ред. Ч. Віквіста та В. Тейлора; Пер. з англ. В. Шовкун. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2003.
8. Грабович Г. Шевченко як міфотворець: Семантика символів у творчості поета: Пер. з англ. – К.: Рад. письменник, 1991. – 212 с.
9. Кузьменко Ю. Б. Советская литература вчера, сегодня, завтра. – М.: Сов. писатель, 1984. – 511 с.
10. Кубилус В. Формирование национальной литературы – подражательность или художественная трансформация? // Вопросы литературы. – 1976. – № 8. – С. 21–57.
11. Кэрлот Х. Э. Словарь символов // Мифология. Магия. Психоанализ. – М.: REFL-book, 1994. – 608 с.
12. Міщенко Л. І. Леся Українка // Історія укр. літ-ри: В 2 т. – К.: Наукова думка, 1987. – Т. 1.
13. Свербилова Т. Жизнь человека и парадоксы бытия // Андреев Л. Анатема: Избр. произв. – К., 1989. – С. 569–574.
14. Структура текста: Сб. ст. – М.: Наука, 1980. – 287 с.
15. Українка Л. На полі крові // Українка Л. Твори: В 2 т. – К.: Наук. думка, 1987. – Т. 2.
16. Encyclopedia of contemporary literary theory: Approaches. Scholars. Terms / Irena Makaryk (general Editor and Compiler) / University of Toronto Press. – Toronto, Buffalo, London, 1990. – 712 p.
17. У середні віки вірили, що земля, взята з цього поля, мала особливі властивості розкладати тіла покійників за кілька днів, тому в цей час привозилися цілі кораблі алкендамської землі для кладовищ м. Пізи в Італії [4, 32].

С. В. Семенко,
к. філол. н., доц.
УДК 070. 930. 85

Художнє осмислення національно-визвольних змагань 1905–1907 рр. на сторінках журналу "Рідний край"

У статті простежено художнє осмислення теми національно-визвольних змагань у поетичній, прозовій та драматичній спадщині журналу "Рідний край". Публіцистичні виступи тижневика про події 1905–1907 рр. зіставляються з їх трансформацією в громадянській ліриці, малій прозі та соціально-політичній драмі.

In clause the art judgement of a theme of national-liberation competitions in poetic, by procall and the drama inheritance of magazine "Ridny kraj" is tracked. Publicistic performances of a weekly journal about events of 1905-1917 are compared to their transformation in civil lyrics, small prose and a sociopolitical drama. Keywords: "Ridny kraj", national-liberation competitions of 1905-1917 years, domestic writing, civil lyrics.

Органічною ланкою в ланцюгу української журналістики перших десятиріч ХХ ст. був тижневик "Рідний край" (1905–1916), в якому відбилися характерні події історії народу, зростання його визвольних, націєрозбудовчих змагань, розвитку національної культури. Журнал ніс інформацію про перипетії суспільно-політичного, мистецького життя епохи, у ньому зафіксовані їхні найважливіші вияви й ознаки.

Чимало публіцистичних матеріалів часопису висвітлювало діяльність Думи. Це було зумовлено тим, що українська інтелігенція покладала на неї великі сподівання: "Народна Рада (Дума) зібрана з народніх депутатів мусить бути старшою од усіх чиновників і міністрів, вона має правувати з народньої волі, а народня воля має бути старшою над усе" (1906. – № 4). Усвідомлюючи, що досить рішучі й однозначні думки про Українську самостійну державу на той момент серед більшості зденаціоналізованої і зросійщеної людності, якій століттями вбивали у свідомість думку про вторинність українського народу, не викличуть розуміння і підтримки, редакція тижневика намагалася поступово підвести свого читача до усвідомлення своєї національної належності й гідності. Чимало місця в часописі надавалося й висвітленню роботи осередків "Просвіти", що в час революційних подій 1905–1907 рр. з'явилися в багатьох куточ-

ках України. Так, у нарисі "Подоріж до Одеси" відомий громадський діяч та історик М. Аркас досить чітко схарактеризував історичну місію "Просвіти": "Історія призначила нашим "Просвітам" зробити тепер таке саме велике діло на користь нашої вітчизни, яке робили колись наші братства у ХVІІ віці... Товариства повинні з'єднатись для спільної святої праці, пам'ятаючи, що тільки у "єднанні" сила" (1906. – № 49). Серед кращих публіцистичних надбань "Рідного краю", що стосувалися політичних подій і перебігу суспільно-громадських перипетій, виокремлюються репортаж "Сорочинська справа" та цикл фейлетонів "Теревені" Олени Пчілки.

В унісон з публіцистичними виступами про суспільно-політичне життя України цього періоду звучить художнє слово українських письменників, які друкували свої твори на шпальтах журналу. Редакційний комітет часопису прагнув друкувати такі твори, які б своїм ідейно-тематичним спрямуванням відображали всі моменти і проблеми сучасного життя, пробуджували в читачів різних соціальних верств почуття національної гідності, самоусвідомлення високих моральних принципів людського співжиття. Чимало оповідань і фрагментарних прозових форм відбивають складні часи революційних подій 1905–1907 рр. і подальших політичних репресій. Майже всі українські прозаїки писали

про село, втягнуте у вир національно-визвольних змагань і нових соціально-економічних умов життя. Безперечно, дана тема трактувалася ними неоднаково, тут важили різні чинники, як-от: "і світоглядні позиції, і сила таланту, і відмінність у розумінні шляхів виходу селян з-під віковичного ярма" [5, 12]. Село постає перед читачем у новому ракурсі, письменники особливу увагу приділяють змалюванню психології селянства, тих змін, що під впливом політичних і культурних перетворень відбуваються серед найбільшої частини українського народу.

Аграрні повстання 1902 р. на Полтавщині, революційні події 1905–1907 рр. і культурно-національні змагання мали безпосередній вплив на село, навіть більше того – сподівання і мрії про розподіл землі охопили широкі маси селянства, про що йдеться в оповіданнях "Вранці" Гр. Ясинського (1908. – № 25), "Шкапа" М. Новицького (1908. – № 37). Ці твори об'єднує головна думка оповідання О. Пчілки "Збентежена вечера" (1908 – № 1), в якому юний герой виголошує фразу, що стає лейтмотивом усіх прозових творів про революцію 1905 р. на селі: "Як я їх панів ненавиджу! Коли я виросту буду їх бити!". Кинутий у панське вікно п'ятак – це не лише перший несміливий бунт дитячої душі, а символ віковичної ненависті бідного селянства до своїх поневолювачів. Нарис "На хуторі" І. Бирика (1908. – № 8) подає типову для багатьох сімей Наддніпрянщини трагедію, зумовлену політичними змінами початку епохи, коли вся родина втягнута в трагічне колесо історії: старшого сина закатавали, а меншого в кайданах відправили до Сибіру за участь у селянському повстанні.

В оповіданнях "Манна" О. Радченка (1908 – № 3), "У пастці" П. Драгоманця (1908. – № 21), "Весняних мрій" Д. Яроша (1908. – № 21), "Ганнине кохання" Н. Кибальчич (1912. – № 6–7) та інших перед читачем постає село і селянство у нерозривному зв'язку з землею, в їх міцних і морально здорових засадах, доцільності життя для найголовнішого – хліба, і в цьому бачиться нам здорове ядро народу.

Вплив національно-визвольних змагань революційної доби і соціально-культурних змін у суспільстві відчутний також і у громадянській поезії, видрукуваній на шпальтах "Рідного краю". Відповідно до того, як поезія перебирає на себе "функцію державного або національного будівництва" (С. Павличко), змінюється й ідейний акцент віршів громадянського спрямування. Українське по-

етичне слово намагається пробуджувати в широких верствах українства ідеї соціального і національного визволення народу. Політичні зміни не залишали байдужими жодного з поетів. Але перевага громадянської тематики, масштабності порушених проблем і переважно романтичних засобів їх вирішення були немислимі без "поглибленого психологізму особистої причетності до відтворюваних емоційних станів і подій, фактора присутності життєвого матеріалу в творі" [1, 52].

Леся Українка писала про цей час: "У поезії я тепер обдарована несподіваною гармонією настрою моєї музи з громадським настроєм ..., мені якось не приходить нагадувати свавільній богині про її громадські обов'язки: так обшпарив її суворий багрянець червоних короїв і гомін бурхливої юрби" [4, 138]. Цим настроєм видатної поетеси пройнята й лірика менш відомих поетів, а то й тих, хто лише намагався писати вірші. У поетичних творах громадянського звучання домінує ідея необхідності соціального визволення як гаранта обов'язкової передумови визволення національного. Символіка революції з властивим їй арсеналом алегоричних образів впевнено входить у поезію. Особливо потужний струмінь громадських мотивів характеризує лірику бурхливих 1905–1907 рр.

Більшість поезій, що друкувалися в часописі "Рідний край", не вирізняються художньою досконалістю, оригінальністю і новизною використання художніх тропів. Домінантною рисою цих поезій є їх певна декларативність. Лірика громадянського звучання переважно представлена, за висловом Ю. Шереха, "народницьким", "газетним" віршем" [6, 462].

Поезії цієї групи об'єднані єдиним мотивом-мрією про вільне життя. Образ волі набуває символічного значення й ототожнюється з ідеальним суспільством, коли "воля жаданая, в квіти повитая, радо між людьми колись залуна" (Н. Онацький "Ниви широкії, зерном засіяні" (1908. – № 20). Висловлюється сподівання, що з приходом волі – "янгола святого променистого" (О. Яреценко "У тиші таємній чудової ночі" (1909. – № 13) – в Україні залунають веселі пісні про щастя. Серед творів громадянського звучання досить часто знаходимо різноманітні поетичні інтерпретації про народні нещастя, несправджені надії на оновлення України. П. Діюк у вірші "Погас промінь" (1907. – № 8) змалював загальну картину часів реакції, що притаманна для багатьох поезій, надрукованих у часописі:

*Навкруг стільки бруду і муки, і лиха,
І хижих учинків недобрих людей,
Скрізь стогін шалений, журба
навкруг тиха ...*

І плач вилітає із хворих грудей.

Образ України, яку більшість авторів називає "матір'ю", "ненькою" чи "бідолашною сіромою", змальовується то в елегійно-світ-лих тонах, то в сірих і непривітних барвах, уярмлена, з підрізаними крилами нездій-сненних мрій про незалежність. Так, лірич-ний герой вірша Н. Онацького з сумом звер-тається до рідного краю:

*Гей, же ти, мамо Україно рідная,
Цепом сповитая; знищена бідная,
Тяжко знехаяна темною силою,
Віє від тебе сумною могилою!*

Однак більшість поетів вірить у щасливу будучину України, коли вона "спочине від ворожої наруги" ("До братів-українців" П. Капельгородського (1906. – № 9). Деякі поетичні твори об'єднані образом мрії-сну про щасливе, вільне суспільство. Цей образ, що прийшов із поезії Т. Шевченка, набуває нового звучання на початку ХХ ст., де, окрім мрій про братерство і рівність, нові поети ре-алізують сподівання про "вільність думки" і "будинки для науки" ("Сон" О. Коваленка (1907. – № 9).

Чимало творів хоча й порушували такі ва-жливі теми, як розбудова національної шко-ли, засудження політичних репресій і "чор-носотництва", швидше мали характер полі-тичних гасел, аніж того, що ми звикли називати поезією.

Серед драматичних творів, присвячених подіям 1905 р., помітне місце посідає п'еса "Скрутна доба" М. Кропивницького, уміщена в № 29, 30–34 за 1906 р. (№ 29 був конфіско-ваний, тому з № 30 журнал почав спочатку друкувати вищеназваний твір). Досі ця п'еса визначного драматурга не була належним чи-ном поцінована. Українська критика або об-минала п'есу, або згадувала її лише принагі-дно, чи, як справедливо зауважує Р. Пилип-чук, "... оцінювала як спад творчої наснаги М. Кропивницького" [3, 29]. На наш погляд, п'еса "Скрутна доба" заслуговує на увагу, оск-ільки вона є не лише яскравим художнім документом тих часів, а й містить елементи соціально-політичної драми, що було новим для української драматургії і незвичним для традиційного театру.

Прагнучи довести сучасним драматургові критикам, а також молодим письменникам, що він здатен написати соціальну драму, якій би не був притаманний побутовізм і ет-

нографізм, приписуваний його попереднім п'есам, Кропивницький покладав великі сподівання на "Скрутну dobu". Однак рука всевладного цензора розпорядилася інакше. У листі до М. Комарова автор писав: "Ма-буть, так вже мені на роду написано раз-у-раз не догождать, коли не людям, то цензу-рі. "Скрутну dobu" я вже не посилав до цен-зури, а віддав до "Рідного краю". Так її спо-бігла напасть – відбитки сконфісовано, і скоро кажуть, що нібито вже діло у проку-рора, але я ще звістки певної не маю. М. Дмитрієв пише мені: "Будемо одбіркува-тись" [2, 139]. Незважаючи на цензурні пе-репони, редакція все ж видрукувала п'есу Кропивницького. На жаль, у тогочасній пе-ріодиці немає жодної рецензії чи розвідки про цей твір драматурга.

"Скрутна доба", за авторським визначен-ням, – це "малюнки в трьох одмінах", зобра-жує події 1905 р. на Харківщині. Місцем дії стало звичайне слобожанське село, втягнуте у вир революційних потрясінь та соціальних катаклізмів. В основу п'еси покладено со-ціальний конфлікт не стільки між конкрет-ними особами, що виступають представника-ми певної соціальної групи, а між новим і старим укладом життя, спричиненим соціаль-но-визвольними змаганнями 1905–1907 рр. Хвиля політичних та соціальних змін торка-ється всіх дійових осіб: від старої панської няньки до самого пана Деревіцького.

Твір Кропивницького глибоко публіци-стичний, тому так багато в ньому фраз, що ніби зійшли зі шпальт тогочасної преси. Так, ніби зійшли зі шпальт тогочасної преси. Так, купець-землевласник Супоня говорить: "За-бастовки, погроми. Ну та от пишуть, що на Різдво збереться Государственна дума, то, може, погроми до нас і не дійдуть..." (1906. – № 30. – С. 8). Дружина Деревіцького, Ксе-нія Михайлівна, повернувшись із міста, пе-редає останні новини: "Багато зупинилось редає останні новини: "Багато зупинилось фабрик, заводів. Маса нових газет почало ви-ходити, всі змінили свій напрям і інші несподівано гостро ставлять питання... Мані-фестації, демонстрації чергуються як в ка-лейдоскопі, прямо якийсь світовиворіт!..." (1906. – № 33. – С. 10).

У п'есі відтворено атмосферу суспільного життя. Вир нового породжує й нові стосун-ки між людьми. Кропивницький зображує людей, які були типовими для українського села, хоча зауважимо, що авторові почасти не вдалося однаково майстерно вималювати своїх дійових осіб. Так, драматург намагав-ся створити образ свідомого, освіченого се-лянина Йосипа, який прагне нести своїм од-

носельцям просвіту, намагається зробити бібліотеку в селі, однак, цей образ залишився досить нечітким і недостатньо переконливим.

Своїм ідейним змістом "Скрутна доба" близька до "Лихоліття" Гн. Хоткевича, "Повинен" і "Жах" С. Черкасенка. Ці п'єси об'єднує те, що головним героєм стає не окрема особистість, а середовище зі своїми соціальними катаклізмами. У тижневику вміщено п'єси М. Левицького "Безпартійний" (1910 / 1911. – № 1) та "На бідного Макара" А. Володського (1909. – № 44–47), що були написані по гарячих слідах подій, як і згадуваний твір М. Кропивницького. Соціальні колізії цих п'єс зумовлені революцією 1905 р. Характер головних персонажів А. Володського і М. Левицького, як і героїв "Скрутної доби", переважно розкривається через проголошення політичних позицій кожного з них.

Як бачимо, репрезентовані "Рідним краєм" художні твори про національно-визвольні змагання 1905–1907 рр. свідчать про домінування цієї теми у вітчизняному письмен-

стві цього періоду. Висвітлення митцями різних поколінь і різної стильової манери життя українства на новому віражі політично-культурних змін свідчить про вагомий роль літератури в житті нації.

1. *Історія української літератури кінця XIX – початку XX ст.: Підручник / За ред. П. П. Хропка.* – К.: Вища школа, 1991. – 511 с.

2. *Кропивницький М. Л.* Збірник статей, спогадів, матеріалів. – К.: Мистецтво, 1955. – 531 с.

3. *Пилипчук Р. Марко Кропивницький // Кропивницький М. Л.* П'єси. – К.: Дніпро, 1990. – С. 3–30.

4. *Українка Л.* Зібрання творів: У 12 т. / Вступ. ст. Є. Шаблювського. – К.: Наук. думка, 1979. – Т. 12.

5. *Хропка П. П.* З виру народного життя: (До 100-річчя від дня народження С. Васильченка). – К.: Знання, 1979. – 48 с.

6. *Шерех Ю.* Третя сторожа: Література. Мистецтво. Ідеологія. – К.: Дніпро, 1993. – 590 с.

В. І. Дудко,
к. філол. н.
УДК 070.15 (09) (477)

Твори Михайла Коцюбинського в журналі "Русское богатство" епoxy революції 1905–1907 рр.

Статтю присвячено історії публікації творів М. М. Коцюбинського в петербурзькому журналі "Русское богатство" епоxy революції 1905–1907 рр.

The article is devoted to the history of publication of Mykhailo Kotsiubyn'skyi's short stories in the Russkoie Bogatstvo journal (St. Petersburg).

Хоча історії публікації прижиттєвих перекладів творів М. Коцюбинського російською мовою присвячено низку спеціальних праць, студіювання відповідної теми потребує продовження. Актуальними є як реінтерпретація запровадженого в науковий обіг фактичного матеріалу, який у радянську епоху з ідеологічних причин переважно витлумачувався некоректно, так і вихід за межі узвичаєного кола досліджуваних джерел (досі далеко не повною мірою використано навіть ті "підказки", що їх містить листування Коцюбинського). Як слушно зауважував Ю. Лотман, вживання стандартної формули "відсутність джерел" часто свідчить лише про небажання чи невміння їх розшукувати [1, 228]. Деякі досі невисвітлені та дискусійні аспекти теми розглядаються в цій статті переважно у джерелознавчому плані.

Петербурзький місячник "Русское богатство" (1875–1918) був авторитетним "товариством" журналом, що на початку ХХ ст. заручився істотною читацькою підтримкою (у 1904 р. мав понад 8 тисяч передплатників, у 1908 – близько 11 тисяч [2, 61]). На його сторінках вміщено переклади трьох творів М. Коцюбинського – "На камне" (1904. – № 3), "Цвет яблони" (1904. – № 10) та "Он идет!" (1907. – № 1). Їх здійснив Л. Шрамченко, який у липні 1903 р. надрукував у популярній московській газеті "Русские ведомости" й інтерпретацію етюду Коцюбинського "В путях шайтана". (Коментатор "Листів до Михайла Коцюбинського" повідомляє лише, що Шрамченко – "статистик чернігівського земського статистичного бюро, приятель М. Коцюбинського" [3, 353], хоча мінімальні

біографічні відомості про перекладача, включно з датами його життя, можна знайти навіть у словниковій частині "Енциклопедії українознавства" [4, 3894].)

Архів В. Короленка, який 1904 р. (після смерті М. Михайловського, багатолітнього ідеологічного натхненника "Русского богатства") став головним редактором журналу, містить важливі матеріали і про інші, надіслані до редакції переклади творів М. Коцюбинського, які, проте, на сторінки видання не потрапили. Про одне з таких джерел "глухо" згадує дослідник зв'язків Короленка з Україною – інформуючи, що російський письменник "читав деякі твори Коцюбинського", П. Малий посилається на редакторські книги Короленка, "в яких є ... помітка про одержання рукопису повісті "Фата Моргана" і про відправку її в редакцію" [5, 34]. Ширше використати відповідні матеріали в радянську епоху не випадало, хоча тематика українсько-російських літературних зв'язків тоді не те що толерувалася, а й усіяко заохочувалася, водночас встановлювалися жорсткі межі її інтерпретації: показувати братерське єднання літератур, а не контроверсійні аспекти взаємин.

У своєму листі від 30 вересня 1904 р. українська письменниця Н. Кибальчич (Козловська) звернулася до В. Короленка з проханням взяти для публікації її переклади з української [6], а невдовзі надіслала й інтерпретації двох оповідань М. Коцюбинського – "Отомстил" (рукопис надійшов у жовтні [7, 47]) та "Fata morgana" (надійшов у листопаді [7, 51 зв.]). Відповідь В. Короленка на лист Н. Кибальчич невідома. Перший із названих перекладів, як зазначено в редактор-

ській книзі В. Короленка, здійснила Н. Кибальчич, автора другого позначено ініціалами Н. К., якими вона підписувала і низку власних художніх творів [8, 22], і переклад оповідання "Мій злочин", надрукований 1904 р. в одеському часописі "Южные записки" [9, 182]. У відомих нині листах Н. Кибальчич до М. Коцюбинського тему перекладу творів адресата не обговорювано – як, до слова, і її студію про письменника, написану 1904 р. російською мовою [10, 2] (невідомо, чи її опубліковано).

Обидва переклади Н. Кибальчич, надіслані до "Русского богатства", ні на його сторінках, ні деінде не з'явилися. Стосовно інтерпретації "Отомстил" В. Короленко не залишив у редакторській книзі жодної інформації. Проте, як можна гадати, відмову редакції надрукувати цей переклад спричинила сама Н. Кибальчич невдалим вибором тексту для відтворення російською мовою: раннє оповідання Коцюбинського, що постало у перебігу його пошуків літературної індивідуальності й не було репрезентативним для творчості письменника, навряд чи могло зацікавити російського читача початку ХХ ст. (прикметно, що воно відсутнє у виданих у 1910–1914 рр. тритомних "Рассказах" письменника, добір текстів до яких з ним було узгоджено).

Про мотивацію відхилення перекладу оповідання "Fata morgana (З сільських настроїв)", яке згодом стало першою частиною однойменної повісті, відомості збереглися. В. Короленко занотував у редакторській книзі: "Передано для рассм[отрения] А. Г. Горнфельду, который признал рассказ малоинтересным" [7, 51 зв.]. (Цей запис не свідчить про те, що Короленко читав "Fata morgana", як про це помилково інформує Малий.) Горнфельд, авторитетний літературний критик і літературознавець, був у редакції журналу основним експертом із питань публікації перекладної белетристики [2, 78]. Оскільки "Русское богатство" толерувало соціально насажену реалістичну белетристику переважно саме з сільського життя [2, 69], виявляючи особливий інтерес до проблематики руйнування його патріархального укладу [11, 425], відмова вмістити в часописі переклад "Fata morgana", як на перший погляд, не є логічною. Відомо, однак, що на початку ХХ ст. редакція відчувала перенасичення журналу "сільською прозою", потребу розширити обмежене тематичне коло [11, 425], про що свідчить, зокрема, і далека від селянської тематика опублікованих у часописі творів М. Коцюбинського.

Варто зважати й на особливості функціонування перекладних творів у новому, суттєво

відмінному від питомого, суспільно-літературному контексті, в якому закономірно змінюються масштаби літературних репутацій [12, 83–84]. Тож твір, який в українських читачів викликав значний інтерес (із погляду і матеріалу, і його художньої інтерпретації), не завжди так само зацікавлено сприймала українська аудиторія. Показовою є заувага дослідника рецепції двох перших томів "Рассказов" Коцюбинського: "Саме тих рис, що на них найбільшу звертала увагу у творчості Коцюбинського критика українська, російська критика не помітила, тому що ці риси, нові для української літератури (відхід від етнографізму, від народництва, глибина психологічної аналізи, імпресіонізм і т. д.), не були новими в російській літературі" [13, 45]. Тому для російської критики поява "Рассказов" Коцюбинського "не була видатним явищем", "в ньому не визнали першорядного письменника", і прихильні рецензії виявляли, "власне, поблажливість старшого брата до молодшого, що виключає можливість за ним визнати видатний, першорядний талант" [13, 46].

Ще один важливий епізод досліджуваної теми досі був цілком незнаним. 27 грудня 1906 р. Короленко, поінформувавши Шрамченка про намір вмістити його інтерпретацію "Он идет!" у січневому числі часопису за 1907 р. (так і сталося), висловлювався й стосовно пропозиції адресата опублікувати російські переклади творів Коцюбинського окремим виданням (відповідний лист Шрамченка до Короленка невідомий): "Что касается предложения Вашего относительно отдельного издания, то, по этому поводу, мне придется списаться с товарищами. По общему правилу мы издаем лишь книги ближайших сотрудников, и "книгоиздательства" в широком смысле у нас нет. Тем не менее я охотно передам Ваше предложение товарищам и сообщу Вам ответ, едва только получу его сам" [14].

Обіцяних додаткових інформацій Шрамченко, однак, не дочекався і, надсилаючи Короленкові в середині травня 1907 р. переклад новели "Невідомий", писав до нього в недатованому листі: "Кроме того, покорнейше просил бы Вас также уведомить меня о выпуске в моем переводе целого томика произведений Коцюбинского в изд[ательстве] "Рус[ского] бог[атства]". В своем последнем письме Вы лично допускали возможность такого издания при условии согласия на это Ваших товарищей по редакции. Вот почему я и решаюсь побеспокоить Вас снова по этому поводу. Дело в том, что со времени Вашего письма произведения Коцюбинского вышли уже отдельным

томом в польском изданні (за границей і в Варшаві) і німецьком (в Берліні і Вені – печатається), а на днях автор отримав лист від одного молодого петербургського видавництва, яке хоче випустити переклад новітніх польських, грузинських, малорус[ських] і др[угих] письменників і просить у автора дозволу на переклад і видання деяких його творів. Так як для мене дуже бажано було б видання "Рус[ського] бог[атства]", а не чього-будь іншого, то я просив автора поки не погоджуватися з дозволом, а отримати від Вас остаточну відповідь, на що я і отримав погодження автора, тим більше, що громадська діяльність нового видавництва мало відома, як для мене, так і для автора" [15]. Викладено в листі Шрамченка відомості про здійснені й плановані видання творів Коцюбинського у перекладах потребують коментарю. Книжка його новел у польських перекладах "W pętlach szatana" вийшла у Бродіях наприкінці 1906 р. Авторство перекладів позначено криптонімом Н. М. Частина їх здійснив Б. Лепкий, про що сам свідчив у листах до Коцюбинського [8, 201–202].

В. Горошовський, перекладач творів Коцюбинського німецькою мовою, у листі до письменника від 3 травня (н. ст.) 1907 р. сповіщав, що збірка його новел "Pro bono publico" має "з'явитися в продажі десь у кінці травня або в першій половині червня цього року" [16, 113]. Двома днями пізніше він писав: "Книжка вийде, напевно, у червні, якщо зумію вчасно подати рукопис" [16, 114]. Однак публікація видання суттєво затяглася, збірка побачила світ у Відні лише 1909 р. 9 травня 1907 р. А. Шабленко інформував Коцюбинського, що в Петербурзі "засновується молода видавнича спілка, котра думає видати серію збірників белетристичних творів польських, фінляндських, грузинських і українських письменників" і просив дозволу адресата перекласти російською низку його новел, плануючи вмістити їх – "аркуші 3–4" – в українському збірникові [3, 336–337]. 21 травня А. Шабленко на прохання М. Коцюбинського подав додаткові відомості про відповідний видавничий проект [3, 337–338] і, можливо, невдовзі дістав дозвіл на перекладання. Проте видання не було здійснено. Дати листів Шабленка до Коцюбинського є підставою для орієнтовної хронологічної локалізації аналізованого листа Шрамченка до Короленка.

Підсумовуючи, Шрамченко писав до Короленка: "... Если Вы и Ваши товарищи по редакции принципиально ничего не имеете про-

тив моего предложения, то, будьте добры, не откажите мне в сообщении относительно этого. Считаю необходимым прибавить, что установление всех условий, в случае согласия Вашего на мое предложение, а материальных в особенности, я предоставляю всецело Вам. Автор знает содержание моего письма, и с его стороны никакого недовольства быть не может" [15].

На автографі в листі Шрамченка Короленко зробив помітку: "Отвечено – отрицательно" [15]. Неупереджено розглядаючи цю спробу видання творів Коцюбинського в російському перекладі, слід зауважити, що її невдача є не випадковою, а радше закономірною. Адже Коцюбинський справді не належав до кола "ближайших сотрудников" часопису "Русское богатство", чиї книжки лише й видавала його редакція, а був, об'єктивно оцінюючи факти, випадковим співробітником у виданні.

Реалізація протягом тривалого часу ідеологічно мотивованої настанови на пошук літературних взаємин, вимога описувати їх у межах визначених параметрів закономірно впливали власне на дослідницьку "оптику": виграні епізоди історії міжлітературних контактів були наголошені понад міру, що не могло не викликати дослідників за межі коректної інтерпретації матеріалу. Приміром, Н. Крутікова зауважувала, що Короленко як симпатик Коцюбинського допоміг надрукувати в "Русском богатстве" кілька його творів у російських перекладах [17, 25].

Справді, розглядаючи передісторію публікації в часописі перекладу "На камне", варто пам'ятати про суб'єктивний чинник (особисте знайомство Коцюбинського з Короленком і наступне листування у зв'язку із зацікавленням російського письменника матеріалами про чернігівські роки Гліба Успенського). Проте цілком очевидно, що мотивація Короленка була і тоді, і пізніше зовсім іншою, власне прагматичною: він вибрав би для публікації в журналі ті твори, які вважав вартими уваги читачів "Русского богатства". Як свідчать запроваджені до наукового вжитку листи Короленка до колег по редакції, він мотивував свої рішення стосовно публікації творів Коцюбинського власне естетичними чинниками.

Так, 31 грудня 1903 р. Короленко писав до тогочасного головного редактора часопису Михайловського: "[...] посылаю в редакцию небольшой перевод с малорусского "На камне" (М. Коцюбинского). Это очень хорошенький, талантливый очерк, едва ли не лучший

из всех рассказов этого автора, а так как теперь его начинают переводить (было кое-что уже и в "Русск[их] ведомостях"), то было бы хорошо пустить перевод в январе. [...] Перевод тоже очень порядочный и просмотрен автором. Рукопись будет в редакции числа 5-го, значит, еще не поздно, между тем этот художественный рассказик скрасил бы нашу январскую книжку..." [18, 97–98]. У листі від 21 грудня 1906 р. до Горнфельда Короленко зазначає: "Я оставил в редакции перевод рассказа Коцюбинского "Он идет"... По-моему, можно бы принять. Речь идет о погроме, но тут больше психологии, даже, можно сказать, одна психология, без распоротых животов и тому подобного. Есть известная художественная мера и такт" [19, 426]. Варто навести й висновкові записи про відповідні твори в редакторській книзі Короленка, які почасти доповнюють епістолярні оцінки. Стосовно перекладу новели "На камне" він занотував: "Хороший рассказ, и оч[ень] недурной перевод" [20, 71], щодо "Цвета яблони": "Недурной эскиз" [7, 21 зв.], про новелу "Он идет!": "Есть чувство меры, психология, а не "распоротые животы" [7, 157 зв.].

Відхиленнями ж виявилися ті твори, що, на думку Короленка (чи, як у випадку з перекладом "Fata morgana", Горнфельда, якому було делеговано відповідні повноваження), не могли зацікавити аудиторію часопису. До речі, в журналі не було надруковано і новелу "Невідомий", переклади якої пропонували редакції Шрамченко, а згодом Ф. Гавриш та П. Горянський [21, 13]. Після ознайомлення з перекладом Гавриша у березні 1908 р. Короленко зауважував: "Недурно. Красиво, пожалуй, слишком красиво, чтобы быть сильным. Цензурно..." [22, 62]. Запис Короленка свідчить, що в даному разі до відмови від публікації перекладу спрчинили не лише естетичні якості твору, а й очікування цензурних ускладнень (воно не видається перебільшенням: хоча новелу було опубліковано українською в "Літературно-науковому віснику", який на той час видавався у Києві й так само, як "Русское богатство", підлягав вимогам імперської цензури, на час розгляду перекладу Гавриша в Росії вже цілковито запанувала реакція).

Як на перший погляд, не можна виключати, що рішення редакції відхилити певні твори Коцюбинського зумовлювалися й неартикульованою ідеологічною мотиваційною компонентою (їхньою невідповідністю програмним засадам видання). Проте й ця версія не є реалістичною. Відомо, що напрям "Русского богатства" від 1892 р. визначала народницька

ідеологія, а в роки революції 1905–1907 рр. редакція часопису стала ініціатором і основним промотором створення народно-соціалістичної партії [2, 80], близької до есерів [23, 123] (на думку іншого дослідника, вона займала проміжне становище між есерами та кадетами [24, 539]). Програму її було позначено рисами народницького утопічного соціалізму [2, 80–81]. Розмірковуючи ще напередодні створення партії, організаційне оформлення якої відбулося у травні 1906 р., про її вплив на журнальну політику, член редакції М. Анненський писав до Короленка 18 серпня 1905 р.: "Образуется или нет новая партия, во всяком случае решено твердо оставить [его] органом беспартийным. Он останется журналом "направления" более широкого [...], хотя, конечно, близкого и однородного с основной линией той партии, к которой принадлежит ядро сотрудников. Это совершенно необходимо, но для свободы журнала несколько не опасно, так как относится только к программным вопросам" [2, 80–81].

Як свідчить спеціальне дослідження "Русского богатства" початку ХХ ст., партійний вплив справді був опосередкованим, редакція надавала сторінки видання представникам різних опозиційних течій, що, у свою чергу, позначалося на його ідеологічній виразності [2, 81]. Слід зважати і на загальне послаблення на початку ХХ ст. впливу ідеологічних засад "товстого" журналу класичного типу на характер друкованого в ньому літературного матеріалу [25, 44] з огляду на його підрядне – порівняно з актуальною публіцистикою (огляди та статті) – місце [2, 95]. Як слушно зазначає С. Махоніна, напрям періодичного видання не можна визначити на основі аналізу лише друкованих у ньому літературних творів [23, 177–180].

Висвітлені результати спеціальних розшукув, зосереджених на деяких досі незнаних чи некоректно тлумачених епізодах історії публікації творів Коцюбинського у журналі "Русское богатство" епохи революції 1905–1907 рр., на колізіях, що виникали на шляху перекладів до друкарського верстата, – це матеріал для формування точнішого знання про механізми інтеграції в тогочасний російський літературний простір новітньої української літератури, про обсяг її присутності в ньому і тамтешній реальний статус.

1. Лотман Ю. Биография – живое лицо // Новый мир. – 1985. – № 2. – С. 228–236.

2. Бережная Л. Г. Журнал "Русское богатство" в 1905–1913 гг. // Из истории русской

журналистики начала XX века. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – С. 59–93.

3. *Листи до Михайла Коцюбинського* / Упоряд. та комент. В. Мазного. – Ніжин, 2003. – Т. 4. – 398 с.

4. *Енциклопедія українознавства: Словникова частина* / Перевид. в Україні. – Л., 2000. – Т. 10. – С. 3605–4015.

5. *Малий П. В. Г. Короленко й Україна*. – Л.: Книжк.-журн. вид-во, 1958. – 191 с.

6. *Кибальчич Н.* Лист до В. Короленка від 30 вересня 1904 р. // Рукописний відділ Російської державної бібліотеки (далі – РВ РДБ). – Ф. 135, карт. 25, спр. 31. – Арк. 1-1 зв.

7. *Короленко В. Г.* Редакторская книга III. 1904–1906 гг. // Там само. – Карт. 22, спр. 1331.

8. *Листи до Михайла Коцюбинського* / Упоряд. та комент. В. Мазного. – Ніжин, 2002. – Т. 3. – 479 с.

9. *Погребенник Ф. П.* Перекладачі Івана Франка слов'янськими мовами: Матеріали до біобібліографічного словника // Українське літературознавство. – Л., 1979. – Вип. 32. – С. 116–129.

10. *Кицюк С. ... Як мені важко писати* // Літературна Україна. – 1964. – 22 верес.

11. *Летов Б. Д.* "Русское богатство" // Очерки по истории русской журналистики и критики. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1965. – Т. 2. – С. 413–430.

12. *Левин Ю. Д.* Национальная литература и перевод // Актуальные проблемы теории художественного перевода: Матер. всеоюз. симпозиума (25 февраля – 2 марта 1966 г.). – М., 1967. – Т. 1. – С. 79–91.

13. *Миловидов Л. М.* Коцюбинський і російський читач // Літературний архів. – 1930. – № 3/6. – С. 31–55.

14. *Короленко В.* Лист до Л. Шрамченка від 27 грудня 1906 р. // РВ РДБ. – Ф. 135, спр. 14. – Арк. 169.

15. *Шрамченко Л.* Лист до В. Короленка, б. д. // Рукописний відділ Інституту російської літератури (Пушкінський Дім) РАН. – Ф. 266, оп. 3, спр. 3.

16. *Михайлюк В. Г.* Листи Вільгельма Горшовського до Михайла Коцюбинського // Українське літературознавство. – Л., 1978. – Вип. 31. – С. 107–124.

17. *Крутикова Н. Е.* Предисловие // М. М. Коцюбинский и русская литература: (Документы и материалы) / Сост. В. Я. Звняцковский. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 3–36.

18. *Короленко В. Г.* Письма. 1888–1921 / Под ред. Б. Л. Модзалевского. – Пг.: Время, 1922. – 352 с.

19. *Короленко В. Г.* Собрание сочинений: В 10 т. / Подгот. текста и примеч. С. В. Короленко. – М.: ГИХЛ, 1956. – Т. 10. – 717 с.

20. *Короленко В. Г.* Редакторская книга II. 1903–1904 гг. // РВ РДБ. – Ф. 135, карт. 22, спр. 1330.

21. *Листи до Михайла Коцюбинського* / Упоряд. та комент. В. Мазного. – Ніжин, 2002. – Т. 2. – 343 с.

22. *Короленко В. Г.* Редакторская книга IV. 1907–1909 гг. // РВ РДБ. – Ф. 135, карт. 22, спр. 1332.

23. *Махонина С. Я.* Русская дореволюционная печать (1905–1914). – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 208 с.

24. *Есин Б. И.* "Русское богатство" // Краткая литературная энциклопедия. – М.: Сов. энциклопедия, 1971. – Т. 6. – Столб. 538–540.

25. *Введение* / Б. А. Бялик, В. А. Келдыш, И. В. Корецкая, М. Г. Петрова // Литературный процесс и русская журналистика конца XIX – начала XX века. 1890–1904: Социал-демократические и общедемократические издания. – М.: Наука, 1981. – С. 4–67.

І. М. Забіяка,

к. і. н.

УДК 070.41 (477)

Події 1905–1907 рр. у житті Василя Горленка

На архівних матеріалах висвітлено ставлення В. Горленка до появи нової української преси 1905–1907 рр., політичних подій в Росії та Україні в цей період.

On the archival materials the author covers Victor Gorlenka's attitude to the processes of the national Ukrainian periodicals of 1905–1907, as well as political events in Russia and Ukraine at the beginning of the XX century.

Актуальність даного матеріалу полягає в тому, що за допомогою таких джерел, як листи, вдається з'ясувати особисте й громадське, творчо-наукове життя визначних представників української інтелігенції початку ХХ ст. у напружені періоди. Особлива цінність тут полягає ще й в тому, що цим листам не надавалося якогось виняткового значення, вони не призначалися для громадсько-суспільного ознайомлення, а були тільки засобом зв'язку, спілкування. З позицій нинішнього часу можемо аналізувати збережену інформацію, факти, давати їм оцінку і глибше розуміти як респондентів, так і кореспондентів. Такий аналіз здійснюється з позиції окремої особи, виявлення її власного бачення, розуміння, сприйняття подій, які вона бачила на власні очі, пережила власними відчуттями, зрозуміла в межах власного рівня світосприйняття, ставлення до навколишнього, визначення особистої ролі та місця у цих подіях.

Зрозуміло, що й стан наукового дослідження таких джерел поки що не зовсім задовільний, надто мало часу минуло від того моменту, коли листи стали визнавати науковим джерелом. Що ж стосується В. Горленка, то період 1905–1907 рр. розглядався Є. Рудинською в передмові до його листів П. Мирному під впливом ще не дуже розкрученого репресивного маховика (1928). Пишучи про 1905 р., вона виокремила такі моменти у житті В. Горленка. Перший – вихід у світ книжки. "З 1905-го року, на жаль, – зазначає авторка, – надто небагато листів, щоб яскраво уявити собі весь настрій Горленка, проте досить, щоб ухопити головні його елементи. З першого листа, 11/III, знати,

що не писав Мирному з осені попереднього року, значить великі події початку 1905-го року були пережили приятелі окремо, без обміну думками з їхнього приводу. В цім листі є дуже важливе зауваження: "Усиленно добивался выхода при себе в Петербурге книжки своей "Отблески", да так и не дождался... В ней собрано 28 статей из сотен (буквально) написанных мною в "Нов[ом] врем[ени]" за сем лет работы. На эту работу я был вынужден обстоятельствами. Сколько нареканий и клевет претерпел я за нее. Между тем я не написал ни одной строчки, противной моим убеждениям и нечестной. Дело идет о том, где я пишу. Как смотреть на это, скажите прямо? Я накануне очень определенных решений". Та так тільки "накануне решений" він і залишився" [1, 14–15].

Наступним "елементом" дослідниця обрала співробітництво в газеті "Новое время": "Горленко віддав своє ім'я найчорносотеннішій газеті, і якщо може й дійсно не написав у ній нічого своїм переконанням і сумлінням протиположного, то залишався в ній у той момент, коли кожній прогресивній людині треба було одійти геть від того гнізда шовінізму, насильства та переслідування всякого прагнення до свободи і зокрема свободи національної. А від "Нов[ого] времени" й за кореспондента був він на Катеринославському з'їзді" [1, 15]. Продовжуючи цей же ряд, додамо, що й на відкритті пам'ятника І. Котляревському (1903) він був також від цієї ж газети, а на Катеринославському з'їзді він таки не був: завадили обставини. Є. Рудинська цього не знала.

Та суть не в цьому. В іншому місці авторка акцентує на єдину відвертість у всьому

листуванні В. Горленка, використовує його пцирість, адресовану одному із найближчих людей, напевне ж, не розраховуючи, що через два десятки років ці листи будуть коментуватися і спрямовуватися проти самого автора без намагання зрозуміти, відчуті його, глибше подивитися на цю людину, проникнувши у обставини його як особистого, так творчого життя. Рудинська пише: "В останньому з тих листів, що ми маємо, 23/XII 1905 р. (до Панаса Мирного. – І. З.), [...] робить сам собі характеристику таку ж влучну, так само чудесно сформульовану, як те він робив для інших людей, авторів, творів, – блискучий рецензент, що набив руку на означеннях коротких і виразних. "Вообще я изломанный, искалеченный (пониженный), плод истории, обломок дворянства, с некоторыми сносными, но и со многими несносными его сторонами. Я трагически сознаю все это, но не могу уже перемениться..." [1, 15].

На цих же "елементах" зупинявся через 40 років і український письменник, літературознавець, науковець В. Шевчук [2, 281–296].

У чому тут справа? У розпорядженні дослідників були тільки найвідвертіші листи В. Горленка до П. Мирного. Тому, коли йшлося про творчий портрет В. Горленка, найчастіше зверталися до листів, де найбільше йшлося про автора і менше про його друковані праці. Інші матеріали ще зберігалися в архівах (хоча й без грифу – секретно), але листів до П. Мирного було цілком достатньо, щоб побачити, сформулювати основні етапи життя Горленка, його сильні, а найчастіше слабкі грані.

Новизна даної статті полягає насамперед у розширенні джерельної бази, куди входять листи як до П. Мирного, так і до Г. Барвінок, Є. Ківлицького та Д. Яворницького, О. Левицького, які дають можливість глибше розглянути ці та інші "елементи" життя В. Горленка у 1905–1907 рр.

Останні (власне, два) роки життя В. Горленка були насичені подіями особистого й громадсько-творчого змісту. До особистого можна віднести проблеми зі здоров'ям та господарством. На перше традиційно не знаходилося часу, бажання, поки не дійде критичної точки. Останнім він не вмів і не міг займатися за своїми природними даними. Він був змушений співпрацювати з суто російськими періодичними виданнями не лише, щоб заробляти на прожиття, а й утримувати цими заробітками своє господарство: доводилося навіть оплачувати банківські рахунки за ту землю, яку він віддавав в орен-

ду своїм селянам-односельцям, які відмовлялися це робити: "Мне лично не внесли ни гроша аренды (забрав себе урожай), объявив, что внесут или не внесут – после созыва Госуд[арственной] думы. В лесах рубят деревья и проч[ее]" [4; 3, 32–126].

До громадсько-творчого змісту життя В. Горленка можна віднести його участь у підготовці до повного видання творів та листів П. Куліша [3, 177–192], видання третьої книжки "Отблески" (СПб., 1905), ставлення до Маніфесту і політичних подій 1905–1907 рр., до української преси і мови, перспектива участі у виданні "Рідного краю".

Про вихід своєї книжки "Отблески" В. Горленко клопотався великими зусиллями. Вона була підсумковим виданням його публікацій за сім років у газеті "Новое время". Самі матеріали книжки, як і публікації в газеті, ні в кого не викликали роздратування і критичного ставлення. Вся суть полягала в тому, де він писав і з яким друкованим органом співпрацював. Тому, як він писав у листі до П. Мирного від 11 травня 1905 р., "Сколько нареканий и клевет претерпел я за нее! (работу в газеті. – І. З.). Между тем я не написал ни одной строчки, противной моим убеждениям и нечестной" [5]. Виходом цієї книжки В. Горленко ніби зобов'язував себе пояснювати, виправдовуватися перед кожним своїм кореспондентом. "Вы увидите, – пише він Є. Ківлицькому, – насколько они (статті. – І. З.) не подлаживаются к тону этой газеты, я пишу большею частью о предметах, так сказ[ать], постоянного значения, чуждых политике дня" [6].

В цілому книжка, незважаючи на те, що деякі матеріали нібито прямого відношення до політики не мали, переважно стосувалася України. І саму книжку сприйнято схвально, а наступного року після смерті В. Горленка (1907) її було перевидано, хоча й з незначною, але досить суттєвою зміною: з неї виклинули віньетку, автором якої був молодий художник Василь Кричевський. Так, як про неї писав Горленко, можна дійти висновку, що тільки заради неї він і готував "Отблески": "Лучше всего в ней обложка, т. е. виньетка, – пише він до Ганни Барвінок, – сочиненная под моим руководством, талантлив[ым] молод[ым] художник[ом] Кричевским. Все было ее вдохновлены старинными малорос[сийскими] рукописями и старый малорос[сийский] стиль в ней безупречно выдержан. Я уверен, что виньетка понравилась бы Пант[елеймону] Алекс[андровичу], кот[орый] так любил изящные издания" [7].

Узагалі В. Горленко дуже поважав і шанував В. Кричевського. Художник кілька разів відвідував Горленка у селі як проїздом, так, можливо, й спеціально. Про один із таких приїздів дізнаємось із листа В. Горленка до П. Мирного, в якому він описує ту насолоду, яку дістає від праць Кричевського: "13 июня. Письмо случайно было отложено, а в это время приехал ко мне погостить Кричевский и оживил мою грустную обитель. В одной из комнат устроена выставка его рисунков и проектов, и мы утопаем в чистейшем малороссийском стиле" [8].

Отже, бачимо, наскільки В. Горленко тяжіє до прекрасного, вишуканого, наскільки йому приємно про це писати, думати. Це його стихія.

З іншого боку, він не міг обминути неприємні для нього теми, явища, які стосувалися політичної ситуації в державі 1905–1906 рр., які суперечили його природі, бридкі й огидні для сприйняття та усвідомлення. Він протестує, обурюється, але величезна хвиля не може його не зачепити, тому що всім іншим, окрім творчості, він перебуває в цьому часі. Він намагається багато чого не помічати, не брати в ньому участі, але це не означає, що все це його обходить, не відбивається на його свідомості, облаштуванні фізичного й духовного життя. Вся біда чи й трагедія його в тому, що він не може відважитися на рішучі кроки. Це згодом все-таки закінчиться для нього трагічно.

Не буде великим перебільшенням, що величезна армія української творчої інтелігенції чекала послаблення цензурних утисків на слово у вигляді царського Манифесту. Чи потрібний був цей Манифест В. Горленкові, осмілимося поставити питання так? І знайти однозначно точної відповіді ми не можемо. Чи потребує людина свободи, яка має її в інших формах? Кому потрібна була ця свобода? Для тих, хто був ближче до політики, був у самій гущі її. Горленко у своїй творчості був далекий від неї. Він сповідував інші цінності – вишукане слово, яке стосувалося мистецтва, літератури, де існувала гармонія. Насилля, чвари, нищість суспільства він відчував на собі фізично, його це пригнічувало, але він намагався все це не пропускати у світ творчості. Це справді важко було зробити. Це фізично його спалювало, знищувало. Тому тільки один раз він і згадує про Манифест майже за чотири місяці до його виходу – 11 травня 1905 р. у листі до Панаса Мирного. Згадує між іншим, у контексті, який здається трохи дивним і нелогічним: "За мной

числятся, кажется, большие недоимки по переписке с Вами, дорогой Афанасий Яковлевич, а милостивого манифеста за это время как будто не появлялось. Поэтому, приехав во свояси, спешу разделаться с недоимкой, очень желая, сверх того, иметь вести от Вас" [9].

Зате по-іншому він реагує на політичні події, що відбуваються на його очах. "Живу я грустно и скверно. Газеты хоть в руки не бери, такие в них все ужасы и такие тревожные известия. Из дому, с самого приезда сюда, не имею ни слова известия (не смотря на множество своих писем). Не знаю, что и думать", – пише він Панасові Мирному [10]. Свобода в нього асоціюється з іншим: "События, сменяющиеся без перерыва, сводят с ума. Полная неопределенность во всем, помноженная на русскую бестолковость, нигилизм и дикость... Лично я испытываю самые неприятные отражения "освободительного движения". Оно хочет освободить меня от всякого имущества", – пише він Ганні Барвінок [11]. Незважаючи на те, що він уже був частково позбавлений свого майна, мається на увазі земля, ліс, які йому було надзвичайно жаль, думається, його тут не це більше хвилювало чи й дратувало. Він не може змиритися з тими методами, якими все це здійснювалося. І тут треба порадіти, що він не дожив до 1917 р., коли підлога його одноповерхового "маєтку" під солом'яною стріхою була заслана паперами, книгами, журналами – його архівом, бібліотекою. Ось тут то нігілізм і дикість було проявлено найбільше.

У листах В. Горленка цього періоду можна знайти його роздуми про українську пресу та мову. Не завжди його міркування, можливо, навіть і зараз сприймаються однозначно, та, думаємо, він мав право на будь-яку думку, ставлення, оскільки керувався не розмірами майна, не власним здоров'ям, а жив болями України, її народу, майбутнім і мав уже неабиякий досвід журналіста та газетного працівника.

Пояснюючи Є. Ківлицькому в листі від 15 травня 1905 р. обставини своєї співпраці з газетою "Новое время", В. Горленко пропонує: "Хотел бы возобновить работу в южно-русских изданиях. Желаете ли иметь меня в числе своих сотрудников? Могу, время от времени, присылать фельетоны на разные, – по выбору своему, – темы" [12]. І все-таки теми "по выбору своему" засвідчують незалежність В. Горленка, з яким би виданням він не співпрацював.

Через півмісяця Горленко вже пропонує й тему "Культурные трагедии", яка "будет

трактовать о судьбе малороссийских дарованний, кот[орых] гнетет необходимость работать в условиях "общерусской жизни" и кроить по ним свое творчество. Тема, кажется, довольно живая" [13]. Проте роботу в "Новом времени" залишати він не збирається, керуючись тією тезою, що кожному доводиться відповідати тільки за те, про що сам особисто пише.

Це поки що останній лист В. Горленка до Є. Ківлицького. І невідомо, чи надсилав він свою статтю, чи на цьому все й закінчилося. Хоча тема, зрозуміло, свою актуальність зберігає й до сьогодні і не тільки як стаття, а й напрям дослідження. У листі до Панаса Мирного від 11 червня 1905 р. Горленко пише, що "обзавелся новими газетами, крайними петербургскими, такой же киевской ("Отклики") и скромной "Полтавщиной" [14]. І, схоже, це "обзаведення" було тільки для ознайомлення, для читання, тому що Горленко надзвичайно дратує присутність у цих газетах людей, які далекі від українських проблем, які шкодять національному рухові: "Ужасно неприятно присутствие везде шустрых ребят, — слишком явное. Читаешь и видишь ясно, что многое из того, что дорого нам, совершенно безразлично им. Да вместе с этими ребятами не мила и "швабода", если б она даже серьезно когда-нибудь и почевалась. Как вредят они всему движению и как будут еще (во всяком случае, дадут или не дадут им права) вредить и портить" [15].

Проте інтерес до українських газет В. Горленко не втрачав. Майже в кожному листі до своїх кореспондентів у тій чи іншій формі цікавився, радився, інформував, висловлював своє враження, точку зору. "Как стоят дела малороссийск[ой] печати? — пише він Оресту Левицькому. — Говорят о двух малорос[сийских] изданиях, возникающих в Киеве с нового года. Какие это будут издания, и кто их будет выпускать? Газеты или журналы? Сообщите все, что знаете. Все это, Бог свидетель, мне всегда любо и близко" [16].

У наступному листі до Ореста Івановича він висловлює своє бачення нової української преси, яка виникала в тих умовах. Можна погоджуватися, можна не погоджуватися із думкою В. Горленка. У чомусь він має повну рацію, у чомусь надто критично ставиться вже до існуючого. Але в одному можна зрозуміти його, що він небайдужий до розвитку української преси і хотів би, щоб вона була високого ґатунку, задовольняла потреби різних верств населення. Єдине що, здається, В. Горленко пропонує ідеальний варіант,

який практично здійснити було неможливо. "По поводу возникающей малор[оссийской] печати, — пише він, — мне думается, что она непременно должна быть двух типов (соединять кот[орые] вместе невозможно). 1-й тип — для образов[анных] читателей (интеллигенция). Здесь печ[ать] должна стоять на выс[оком] те соврем[енного] научно-худож[ественного] уровня, применяя его лишь к национ[альной] малорос[сийской] почве, выдвигая и разрабатывая национ[альные] основы и пр. Эта печать — или один-два органа, кот[орые] ее осуществят, — должна б[ыть] поистине творческой. Без талантов и знаний тут ничего не сделаешь. Она должна быть не только не ниже, но выше соответств[енных] русских изданий, чтобы привлечь к себе, или вернуть читателей[ей] из образов[анного] малорос[сийского] общества. Она должна избегать всего, что делает уродливыми ублюдками галицкие украинск[ие] издания (я не могу их читать, признаюсь откровенно). Этой печати должна принадлежать руководящая умственная роль.

Другая печать — деловая, повседневная, печать для народа — требует хороших, здоровомыслящих работников, хотя бы без особ[енных] литературн[ых] способностей. Честность и здравый смысл — все в этой печати. Поневоле она должна подлаживаться к едва раскрытому глазу читателю, опускаться до него, чтобы быть ему понятной. Признавая всю пользу и закон[ность] такой печати, — я (и Вы, и все вкушившие образования) не могут питаться ею. Между образов[анным] общ[еством] и народом — слишком большая бездна. Для кого именно назначаются вновь возникающ[ие] малор[оссийские] издания. Дают ли предприниматели себе отчет во всем этом? Я в этом сильно сомневаюсь" [17].

У цілому ж, як робить висновок В. Горленко у листі до Ганни Барвінок, "теперешня малорос[сийская] печать стоит очень низко" [18].

Що ж, на думку В. Горленка, так низько ставило українську пресу в умовах віртуальної свободи на початку ХХ ст.? Чи всі фактори він враховував, висловлюючи ці зауваження? Очевидно, що не всі. Цілком можливо, що з точки зору Горленка українською пресою можна назвати ту, яка виходила на території України. Якщо це так, то його зауваження були несправедливими, тому що, як такої, української національної преси тоді ще не було. Вона лише зароджувалася, а ті грані, елементи преси, яка виходила на території України і в ХІХ ст., нічим не відрізнялася від всеросійської і не несли національ-

ного навантаження. Найчастіше вони тільки фіксували події місцевого значення на рівні побутової інформації, яка нічим не відрізнялася від інформації в Полтавській губернії від, скажімо, Вологодської.

То які ж найважливіші фактори нової преси, що почала з'являтися протягом 1905–1907 рр. на території України, які давали В. Горленкові так критично її оцінювати?

Перший – мова. "Насчет малорос[сийско-го] языка, – пише він до Ганни Барвінок, – как языка *политики* и *науки* (курсив наш – І.З.), я в большом сомнении" [18]. На його думку, треба "выработать (или по крайней мере, – пише він до О. Левицького, – постараться очистить и улучшить) язык" [19], тому що те, "что выдается теперь за малорос[сийский] язык (новыми газетами), – вже в іншому листі до Ганни Барвінок, – ни на что не похоже. Конечно, эти господа не виноваты, что нет слов для отвлеченных и новых понятий, что народ наш более чем на 100 лет отстал от истории. Но они виноваты, что берутся за создание языка, будучи глубоко бездарны. Я получаю [5;6] полтавский "Рідний край" и почти не могу его читать" [20]. Хоча до мови українських письменників він не мав ніяких претензій. "Я бы с удовольствием прочел рассказ о временах лучших, написанный человеческим языком", – пише він до Ганни Барвінок [20].

З іншого боку, В. Горленка надзвичайно обурював той факт, що нові газети насамперед мали конкретне політичне забарвлення. "Все малорос[сийские] издания, – пише він все ж тій Ганні Барвінок, – вдобавок, ярко социалистичны. Неужели это обязательно для малороссиянина?" [20].

"Я предпочел бы, – пише він у листі до Панаса Мирного, – чтобы газету Шабленка, до ее выхода, постигла судьба киевских изданий. Надо быть дураком или предателем, чтобы с первого же абзуга выступать с социально-революцион[ным] малороссийским органом в то время, когда является лишь первая возможность культ[урной] деятельности, когда надо создать еще и читателей, когда надо приучить к себе общество, узнать и воспитать еще это общество! Слухи, до Вас дошедш[ие], совершенно верны. Большинство петерб[ургских] украинцев – поверхностные и скороспелые революционеры того типа, кот[орый] теперь обнаружился. Для культуры, печати и литературы от таких людей не ждать пользы" [21]. Майже те саме В. Горленко повторює і в листі до О. Левицького: "Интересное сообщение Ваше о двух

предполагающихся малорос[сийских] изданиях было предупреждено газетною телеграммою о неразрешении их генер[ал]-губерн[атором]. Этим неразрешением я был возмущен. Но когда прочел Ваше письмо и узнал, что это должны были дать за издание, я почти не пожалел о распоряжении власти. Надо быть или дураком или предателем, чтобы начинать, – и в этот еще момент, – малорос[сийскую] газетно-журнальную деятельность с социал-революционерства (и вообще ненавистного). В то время, когда надлежит еще укрепить свои устои, создать публику, выработать (или, по крайней мере, постараться очистить и улучшить) язык, – выставляют дырявое и дешевое красное знамя, а под его синего говорит непродуманные, скороспелые и полуграмотные глаголы – есть безумие, граничащее с нравствен[ным] преступлением" [22].

Осінь 1906 і весну 1907 рр. В. Горленко прохворів, 12 квітня 1907 р. він помирає в Петербурзі. Тіло його перевозять в с. Ярошівку, де поховані його батько й мати, і поруч них був похований і він.

Отже, незважаючи на те, що й цього разу було зацентовано увагу тільки на основних моментах життя В. Горленка протягом фактично 1905–1906 рр., все-таки бачимо, що він як журналіст, який багато років співпрацював із суто російськими періодичними виданнями, не втратив інтересу до проблем свого народу, бачив його потреби, перспективи. Його роздуми, критичні зауваження (інколи навіть занадто, але зважмо, що це не говорилося на публіку, для загалу, а мало довірливий зміст і характер висловлювань, так, як інколи й зараз можна почути в довірливій розмові між двома приятелями) мали все-таки поступовий намір, спрямований на розвиток і відстоювання національних інтересів. Звичайно, варто пошкодувати, що не склалися його творчі стосунки із українськими періодичними виданнями, але, виходячи із вимог В. Горленка, вони й не могли бути продуктивними принаймні в перші роки зародження нової української преси. Багато його зауважень, пропозицій, переконань не втратили й сьогодні актуальності і мають не лише історичне, а й практичне значення.

1. Рудинська Є. Листи Василя Горленка до Панаса Мирного. 1883–1905. – К., 1928.

2. Шевчук В. Дорога в тисячу років: Роздуми, статті, есе. – К.: Рад. письменник, 1990.

3. Забіяка І. Епістолярна спадщина Василя Горленка: Моногр. – К.: ВПЦ "Київ. ун-т", 2002.

4. Лист В. Горленка до О. Левицького від 27 грудня 1905 р. // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. 3, № 53517.

5. Лист В. Горленка до Панаса Мирного від 11 травня 1905 р. // Відділ рукопису Інституту літератури НАН України ім. Т. Г. Шевченка (далі – ВР ІЛ). – Ф. 5, № 544 [Посилаємося на листи В. Горленка до Панаса Мирного не за книжкою Є. Рудинської, а за архівними джерелами, оскільки Рудинська інколи скорочувала листи, викидаючи гострі моменти).

6. Лист В. Горленка до Є. Ківлицького від 1 червня 1905 р. // ІР НБУВ. – Ф. 3, № 9912.

7. Лист В. Горленка до Ганни Барвінок від 9 червня 1905 р. // Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського (далі – ЧІМ). – Ал. 716-1/10.

8. Лист В. Горленка до Панаса Мирного від 11 червня 1905 р. // ВР ІЛ. – Ф. 5, № 545.

9. Лист В. Горленка до Панаса Мирного від 11 травня 1905 р. // Там само. – № 544.

10. Лист В. Горленка до Панаса Мирного від 23 грудня 1905 р. // Там само. – № 547.

11. Лист В. Горленка до Ганни Барвінок від 20 квітня 1906 р. // ЧІМ. – Ал. 716-1/6.

12. Лист В. Горленка до Є. Ківлицького від 15 травня 1905 р. // ІР НБУВ. – Ф. 71, № 447.

13. Лист В. Горленка до Є. Ківлицького від 1 червня 1905 р. // Там само. – Ф. 3, № 9912.

14. Лист В. Горленка до Панаса Мирного від 11 червня 1905 р. // Там само. – Ф. 5, № 545.

15. Лист В. Горленка до Ганни Барвінок від 11 жовтня 1905 р. // ЧІМ. – Ал. 716-1/6/6.

16. Лист В. Горленка до О. Левицького від 5 грудня 1905 р. // ІР НБУВ. – Ф. 3, № 53511.

17. Лист В. Горленка до О. Левицького від 27 грудня 1905 р. // Там само. – № 53517.

18. Лист В. Горленка до Ганни Барвінок від 21 червня 1906 р. // ЧІМ. – Ал. 716-1/14.

19. Лист В. Горленка до О. Левицького від 27 грудня 1905 р. // ІР НБУВ. – Ф. 3, № 53517.

20. Лист В. Горленка до Ганни Барвінок від 23 травня 1906 р. // ЧІМ. – Ал. 716-1/7.

21. Лист В. Горленка до Панаса Мирного від 23 грудня 1905 р. // ВР ІЛ. – Ф. 5, № 547.

22. Лист В. Горленка до О. Левицького від 27 грудня 1905 р. // ІР НБУВ. – Ф. 3, № 53517.

О. В. Богуславський,
докторант
УДК 070.15 (09) (477.8)

Публіцистика Миколи Міхновського у світлі революційних зрушень 1905 р.

Аналізується видавнича та публіцистична діяльність М. Міхновського, спрямована на утвердження національно-політичних і державотворчих процесів на території України після революційних подій 1905 р.

Publishing and publicists activity of Mykola Mihnovsky is analyzed in the article devoted to the processes of national, political and state creating processes in Ukraine after the revolutionary movements in 1905.

Публіцистика Миколи Міхновського і до сьогодні має різне трактування – від захопленого тлумачення і цитування в націоналістичному середовищі ("батько українського націоналізму") до майже повного неприйняття ("фашистська, шовіністична ідеологія") – у лівому і ліберальному колах. Але, попри таке ставлення сучасних істориків і політиків, постать і творчість М. Міхновського досі залишаються малозначними серед широких верств українського народу, служінню якому він присвятив усе своє життя.

Аналізуючи журналістську діяльність М. Міхновського, можемо констатувати лише такі факти-віхи: у вересні 1905 р. Українська народна партія (УНП) видала єдине число часопису "Самостійна Україна", в якому активну участь брав харківський адвокат; у листопаді цього ж року разом із братами С. і В. Шеметами ініціював створення в Лубнах, на Полтавщині, тижневика "Хлібороб", спрямованого на пропаганду ідей УНП серед селянства (на жаль, після п'ятого номера випуск заборонений місцевою владою); 25 березня 1906 р. у Харкові вийшло перше і єдине число "Слобожанщини" – "щоденної політичної, економічної, літературної та громадянської часописі" за редакцією М. Міхновського. Подібна доля спіткала і часопис "Запоріжжя", що вийшов у Катеринославі за редакцією Д. Яворницького і за участю М. Міхновського з метою "будити національну і класову свідомість українського селянства" [1]. Найтривалішим видавничим проектом цього видатного діяча стало видання харківського тижневика "Сніп" (1912), що пропагував національну державницьку ідею.

На жаль, публіцистика М. Міхновського після російської революції 1905 р. малодосліджена, хоча до неї зверталися як представники української еміграційної історичної науки, серед яких В. Андрієвський, Ю. Бойко-Блохин, А. Жук, З. Книш, Б. Мартос, П. Мірчук, С. Підгайний, П. Феденко, С. Шемет, так і вітчизняні дослідники: В. Бондар-Терещенко, Т. Геращенко, М. Горелов, С. Квіт, М. Осадчий, В. Пальченков, О. Романенчук, Ф. Турченко. Тому варто уважніше придивитися до окремих праць, проаналізувати ідейно-національні засади й жанрово-тематичні аспекти.

Саме на хвилях першої російської революції 1905 р. М. Міхновський та його соратники з УНП організували видання нелегального часопису "Самостійна Україна", єдиний номер якого був повністю підготовлений харківським діячем. Засади національного руху зазначені в одній із публікацій: "На поле боротьби виходимо під прапором Самостійної України саме в той час, коли царська Росія перебудовується. Ми виходимо під цим прапором на те, щоб здійснити право нашого народу на його свободне національне існування і щоб віддати йому в руки його власну землю з усіма добрими, що на землі й у землі. Чужинці й багатії панують над нами і посідають наші добра, і через те геть чужинців, геть панів, хто б вони не були! Ми виходимо на боротьбу не за інтереси якогось класу чи верстви суспільства, бо не віримо, щоб та чи інша частина суспільства мала більше права, чим друга. Ми виходимо на боротьбу за інтереси всього народу українського, цебто за інтереси робочих мас українських, бо український народ по всій європейській Україні складається із зли-

денних, бідних, немаючих людей. За тих, в кого є і хто вдоволений і ситий, ми не боремося, бо ми боремося проти них. Виступаючи в інтересі широких мас українських, ми плануємо, щоб сам народ своїми власними силами виробив собі Самостійну Україну, бо ми знаємо, що тільки при такій умові ніхто не зможе знову запанувати над Україною, знову видерти всі землі і всі добра з рук українського народу" [2].

М. Міхновський однозначно закликав до боротьби, що мала початися негайно і тривати до повної перемоги. Він писав: "Ми будимо приспані, прибиті, порізнені сили українського народу, організуємо їх, переводимо в чин і життя, велику спільну силу українства направляємо на здобуття Самостійної України. Самостійна Україна повинна бути тим великим, повним глибокого і широкого змісту словом, в якому зосереджуються всі думки і бажання рабів, щоб бути свідомими, невольників, щоб бути вільними, злидарів, щоб бути маючими, упосліджених, щоб бути рівними, зневажених, щоб бути гідними, всіх українців, щоб бути вільними людьми... Хай всім борцям за визволення свого народу світить сонце Самостійної України! Ми ідемо – годі ховатись – до повстання, до збройного повстання за визволення українського народу з-під національного й економічного рабства... З міцним пересвідченням неминучості і коначності приходимо ми до потреби повстання. Ніхто даром не зречеться своїх прав, ніхто не схоче признати українцям справедливості, ніхто не віддасть українському народові його прав і його землі... Нехай сила розв'яже!... Тому готуйтеся до повстання! Велике діло настає для українського народу... По всіх сторонах Росії шириться вогонь пожарів і земля червониться від крові, виконується свобода народів і соціальна рівність між членами тих народів. Але ту свободу, ту рівність візьмуть тільки сильні народи! Тільки ті, що не бояться боротьби, що свою свободу скроплять кров'ю ворогів своїх" [2].

Аналізуючи ці палкі заклики публіциста-політика, мусимо зазначити, що автор "поєднує непок'єднане": закликаючи до боротьби увесь український народ, він відмовляється від класових інтересів і водночас поділяє суспільство на багатих та бідних, звертаючись до "рабів" та "немаючих". Можна говорити про те, що це була данина моді того часу, коли "святим обов'язком" кожної політичної партії було декларування соціалістичних принципів на догоду найбіднішому виборцю. Але ставка на люмпен ні-

коли не була виправданою, бо годі було чекати, що це середовище збагне високі ідеали української державності.

Викликає зацікавлення і ставлення УНП до активних методів політичної боротьби, що були озвучені М. Міхновським: "Поміж всіма іншими засобами в боротьбі ми вважаємо дуже корисними страйки-змови. Чи той страйк має на оці присилувати пана платити більшу ціну за робітний день, чи зменшити орендну платню, чи й зовсім відбити селянам землю, цей страйк мусить охоплювати найширші околиці... Треба проти сили вжити силу. Коли весь народ український зрозуміє це, коли по всій Україні зав'яжуться спілки таких людей, тоді ми скинемо на віки панування чужинців, тоді нам не страшно й цілого світу. Потрібно тільки, щоб кожний українець пам'ятав, що він бореться за весь народ український і що тільки ті засоби добрі, які ведуть до здійснення Самостійної України" [2]. До здійснення було сподіватися на те, що у морально не сформованому українському суспільстві подібні заклики знайдуть підтримку, до того ж, М. Міхновський так і не визначив конкретних "засобів боротьби".

Револуція 1905 р. не принесла очікуваної свободи для українців і показала єдиний, можливий на той час, шлях відстоювання своїх національних і соціальних прав – представництво в російській Державній думі.

Українська народна партія, перебуваючи в нелегальному становищі, мусила відповідним чином будувати методи своєї політичної боротьби, зокрема й інформаційної роботи. Але, крім використання нелегальних, революційних методів, політична дійсність давала можливість для відкритої боротьби за здійснення своїх ідеалів. До таких політичних кроків належить цілеспрямована агітація та участь у виборчих процесах до IV Державної думи.

Найбільш цікавою і досі актуальною, на наш погляд, залишається передвиборна публіцистика М. Міхновського, який не тримався осторонь цієї важливої суспільної події. Розуміючи, що рішучої перемоги УНП і декларованих нею принципів навряд чи вдасться здобути, політик вирішив використовувати полеміку для агітації та пропаганди національної свідомості в українському суспільстві. Але головне завдання він убачав у підвищенні національно-політичних вимог народу, переходячи від примітивних культурницьких, українофільських та дрібних соціальних гасел українських поступовців до висування домагань необхідності власної самостійної держави.

Свої погляди на можливість використання виборів до Думи для політичної боротьби українців М. Міхновський висловив у статті "Вибори до Думи Державної" [1] (дод. А), що була надрукована у редактованому ним часописі "Слобожанщина" (1906. – 25 берез.).

Передвиборну платформу М. Міхновського можна окреслити такими основними пунктами: 1) активна участь широких кіл українського громадянства у виборах, а не їх ігнорування; 2) депутатами до Державної думи повинні бути обрані тільки національно свідомі українці; 3) відмова від класового підходу у висуненні кандидатів у депутати – не обирати тільки селян чи тільки робітників, а й представників освічених соціальних верств.

Одним із важливих документів того часу може служити і виборча відозва "До українського громадянства на Україні російській" (дод. Б), яка була надрукована в друкарні львівського часопису "Діло" (1906). На цей факт, як і на авторство М. Міхновського, вказує З. Книш, опираючись на свідчення А. Жука [3, 118–119]. Авторство М. Міхновського тут не викликає жодного сумніву: не лише хід думок, а й стиль, і лексика вказують на притаманний йому політичний почерк. Згодом цю відозву передруковано без змін на шпальтах харківського часопису "Сніп" (1912. – 27 трав.), який також редагував М. Міхновський.

Як зазначають дослідники, зміст відозви "До українського громадянства..." навряд чи міг служити безпосереднім засобом агітаційної діяльності у виборчій кампанії 1906 р., радше текст сприймається як орієнтир для українських виборців [3, 120]. Ці основні тези загальної української виборчої стратегії можна сформулювати так: 1) вибори в Україні повинні відбуватися під прапором боротьби за українські національні права; 2) українці мусять подолати споконвічний розбрат і виступити на виборах єдиним фронтом, незважаючи на партійні настанови; 3) українці-виборці не мають морального права віддавати свої голоси за ті списки, де нема жодного кандидата-українця; 4) там, де виборчий закон допускає лише одного кандидата в окрузі, там необхідно висунути саме кандидата-українця.

Ці тези свідчать, що автор не виступав від імені якоїсь певної партії, не провадив власної виборчої агітації, а тільки намагався спрямувати загальний настрій українських виборців в усіх організаційних і партійних структурах для використання виборчої кампанії з метою поліпшення національної ситуації і захисту громадянських прав рідного народу.

Виборча відозва М. Міхновського стала наочною ілюстрацією позиції, коли необхідно використати всі українські сили для того, щоб протиставити їх опозиційним: "На виборах український народ повинен виступати одинотайно, як національна цілісність".

Визначені завдання у разі проходження українських депутатів до Думи повинні були працювати на закріплення національних позицій українського народу, зокрема: 1) введення української мови навчання в усіх школах України; 2) заснування в Києві на державний кошт Української Академії наук; 3) впровадження обов'язкової загальної освіти; 4) забезпечення законами громадянських і національних свобод; 5) зрівняння в правах в Україні української і російської мов; 6) охорона законом праці робітників, восьмигодинний робочий день і соціальне забезпечення; 7) зменшення податкового тиску на Україну; 8) припинення централістичної, колоніальної політики російської влади у фінансовій та економічній політиці стосовно України; 9) створення Української автокефальної церкви; 10) об'єднання всіх земств в Україні в єдиний український самоуправний орган як основа майбутньої територіальної автономії України.

Однак і при виконанні певних умов, на думку М. Міхновського, політична боротьба українського народу не вичерпується – це лише один із етапів, бо остаточна мета – незалежність України.

Досить цікавими й актуальними залишаються погляди, викладені публіцистом у статті "Націоналізм і космополітизм", про те, що "уникаючи національного шовінізму пануючих націй, треба плекати здоровий націоналізм поневолених народів, бо він є джерело творчості, і тільки в тому заховуються зародки народної свободи і ясної будучності" [1]. Фактично це продовження формулювань, викладених у програмному документі "Справа української інтелігенції в програмі Української Народної Партії" (Чернівці, 1905), де, зокрема, наголошувалося: "... головною причиною нещастя нашої нації є брак націоналізму серед ширшого загалу її. Націоналізм – це велетенська і непоборна сила, яка яскраво почала проявлятися в XIX віку. Під її могутнім натиском ламаються непереможні, здається, кайдани, розпадаються великі імперії і з'являються до історичного життя нові народи, що до того часу покійно несли свої рабські обов'язки супроти чужинців-переможців. Націоналізм єднає, координує сили, жене до боротьби, запалює фанатизмом поневолені нації

в їх боротьбі за свободу. Українська нація му-
сити йти тим самим шляхом, як і поневолені
народи Заходу, перейде його і повалить все
те, що стоятиме перепорою на цій дорозі!"
[4, 154].

Навіть у такій справі, як вибори і виборча
тактика, М. Міхновський виходив із основ-
них своїх ідеологічних переконань: життя
треба розуміти як боротьбу; ця боротьба від-
бувається і між націями, як цілостями, і хто
того не розуміє, той сам себе морально об-
еззброює і закладає причини поразки. Пере-
двибірні виступи М. Міхновського показали
його блискучий публіцистичний талант, що
гостротою вислову не поступався пізнішим
ідеологам організованого українського націо-
налістичного руху.

Але заклики М. Міхновського до тих укра-
їнських сил, що перебували в полоні ідей ко-
мополітичного братства народів, міжнародної
класової солідарності трудящих, залишалися
"голосом волаючого в пустелі". Закликаючи
сучасників "шукати те, що всіх нас українців
єднає, а не копірсити те, що нас роз'єднує",
спинити внутрішні політичні суперечки до
кінця виборів, щоб усі суперечливі моменти
можна було обговорити вже після виборів. Са-
ме небажання консолідації всіх сил для дося-
гнення головної мети стало причиною пораз-
ки визвольних змагань 1917–1920 рр., коли
через амбітність і зарозумілість політиків бу-
ло втрачено історичне завдання – створення
самостійної держави.

Заглиблюючись у зміст публіцистики
М. Міхновського, можемо констатувати той
факт, що він не зумів розділити творчі й
руйнівні складники націоналізму. Гасла,
проголошені політиком, не вели до свободи
людини та демократії, а ще більше обмежу-
вали їх. "Чиста" національна ідея у поліет-
нічному суспільстві небезпечна не тільки
для неукраїнців, а й згубна для представни-
ків корінної нації.

Максималізм М. Міхновського виявлявся
надмірно і це, не в останню чергу, відштовху-
вало людей від пропонованих ним ідей. Саме
гіпертрофований шовінізм деяких гасел, яки-
ми оперував М. Міхновський, і став, попри
всі слушні моменти в програмних передвибір-
них документах, причиною низької активнос-
ті виборців і непопулярності українських
кандидатів: "... на 5,000 українських домо-
власників у Харкові тільки 37 не є зрадника-
ми" [3, 126].

3. *Книш З.* Так перо пише... – Торонто:
Срібна Сурма, 1965. – 263 с.

4. *Міхновський М.* Справа української ін-
телігенції в програмі Української народної
партії // Політологія. Кінець XIX – перша по-
лови́на XX ст.: Хрестоматія / За ред. О. І. Сем-
ківа. – Л.: Світ, 1996. – С. 142–154.

Додаток А* Українська платформа

Поміж українцями перед 1905 роком ду-
же поширені сентиментальні думки, ніби до
української нації неприхильно ставиться ро-
сійське правительство, видаючи раз-по-раз
репресії, сама ж нація московська аж умлі-
ває з жалощів та болю, дивлячись на страж-
дання братнього українського народу, та
тільки й жде хвилини, коли матиме право
скинути гніт з Українців і повернути їм на-
ціональні права.

Коли дійсність по 1905 році знехтувала сю
ілюзію, сентименталісти вигадали нову форму
для неї: на їх думку народи російський та
польський цілком не знають, не догадуються
і навіть не підозрівають, що український на-
род страждає, що він поневолений, що його
визискують, що на йому лежить гніт. Отже,
досить повідомити Поляків та Росіян про сей
тяжкий стан Українців, щоб і Поляки і Росія-
ни навипередки почали улєкшати долю укра-
їнського народу.

Оці наївні думки наробили шкоди розвит-
кові української свідомості геть більше, ніж
усі заборони правительства. Історія останніх
років життя російської Державної Думи, в
якій висловлюються впливові круги російської
нації, дуже розчарувала сентименталістів, бо
вони – хоч як пильно заплющують очі – му-
сіли побачити, що всі без винятку російські
партії розв'язують важні для України пита-
ння не так, як се корисно Україні, але так, як
се корисно їм, тим чи іншим російським пар-
тіям з їх партійного погляду на інтерес мо-
сковського народу. Національно-політичні
ідеали Українця зовсім не цікаві сим партіям
і не приймають ся ними на увагу навіть там,
де йде власне про Україну.

Наприклад, в справі вилучення Холмщини
кадети і взагалі ліберали російські зайняли
позицію, прихильну до того, щоб Холмщина
зробилася польською землею, а консерватори
та реакціонери російські взяли позицію, при-
хильну до того, щоб Холмщина зробилася мо-
сковською землею. Але цілому російському
громадянству цілком байдуже, що український
народ Холмщини не хоче бути з'їдений ані

1. *Слобожанщина.* – 1906. – Ч. 1.

2. *Самостійна Україна.* – 1905. – Ч. 1.

Поляками, ані Москалями, але хоче здобути права й законні гарантії, щоб жити вільно й розвиватись самостійно без польського чи московського впливу.

І Поляки, й Росіяни дивляться на український народ тільки як на пагній, як на матеріал, з якого і перші і другі можуть черпати для себе поживу матеріальну й духовну, бо до них плинуть і гроші і таланти української нації, чим збільшуються польські та московські національні скарби. Коли ж се так, то було б більше як наївно думати, що Поляки чи Москалі дадуть пільгу Українцям, що вони самі зречуться історією їм наданого фактичного користування силами українського народу, або що вона спільними силами видадуть корисні для України закони. Ні! Діло не в самому тільки правительстві, але й у національних інтересах наших сусідів Москалів та Поляків, а сі інтереси в давив історичний момент протилежні інтересам нашого народу, бо Україна зробилася територією, звідки Росіяне та Поляки черпають багатства для зміцнення свого національного розвитку і звідки нас, Українців, вони випихають захоплюючи впливи економічні, політичні та культурні в свої руки, видаючи їх з наших рук. І робити їм се тим легше, бо відпорна сила нашої нації протягом 250-літнього лихоліття підупали до мінімуму.

Отже мабуть кожному видно, то обороняти інтереси українського народу не можуть ані Поляки ані Москалі, і змогли б се зробити тільки самі Українці. Коли ж так, то Україна повинна мати в Думі своїх послів, значить, Українці повинні обрати Українців, а не чужих, як досі робили. Не треба забувати, що чужинці користуються на Вкраїні більшими впливами, ніж самі Українці. І ми, Українці, мусимо з України післати іменно Українців, бо не-Українців з України пішлють і без нас. Більше того – ми мусимо боротись проти того, щоб з України обрано було не Українців, бо се робить нам кривду, бо се шкодить нашим інтересам, бо се понижує нас. Обрання не Українців за представників української нації, се ж очевидне убожество її національно політичної думки й організації.

У рабів є тільки одно право: оборонятись проти напасників. Се святе право рівня раба з вільною людиною. Але коли й се право заведеться рабом, коли він свою оборону віддав у руки свого напасника, тоді годі уважати раба за живу людину, тоді над ним треба заспівати "со святими упокой".

Закон – навіть закон! – надав нам право обрати собі представників. Смішно, недостойно

й ганебно, коли ми самі не вжиємо свого права для себе, але зловимось на гачок російських лібералів та віддамо наші голоси на їхніх кандидатів.

Солодко співали нам при останніх виборах російські ліберали, заповняючи, що українську справу оборонятимуть, як свою власну, аби лиш ми віддали свої голоси за їхніх кандидатів. Ціла Україна (окрім Харкова) віддала свої голоси Росіянам. І що з того вийшло? Вийшло те, що кадет Родічев виступив з ось якою обороною прав Українців на рідну школу:

"Дайте їм (Українцям) рідну школу, нехай вони самі побачать, якої нісенітниці домагаються".

Чи найгірший ворог зміг би сказати щось більше ганебне про українські домагання? А се-ж так казав лідер партії і казав у Державній Думі! Тут вже нічого говорити про вибрики в "Русской мысли" кадета Петра Струве та йому подібних! А ми віддали свої голоси власне кадетам. Через те у третій Думі й не знайшлося Українців, щоби змити пляму, яку наложив отой кадет на честь цілої нашої нації. Але ж хоч тепер мусимо ми стерти сю пляму. Се повинні зробити наші послы у четвертій Думі.

Отже оберім Українців, тих Українців, які обстоюватимуть всі домагання:

Щоб по всіх школах, від нижчих до найвищих, скрізь, де вчаться діти української національності, навчання було українською мовою. Се найперше, найважливіше наше домагання, бо народ без рідної школи, се народ без будуччини. Можна ще ждати з реформами політичними та соціальними, але не можна довше дожидати школи. Школа потрібна нам зараз. Без школи нація мре й дичіє. Се через брак школи український народ такий некультурний, такий розбитий, слабкий та нікчемний. Се через брак школи гине геній українського народу! Нема школи, нема й освіти на Вкраїні. Нема освіти, нема й людей, є тільки живі етнографічні істоти. Через таку велику вагу школи й забороняють українську школу, бо так найлегше обернути внівець українську націю.

Щоб у Києві була заснована на державний кошт українська Академія наук. В нові часи наука стала дужчою за шаблі та рушниці. Сю величезну силу-науку треба націоналізувати, щоб українська нація могла її собі використати. Університет та Академія – се огнища й скарбниці наукові. Без української Академії наук усі вчені Українці розлазяться по чужинах, замість того, щоби працювати на свій народ.

Щоб початкова освіта була загальна та обов'язкова для всіх хлопців та дівчат однако-

во. Не повинно бути неграмотних людей, бо неграмотний – се дикун.

Щоб свободи громадянські та національні були забезпечені законом. Се-ж умови людського громадянського життя, без сього не можливий громадський розвиток.

Щоб українська мова була на Україні рівноправна з мовою російською і щоб ся рівноправність була забезпечена законом. Нехай Українець має змогу вільно користуватись своєю мовою у суді, церкві та адміністративних закладах.

Щоб робітницька праця була охоронена законом, щоб заведено було 8-годинний робочий день, щоб були дозволені стоваришення, щоб робоча сила була страхована про старість та про інвалідність.

Щоб податки були зменшені.

Щоб фінансова та економічна політика російського правительства не була, як досі, направлена на знівечення та знехтування продуктивних сил України, на використання України в інтересах центра.

Щоб українська церква була автокефальна, як то установлено Переяславським договором з року 1654.

Обрані українським народом послы повинні поробити заходи, щоб земські самоуправи на Україні були зреформовані в тім напрямі, аби найбільшу вагу по земствах мали народні українські елементи, щоб земські самоуправи були справді самоуправами українського народу. Послы наші повинні дбати про видання закону, який би об'єднав усі земства на Україні в одну самоуправу народу українського в межах залюдненої Українцями території.

Обрані нами послы обов'язані всі вступити до спільного Українського Клубу парламентарного, бо той, хто не вступить до клубу, розхитує національну солідарність, ослаблює силу клубу, бо і правительство і партії чистяться тільки з чимсь значним. Український народ не може обрати на послів тих, хто не схоже вступити до спільного національного клубу.

При виборах до четвертої Думи Державної Українці повинні облишити свої сварки, і всі, як партійні, так і позапартійні, повинні віддати свої голоси за спільних кандидатів, ухвалених місцевим українським громадянством. Подавання голосів не за Українців треба уважати зрадою, а подавання голосів за неухвалених Українців злочином, бо річ іде про переведення українською кандидата проти кандидатів чужих націй і кожен голос може мати вагу для успіху національної справи.

Українці можуть в кожній окремій виборчій місцевості вступити в технічні бльоки з

ліберальними партіями чи групами інших націй, але при обов'язковій, конечній умові, щоб до списку кандидатів були вписані й українські кандидати в такій кількості, яка відповідає місцевим комбінаціям. Українці не можуть ніяким чином віддавати свої голоси на такий список, де нема ні одного Українця. Там, де по закону з цепної округи може бути обраний тільки один кандидат, Українці повинні обов'язково виставити такого кандидата-Українця.

В тій виборчій окрузі на Україні, де тільки один Українець, він повинен подати голос за себе, як кандидата українського.

Вибори до четвертої Думи повинні відбутись на Україні не під прапором ліберальної російщини, як досі було, а під прапором поступового українства. Українці повинні пізнати свої сили й вивести себе з байдужости та оспалости.

М. Міхновський.

(Слобожанищина. – 1906. – 25 берез.)

Додаток Б Вибори до Думи Державної

Нехай се правда, що Державна Дума обкраяна в своїх правах; нехай се правда, що членів Думи треба вибирати при поганих обставинах; нехай се правда, що не всім вільно й вибирати до Думи: але Дума буде скликана, й видаватиме закони. І коли ми хочемо пам'ятати, що живемо на землі, а не в утвореному в наших чи думками світі, ми не маємо права забувати, що коли ми не підємо до Думи, то й не зможемо усунути шкодливі нам закони або видати такі закони, які нам потрібні. Хто піде до Думи, той і закони випотрібні. Підуть пани, будуть панські закони; підуть селяне – не буде панських законів. Через те українці мусять послати й своїх членів до Думи. Се буде перший раз, коли представники українського народу можуть сісти поруч і нарівні з представниками росіян і інших народів. Ще вчора усі вони гукали. Що ніякого українського народу нема, а ось-ось завтра вони змусять зважати на сей народ. Ся зміна може статись тільки в Думі.

Розуміється, права і компетенція Думи малі; розуміється росіяне, як і ми, не можуть бути задоволені такою Думою, але все ж для нас, українців, Дума – се двері, прочинені з тюрми на ясний, широкий світ.

За сотні літ нашого мовчання, пониження й поневолення ми розучились і ходити й говорити по-людському. Отже швидче з тюрми крізь прочинені двері! Швидче виходьмо, а

там на видноті поза тюрмою ми зразу згадаємо, як треба говорити і кудю йти!

Але український нарід ще мало свідомий, він не тямить ваги політичної боротьби, і може так статись, що він сам, своїми руками, не тямлючи, що робить, замкне двері своєї тюрми. Українці здебільшого не розуміють, що до Думи треба посилать своїх, а не чужих. І може статись, що замість українців з України правобережної підуть поляки, з України лівобережної – росіяне, з Степової України – німці.

Нехай тільки се лихо станеться, і тоді нікому в Думі буде навіть згадати про права і потреби нашого народу. Нема що і казати: у Росії кожен народ вибере собі своїх членів Думи: Поляки – поляків, Росіяне – росіян, Вірмени – вірменів, але є такі два темні неосвічені народи: українці й білоруси, які, мабуть, виберуть представниками не своїх людей, а поляків та росіян.

Що є сили треба стерегтись і боротись проти того, щоб часом не скоїлося з нашим народом саме тепер оте нещастя. Але не всякий і не кожний "свій" буде корисним для нашого народу. Є такі "свої", що гірше від чужинців потягнуть наш народ у неволю, темноту та безземелля! Тільки той має право бути народним представником, кому боляче бачити кривду і нужду народну, хто відчуває болі й страждання свого народу, наче свої власні.

Хто хоче йти до Думи, назвавшись ім'ям народного представника, тільки на те, щоб збільшити панське панування, хай спиниться: бо він зробить, найбільший злочин проти свого народу. Та сам нарід інстинктом не вибирав своїх ворогів і звідусіль надходять вісти, що селяне вибирають тільки селян. Се навіть дало привід графові Вітте висловити своє вдовolenня, що Дума буде мужицькою. Через що ж так радіє вельможний граф? Невже через те, що біля селян легше буде пора-

тись? Не хочемо в се вірити, але графови радощі звучать пересторогою для українського народу. Уявм собі, що представниками українців у Думі Державній будуть виключно самі селяне – саме тоді, коли росіяне й поляки виставлять цвіт своєї інтелігенції. Що зможуть зробити там недосвідні в політиці, нетямущі селяне? Не досить сказати "хочемо землі!", щоб земля вже й була. Треба зуміти досягти свого. Треба через Думу перевести ряд реформ – одну по одній, направлених до однієї цілі: добробут, розвиток, освіта й щастя українського народу. Для сього треба тямущих людей, перейнятих інтересами народними. Отже треба, щоб рядом з селянами були вибрані до Думи й інтелігентні сили українського народу. Треба тих і других. А чи багато в нас таких інтелігентів? Скільки було галасу та гвалту, а де тепер сини українського народу, тепер, коли треба послужити велику службу Україні? Де вони поховались? Чи їм богам служать? В чию одежу перелицювались? Кипить жвава боротьба на Україні поміж партіями, але ті партії не українські. Кожна з тих партій добивається, щоб її вибранців, її ставлеників народ український послав до Думи, хоч ні одна партія не має на се права, як партія неукраїнська. Та нікому сього сказати. Бо українська інтелігенція мовчить, наче мертва, і не йде до свого народу в сей такий великий, такий важливий час. Отже слухайте, хто є живий на Україні озвіться. Йдіть поки не пізно на поміч своему народові і приведіть до Думи дійсних своїх українських кандидатів, справжніх борців за інтереси українського народу.

Уживайте свого права і не давайте свого народу на поталу.

[М. Міхновський].

(Сніп. – 1912. – 27 трав.)

А. В. Кобинець,

ж-ст

УДК 070. 37. 018. 5

Громадсько-політичне життя – чільна тема щоденника "Громадська думка" (1905–1906)

У статті аналізується основний тематичний спектр публікацій щоденної київської газети "Громадська думка", особлива увага звертається на цензурні перепони, що перешкоджали розвитку національно-суспільного наповнення газети.

In clause the basic thematic spectrum of publications in the daily Kiev newspaper "Gromadska dumka" is analyzed, the special attention addresses on acceptable barrier which stirred to development of socially-public filling of the newspaper. Keywords: the national edition, a problematics, a genre.

На зламі двох епох Російська імперія перебувала на шляху значних зрушень. Революційні події 1905 р., селянські повстання, поширення в суспільстві демократичних ідей змусили монархічний уряд вдатися до певних поступок. Зокрема, Маніфест 17 жовтня задекларував деякі свободи, у тому числі й свободу слова, що вважалось великою перемогою демократичних сил, котрі досі не могли скористатися друкованим органом як трибуною, щоб відкрито заявити про громадянські права. Наступним кроком стали "Тимчасові правила про друк", які "розв'язали руки" національній пресі.

Лише протягом 1905–1907 рр. у Росії з'явилося майже 30 політичних організацій [15, 14], кожна з яких намагалася заснувати свій друкований орган. Результатом "потепління" стала поява на терені України національної періодики. Спочатку в Лубнах на Полтавщині 12 листопада 1905 р. з'явилася газета "Хлібороб", що стало, як стверджує дослідник історії української преси І. Крупський, справжньою сенсацією [10, 27]. Далі в Полтаві було створено тижневик "Рідний край", який зумів протриматися аж до 1916 р. На черзі стояла щоденна українськомовна газета, клопотання про яку вже порушувала київська інтелігенція (В. Леонтович, Є. Чикаленко, Б. Грінченко та ін.).

Період появи української преси на Наддніпрянщині в ході подій та після першої російської революції 1905–1907 рр. досить інтенсивно обговорювався сучасниками творення національних засад нашої журналістики (Б. Грінченко, С. Єфремов, Є. Чикаленко, Д. Дорошенко, М. Шаповал, В. Доманицький,

Ю. Тищенко-Сірий та ін.), а також дослідниками історії вітчизняної періодики ХХ ст. (А. Животко, В. Ігнатієнко, Ю. Тернопільський, О. Дей, Є. Демченко, В. Яременко, І. Круський, О. Мукомела, Н. Сидоренко, О. Сидоренко, В. Зайченко та ін.), але чимало проблемно-тематичних, жанрових, творчо-біографічних подробиць того часу залишаються невивченими. Тому спробуємо проаналізувати окремі сторінки щоденної політичної, економічної і літературної газети "Громадська думка" (1905–1906), яка досить чутливо, об'єктивно й оперативно реагувала на всі суспільно-політичні, духовно-культурні й національні проблеми в Російській імперії, особливо виступаючи на захист українського населення.

Зрештою, сама назва часопису теж була обрана свідомо й символічно. Так, "Новий тлумачний словник української мови" словосполучення "громадська думка" трактує як погляди широкої громадськості на певні події, факти тощо [13, 623], а поняття "громада" визначає як "групу людей, об'єднаних спільністю становища, інтересів і т. ін., суспільністю становища" [13, 484]. Дослідник української преси В. Лизанчук переконаний у тому, що "носієм громадської думки завжди є група людей, але її виразником часто буває... громадський діяч,... журналіст та ін." [11, 118].

Таким чином, щоденна газета створена була задля того, аби виразно й гучно піднести свій голос в "оборону потреб і прав українського народу його рідною мовою", щоб цей народ "зайняв своє місце в сім'ї культурних народів цілого світу". У редакційній статті першого номера особливо підкреслювалася думка: "Всі умови життя нашого: політичні,

економічні й культурні – повинні служити тільки до того, щоб людям дати щастя, щоб кожна особа людська й жила справді людським життям та забезпечено було людське право кожному, хто тепер тих прав позбавлений" (1905. – 31 груд.).

Газета прагнула завоювати міцні позиції серед українських читачів, бути "органом всієї України", трибуном справедливим і щирим, аби подавати якомога повний образ не тільки суспільно-політичного, а й духовно-культурного життя українців у всьому світі, дотримуючись засад поступовості й демократизму. У багатьох оголошеннях газети звучали її програмові завдання: правда і справедливість у людських стосунках, політичні свободи, соціально-економічне та національне оновлення, державне майбутнє. Незважаючи на існуючі труднощі та перешкоди, які створювала офіційна влада, газета з кожним днем набувала популярності, привертаючи увагу широкого кола читачів передусім рідною мовою, досить насиченим та оперативним відображенням національних і загальнодержавних подій.

Авторитетності часопису додавала тематика публікацій, які були гострими, актуальними, відображали реальну картину тогочасного суспільства. З перших номерів редакція взяла курс на висвітлення права народу на освіту, навчання рідною мовою, економічну незалежність, духовний розвиток, автономію України. Щоденник намагався відстоювати інтереси селянства, тому одразу підтримав наміри проведення в Києві селянського з'їзду. Статті, фейлетони, дописи, кореспонденції були настільки злободенними, що відразу після виходу перший номер "Громадської думки" було конфісковано, накладено штрафи, арештовано і засуджено співробітників.

Загалом, як зазначено у "Спогадах" Є. Чикаленка, перший рік видання щоденної газети виявився дуже важким через постійні цензурні утиски, заборони. Так, на думку цензури, антидержавні мотиви простежувалися в передових статтях 12, 13, 19 січня 1906 р.; на 21-му числі (25 січня) на газету було накладено заборону: київський губернатор зупинив на кілька днів вихід газети, і лише заява видавця В. Леонтовича змусила його змінити гнів на милість, тому 4 лютого 1906 р. заборона на газету була знята; переслідуванню піддана стаття "Чи буде наука по вищих школах" (1906. – 2 серп.); за статтю "Село і розпуск Думи" (1906. – 18 лип.) "Громадська думка" була арештована і її примірники вилучалися з продажу; перший

номер "Ради", як і попередниці "Громадської думки", був конфіскований.

Удосконалення газети відбувалося від номера до номера: це відчутно в якісному, проблемно-тематичному наповненні щоденника, турботі про літературну мову, використанні всієї палітри журналістських і художніх жанрів. Особлива увага зверталася на передові та редакційні статті, фейлетони (гостре й дотепне висвітлення актуальних проблем суспільства), політичні, економічні, театральні огляди, кореспонденції, нариси тощо. Постійно на сторінках "Громадської думки" і "Ради" присутні інформаційні рубрики, як-от: "По Росії", "По Україні", "Телеграми", "У Києві", "За кордоном" та ін. Жодне число не обійшлося без "Дописів", "Літератури, науки та умілости", "З газет та журналів", "Оповісток", "Бібліографії". Варто зазначити, що в "Громадській думці", а потім і в "Раді" журналісти користувалися цілою низкою псевдонімів (розрізнити справжніх авторів можна за "гонорарними" примірниками газети, що зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського).

Важливим чинником діяльності редколегії щоденника стало акцентування уваги на інформаційних жанрах, що дозволяли стисло, змістовно, оперативно повідомляти про актуальні події, злободенні факти, важливу діяльність різних установ, політичних партій, громадських об'єднань тощо. Істотно, що інформаційні жанри (серед них повідомлення, дописи, телеграми, звіти) зайняли майже 50 відсотків площі, інформаційна палітра видання була досить строкатою. Передусім багато місця відводилося поточному громадсько-політичному та культурному життю Києва (рубрика "У Києві" іноді займала третину газетної сторінки), причому оперативності тодішніх газетярів можна позаздрити: увечері відбувалася подія, а вранці вона вже потрапляла в номер. Подавалися новини досить грамотно (зі збереженням хронологічної чіткості й послідовності): висвітлення "вчорашньої ситуації", як правило, розпочиналося зі слова "вчора".

Увагу до себе газета привертала не лише актуальністю, а й гостротою публікацій, в яких містилася критика існуючого ладу. Особливо це помітно з фейлетонів. Розквіт цього жанру на сторінках щоденника був стрімким і успішним: практично щонайменше під рубриками "Маленький фейлетон" і "Фейлетон" (в оригінальному написанні "фельетон") вміщувалися сатиричні твори, які стосувалися всіх аспектів суспільного життя. Гострий меч сатири був спрямований на адресу урядовців,

чиновників, думських парламентаріїв, бюрократів різного ґатунку, деяких друкованих видань, шовіністично настроєних представників влади чи інтелігенції. Загалом злободенна сатира щоденника представлена конкретними і безадресними фейлетонами, а отже, роль автора як майстра сатиричного жанру була дуже важливою.

Вправними творцями фейлетону зарекомендували себе В. Самійленко (фактично він "відкрив" цю самобутню рубрику, більше того, у своєму програмному фейлетоні "Як я перейшов від слова... до думки", вміщеному в щоденнику, сміливо й гостро-іронічно описав істинне ставлення влади до національного руху і преси), С. Черкасенко, С. Єфремов, М. Вороний, М. Чернявський, М. Павловський, О. Кузьмінський, А. Терниченко, С. Пригара, Г. Чупринка, О. Олесь та ін. "Громадську думку" прикрасили фейлетони "Дума-цяця", "Вже не можу вдержатись", "Нові способи до заспокоєння Російської держави (дісертация на ступень статського совітника)", "Надзвичайна пригода з титулярним совітником" В. Самійленка; "Жарти життя", "Преса про третю Думу" С. Черкасенка; "Трошки провокації" О. Кузьмінського; "Маленький фейлетон" О. Олесь; цикл "Дрібнички" ("Цигане, цигане...", "Про оповістки, чуби, каміння і т. інше", "Свободное слово", "Біржа та патріотизм", "Двома стежками", "Півень і педагогі", "Господь умудряє сліпців") С. Єфремова та ціла низка інших дотепних матеріалів.

Газета намагалася зацікавити широкі кола читачів, прагнучи утримувати "неймовірний" тираж у п'ять тисяч примірників. У першому півріччі 1906 р. кількість передплатників досягнула 4093. Однак згодом аналіз показав, що це були не постійні передплатники, а ті, що передплачували видання на кілька місяців чи півроку, а річних було 500. Причому кількість постійних передплатників не зростала. Редколегія однією з причин вважала те, що інформація з-за кордону та Росії запізнюється на добу. Читачі нарікали на мову, до якої були не готові: вони вимагали писати "мовою Шевченка", якої самі не знали. Також деколи дратував радикалізм газети стосовно більш заможних українців, що позначилося і на внутрішньоредакційному житті газети: від справ відійшов В. Леонтович, і відтоді єдиним видавцем став Є. Чикаленко. Ось що писав з цього приводу Д. Дорошенко: "...Чимало українців поміркованого і консервативного характеру, як того побоювався В. Леонтович, було злякано радикалізмом "Громадської думки", вважаючи її за революційний орган,

який, мовляв, нацьковує селян на панів, голову на людей заможних. Через те вони були проти "Громадської думки". Багато людей вередувало з приводу мови, ... беручи за критерій, "як у нас в селі говорять", вимагало, щоб газета писала "мовою Шевченка" [2, 54].

Співробітники "Громадської думки" до процесу творення газети підходили дуже серйозно і робили все, аби матеріали, уміщені на її шпальтах, були помітними. Звичайно, більшість публікацій мала відверто народницький характер, що не могло не впливати на читачку аудиторію. Але це нерідко негативно позначалося на самому виданні, яке дуже ретельно читали цензори. Так, за їхніми поданнями, у передових статтях від 12, 13, 19 січня – "Київ, 12 січня", "Київ, 13 січня", "Київ, 19 січня" (на той час традиційно в українській пресі передові статті вміщувалися з заголовками, де зазначалися місце й дата виходу номера. Лише в останні роки існування щоденника ситуація з заголовком трохи змінилася – дата виносилася у підзаголовок) були знайдені "антидержавні" мотиви.

Також крамольним був визнаний і відкритий лист письменника В. Короленка до статського радника Філонова (передрук із газети "Полтавщина"), унаслідок чого проти "Громадської думки" була порушена судова справа [10, 34]. "Антидержавні" мотиви, за даними цензури, звучали і в замітці "Збори українців" (від 20 січня 1906 р.) і в наступному числі – від 21 січня 1906 р. [6, арк. 38].

Усі заходи тиску на щоденник не додавали оптимізму його співробітникам, а навпаки, вносили дестабілізацію у творчий процес. Чи не найчорнішим моментом у житті молодого видання став лист, надісланий міністром внутрішніх справ Росії до Київського губернатора, де йшлося про "особливу увагу" до місцевої преси [6, арк. 148]. Виходячи з цієї "рекомендації", Київський губернатор "...ввиду вредного направления выходящей в Киев газеты "Громадська думка" ... приостановил ее на время действия в Киев военного положения [6, арк. 4]. Справу врятував В. Леонтович. Зі слів цензури видно, що "... в будущем направление газеты будет вполне корректное, не идущее вразрез с видами правительства... и полагая, что редактор-издатель Леонтович понес уже в достаточной мере административное взыскание" [6, арк. 6]. У результаті була знята заборона. Але на цьому кримінальні переслідування не припинилися. Найменший натяк на "українське питання" призводив до гострих ситуацій. Так, після публікації статті в газеті від 2 серпня 1906 р. "Чи буде наука

по вищих школах?" редакція зазнала обвинувачень у тому, що начебто вона підбурює студентів проти занять [6, арк. 3], але насправді йшлося про інше – порушувалася проблема впровадження української мови у школах та вищих навчальних закладах.

Як газета загальнополітична, "Громадська думка" на своїх шпальтах значне місце віддавала політичній тематиці. Вона розповідала читачам про життя і проблеми різних політичних партій та організацій, які існували на той час на терені підросійської України. Це такі партії, як Союз 17 жовтня, конституційно-демократична, українська соціал-демократична, українська демократично-радикальна та ін., а також товариство українських поступовців (ТУП); подавала їхні програми, основні ідеї, напрями роботи.

Також щоденне київське видання стежило й висвітлювало не лише різні аспекти суспільного життя (насамперед діяльність Державної думи), а й зверталось до злободенних проблем селянства, робітників, інтелігенції. Зокрема, розголос дістали на сторінках "Громадської думки" відомі тоді на всю Росію події в Юзівці. Газета регулярно подавала замітки на цю тему. Підсумком її стала стаття Б. Грінченка "Події в Юзівці". Наслідком цієї публікації була конфіскація номера, а також притягнення редактора до судової відповідальності.

Вже з першого номера "Громадська думка" на чільне місце винесла ідею скликання у Києві з'їзду селян. Це підтверджувала рубрика "Дописи", де надруковано резолюцію сходу селян (84 підписи). Поряд із важливими економічними питаннями селяни відстоювали ідею відокремлення України. Така позиція видання відразу привернула до себе увагу "власність імущих". Представникам державного апарату це здалося справжнім викликом: номер наказали конфіскувати. Але факт того, що частина тиражу пішла "між люди", засвідчують архівні дані. Зокрема, у доповіді начальника київської поштової цензури йдеться про те, що він затримав аж... 17 газет [6, арк. 96].

Особливо прискіпливо, різнобічно й послідовно редакція висвітлювала політичні перипетії у Російській імперії та за її межами. Оглядачі, хронікери, репортери повсякчас тримали під прицілом діяльність Державної думи, виборчі процеси, аналізували виступи депутатів, давали настанови тощо.

У тодішньому суспільстві існуючі ліберальні та соціалістичні партії не могли консолідуватися на виборах до Державної думи. Це яскраво було помітно в 1906 р.: ліберали не взя-

ли участь у виборчих перегонах, а соціалістичні партії були "за" [2, 62]. Вибори на території України проходили під знаменом загальноросійських партій. Це стосувалося міст. Найбільша виборча агітація була розгорнута в Полтаві, Києві та Одесі. Щоденник, стоячи на засадах національно-культурної автономії України, демонстрував позицію: вся надія майбутнього України пов'язана з Думою, а саме: депутатами-українцями, які докладуть усіх сил, щоб добитися автономії України.

Починаючи з березня 1906 р., газета практично щодня друкувала матеріали з цього питання. Заголовок, що повторювався у кожному номері, звучав так: "Як у нас обирають" (іноді виборні публікації вміщувалися в рубриці "З українського життя", що теж було доречним, адже йшлося про майбутнє рідної землі). З метою виділення цієї теми редколегія в газеті писала: "Хоча вибори до Державної Думи почалися вже тижнів два, але йдуть мляво. Тому... заводимо відділ "Вибори" (1906. – № 48). Паралельно існувала рубрика "Вибори до Державної Думи". 15 березня щоденник ознайомив читачів зі списком кандидатів від Києва (пропозиції редакції), серед яких зазначені прізвища Б. Грінченка, Є. Чикаленка, І. Лучицького.

Характерно, що виборча тематика на сторінках "Громадської думки" подавалася всебічно: редакція не обмежувалася Києвом, а писала про інші регіони, вміщувала публікації про стан виборчої кампанії за межами України. Грамотність публікацій полягала передусім у формі подання заміток: у заголовку стояла назва регіону (міста, села), зміст був викладений телеграфним стилем. Користуючись нагодою, журналісти зі шпальт щоденника зверталися до народу з закликами обирати до парламенту найсвідоміших (зокрема, сільську інтелігенцію – вчителів, лікарів і т.д.), найдостойніших представників громад від міст (юристів, письменників, громадських діячів, учених).

Не обходилося і без неприємностей. Однією з них була судова справа проти редакції, яка допустила "політичний промах", коли відкритим текстом устами селянина з Київщини висловилась проти соціального устрою Росії, агітуючи за консолідацію українських сил [7, арк. 199].

"Громадська думка", відстежуючи виборчі перегони, у передовій "Київ, 30 березня" писала про перемогу партій "народної свободи". Що ж показали ці перші вибори до Держдуми? – ставив запитання щоденник. І відпові-

дав: "А показали вони насамперед те, що увесь народ осудив старий самодержавно-бюрократичний лад і прагне душею до нового, конституційного" (1906. – № 72). Згодом (1906. – № 88) видання ознайомило своїх читачів із депутатами від України, надрукувавши не лише прізвища та імена, а й професії.

Загальні результати виборів до першої Державної думи були такими: вісім українських губерній представили 95 осіб, серед яких найбільша кількість – українців (63), росіян (22), 5 поляків, 4 євреї, 1 німець-колоніст; 40 з них були селяни, 8 – робітники. У першій Думі українські парламентарії створили фракцію автономістів.

За кілька днів до початку роботи Думи (цієї події присвячені № 96–98), 23 квітня 1906 р. на першій сторінці "Громадська думка" вмістила запис розмови з членом Думи, професором М. Кар'євим "Автономія України", яку підготував Віктор П. (В. Піснячевський), де розглянуті аспекти земельної реформи, незалежності України та української мови: "Мова була самим болючим для кожної нації, улюбленою точкою і для колонізаторських, і для обрусительських спроб..." (1906. – № 92), – зазначав журналіст. Ідея автономії проводилася і в статті "Українські послы в Думі", де обстоювалася рішуча думка про автономію як "неминучу умову нашого доброго ладу і щасливого життя, бо тільки той народ свого життя досягає, хто сам своїми правами порядкує" (1906. – № 98).

Пристрасно звучали рядки статті В. Доманицького "Колись і тепер" (1906. – № 96). Автор, зокрема, звернувся до українських парламентаріїв, наголошуючи на важливості їхньої історичної місії: "Послы українські! Доля українського народу в ваших руках... Стійте твердо, міцно, борітеся сміливо! Виберіть долю народові, виборіть волю...". А для більшої доказовості того, що справа, яку вони верши-тимуть в ім'я українського народу, велика, значуща, автор стверджував: "В серцях всього люду вам нехай буде пам'ятник до віку, до суду!"

Початку роботи новообраної Думи "Громадська думка" присвятила чимало місця в № 95 від 27 квітня 1906 р. У своїх спогадах Д. Дорошенко зазначав урочистість цієї довгоочікуваної події в політичному житті всіх народів Російської імперії. Редакція також отримала від спеціального кореспондента В. Піснячевського сенсаційну телеграму: в Думі сформувалась українська парламентська громада, до якої увійшло понад 40 послів. Як вважав Д. Дорошенко, "це була радісна і не-

сподівана для нас усіх звістка, і в серці у нас розцвіли надії" [3, 80].

Український парламентський клуб, який скликався після з'їзду делегатів парторганізацій та деяких щойно обраних депутатів у квітні 1906 р. (на ньому було вироблено наказ, який складався зі скороченої програми УСДРП та ідеї, що думські українці повинні утворити свій клуб і разом обговорювати свої справи; а також працювати разом з іншими українцями над можливістю створення автономії України), налічував майже 45 депутатів. Його керманичами стали І. Шраг, В. Шетмет, М. Біляшівський. Серед українських представників були П. Чижевський, барон Ф. Штейнгель, А. В'язлов, А. Свечин та ін. – освічені, інтелігентні люди. З-поміж селянства вирізнявся фельдшер із Чернігівщини І. Тарасенко, який часто дописував до "Громадської думки" (Д. Дорошенко у спогадах сміливо зарахував І. Тарасенка до співробітників щоденника), а також А. Грабовецький (Київщина), Г. Зубченко (Київщина), М. Онацький (Полтавщина), С. Таран (Київщина). За словами Д. Дорошенка, М. Онацький та А. Грабовецький "відзначалися високою інтелігентністю й могли зробити честь кожній парламентській репрезентації, ... ходили в українській національній одежі і, сидючи разом з товаришами-послами, що також були в національному вбранні, на своїх місцях в Думі являли мальовничу групу, ... промовляли в Думі українською, і голова Думи (проф. Муромцев) їх не зупиняв" [3, 82–83].

У передовій статті "Українська парламентська група" звучало міркування про її безпартійність, хоча припускалася думка, що члени цієї групи ухвалюватимуть програму української демократично-радикальної партії. А отже, з національного питання вона (група) ітиме єдиним фронтом: "... в інших же можливі відміни в думках та поглядах, хоча безперечно всі на поступово-демократичній основі..." Загалом "Громадська думка" відстоювала ідею згуртування свідомих, демократичних сил навколо УДРП, вважаючи, що настав час "виступати під власним ім'ям", бо таким тільки шляхом "зможе народ наш добути свої національні права" (1906. – № 99).

Новою для видання стала рубрика "В кулуарах Думи (від власного кореспондента)", де В. Піснячевський (рідше Ол. Білоусенко – О. Лотоцький) регулярно подавав звіти, інформації. Вони вирізнялися розважливістю, аналітичністю, насиченістю фактами. Прикметною була рубрика "Біля Думи" (з власних спостережень) за підписом Петер-

буржець (у № 137 від 16 червня йшлося про думські справи).

Через десять випусків газета ознайомила читачів із професійними параметрами членів Думи, їхнім соціальним становищем, партійними симпатіями тощо. Так, із 448 депутатів ("послів") – 65 землевласників, 111 хліборобів, 25 робітників, 91 службовець, 23 учителі, 19 медиків, один студент. З тих, хто має землі понад 100 тис десятин та 10 тис десятин, – по одному, 5–10 тис десятин – семеро. Безпартійних – 105 осіб.

Варто зазначити невелику публікацію "Лист на Україну" (від "українського посла до Держдуми, крест'янина Онацького"). Член парламенту спростовував думку деяких читачів про те, ніби Дума хоче в них відібрати землю і віддати "жидам та всяким ледарям" (1906. – № 131).

Новина про організацію Українського парламентського клубу облетіла всю Україну. "Громадська думка" в одній з передових статей писала з цього приводу так: "Подія ця надзвичайної ваги, становище недержавних націй в Росії таке тяжке, а потреби їх так занедбані, що, цілком натурально, заступники тих націй мусять гуртом свої потреби поставити і спільними силами їх обороняти". Цікавим є повідомлення у щоденнику в рубриці "Петербурзькі вісті" – "Перші збори українського парламентського клубу" (1906. – № 102). В. Доманицький висловлює сподівання, що, об'єднавшись, послі "міцно оборонятимуть права свого народу". Природно, що під "недержавними націями" малися на увазі всі народи, крім російського, які були на правах нелюбимих дітей, пасинків. Чи не найважче довелося українському народові, бо, як писав щоденник, він був "ще більше занедбаним". Тому і завдання українських обранців полягало у створенні "єдиного фронту" (тобто "парламентського гурту") з метою відстоювання національних прав українського народу. І якщо раніше про це можна було лише мріяти, то з таким представництвом українців-парламентаріїв надії починали втілюватися в життя.

Однак автор статті прагматично міркував, що цей контингент неоднорідний у плані політичної орієнтації: "Дехто пройшов у Думу під прапором к/д, більшість – як безпартійні. Безперечно, що найбільше там людей, які або цілком приймають УДРП, або нахилиються до неї. Все ж таки, на першій порі треба буде й тій більшості зважати на погляди останніх членів безпартійних, належних до інших партій. Це значить – в питаннях національних вона буде виступати однастайно, в інших же

можливі будуть деякі одміни в думках і поглядах, хоч безперечно всі на поступово демократичній основі" (1906. – № 131). Але, як наголошувала газета, програма УДРП могла б стати базовою, навколо якої згуртувалися "усі щиро українські елементи", а також сюди можуть прийти і ті, хто був "під чужими прапорами". Головна її перевага – у демократичній програмі, яка захищає національні інтереси.

Аналітичність і об'єктивність публікацій "Громадської думки" залежала насамперед від фаховості, небайдужості, майстерності її співробітників. З перших випусків редколегія газети мала за правило на чільному місці подавати повний перелік тих, хто дописував і повідомляв, був постійним чи спеціальним кореспондентом. Важливою постаттю завжди у київському щоденнику був видавець, меценат національної преси, публіцист Є. Чикаленко (1861–1929). Мешкаючи в Києві з 1900 р., цей діяч створив своєрідний український осередок; навіть Маріїнсько-Благовіщенську вулицю, де розташовувався його будинок, друзі називали Українською. У помешканні мецената часто збиралася київська інтелігенція – М. Лисенко, П. Стебницький, В. Леонтович, В. Науменко, М. Коцюбинський, В. Винниченко та ін. Відомі й так звані "Чикаленківські понеділки", під час яких київська громада обговорювала чимало питань, що стосувалися майбутнього батьківщини.

Сам видавець "Громадської думки" і "Ради" завжди був взірцем, зокрема, й на ниві публіцистики, формування суспільного розголосу, звернення до важливих питань, якими жило тодішнє українське громадянство. Статті та окремі публікації Є. Чикаленка, присвячені різним темам, свідчать про його великий інтелектуальний потенціал ("Розмова про всячину", "Про вибори в Думу", "Про землю", "Про мову"). В останньому матеріалі, який згодом автор розширив і видав окремою брошурою під назвою "Розмова про мову", чітко пояснювалося, як піднести престиж української мови. Автор наполягав на необхідності "просвітити наш народ, ... ширити свої книжки, газети, та всіма способами добиватися своєї мови в школах". Зневага до рідної мови як "музицької" – то найбільше лихо нашого народу" [16, 28–29].

Незважаючи на лихоліття і політичні перешкоди, громадський діяч мужньо тримав прапор свого видання. Ю. Тернопільський зауважив: "Євген Чикаленко не був журналістом, але був найбільшим в історії української преси її меценатом-видавцем, що створив органи преси, які стали у той час фортецями

української політичної думки й українських національно-політичних змагань" [14, 169].

Підтримувані Є. Чикаленком (серед них "Киевская старина", "Громадська думка", "Рада", "Нова громада") видання виживали в дуже скрутних умовах. Про це яскраво свідчать його книги "Спогади" та "Щоденник", які можна вважати завершеними літературно-публіцистичними творами. Ці документально-психологічні записи досі залишаються достовірними джерелами вивчення редакційно-видавничої справи на українських теренах кінця XIX – початку XX ст. Невипадково сьогоднішні дослідники вважають: "У спогадах чудово поєдналося вміння Є. Чикаленка сплести у вінок цілісної, логічної оповіді документальні, суто біографічні факти, оціночний фермент, соціальний фон і метафоричний опис краю" [4, 174].

Борючись із постійними перешкодами (закриття газет, судові утиски проти газети, її редакторів, конфіскації тиражів, перепони на шляху передплати тощо), видавець ні на йоту не припускав думки про припинення часописів. Зникнення "Ради", за його словами, було б для України "новим Берестечком", тому Є. Чикаленко не шкодував ні сил, ні часу, ні коштів для підтримки цього єдиного в Східній Україні щоденного національного видання. Сучасники видавця, зокрема Д. Дорошенко, дали високу оцінку його громадському подвигу, зазначаючи: "Видання "Ради" на протязі 8 з половиною років було справді великим подвигом і разом з тим – великою національною заслугою Чикаленка, яка стає перед нами в своїм повнім блиску, коли уявити, серед яких умов і при яких обставинах доводилось йому цю газету видавати" [2, 59]. Завжди помислами ця героїчна людина залишалася з рідним народом; навіть помираючи у величезній скруті на чужині, у Чехо-Словаччині, Є. Чикаленко писав на американський континент В. Кедровському: "Я тепер можу спокійно вмерти, бо знаю, що Україна вже воскресла й не за голами той час, коли вона стане Соборною й Суверенною Державою" [5, 34].

Служити рідному народові, допомагати йому прозрівати й плекати почуття національної спільноти Є. Чикаленкові сприяли й випробувані співробітники, серед яких варто згадати Ф. Матушевського, котрий навіть у найскладніших ситуаціях не полишав "поля бою"; С. Єфремова, який свій критичний хист використовував задля газетної праці; Б. Грінченка і М. Загірню, які завідували відділами та писали тут постійно; а ще цілу низку літе-

раторів, оглядачів, хронікерів, відділоводів, секретарів редакції, про яких сьогодні вписано чимало сторінок у національну історію та культуру України (В. Винниченко, С. Петлюра, І. Огієнко, М. Шаповал, В. Самійленко, С. Васильченко, А. Тесленко, А. Ніковський та ін.).

Газета, як вважали і доповідали про це у своїх звітах керівництву цензори, мала відверто "революційний характер", тому їй практично весь час загрожувало якщо не закриття, то принаймні конфіскація номерів, як це вже траплялося. Тому діяльність редакційного колективу весь час була в полі зору поліції [8, арк. 115]. 18 серпня 1906 р. стало для неї фатальним: уночі поліція тут зробила обшук. За повідомленням агентів поліції, у приміщенні редакції була заборонена література, велися конспіративні зустрічі, конспіративне листування тощо. Видавець газети Є. Чикаленко згадував: "18 серпня 1906 року, коли я був у Перешорах, у редакції "Громадської думки" зробили трус, познаходили у декого в столах виборзку відпущеної 1-ої Державної Думи), протоколи московського з'їзду "Крестьянского союза" і т. ін. Синицький послав мені телеграму, що газету закрито" [17, 352].

Після проведеного обшуку губернатор видав наказ закрити "Громадську думку" [9, арк. 11]. Водночас розпочато слідство, оскільки у висновках про закриття було сказано і про "вредное направление газеты", і "развращающее влияние ее на провинцию", і "революционную пропаганду в деревне", а отже, правоохоронні органи намагалися з'ясувати імена авторів, було слідство, і поліція зацікавилася такими дописувачами, як Іванов, Марко, Жук [9, арк. 6, 21, 26]. Також неприємності з'явилися в передплатників, їх теж обшукували. Є. Чикаленко намагався врятувати видання: він подав клопотання про відновлення виходу газети, але дозволу не отримав. Згадуючи про це, він лише констатував, що дізнався від Синицького, що перекладачка телеграм Виноградова "...завела в редакції есдецьку явку, куди заходили соціал-демократи за всякими справами... А тим часом уночі з'явилася поліція і почала робити трус, який тягнувся до півдня. Поарештовували кількох співробітників, в тім числі С. О. Єфремова, К. Хохлича, Ю. А. Квасницького, а разом з тим забрали й декого, що прийшли до редакції, зовсім нам невідомих..." [17, 353].

Тому зрозуміло, чому "уряд відразу зарахував "Громадську думку" не лише до опозиційних, а й до ворожих собі органів і тому всі-

ми способами її поборював: передовсім раз-у-раз накладав на видавців штрафи (грошові карі)... Ще дошкульніше для газети було те, що окремі уряди забороняли своїм службовцям передплачувати "Громадську думку"... раз у раз пошта не доручувала газету передплатникам" [3, 77].

Незважаючи на нетривале життя "Громадської думки" (з 31 грудня 1905 р. до 18 серпня 1906 р.) і "Ради" (з 15 вересня 1906 р. до 2 серпня 1914 р.), значення видань в історії української журналістики полягає в тому, що це була не лише перша щоденна всеукраїнська газета на Наддніпрянщині, а й зуміла привернути до себе увагу насамперед актуальними публікаціями, які сприяли пробудженню національної свідомості українців, зародженню у суспільстві ідей української автономії, незалежності. "Громадська думка" разом з тижневиками "Хлібороб" і "Рідний край" дала поштовх для розвитку національної преси не тільки на українських землях, а й на інших територіях Російської імперії. Редакція підготувала, випробувала і випустила у журналістський світ цілу когорту національно свідомих і вправних журналістів, які свої пера відшліфували саме в щоденній діяльності київської газети.

1. Верменич Я. В. Публіцистична і громадська діяльність Є. Чикаленка // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: 36. ст. – К., 2002. – Вип. 6. – С. 100–117.

2. Дорошенко Д. Євген Чикаленко: Його життя і громадська діяльність. – Прага, 1934. – 99 с.

3. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле: 1901–1914 роки. – Вінніпег, 1949. – 167 с.

4. Качкан В. А. Відблиск зорі Євгена Чикаленка // Українське народознавство в іменах: У 2 ч. – К.: Либідь, 1994. – Ч. 1. – С. 68–177.

5. Кедровський В. Обриси минулого. – Нью-Йорк; Джерсі-Сіті, 1996. – 132 с.

6. Киевский временный комитет по делам печати Министерства внутренних дел // Центральный державний історичний архів України (далі ЦДІА). – Ф. 295, оп. 1, спр. 199.

7. Там само. – Спр. 7, арк. 199.

8. Там само. – Спр. 139, арк. 115.

9. Там само. – Спр. 33, арк. 11.

10. Крупський І. В. Національно-патріотична журналістика України: (Друга половина ХІХ – перша чверть ХХ ст.) – Л.: Світ, 1995.

11. Лизанчук В. В. Радіожурналістика: засади функціонування: Підручник. – Л.: ПАІС, 2000. – 336 с.

12. Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку ХХ століття / Уклад. Н. М. Сидоренко, О. І. Сидоренко. – К., 2001. – 488 с.

13. Новий тлумачний словник української мови: У 3 т. / Уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпущко. – К.: Аконті, 2001. – Т. 1: А-К. – 928 с.

14. Тернопільський Ю. Л. Українська преса з перспективи 150-ліття. – Джерсі-Сіті, 1974. – 176 с.

15. Українська журналістика: вчора, сьогодні, завтра: Історико-теоретичний нарис / В. І. Шкляр, О. К. Мелещенко, О. Г. Мукоме-ла, І. С. Паримський. – К., 1996. – 168 с.

16. Чикаленко Є. Розмова про мову. – Прага, 1917.

17. Чикаленко Є. Спогади // Збір. творів: У 7 т. – К.: ТОВ Компанія "Рада", 2003. – Т. 1. – 432 с.

18. Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). – Л.: Вид. кооператива "Червона калина", 1931. – 496 с.

Т. В. Хітрова,
асп.

УДК 070.41 (477)

Особливості німецькомовної преси Запорізького краю початку ХХ ст.

У статті розглядаються питання функціонування німецькомовної періодики в контексті системи преси Запорізького краю початку ХХ ст.; простежені передумови, етапи становлення та розвитку, типологічні особливості періодики німецьких колоній.

The article is devoted to the question of the German periodicals functioning in the context of the system of press of Zaporizhka region at the beginning of the XX century, the main conditions, stages and peculiarities of the newspapers and magazines of German colonies on the south of Russia.

Нині досить актуальним вважається питання статусу, розвитку, взаємовпливу та самовизначення національних меншин в Україні, адже, дбаючи про свої корені, вони активно відстоюють право бути повноцінними громадянами держави. Ця проблема надто болюча для південних територій, де історично формувалася поліетнічний і поліконфесійний регіон. Власне, цей чинник і до сьогодні активно впливає на внутрішнє й міжнародне життя держави.

Заселення українських земель прибульцями з інших країв – окрема сторінка в історії етнокультурного формування України, що викликає зацікавленість науковців, оскільки є малодослідженою або однобічно викладеною крізь призму ідеологічних напруг минулого. Передусім дослідники звертаються не лише до передумов або етапів утворення іноземних колоній, а й аналізують традиції, побут, особливості економічного, політичного й інформаційного розвитку переселенців.

У цьому контексті цілком закономірний інтерес до особливостей становлення та функціонування періодики в колоніях. На цей аспект у своїх дослідженнях звертали увагу О. С. Хоменок [1; 2], І. С. Гребцова [3], Г. Е. Кучерова [4], В. Гвоздик [5] та ін., розглядаючи іншомовну пресу в тому чи іншому регіоні Росії за певний час. Але досі ніхто не проаналізував у повному обсязі ті німецькомовні видання, що територіально охоплюють сучасну Запорізьку область. Тому мета цієї статті – визначити умови формування та особливості розвитку видавничої справи у колоніях на теренах Мелітопольського і Бердянського повітів упродовж 1905–1914 рр.

Німецькомовна преса є невід'ємним складником історії формування та розвитку системи преси Запорізького краю, утворює самостійну групу, об'єднану за спрямованістю на читачку аудиторію, а власне, за національною ознакою. Основна мета подібних газет і журналів, вісників і бюлетенів, альманахів і збірників – задоволення потреби етнічних переселенців зберегти свою національну ідентичність, прилучитися до культури й традицій свого народу. Однак для аналізу німецькомовної преси на території Запорізького краю, її типологічних особливостей варто розглянути історичні події, що певною мірою зумовили процес становлення та функціонування періодики в досліджуваному регіоні.

Завдяки указам імператриці Катерини II (1762–1763) дозволялося всім охочим переселитися на "деякі" місцевості південної і південно-східної Росії. Серед інших і розпорядження "О дозволеніи всем иностранцам, в Россию въезжающим, поселяться, в которых губерниях они пожелают" [6, 47]. Цей документ зумовлений неможливістю заселення степових земель українцями і росіянами в умовах кріпацтва. Тому царський уряд обіцяв зацікавленим іноземцям земельні наділи на вигідних умовах, грошову допомогу на дорожні витрати, дотримання свободи віросповідання.

Князь Г. Потьомкін 1786 р. за дорученням російської влади відправив до Німеччини уповноваженого з метою "набрати колоністів для Новоросійського краю" [7, 18]. Наступним кроком на шляху заселення південних українських земель став указ імператора Павла I (1800), де говорилося: "Видаю кожній сім'ї німецьких переселенців (курсив наш

Т. Х.) по 65 десятин придатної для обробки землі в безперечно вічне спадкоємне володіння" [8]. Таким чином, були прискорені темпи освоєння колоністами степових територій Катеринославської і передусім Таврійської губерній на півдні Росії. Переселенцями ставали здебільшого німці-меноніти, в яких царизм убачав економічну силу, що сприяла б господарському освоєнню краю. Переслідувані на батьківщині за релігійні переконання, які не дозволяли їм виконувати військові повинності, вони утворили численні общини на землях, дарованих царським урядом.

Перші колоністи-меноніти з'явилися в Запорізькому краї ще 1788 р. на лівому березі Дніпра. У багатьох історичних джерелах зафіксовано, що перша група переселенців виїхала з Прусії у кількості 228 сімей [9, 41]. Осідали вони здебільшого на території Олександрівська (нині Запоріжжя), утворивши 8 колоній: Хортицьку, Розенталь (Канцерівка), Острів Хортиця, Ейнлаге (Кічкас), Кронсвейде, Нейенбург, Нейендорф (Широке) та Шенгорст. Згодом кількість колоній зросла до дванадцяти.

Однак найбільша хвиля заселення запорізьких земель німецькими переселенцями пройшла Таврійською губернією. На початку ХІХ ст. у Бердянському повіті утворено 27 німецьких колоній, здебільшого на річці Молочна. У 1832–1834 рр. у Мелітопольському повіті нараховувалось 33 євангельсько-лютеранських і католицьких колоній: Пришиб, Гофенталь, Альтенау, Вейнау, Дурлах, Олександреталь, Розенталь, Гохштедт, Гуттерваль [9, 54] та ін. Слід зазначити, що територія тодішнього Мелітопольського повіту в кілька разів перевищувала сучасну територію Мелітопольського району й захоплювала навіть частину Херсонської області. Враховуючи цей факт, розглядатимемо власне ті колонії, які внаслідок територіально-адміністративного розподілу увійшли до складу сучасної Запорізької області.

Гальбштадт (нині Молочанськ) – одна з найбільших німецьких колоній, заснована 1803 р. На початку 80-х рр. ХІХ ст. виник Гальбштадський повіт, до якого увійшли 32 німецьких колонії (загальна кількість населення 16,5 тис). Свідченням культурного розвитку колоній стало створення освітніх установ: початкових шкіл, училищ, курсів, різноманітних гуртків, організацій, товариств. Загалом німецькі колонії та менонітські округи існували досить незалежно; певним чином це були своєрідні політично-економічні автономії зі своїми звичаями, побутом, духовною і матеріальною культурою.

Швидкий розвиток суспільного устрою, зумовлений характером формування громадсько-професійного життя колоній, у подальшому вимагав задоволення інформаційних потреб переселенців. Тому наступним кроком на шляху суспільного та культурного будівництва стає організація та розвиток видавничої діяльності. Ще в другій половині ХІХ ст. у багатьох колоніях починають функціонувати самостійні друкарні та видавництва, найбільші були розташовані в Пришибі, Ейгенфельді, Гальбштадті та Ной-Гальбштадті.

Перше періодичне видання німецьких колоністів з'являється в 1905 р., хоча ще наприкінці ХІХ ст. були неодноразові спроби заснувати свій друкований орган. Поява першої газети зумовлена глибокою релігійністю німців-менонітів, які згодом утворили самостійну релігійну течію – баптизм [10, 12]. Цей чинник безпосередньо вплинув на функціонування в колоніях релігійної преси. Так, у Ной-Гальбштадті Бердянського повіту виходив щотижневий німецькомовний журнал "Friedensstimme" ("Голос миру"), що досі існував у Берліні. Журнал мав виключно релігійний характер, його видавцем був менонітський проповідник Генріх Браун. Проблемно-тематичне коло публікацій становили духовні гімни, релігійні проповіді, вісті з церковного життя, огляди менонітських колоній у Росії (здебільшого з сибірських просторів), вісті про найважливіші політичні події країни, а також новини з Німеччини. Починаючи з 31 січня 1908 р., з'являються щосереди два додатки: "Friedensstimme A" і "Friedensstimme B", які проіснували до початку першої світової війни. Духовно-моральне виховання мала на меті й щомісячна релігійна газета "Ежедневное библейское чтение" (Гальбштадті, 1907–1910).

Групу часописів громадського-політичного спрямування репрезентував у 1907 р. бердянський тижневик "Der Botschafter" ("Вісник"), який до цього два роки видавався в Катеринославі. Журнал постійно інформував місцеве населення про найважливіші суспільно-політичні й культурні події губернії та зарубіжжя. Масово-інформаційний характер мала газета "Burger Zeitung" ("Газета громадян"), яку двічі на тиждень упродовж 1912–1914 рр. готувала німецька громада Олександрівська. Видання вважалося своєрідним об'єднуючим центром для німецьких переселенців, давало можливість отримувати найголовніші новини рідною мовою.

Важливою складовою економічного розвитку німецьких колоній стало успішне сільське господарювання, чому сприяли заохочувальні

з боку уряду умови переселення. Популяризації науково-практичних знань у цій галузі сприяли окремі часописи. Зокрема, у 1910 р. у селищі Ейгенфельд (нині Акимівка) виникла газета "Der Lansdvirt" ("Сільський господар"), яка з 1908 р. разом із тижневим додатком "Die Rundschau" ("Огляд") виходила на Кубані. На території колонії газета видавалася при місцевому землеробському училищі. Проблемно-тематичне спрямування газети визначали здебільшого публікації науково-популярних статей і повідомлень із землеробства, виноградарства, садівництва, бджільництва, виноробства, шовківництва. Друкувалася інформація про діяльність фабрик і фірм із виробництва спеціалізованого обладнання для тієї чи іншої галузі господарства. Окремої уваги заслуговують матеріали, в яких аналізувалися фінансово-економічні структури німецьких колоній на півдні Росії.

Тижневий додаток "Die Rundschau" подавав здебільшого офіційні матеріали, значну частину з яких становили звіти та розпорядження, вміщувалися стислі огляди подій у Росії та за кордоном. У квітні 1912 р. з'явився другий додаток – місячник "Die praktische Hausfrau" ("Практична господиня"), де публікувалися статті наукового та белетристичного змісту, подаючи дбайливим німкеням і їхнім родинам інформацію та поради з питань домоведення, гігієни, рукоділля, кулінарії, виховання та догляду за дітьми молодшого віку.

Причиною припинення випуску газети стали події першої світової війни, і як наслідок – заборона всієї німецькомовної преси. У доповіді губернатора Таврійської губернії Головному керівнику Одеського військового округу окреслені причини закриття часописів: "Видавництво не приносить прибутків власникам; газети існують на кошти від оголошень німецьких та австрійських комерційних фірм і надають притулок підданам цих держав, таким як баварський Каспар Отт" (кілька років був редактором-видавцем газети) [1, 43].

Окрім зазначених уже видань, залишилась на стадії нездійснених проектів ще низка часописів, про що свідчать архівні матеріали. Причиною відмови у випуску того чи іншого видання була однозначно негативна політика адміністрацій губернії та Міністерства внутрішніх справ Росії до іншомовної преси. Серед основних причин заборони зазначалися: політична неблагонадійність видавців або редакторів; негативне ставлення місцевих чиновників до видавця, редактора або необхідності нового видання загалом; неправильне оформлення клопотання про дозвіл на видан-

ня; відсутність освітнього та майнового цензу у видавця або редактора; несплата гербового збору тощо.

Так, лише на папері залишився випуск низки педагогічних видань у Пришибі Мелітопольського повіту. Про причини відмови у виданні газет "Volksschule" ("Народна школа", 1881) й "Shulblatt fur die Deutschen Kolonien in Russland" ("Шкільний листок для німецьких колоній в Росії", 1911) губернатор Таврійської губернії писав: "Німці, які мешкають у Росії, пройняті сепаратистськими устремліннями, в їхньому середовищі посилено проповідуються ідеї пангерманізму, а вихід – відокремленість і замкнутість німців від корінного населення і таким чином сприяти зміцненню вказаних вище настроїв" [11]. Не останню роль у досить радикальному ставленні центральної влади до автономності німецьких колоній, насамперед на початку XX ст., мали релігійні переконання переселенців. Саме в ці часи вони активно сповідують штундизм і баптизм – віровчення, які визнавалися в імперії "підривними" та "бунтарськими", оскільки поширювали постулат: "царя цього не буде, а будуть царі на вибір; на кого впаде жереб, той і буде царем", отже, не визнавали царської влади.

Задokumentована й епопея про намагання випуску в Олександрівську в другій половині XIX ст. газети "Unterhaltungblatt", яка до цього видавалася в центрі Росії. Завданням вбачалася консолідація колоністів півдня України, що абсолютно суперечило політиці децентралізації, яку уряд застосовував з метою контролювання німецьких колоній [12]. Отже, причини відмови досить прозорі, тому газета так і залишилася проектом в інформаційній політиці німецьких колоній.

У воєнні роки на півдні України відбулися значні етносоціальні зміни. Уже з 1914 р. уряд розпочав широкомасштабну антинімецьку кампанію. У періодичних виданнях друкувалися статті, де російські колоністи звинувачувалися у сприянні Німеччині, звучав заклик покінчити з "німецьким засиллям" в економічній сфері, армії та державних установах. Влада вдавалася до активних заходів, спрямованих на виселення частини німецьких родин в інші, віддалені губернії, аби утримати їх від спокуси "перейняти інтересами своєї етнічної батьківщини" [13, 54].

Суворих обмежуючих заходів зазнала німецька мова. Спеціальним розпорядженням заборонялося викладання цією мовою в усіх навчальних закладах, включаючи школи німецьких колоністів. Накладалася заборона на

існування преси німецькою мовою, використання цієї мови при проведенні богослужіння у німецьких церквах. В Олександрівську припинила вихід газета "Бюргер цайтунг", дозвіл на випуск якої отримано незадовго до війни, у 1912 р. Подібна доля спіткала німецьку пресу на територіях Бердянського та Мелітопольського повітів. Відповідно до розпорядження від 2 вересня 1914 р. змінені всі німецькі назви населених пунктів у зазначених повітах: Гальбштадт перейменовано на Молочанськ, Гохштедт – на Високе, Фрідріхсфельд – на Широке [14].

Така політика російського уряду в роки першої світової війни щодо національних меншин мала дестабілізуючі наслідки, зокрема зростання опозиційних та антиросійських настроїв серед представників національних меншин, які зберігали лояльне ставлення до своєї нової батьківщини у довоєнний час. А найголовніше, викликало зміни у психології основної частини населення, формуючи у масовій свідомості образ "внутрішнього ворога". Таким чином, був знищений цілий пласт періодики, що призвело до зміни типологічної структури преси Запорізького краю.

1. Хоменок О. С. Дореволюционная периодическая печать Таврической губернии (1838–1916): Очерк истории и библиографический указатель. – Одесса: АО БАХВА, 2003. – 180 с.

2. Хоменок О. С. Дореволюционная периодика Таврической губернии на немецком языке // Клио. – 1996. – № 1/4. – С. 40–41.

3. Гребцова И. С. Периодическая печать в общественном развитии Южного степного региона Российской империи (вторая треть XIX в.). – Одесса, 2002. – 360 с.

4. Местная и национальная печать: Вопросы изучения, методологии / Ред. Г. Э Кучерова. – Ростов н/Д, 1983. – 154 с.

5. Гвоздик В. Роль і місце німецького населення в політичній боротьбі на Півдні України // Наукові праці історичного факультету ЗДУ. – 2000. – Вип. 12 – С. 29–34.

6. Авдеенко С. Немцы-колонисты в Таврии: Исторический очерк. – М., 1995. – С. 47–57.

7. Кулинич І. М. Німецькі колонії на Україні (60-ті роки XVIII ст. – 1917 р.) // Український історичний журнал. – 1990. – № 9. – С. 18–23.

8. Маркианов К. К. К истории колонизации Новороссии // Киевская старина. – 1885.

9. Карагодин А. И. История Запорожского края (1770–1917). – Запорожье, 1998. – 286 с.

10. Черказянова И. В. Религиозные общины меннонитов и баптистов в России. – СПб., 1987. – 76 с.

11. Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 26, оп. 3, спр. 749, арк. 18.

12. Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО). – Ф. 311, оп. 3, спр. 315, арк. 12.

13. Південноукраїнський фактор у Першій світовій війні // Наукові праці історичного факультету Запорізького держ. ун-ту. – 2004. – Вип. 12.

14. ДАЗО. – Ф. 332, оп. 1, спр. 5, арк. 32.

Т. П. Пустовіт,

історик

УДК 070. 41 (477)

Документальні факти про родину Шеметів та газету "Хлібороб"

Розглядаються національно-політичні аспекти діяльності лубенських поміщиків, братів Шеметів, які сприяли виходу у світ першого українськомовного тижневика в Східній Україні – газети "Хлібороб" (1905). У додатку подані досі не опубліковані архівні документи, що стосуються В. та М. Шеметів.

National and political aspects of the activities of the brothers Shemet from Lubny Poltava region are covered in the article, as well as their contribution to the weekly Ukrainian newspaper "Khliborob" (1905). Non published archival documents on Shemet's family are proposed in the appendix.

Перші згадки про існування таємного українського гімназичного гуртка в м. Лубни на Полтавщині належать до 1896 р., поміж активних його членів називають Б. Павленка, М. Порша, І. Жигадла, П. Спішилів, Б. Мартоса, Л. Шемет, сестер Сулимовських. За свідченням історика О. Лотоцького, цей гурток утворився під впливом Володимира Шемета, і тому місцеве громадянство ще тривалий час називало його симпатиків "дітьми Шемета" [1, 75].

На початку XX ст. Лубни стають одним із культурно-просвітницьких центрів Лівобережної України. Тут, зокрема, була заснована і деякий час успішно діяла громада Революційної Української Партії (РУП), до складу якої увійшли М. Порш, А. Лівіцький, М. Сахаров, Н. Грінченко, М. Коренецький, В. Дорошенко, М. Огородній, сестри Приходько [2]. Документи свідчать, що місцеві рупівці впродовж 1902–1903 рр. розповсюджували нелегальну літературу, активно контактували з Києвом, Харковом та Полтавою [3]. Пояснюється це передовсім тим, що В. та М. Шемети, А. Лівіцький, Б. Мартос, М. Порш здобували освіту в університетах Петербурга, Києва, Харкова, входили до складу університетських громад і мали там досить високий авторитет поміж побратимів. Зрозуміло, що вони були своєрідними законодавцями політичної моди на Лубенщині й саме тут генерували свої ідеї.

"Лубенська громада складалась попервах з самої молоді. Віддані патріоти брати Шемети, що були студентами, заснували у Лубнах громаду серед лубенських гімназистів та студентів, що приїздили на канікули до Лубен... Число членів лубенської громади було велике і не тільки в самих Лубнах, а і в сусідніх повітових містах... Мешкав у Лубнах кореспон-

дент російських часописів д. Варшавський... Втративши почуття міри, він у одній кореспонденції наіменував Лубни "українськими Афінами", зовсім не на глум, а од подиву", – зазначав кореспондент паризького часопису "Тризуб" [4].

Найкращим доказом про відносно сприятливі умови для поширення українофільських ідей у цьому краї свідчить незаперечний факт: Лубенщина у період національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. дала цілу плеяду відомих українських політичних і громадських діячів.

Спогади сучасників зберегли чимало цікавих подробиць про братів Шеметів. Колишній лубенчанин П. Крат якось квартирував у цієї родини і через багато літ згадував: "... Я мав нагоду познайомитися з Володимиром Шеметом, який хоч був з великих панів та студентом Київського університету, але ходив у селянській чумарці та сивій смушевій шапці, а розмовляв лише українською мовою. Він завжди казав: "На Україні хай кожний чужинець говорить по-нашому, а як я поїду в його країну, там говоримо по-їхньому"... Однак, я тоді був ще малий, щоб застановитися, чому Володимир розмовляв "по-мужицькому" [5]. До речі, вже від 1903 р. Володимир був відомий Полтавському губернському жандармському управлінню "как ярый деятель и член Украинской социал-демократической рабочей партии" [6].

Інший маловідомий факт, пов'язаний із гімназистом Миколою, повідомляв місцевий дослідник Б. Ванцак, зокрема, він зазначав: "У 1903 р. в Полтаві відкрився пам'ятник І. П. Котляревському і туди з'їхався весь цвіт української інтелігенції. Під час урочистостей

Микола Шемет звернувся до Володимира Сімовича (пізніше відомого мовознавця і літературознавця) з проханням передати "від національної молоді" вінок Миколі Лисенкові, що диригував оркестром, із відповідною промовою – мовляв, Сімовичу не буде нічого, бо він – на той час австрійський підданий (із Тернопільщини). Нагодилася на цю розмову Леся Українка й присоромила Миколу: "А воно дивно, що ви самі не зважуєтесь на те, з чим до нього звертаєтесь ..." [7].

Тож молоді українофіли Шемети намагалися перебувати у вирі національно-просвітницького життя, мали власну позицію (можливо, в якісь моменти їм просто бракувало рішучості). На початку XX ст. їхня національна свідомість разом із політизацією суспільства швидко зростала. Тим більше один із Шеметів, Микола, вже встиг відчутти свіжого повітря демократичної Європи (у 1903 і 1905 рр. він перебував у Швейцарії, Австрії та Франції).

З огляду на ці факти поява у провінційному місті першого українськомовного часопису на Наддніпрянщині не здається випадковим явищем. Перший номер часопису "Хлібороб" брати Шемети випустили "без пред'явлення законом встановленого дозволу" "явочним порядком" у Лубнах 12 листопада 1905 р. Відповідальним редактором зазначений Микола, але фактичним редактором став Володимир. Незабаром лубенський повітовий справник вихід часопису пояснюватиме своєму начальству таким чином: "После Высочайшаго манифеста 17 октября, где объявлена была свобода слова и печати, редактора и издатели, минуя местные органы, наблюдающих за печатью, начали издавать повременныя издания явочным порядком, которым воспользовался и Николай Шемет" [8].

Реакція повітового справника була блискучою: його рапорти до Полтавського губернатора щодо видавців часопису, починаючи від 15 листопада 1905 р., пішли один за одним. І вказівки не забарилися. Внаслідок приписів губернатора та згідно з дорученнями радника губернського правління Ахшарумова, щодо видавця Шемета та власника друкарні Іцковича відразу були застосовані судові переслідування, водночас вжиті заходи до арешту накладу вже віддрукованих чисел "Хлібороба". До речі, у рапорті справника дається і коротка політична характеристика редакторів. Зокрема, у документі зазначено, що Микола Шемет належить до соціал-демократичної партії і бере активну участь у місцевих сходах.

"Хлібороб" вийшов накладом 5 тисяч примірників "коштами і заходами" Лубенської

української громади, тож певною мірою відображав її вимоги. Адреса редакції була досить оригінальною – м. Лубни на Полтавщині, дім Шемета. Часопис закликав до політичних та економічних змін, зокрема, до автономії в межах Росії, передачі землі селянам, цивілізованих виборчих органів влади, 8-годинного робочого дня, відкриття українських шкіл тощо. Друкувалися матеріали переважно місцевого характеру, але повідомлялося також про події на Київщині, Чернігівщині, Галичині, Одещині, у Петербурзі й Москві. Тут уміщувалися статті історичного та загальнополітичного характеру, вірші Х. Алчевської, Ю. Буняка, Я. Самотнього. Правда, значна кількість матеріалів не підписана (певно, задля безпеки самих же авторів).

Редакція мала своє обличчя, не приховувала й власну позицію. Зокрема, у замітці "Нашим врагам" (ч. 5), де дається відповідь на лайливі рецензії "Киевлянина" і "Киевских откликов" щодо виходу перших чисел "Хлібороба", редакція гідно відповідала, що бореться "за такий лад на Україні, який повинен задовольнити потреби, як українського, так і інших народів, на Україні сущих". Вона заявляла, що видавці "ніколи не вважали... можливим замовчувати, або перекручувати справдішні, нічим не підкрашені відносини, якої б то не було частини російського суспільства (общества) до українства...". Як бачимо, видавці намагалися бути щирими перед громадою, і читачам це подобалося. А раз так, розходився і наклад. Принаймні вже третє число сповіщало, що попередніх випусків у продажу немає.

Доля "Хлібороба" була передбачуваною, після виходу п'яти чисел влада його закрила. Та, попри короткий вік, розголос по Україні пішов: про часопис сповістили світові "Літературно-науковий вісник", "Шершень", "Вільна Україна", "Рідний край", "Полтавська земська газета", "Полтавщина" та ін.

Досить насиченим для родини Шеметів видався 1906 р. У квітні Володимира обрано депутатом до першої Державної думи (це був чи не єдиний кандидат, який пройшов до Думи під суто національними гаслами), він входив до складу української фракції та бюро українського парламентського клубу, розбудовував структуру Української радикально-демократичної партії, яка в цей період активно розробляла проект автономії України. Щодо останньої позиції, то влітку 1906 р. у Полтаві відбулася ціла низка нарад всеукраїнського рівня [9, 83]. Не залишав В. Шемет активної громадсько-політичної роботи і після розпуску

думи: восени 1906 р. він із групою депутатів підписав "Виборзьку відозву" – заклик до народу чинити "пасивний опір урядові (не платити податків, не давати рекрутів) доти, доки цар не призначить нових виборів до думи". Тож, як й інших "виборжців", В. Шемета заарештовано й засуджено до тримісячного ув'язнення.

Зазнав переслідувань і Микола, який у той час був студентом університету. Він перебував під постійним наглядом поліції і за незаконне зберігання заборонених видань наприкінці 1906 р. його притягли до кримінальної відповідальності.

У Центральному державному історичному архіві (м. Київ) зберігається справа "Дізнання про студента Київського університету св. Володимира Миколу Шемета, звинуваченого у зберіганні нелегальної літератури" (12 грудня 1906 – 15 лютого 1907) [10]. Архівні документи подають цікаві подробиці з життя родини Шеметів, конкретизують біографію Миколи. Зі слідчих протоколів, зокрема, дізнаємося, що за станом на січень 1907 р. Микола – православний, студент університету, проживає на кошти батьків, неодружений, у 1903 та 1905 рр. перебував за кордоном, веде активне листування.

Під час обшуків у батьківському будинку в Лубнах у нього виявлено якісь нотатки з прикладами сільських товариств, 24 листи, бланки заяв від козаків для внесення їх у списки виборців землевласників Лубенського повіту до Державної думи, 19 брошур "Як збираються і куди повертаються народні гроші" та ін. На думку слідчих, цього було достатньо, щоб колишнього редактора звинуватити у злочинах, передбачених ст. 132 Кримінального положення.

У ході слідства Микола не визнає себе винним. За його словами, всі вилучені речі належали виключно йому як редакторові. Видання були отримані внаслідок обміну між авторами та видавничими фірмами, але не були вчасно використані редакцією. Листи та записи також нібито з редакційного портфеля і є його власністю. Уникнути ув'язнення Миколі вдається лише після внесення грошової застави.

Цікаві висновки зроблено у жандармському відділенні щодо змісту вилучених видань у Шемета. Для переконливості деякі місця у документі підкреслено і навіть процитовано. Приміром, слідчі зазначають, що у брошурах звучить одвертий заклик: "отбирать все земли церковные, монастырские, удельные, казенные и велико-казенные, и основать земельный фонд, чтобы удовлетворить малоземельных и безземельных крестьян, под присмотром новых депутатов... Уничтожить прямые косвенные налоги и установит один прогрессивный."

Завести бесплатные школы, для чего построить потребное число низших, средних, высших и ремесленных школ и бесплатно принимать каждого желающего учиться; завести разные постоянные и переносные библиотеки, курсы и прочие. Это самое главное для народной необходимости... Удовлетворит нас только Учредительное собрание, избранное всем народом..." [11]. Автор брошур визнавав: існуючий суспільний і політичний лад, що ґрунтується на гнобленні капіталу трудящих мас, має бути ліквідований [12].

Постійні нервові стреси (переслідування, обшуки, ув'язнення), які переживали брати Шемети, не минули безслідно. Восени 1908 р., перебуваючи в ув'язненні, політичний арештант В. Шемет серйозно захворів. Та, попри констатуючий інфекційний характер хвороби, Полтавська судово-медична комісія приймає дивне рішення про переведення його на обстеження до психіатричної лікарні (вирішувалося навіть питання про направлення до Московської окружної психіатричної лікарні). Виявляється, і хворим він залишався досить небезпечним для існуючого режиму. Лише після клопотання рідних Володимира на час лікування таки залишають у Полтаві.

Володимир і Микола Шемети з гідністю пройшли через випробування, які приготувала їм доля у першому десятилітті ХХ ст. І як показали наступні події, до кінця життя не зійшли з обраного шляху, намагалися сповна послужити Україні та рідному народові. Такими вони і залишилися у пам'яті нащадків.

1. Лотоцький О. Сторінки з минулого. – Варшава, 1933. – Кн. 2.
2. Коллард Ю. Спогади юнацьких днів. – Торонто: Срібна сурма, 1972. – С. 84.; ДАПО. – Ф. 138, оп. 1, спр. 78, арк. 38–39.
3. Мартос Б. 50 літ тому (спогад) // Вільне слово (Мюнхен). – 1954. – № 9. – трав. – С. 6–7.; Ф. 138, оп. 1, спр. 78, арк. 38–39.
4. Тризуб (Париж). – 1928. – № 27. – С. 10–11.
5. Крат П. Українська стародавність. – Торонто; Буенос-Айрес, 1958. – С. 16–17.
6. Ванцак Б. За українську гімназію // Лубенщина. – 1992. – № 5.
7. Ванцак Б. Унікальне видання // Лубенщина. – 1995. – № 87, 88.
8. ДАПО. – Ф. 83, оп. 1, спр. 51, арк. 5–6 зв.
9. Пустовіт Т. Український посол з Полтавщини (штрихи до біографії Павла Чижевського // Полтавська Петлюріана. – Полтава: Рік 2001. – Ч. 4.
10. ЦДІА України. – Ф. 320, оп. 1, спр. 817.
11. Там само. – Арк. 34–34 зв.
12. Там само. – Арк. 10 зв.

Додатки

Репорт Лубенського повітового справника
Полтавському губернатору щодо ситуації в
м. Лубни та вихід часопису "Хлібороб"

24 грудня 1905 р.,
м. Лубни

По поводу предъявленных требований от имени Вашего Сиятельства Советником Губернаторского правления Ахшарумовым [1] имею честь объяснить:

1) Когда вышел в Лубнах № 1-й газеты "Хлібороб", напечатанный в типографии Ицковича без предъявления Николаем Шеметом законом установленного разрешения, я не возбудил против них судебных преследований, исходя из того соображения, что означенные нарушения не предусмотрены правилами, изложенными в статьях 170–180 т. 14 Уст[ава] о цензуре и печати в заведениях производящих и продающих принадлежности тиснения, за нарушения которых, на основании ст. 1213 Уст[ава] Угол[овного] Суд[а] уездные исправники возбуждают судебные преследования. О том, что началась издаваться означенная газета без установленного разрешения, доставил донесение Вашему Сиятельству 15 ноября за № 942 с приложением № 1 газеты. Газета продолжалась издаваться один раз в неделю и когда вышел 7 декабря № 4 газеты, получил 8 декабря телеграмму Вашего Сиятельства об уполномочии по делам печати, согласно закону 24 ноября 1905 г. по отношению газеты "Хлібороб". На основании этого возбуждены судебные преследования против содержателя типографии Ицковича [2] и Шемета, о чём донесено Вашему Сиятельству 10 декабря за № 4233. После этого вышел 16 декабря № 5 газеты, о чём донесено 21 декабря за № 4233. В настоящее время, ввиду предписания Вашего Сиятельства от 20 декабря за № 4652 и согласно приподанным лично указаниям Советником Губернского Правления Ахшарумовым приняты меры к тому, чтобы подвергнуть аресту №№ газеты, предназначенные к выпуску из типографии, когда будут отпечатаны.

2) По поводу митинга в день 18 декабря донесено Вашему Сиятельству 19 декабря за № 1006. В последнее время мне сделалось известным, что во дворе паровой мельницы мукомольной Каганова и Аронова собирались сходки и раньше 18 декабря. В предупреждение таких сходок, сделано распоряжение о постоянном наблюдении за означенным дво-

ром с тем, чтобы при малейших признаках сходок, они были рассеяны. Такая сходка началась 20 декабря и [была] рассеяна.

3) О случаях беспорядков в Лубнах 15 и 16 декабря, выражаемых забастовщиками из лиц крайних партий закрытием торговых лавок и снятием служащих в учреждениях донесено Вашему Сиятельству 17 декабря за № 1000. Об этих случаях велел тогда же изготавить бумагу Прокурору Окружного Суда, но по вине Канцелярии, изготовлена [была] 19 декабря.

4) В дни беспорядков 15-16 декабря, были охраняемы все торговые лавки одинаково как православных, так и евреев. Когда 16 декабря явилась необходимость [разсеить] забастовщиков силою казаков, то обращено было особенное внимание на рассеивание (?) возле железного ряда, где больше лавок православных.

5) О принадлежности Лубенского Городского Головы Взяткова [3] к партии социал-демократов и как стоящего во главе еврейской партии донесено Вашему Сиятельству 20 декабря за № 1010. В этом донесении выпустил из виду указать на случай разговора Взяткова с офицерами казачьей сотни, кажется 15 декабря, когда Взятков выражал уверенность, что казаки при подавлении беспорядков не прольют крови. О принадлежности к партии социал-демократов Лубенского Податного Инспектора Женжуриста [4] уверенно не могу сказать, но скорее принадлежит, судя по тому, что когда, в конце октября и начале ноября евреи в Лубнах дрожали от страха за могущий быть погром их, Женжурист проявлял с Городским Головою особенное участие к предупреждению еврейского погрома. Николай Шемет принадлежит к партии социал-демократов, так как он принимал участие на сходках, собиравшихся во дворе мукомольной мельницы Каганова и Аронова.

6) О том, что приезжавший в Лубны адъютант командующего войсками Киевского военного округа Маркевич расспрашивал о моей служебной деятельности, мне известно со слов временно и[сполняющего] д[олжность] Лубенского Уездного воинского начальника, капитана Л...* полка, квартирующего в Полтаве, Кудрявцева, который выехал на время в Полтаву.

Уездный исправник
(підпис)

ДАПО. – Ф. 83, оп. 1, спр. 51. – Арк. 1–2 зв.
Рукопис. Оригінал.

* Слово не розібрано.

**Рапорт Помічника Лубенського повітового
справника Полтавському губернатору про
публікації в часописі "Хлібороб"**

8 січня 1906 р.,

м. Лубни

Во исполнение предписания от 5 января за № 47 Вашему Сиятельству доношу, что листок под заглавием "Украинский Селянский 3-й изд" по отпечатанию в типографии Ицковича в г. Лубнах 28 ноября прошлого года не только не был мне предъявлен, но и не записан в книгу по объяснению содержания Типографии Ицковича, на том основании, что листок этот не составлял самостоятельного повременного издания, а лишь перепечатанную из газеты № 3-го "Хлібороб" отдельную статью, которая была напечатана в виде прибавления к 3-му номеру "Хлібороба". Других нарушений при осмотре в Типографии Ицковича не замечено. Относительно же допущения к печатанию в Типографии Ицковича газеты 3-х номеров "Хлібороб" считаю долгом объяснить следующее, что после воследовавшего Высочайшего Манифеста 17 октября, где объявлена была свобода слова и печати, редакторы и издатели, минуя местные органы, наблюдающие за печатью, начали издавать повременные издания явочным порядком, которым воспользовался и Николай Шемет. Лубенский Исправник, не имея полномочий в отношении издания газеты "Хлібороб", первый вышедший номер представил 15 ноября за № 942 Вашему Сиятельству. Когда же появился новый закон о печати 24 ноября 1905 г., я в тот же день обязал подписками держателей Типографии о том, чтобы они без предъявления редактором разрешения Вашего Сиятельства не имели права печати повременных изданий. Редактор Шемет и держатель Типографии Ицкович нарушили закон о печати и в тоже время были привлечены к ответственности. О чём Исправником своевременно было донесено Вашему Сиятельству. После этого издание газеты Шеметом не печатается и за невыпуском ее установлено наблюдение. О привлечении Сдержателя Типографии Исаака Ицковича за напечатание листка под заглавием "Украинский Селянский 3-й изд" к ответственности по пункту 2 ст. VIII Закона о печати 24 ноября, составленный мною протокол передан вместе с сим за № 43 Уездному члену Лубенского Окружного Суда по Лубенскому уезду.

Помощник Исправника

(підпис)

ДАПО. – Ф. 83, оп. 1, спр. 51. – Арк. 5-6 зв.
Рукопис. Копія.

**Рапорт Лубенського повітового справника
Полтавському губернатору
про пограбування друкарні Іцковича в
м. Лубни**

31 липня 1906 р.,

м. Лубни

В ночь на 31 июля в г. Лубнах по Гимназической улице из типографии мещанина Исаака Лейзорова Ицковича посредством взлома стекла в окне неизвестными злоумышленниками, по-видимому революционерами совершена кража скоропечатной машинки "Бостонки" с принадлежностями и около двух пудов печатного шрифта на сумму 300 руб. Сего числа утром машинка "Бостонка" найдена в г. Лубнах по Пирятинской улице возле дома купца Стельмаха.

О чём Вашему Превосходительству доношу и докладываю, что дознания и дальнейшие розыски производятся.

И.о. Уездного Исправника

(підпис)

ДАПО. – Ф. 83, оп. 1, спр. 51. – Арк. 90-91 зв.
Рукопис. Оригінал.

**Архивная копия с протокола
обшуку в помещканні
Володимира Михайловича Шемета**

9 грудня 1906 р.,

м. Лубни

1906 год, декабря 9 дня в следствии предположения Лубенского Уездного Исправника от 9 декабря с. г. за № 1500 Помощник Исправника Сахаров прибыл вместе с нижеподписавшимися понятими на квартиру дворянина Владимира Михайлова Шемета, где на основании 21 статьи Положения о государственной охране произвел обыск. Квартира Шемета состоит из 7 комнат: передней, двух коридоров, галереи, кухни, чердака и прачечной. В квартире Шемета находились: жена Владимира Михайловича Шемета – Вера Андреевна, мать – Наталья Ивановна, отец – Михаил Казимиров, прислуга Шемета – Мария Дубченкова и Неонила Шедогубка, экономка – Ульяна Яковлева Петровская и прибывшие к Шемету прапорщик запаса Михаил Николаев Смолянский, лубенский мещанин Янкель Ариер Золотой и золотоношский мещанин Петр Михайлов Шмигуль. За произведенным обыском у названных лиц ничего не найдено, при обыске квартиры Шемета и вещей в ней находящихся найдены – листок, полулисток и клочки бумаг счетом 76, на которых написаны

разные заметки, а также и приговоры сельских обществ, 24 письма на имя Шемета, как редактора газеты "Хлібороб", записная книжка с заметками, принадлежащая Шмигулю, 23 бланка заявлений от казаков для внесения в список избирателей землевладельцев по Лубенскому уезду по выборам в Государственную думу и 19 брошюр под заглавием "Як збіраються і куди повертаються народні гроші". По заявлению Веры Андреевны Шемет муж ее Владимир Михайлов Шемет уехал в Полтаву ночью на 9 сего декабря. Об изложенном постановлено записать в протокол.

Помощник исправника Сахаров.

При обыске находились:

Вера Андреевна Шемет

Михаил Николаев Смолянский

Петр Михайлов Шмигуль.

Поняты: лубенские мещанки Варвара Викторовна Кислая и Мария Григорьевна Зарезанова, крестьянин Артем Григорьев Маленко. А за них неграмотных и за себя расписался Иван Васильев Федосов.

С подлинным верно:

И.д. Лубенского Уездного Исправника
(підпис)

ЦДІА України (м. Київ). – Ф. 320, оп. 1, спр. 817. – Арк. 21.

Машинописна копія.

Заява студента Київського університету ім. св. Володимира

Миколи Шемета Лубенському повітовому справнику щодо вилучених у нього в помешканні листування, рукописів та заборонених видань

19 грудня 1906 р.,
м. Лубни

Заявление

Возвратясь сего числа домой, я узнал от своих родителей, что 9-го декабря с. г. согласно Вашему предписанию Помощником Лубенского Уездного Исправника был произведен обыск в доме моих родителей, причем производившими обыск были взяты: переписка и рукописи редакции украинской газеты "Хлібороб" и 19 экземпляров брошюры под заглавием "Як збіраються та куди повертаються народні гроші" – издание Петербургской фирмы "Праця".

По сему имею честь напомнить Вам, что редактором украинской газеты "Хлібороб" состоял я – Микола Шемет и что переписку и рукописи редакции по миновании в них на-

добности надлежит возвратить мне, редактору, при чем прошу иметь ввиду, что как переписка, так и рукописи имеют для меня большую ценность.

Что же касается 19-ти экземпляров брошюры "Як збіраються і куди повертаються народні гроші", то я заявляю, что означенные брошюры по установившемуся обычаю обмена между авторами и издательскими фирмами получены были редакцией газеты "Хлібороб" в обмен на издания редакции "Хлібороба" для ознакомления с ее содержанием сотрудников редакции, но вследствие временного прекращения моей издательской [деятельности] не могли быть своевременно использованы для означенной цели, посему и находились вместе с другими материалами редакции.

Посему, а также в виду того, что в протоколе не выяснено, какому из четырех Шеметов принадлежат предметы взятые полицией при обыске, я заявляю, что все письма и рукописи и брошюры, взятые при обыске 9-го декабря с.г., насколько мне известно по результатам обыска, по сообщению моих родителей, принадлежат мне, как редактору "Хлібороба".

Микола Шемет
(підпис).

ЦДАІ України (м. Київ). – Ф. 320, оп. 1, спр. 817. – Арк. 24-24 зв.

Рукопис. Оригінал.

Архівний витяг з протоколу про зміст вилучених видань
у помешканні родини Шеметів

28 січня 1907 р.

... В брошурах ["Як збіраються і куди повертаються народні гроші", видання "Праця"] описывается в популярном изложении, как производится сбор податей, прямых [и] косвенных налогов и куда расходуются эти деньги... Заканчиваются брошюры призывом, как избавиться от таковых: надо отбирать все земли церковные, монастырские, удельные, казенные и великоказенные, и основать земельный фонд, чтобы удовлетворить малоземельных и безземельных крестьян, под присмотром новых депутатов (?) издать законы в защиту интересов работников и воспретить заводской рабочий день больше 8 часов. Уничтожить постоянную армию и завести милицию. Уничтожить прямые косвенные налоги и установить один прогрессивный. Завести бесплатные школы, для чего построить потребное число низших, средних, высших и реме-

сленных школ и бесплатно принимать каждого желающего учиться; завести разные постоянные и переносные библиотеки, курсы и прочие. Это самое главное для народной необходимости...

Мы не ожидаем, что* наших требований от Государственной думы и всякой другой Думы или Палаты, которая будет избрана также несправедливо, как и первая. Удовлетворит нас только Учредительное собрание, избранное всем народом. Но Учредительное собрание нам не дадут наши притиснители без борьбы и без спору. Они употребят все свои силы на борьбу за охрану своих привилегий (?), своего роскошного жития и чтобы победить их, крепких своих капиталами, все бедные, ограбленные раб-ботники и крестьяне должны выставить силу большую, чем у них. Сила же наша в единстве — только в единстве, ... потому соединимся все бедные, все ограбленные и все сочувствующие борьбе за лучшую долю всего рабочего класса. Соединимся и мы победим.

Ротмистр (підпис)
Понятые (підписи)

ЦДІА України (м. Київ). — Ф. 320, оп. 1,
спр. 817. — Арк. 34–34 зв.
Рукопис. Оригінал.
* Слово не розібрано.

**Донесения Прокурора
Харківської судової палати Прокуророві
Полтавського окружного суду про
перебування Володимира Шемета у
лікарні**

17 вересня 1908 р.

Поставляю Ваше Высокородие в известность, что, как донес мне Прокурор Лубенского Окружного Суда при донесении от 14 сего сентября за № 1330, Лубенский Окружный Суд, рассмотрев 6 того же сентября дело о дворянине Владимире Шемете, обвиняемом по 102 ст. Угол[овного] Улож[ения], предложенное названным Прокурором в порядке 354 ст. Уст[ава] Угол[овного] Суда, определил: "просить Полтавский Окружный Суд, с препровождением подлинного дела, произвести освидетельствование обвиняемого Шемета в порядке, указанном 353–355 ст. Уст[ава] Угол[овного] Суда, при чем если обвиняемый Шемет окажется переведенным в Московскую окружную психиатрическую лечебницу, то дело о нем непосредственно от себя передать для исполнения настоящего поручения в Московский Окружный Суд, о чем уведомить Лубенский Окружный Суд".

Означенное определение Лубенским Окружным Судом исполнено 10 сентября с. г. за № 27598 отсылкой дела о Владимире Шемете в Полтавский Окружный Суд.

Ввиду изложенного поручаю Вашему Высокородию своевременно донести мне об имеющем состояться определении Окружного Суда, войдя в обсуждение вопроса, не представилось ли бы целесообразнее предварительно перевода куда-либо Шемета, произвести его освидетельствование в Полтавском Окружном Суде, сделать нужные по сему предмету распоряжения и о последующем мне донести.

Прокурор Судебной Палаты
(підпис)

Помощник Секретаря
(підпис)

ДАПО. — Ф. 138, оп. 1, спр. 451. —
Арк. 197–197 зв.

**Прошения арештанта
Миколи Шемета до Прокурора
Полтавського окружного суду щодо
переведення хворого брата Володимира
до Полтавської земської лікарні**

3 жовтня 1908 р.

Прошение

Брат мой, Владимир, заболел острой внутренней болезнью. Температура уже в течение нескольких дней стоит очень высокая, подымаясь выше 40°. Хотя характер болезни еще не определился, осматривавший сегодня брата доктор Бухгендлер [5] высказал предположение, что это — тиф.

Ввиду того, что Судебная Комиссия постановила поместить брата в больницу для испытания его психической болезни и вопрос об избрании больницы передан г. Прокурором Харьковской Палаты на Ваше усмотрение, почтнейше прошу Ваше Превосходительство разрешить перевести брата немедленно в Полтавскую земскую больницу, так как вследствие настоящего острого заболевания он нуждается в настоящее время в серьезном лечении и заботливом уходе, чего конечно в условиях тюремной жизни он иметь не может.

Дворянин Николай Шемет

Настоящее прошение писано политическим арестованным Николаем Шеметом, содержащимся под стражей в Полтавском Исправительном Арестантском Отделении и чи-

сящимся содержанием за Прокурором Киевского Военно-Окружного Суда.

Помощник Начальника
(підпис)

Настоящее прошение Шемета, препровожаю г. Товарищу Прокурора Полтавского Окружного Суда заведывающему местами заключения в г. Полтава.

1908 г. октября 9 дня.

№ 7683

И[сполняющий] д[олжность]
Начальника Отделения
(підпис)

ДАПО. – Ф. 138, оп. 1, спр. 451. – Арк. 200–200 зв.
Рукопис. Оригінал.

Повідомлення Начальника Полтавського
виправного арештантського відділення
Прокурору Полтавського окружного суду
про хворобу Володимира Шемета

8 жовтня 1908 г.

Содержавшийся под стражей во вверенном мне Отделении политический арестованный Владимир Шемет заболел сыпным тифом и 8-го сего октября отправлен в Полтавское богугодное заведение для лечения, при чем для окарауливания его установлен мною надзирательский пост. О чем сообщаю Вашему Превосходительству.

И[сполняющий] д[олжность]
Начальника Отделения
(підпис)

И[сполняющий] об[язанности]
Помощника Начальника
(підпис)

ДАПО. – Ф. 138, оп. 1, спр. 451. – Арк. 189.

Машинописна копія.

Повідомлення Полтавського губернського
тюремного інспектора Прокурору
Полтавського окружного суду про стан
здоров'я Володимира Шемета

25 жовтня 1908 г.

Политический арестант Полтавского исправ[ительного] арест[антского] отделения Владимир Шемет, находящийся на излечении от сыпного тифа в инфекционном отделении больницы Полтавского губернского земства, за выздоровлением, сегодня 25 октября – выписывается из больницы.

В виду сообщения Вашего Высочородия от 30 сентября с. г. за № 3820 о неперевосде Шемета из Полтавы впредь до особаго распоряжения, и в виду его психического расстройства, прошу Ваше Высочородие уведомить меня, куда надлежит быть переведен в настоящее время означенный арестант.

И.д. Губерн[ского] Тюремн[ного]
Инспектора (підпис)
Секретарь
(підпис)

ДАПО. – Ф. 138, оп. 1, спр. 451. –
Арк. 185–185 зв.

Машинопис. Оригінал

Примітки:

1. Ахшарумов Лев Иванович – надвірний радник Полтавського губернського правління.
2. Іцкович Ісаак Лейзорович – міщанин м. Лубен, власник друкарні, відкритої у 1897 р.
3. Взятков Гаврило Каленикович – міський голова м. Лубни.
4. Женжурист Іван Миронович – податковий інспектор, колезький асесор.
5. Бухгендлер Самуїл Ісаакович – лікар Полтавського виправного арештантського відділення.

С. В. Шебеліст,
студ.
УДК 070.41 (477)

Відображення студентського національного руху в тижневику "Рідний край" полтавського періоду (1905–1907)

Увага у статті зосереджується на дискусіях, статтях, замітках із журналу "Рідний край", присвячених питанням університетської освіти, національного руху студентства за право вивчати і знати рідну мову, літературу, історію.

The main points are the discussions, articles and sketches of the weekly "Ridnyj kraj" based on the issues of the university education, national student's movement for the right to learn and to know their native language, literature and history.

"Студенти – це світлі сили добра, хоч переважно і схильні до максималізму, що загалом природно і навіть красиво" [2, 19], – такі захоплені рядки в есеї "А далі буде?" про події оксамитової революції у Сербії (1996) написав свого часу відомий письменник Ю. Андрухович. Справді, молодь завжди була на передовій усіх можливих суспільно-політичних перетворень – на війнах, революціях, акціях протесту, мітингах тощо. Адже саме цей сегмент суспільства найбільш небайдужий до багатьох проблем, він гостро відчуває несправедливість і прагне змін, нехай навіть радикальних, що, зрештою, цілком зрозуміло, у переломні моменти формує нову ціннісну шкалу.

XX ст. вирізнялося особливою наснаженістю історичними подіями, до яких масово долучилася молодь. Вони гинули за нові ідеї, обстоюючи їх або втілюючи у життя, а в мирний час розбудовували країну. Події 1905–1907 рр. у підросійській Україні – яскравий приклад того, як "найкраща частина людства" виборювала право на гідне життя для своєї країни і себе. В той час особливо гостро постала проблема національного відродження, що послідовно притлумлювалася російським царатом за активної участі наших "землячків". "Як імперія панує над народами неправдою, неволею, силою, то народи не люблять імперії і не бажають їй добра, а під лихий час не схочуть її боронити. А як усім народам вільно і добре можна жити і розвиватися, тоді вони будуть щирими синами і оборонцями імперії" [6, 3], – писав Г. Коваленко.

Імперія, в якій назрівали серйозні суспільно-політичні зміни, усвідомлювала, що з на-

родним невдоволенням таки доведеться щось робити, тому треба або задушити у зародку будь-які відхилення від генеральної лінії, або піти на певні поступки революційним демо-кратам, зберігши таким чином монархію. У перебігу цих непростих процесів якнайактивнішу участь узяли українські студенти, котрі вимагали відкрити в університетах українські кафедри, щоб мати можливість навчатися рідною мовою, а не лише "великим і могутнім". Питання розвитку української мови і впровадження її в усі сфери національного життя стояло досить гостро, адже століттями, перебуваючи під заборонаю і колоніальним гнітом, вона мусила заповнити ті прогалини, що заважали стати їй в один рівень із європейськими мовами. На перешкоді був і міф про "вторинність" української мови, погляди деяких учених, зокрема Погодіна, на неї як таку, що придатна лише "для хатнього вжитку". Боротьба за здійснення заповітної мрії студентської молоді (і ширше – багатьох поколінь українців) розлого відображена на сторінках журналу "Рідний край" полтавського періоду (1905–1906).

Бурхлива дискусія у "Рідному краї" розпочалася зі статті "Про народний університет" (1906), де йшлося про те, що "Харківська громадська дума за порадою одного з її членів вирішила, в ознаку зведення в Росії народного представництва, заснувати у городі Харкові Народний Університет" [5, 4]. Виходячи з того, що університет має бути "народним", то і мова у ньому повинна бути відповідною, себто українською. Харків, як відомо, – осередок Слобідської України, де "народом" є українці, котрих у регіоні на той час налічувалося по-

над 80 %. "Однаке, – пише автор публікації під криптонімом М. К-ий, – така гадка була дуже далекою від дійсності і навіть досить чудною для чоловіка, хоч трохи знайомого з українським питанням" [5, 4]. Справді, той, хто висунув ідею заснування народного університету, мабуть, в останню чергу думав про якусь там малоросійську мову, якої, ясна річ, "не було, немає і бути не може". Щоб захистити ідею істинно народного університету, в Думі не вистачило не те що кворуму, а й сміливців, хоча до її складу входили депутати-українці, зокрема професори М. Сумцов і Д. Багалій.

Незважаючи на те, що національно свідомий рух був кволим і немасовим, романтики української справи продовжували працювати на своїй нелегкій ниві, закликаючи простолюди і обмоскалене міщанство повертатися до рідної мови та популяризувати українську ідею. І коли у 1907 р. Міністерство освіти розіслало циркуляр про те, що гімназії мають право вести навчання українською мовою, часопис прихильно поставився до цього кроку російської адміністрації, бо нарешті український народ здобув право на національну освіту, яке на той час мали всі народи світу. "Рідний край" звернувся тоді до своїх читачів із закликом: "Українські батьки, матері повинні дбати, щоб це право здійснилось. Коли тепер батьки будуть байдужі до цієї справи, то винне буде не бюрократичне міщанство, яке досі забороняло вчитись рідній мові, а ми – недбалі українці!" [6, 3].

Згодом на сторінках часопису з'явилася стаття Олени Пчілки про збори студентів Київського університету святого Володимира, котрі прохали заснувати при їхньому закладі чотири українські кафедри – мови, літератури, історії та права. Письменниця зазначала: "Коли ж постанова київського студентства свідчить, що таке – старосвітське та химерне – відношення нашої молоді минулося та змінилося високою повагою до рідної мови, то вже одно це єсть річ великої ваги" [7, 1]. Своєю присутністю і виступами на зборах українських побратимів підтримала польська молодь із об'єднання "Полонія". Таким чином, було зроблено перший важливий крок на шляху до відродження української духовної культури і державницького мислення через відкриття українських кафедр.

У 48 числі "Рідного краю" за 1906 р. було вміщено, щоправда, з незначними скороченнями ту славнозвісну заяву студентів-українців, подану ректорові Київського університету. У ній, окрім прохання про відкриття чо-

тирьох кафедр у Києві, Харкові й Одесі, йшлося про речі трохи глибші, як-от: причини і наслідки русифікаторської політики імперії, добір викладацьких кадрів, яких у підросійській Україні було замало. Себто згадана заява не була виявом романтизму чи ейфорії якоїсь "жменьки студентів", яких, до слова, назбиралося 1430, – це був умотивований політичний виступ із високим рівнем свідомості й масштабності мислення.

Тож можна чітко визначити коло сутнісних проблем, порушених українськими студентами:

1. Українських предметів, що читалися в університетах, майже не було. Як виняток, іноді викладалася історія України, зрозуміло, у річищі історії Росії. У курсах великоросійської мови та літератури побіжно, переважно про старі періоди, згадували і про добробки "молодшого брата". Натомість у зарубіжних університетах предметам із україністики присвячували цілі курси. Наприклад, професор Леруа-Больє читав курс про сучасне становище українського народу в Паризькій школі політичних наук, а професор Лյондель із Швейцарії викладав українську літературу в Упсальському університеті. Це вже не кажучи про українські кафедри у Львівському, Чернівецькому або Краківському університетах. Матеріалу для навчального процесу було, отже, предостатньо.

2. Бажаною мовою викладання на кафедрах для київських студентів, зрозуміло, була українська. Навчання рідною мовою, на їх переконання, могло б виправити шкоду, "завдану сорокалітнім вигнанням українського слова із преси, науки, літератури, а також усіх сфер громадянського життя в межах російської держави" [4, 5].

3. Якщо наукового матеріалу для українських кафедр вистачало, то фахівців-україністів у Російській імперії було обмаль. Студенти пропонували піти перевіреним шляхом – запросити професорсько-викладацький корпус із закордону. Така методика активно практикувалася в Юрьєвському, Львівському університетах і, зрештою, на слов'янських теренах іноземні педагоги не були екзотикою. Приїхати в підросійську Україну могли вчені з Галичини, зосібна представники Наукового товариства імені Шевченка на чолі з М. Грушевським, або "взагалі слов'янських земель Австрії, де немало вкраїнських учених займають університетські кафедри, або стоять поза університетом" [4, 5].

Свою відозву студенти завершили оптимістично, "дозволивши собі сподіватися", що

професорська рада університету подбає про те, щоб швидше втілити у життя заснування українських кафедр і відшукати для них необхідні наукові сили.

У тому ж числі "Рідного краю" (1906. – Ч. 48) у новинах буквально кількома рядками зазначалося, що офіційний Петербург дозволив вчити української мови в тих гімназіях, де цього схочуть, а на зборах курсисток у Києві також було вирішено домагатися заснування українських кафедр (до відомих чотирьох додавалася ще й етнографічна). Сповіщає журнал і про те, що на драматичному відділі школи Лисенка для учнів-українців професор І. Степенко читає лекції з історії української драми від найдавніших часів.

Незабаром у "Рідному краї" вийшла захоплива стаття Х. Алчевської "Перша українська кафедра" з промовистим епіграфом "Розпадуться пута, пута вікові...". У цій публікації авторка радісно повідомляє про те, що в Харкові "історія словесності народної буде викладатися професором Сумцовим нашою рідною мовою" [1, 3]. Що це дало українцям? Ті, хто мають освіту, і ті, хто хочуть її здобути, не будуть чужою мовою розділятися зі своїм народом. Може, міркує Х. Алчевська, мова рідна, що "стогоном виливається з душі народної, засоромить панів і змусить нарешті їх шанувати рідне слово?" [1, 3]. Таким чином, праця національно свідомої інтелігенції не була даремною, бо "домагання українських кафедр – це голосні свідоцтва і нагадування того, що українське питання не може вміститися у самім тільки бажанні політичних свобод, ні справи економічного подвигнення мас, а обіймає всю суму потреб і жадань, з яких зв'язана повнота національного життя й розвою" [3, 452].

Зауважимо, що в іншій частині України – австро-угорській Галичині – теж досить активно артикулювалося мовне питання, де, втім, мову ніякий "ясновельможний цісар" не забороняв. У "Рідному краї" натрапляємо на передрук із львівського видання "Діло" про події у тамтешньому університеті: на початку 1906 р. студенти подали університетському сенатові заяву, в якій, зокрема, вимагали, щоб і матрикуляційну вступну присягу було читано по-українськи. Сенат цього не дозволив – і студенти перейшли до пасивного опору, відмовившись матрикулюватися. У керівництва закладу виникла ідея замінити цю процедуру підніманням руки, проте тоді б подумали, що цей крок здійснено під тиском мо-

лоді. Ректор університету став на бік студентів і навіть пообіцяв піти з посади у разі невиконання їх вимог, але нічим не зарадив, залишившись у своєму уряді. Коли ж настав час матрикулюватися, українські студенти відмовилися від цього, бо вважали "нижче своєї особистої честі приступати до іматрикуляції перед сенатом, член котрого зломив своє слово честі, ... в університеті, зганьбленому спровадженням туди поліції та поліційних агентів" [8, 9]. Після цього ректор запитав, чи має відвагу той, хто прочитав цю заяву, назвати себе. Студент Ярослав Вучинський відразу назвав себе. Проспівавши "Не пора", молодь вийшла із зали.

Це був сміливий крок сміливих людей, які не хотіли миритися з тим, що їм нав'язували, насильно насаджували. По обидва боки Дніпра прогресивна українська молодь прагнула віднайти себе, вимагаючи бодай якоїсь культурної автономії у межах імперії, аби остаточно не втратити те, що відрізняє одну націю від іншої, – її мову, культуру та духовність. Ці зусилля не були даремними, і наступні роки, роки Української Народної Республіки, засвідчили відданість молоді українській справі на всіх можливих нивах – від освіти до жертвної оборони під Крутами. Шкода лише, що у ті криваві часи цвіт нації значною мірою був винищений і надовго витіснений інертною та безідейною яничарською біомасою, за що ми розплачуємося і дотепер. Але нам також не можна забувати і про особистий приклад тих "мучнів славних, молодих", який повинен стати для нас життєвим дороговказом.

1. Алчевська Х. Перша українська кафедра // Рідний край. – 1906. – № 49. – С. 3.

2. Андрухович Ю. А далі буде? // Дзеркало тижня. – 2002. – № 40. – С. 19.

3. Грушевський М. Справа українських наукових кафедр і наші потреби // Літературно-науковий вістник. – 1907. – Т. 37/38. – С. 452.

4. Заява студентів-українців, подана ректорові Київського університету // Рідний край. – 1906. – № 48. – С. 4–5.

5. Кий М. Про народний університет // Рідний край. – 1906. – № 44. – С. 4–6.

6. Коваленко Гр. Рідний край. – 1907. – № 2. – С. 3.

7. Пчілка О. Українські університетські кафедри // Рідний край. – 1906. – № 46. – С. 1–3.

8. У Львівському університеті // Рідний край. – 1906. – № 49. – С. 8–9.

Ю. М. Цой,

магістр

УДК 070.1=161.2:94(470.23-25)"1905"

Діяльність української петербурзької громади в контексті революційних подій 1905 р.

Стаття присвячена дослідженню видавничого, редакторського та публіцистичного доробку членів петербурзької громади у контексті становлення української журналістики.

The article is devoted to the research of publishing, editorial and publicist activity of the members of the Ukrainian Petersburg's community in a context of development of the Ukrainian journalism.

XX ст. розпочиналося для українського народу на теренах Російської імперії під "болісним тягарем" суворих монархічних приписів і заборон культурно-духовного розвитку. Національне лихоліття, що розпочалося з "народовбивчих" постанов – Валуєвського циркуляра та Емського указу, було важким і гнітючим. Розкидані на всіх просторах держави українські об'єднання та невеликі гурти часто були розрізнені, а їхні активні громадські кроки не знаходили адміністративної чи політичної підтримки. Лише час од часу національна енергія виявлялася у відзначенні Шевченкових роковин чи інших просвітньо-літературних і ювілейних дат.

Українське життя ще з XVIII ст. виразно виявлялося в Петербурзі та Москві. Саме у місті на Неві на початку XIX ст. почала формуватися впливова й діяльна національна громада, до якої в різний час належали О. Сомов, М. Маслович, Є. Гребінка, Т. Шевченко, П. Куліш, В. Білозерський, М. Костомаров та багато інших їхніх земляків. Саме у Петербурзі вийшли перші, непересічні для історії вітчизняної журналістики видання: український альманах "Ластівка" (1841) та журнал "Основа" (1861–1863). Особливо активізувалася тут громадська та культурно-духовна діяльність на початку XX ст., після революційних подій 1905 р., що створили передумови для розвитку інформаційної, видавничої, просвітницької та національно-усвідомлюючої праці [3; 5].

До аналізу видавничої діяльності українців у Петербурзі неодноразово зверталися дослідники історії української журналістики, зокрема, це стосується вже зазначених видань та

імен, а також національних чи українознавчих часописів початку XX ст. ("Украинский вестник", "Вільна Україна", "Рідна справа / Думські вісті", "Наша дума", "Українське бджільництво", "Український студент"). Варто згадати розвідки О. Дея, А. Животка, І. Крупського, О. Мукомели, Н. Остапенко, О. Сидоренка, М. Тимошика, В. Яременка та ін. Важливим документом залишаються спогади, записи та оцінки, зроблені свого часу членами петербурзької громади – О. Лотоцьким, О. Русовим, Д. Дорошенком, М. Славінським та ін. Мета цієї статті – простежити розвиток інформаційно-видавничої діяльності в середовищі "петербурзьких українців" після проголошення Маніфесту 17 жовтня 1905 р. про свободи в Російській імперії, визначити особливості національно-патріотичної та культурно-духовної праці окремих діячів, які відіграли значну роль не тільки у процесі творення української періодики, а й у державотворчому, духовно-політичному відстоюванні України.

У своїх спогадах "Сторінки минулого" О. Лотоцький зазначав, що здебільшого діяльність українців у чужомовному середовищі відбувалася ніби "в темному підземеллі", щоб у великих, а переважно в "малих ділах" спробувати "бодай дещо з національного добра врятувати мозольною працею та стараннями в сферах столичного Олімпу" [6, 7]. Тільки молодь, передусім українське студентство, не рахувалося зі складними обставинами, намагаючись "пливти проти течії" політичних та адміністративних заборон і численних перешкод. Лише з першою російською революцією почало "світати" й на загальному імперсько-

державному виднокрузі, й у житті українців. Чи не найвиразніше ці процеси конституційно-демократичних перетворень (якими б вузькими й умовними вони не були) відчувались у самому центрі Росії, де, власне, і кувалися засади тієї системи, – у Петербурзі. Все більше з'являлося тут ґрунту для громадської праці, поживалися різноманітні заходи серед студентства, мобілізували дії "старші громадівці", приєдналися прихильники з-поміж російських громадських і літературних кіл.

З плином часу, з поступовим зростанням національної свідомості в широких масах, з більшим напливом до Петербурга українців "чорноземних" діяльність української громади почала набувати виразних національних рис. Традиційно у столиці дозволялося робити більше, ніж у провінції. За російської централістичної влади місто на Неві взагалі було тим осередком, який чимало важливих справ концентрував навколо себе, позбавляючи "провінцію" повільних та обережних кроків. Чи не найбільше табу було накладено на українську діяльність. Усталена щодо цих справ система "не было, нет и не будет" "мертвим вузлом" зв'язувала руки чиновникам, які б і хотіли, але не могли задовольнити ті чи інші потреби національного порядку.

Гурток українців, що осіли в Петербурзі на початку ХХ ст., часто виконував функції національного представництва. Серед значної кількості вихідців із "південного краю" Росії зорганізувалася група найсвідоміших осіб, які створили місцеву громаду всеукраїнської таємної організації Товариства українських поступовців. Налаштовані патріотично, маючи глибокі державні переконання, сповідуючи ідеї політичного порядку, вони прагнули передусім задовольнити елементарні, але сутнісні потреби українців: право на рідну мову, культуру, історію, традиції, власне національне ім'я.

За свідченням О. Лотоцького, на початку ХХ ст. членами петербурзької громади були П. Стебницький, П. Катеринич, В. Алексієв, О. Бородай, М. Славінський, С. та О. Русови, О. Шликевич, Ф. Вовк, М. Могилянський, Є. Неронович, Ю. Грибінюк, М. Корчинський, В. Садовський, М. Кушнір, О. Шульгин та багато інших.

Причетність до української справи з тодішніх поглядів сама по собі трактувалась як політична непевність (за урядовою термінологією – "неблагонадійність"), незважаючи на наявність чи відсутність певних політичних елементів у подібній діяльності, навіть якщо

вона стосувалася виключно культурної сфери. Коли після революції 1905 р. з'явилися для українства деякі можливості для культурно-національної роботи, до якої раніше шлях був закритий, то найактивніші національні сили, які перед тим проводили культурно-національну роботу в умовах фактично нелегальних, тепер із новими можливостями віддалилися тій праці, аби якнайшвидше заповнити існуючі прогалини у національному житті. Почався давноочікуваний процес налагодження і зростання (у кількісних і якісних показниках) періодичної преси, друкованих видань, зокрема літератури освітньої і популярної, призначеної для народу, а також клубів, гуртків і товариств культурно-просвітнього характеру, на зразок "Просвіти".

Просвітні функції у Петербурзі початку ХХ ст. виконувало "Доброчинне товариство для видання загальнокорисних і дешевих книг", яке випускало у світ науково-популярні брошури і книги прикладного змісту. З огляду на суворі пункти Емського указу 1876 р., що передбачав видання суто "произведений изящной словесности", тобто белетристики, доводилося пристосовуватися до цих умов, "фабрикуючи" популярні брошури під виглядом "красного письменства". Та й при цьому через тенета цензури проходили лише окремі назви. З кінця 1905 р. з'явилася можливість без зайвих пересторог видавати книги небелетристичного змісту; таким чином до читача потрапила низка видань освітнього, політичного, історичного, етнографічного тощо характеру. Серед таких праць – "Про старі часи" М. Грушевського, "Початки науки про право конституційне" А. Снарського, "Про Вука Караджича" А. Веретельника, "Смерть за правду" В. Доманицького, "Буквар" С. Русової, "Вжитки селянські на Полтавщині" В. Василенка та ін. [2].

Саме з цим останнім виданням безпосередньо пов'язана кримінальна справа, що стала трохи згодом. Так, у травні 1914 р. Полтавське жандармське управління порушило судову справу під назвою "Дознание о распространении среди крестьянского населения Полтавской губернии Переяславского уезда брошюр на малорусском языке преступного содержания", приводом для якої була праця В. Василенка (фактично це економічний нарис, написаний на підставі статистичних даних). Написав цю брошуру з просвітницькою метою місцевий агроном Соколовський. Показовий передусім жандармський висновок: брошура "Вжитки селянські на Полтавщині"

за антиурядове спрямування підлягає вилученню з обігу [7, 27].

"Дні свободи" 1905 р. сприяли створенню у Петербурзі Українського політичного клубу, статут якого було затверджено у серпні 1906 р. Відповідно до нього клуб мав проводити діяльність у Петербурзі та в інших містах, засновувати свої відділи, організовувати бесіди, реферати, друкувати періодичні та неперіодичні видання, брати участь у виборчій (до Державної думи) агітації. Український клуб став дуже популярним у Петербурзі. Його члени брали безпосередню участь у формуванні української парламентської фракції у першій Державній думі, вони ж стали ініціаторами заснування її органів у 1907 р. – "Наша Дума", "Рідна справа" / "Вісті з Думи" ("Думські вісті").

На початку 1906 р. петербурзька громада почала видавати часопис "Украинский вестник" (редактором запросили М. Славінського), що виходив у Петербурзі з травня до вересня як тижневик і був тоді чи не єдиним суто політичним українським журналом. Тут співпрацювали М. Грушевський, який надрукував на його сторінках одинадцять статей і був, власне, його постійним політичним оглядачем; тут виступали І. Франко, Д. Дорошенко, О. Лотоцький, В. Доманицький, П. Стебницький, С. Русова та ін. Згодом Д. Дорошенко згадував: "Українська громада в Петербурзі, на чолі якої стояли Олександр Лотоцький, Петро Стебницький і Олександр Русов, узялась організувати орган для Парламентської громади – тижневик "Украинский вестник", що мав служити українською трибуною для цілої Росії й тому друкувався російською мовою. На редактора запрошено М. Славінського, що був секретарем редакції найповажнішого російського місячника "Вестник Европы", на секретаря – мене. В половині травня (1906) вийшло перше число. Наш тижневик згуртував біля себе цілий ряд добрих співробітників-фахівців від політики, народного господарства, справ освіти й культури. Його сторінки прикрашали своїми статтями такі визначні сили, як от професор Туган-Барановський (економічні теми) і професор О. Овсянко-Куликовський (психологія національної творчості); прекрасні статті на теми біжучої політики, земельної справи, фінансів і статистики писали Лотоцький, Стебницький і Русов; статті з Галичини прислали Франко і В. Гнатюк. Нарешті приїхав до Петербурга із Львова професор М. Грушевський і взяв у журналі якнайближчу участь. Редакція "Украинского вестника" поруч із помешканням

Української Парламентської Громади стала головним осередком українського життя в Петербурзі" [4, 81].

Після виходу у світ чотирнадцяти чисел журнал за його безкомпромісність у національному питанні та радикальність було закрито. "Перша Дума проіснувала всього 72 дні і царським указом була розпущена. Разом з нею перестав виходити і "Украинский вестник". Починалася загальна політична реакція. Уряд продовжував боротьбу з революцією," – писав у спогадах Д. Дорошенко [5, 86]. Згодом, уже в еміграції, М. Славінському дорікали відстоювання на сторінках журналу федералістичних позицій. Але, як зауважив О. Лотоцький, це було саме в той час, "коли уряд та, за деякими винятками, російське громадянство перейняли ідею основного знищення українства як "мазепинської інтриги", такі ідеї вимагали... мужності як з боку автора, так і того органу преси, де їх висловлювано" [6, 105].

Лейтмотивом діяльності петербурзької громади стало національне визначення, відстоювання політичних та національних інтересів кожного народу в складі Російської імперії. Виявом таких настроїв української демократії служить передова стаття "Украинского вестника" (1906. – № 1), де вміщено матеріал "Империя народов" М. Славінського. Зокрема, автор зазначав, що політичний і соціальний благоустрій такої багатонаціональної держави, як Росія, немислимий без "точного визнаного законодавчим шляхом, благоустрою національного". І далі зауважував: розкріпачення особистості веде до національної свободи, права на національне самовизначення, а як наслідок цього – до автономії. Проголошувався також курс політики Державної думи на свободу, самовизначення, рівність (1906. – № 1).

Після революції 1905 р. у суспільстві панувала певна "політична ейфорія", декларації та маніфести щодо усіляких свобод часто призводили до нездійснених сподівань, ілюзій, марних очікувань. Члени української громади на сторінках преси застерігали сучасників від амбітних надій, щоб пізніше не відчувати гірких розчарувань. 4 березня 1906 р. були затверджені нові, тимчасові правила про створення товариств і спілки, проведення зборів. І вже 28 березня у київському щоденнику "Громадська думка" під псевдонімом О. Білоусенка з'явилась стаття О. Лотоцького "Новий закон про товариства, спілки", присвячена цій події. Публіцист порівнював старий порядок отримання дозволу на діяльність товариства і новий. "Нові, тимчасові, правила про

товариства і спілки та про збори, затверджені 4 березня (марта), мають мало спільного з тою свободою спілок та зборів, що обіцяна в маніфесті 17 жовтня... поки що – можна лиш тішитися надією, що колись буде видано закон, відповідний маніфестові 17 жовтня" (1906. – № 70 – 28 берез.), – констатував автор.

На думку О. Лотоцького, нові правила – яскрава прикмета "конституційної" свободи, отриманої після Маніфесту 17 жовтня 1905 р. Порівнюючи попередні й тогочасні умови існування і діяльності громад і товариств, журналіст робив висновок, що попередні умови таки були кращими. "Небезпека, що повсякчасно може вибухнути якась начальницька примха, уб'є в кожному усяку просто охоту пильно докласти своїх рук до роботи в товаристві", – писав він на шпальтах "Громадської думки" (1906. – № 70. – 28 берез.).

Уважно стежили члени української петербурзької громади за політичними подіями, перипетіями думського життя, зазначаючи, що "уряд – то зараз чистий "сфінкс" не тільки для стороннього ока, але й для самого себе; його ліва рука не знає, що зараз має робити права", як написано в одному з оглядів у "Громадській думці" (1906. – № 100. – 3 трав.). Успіх діяльності українських послів у Державній думі вони вбачали в об'єднанні з представниками інших національностей, згуртуванні в національний парламентський блок, "на який при случаї можна покладатися, що він оборонить національні інтереси".

У тому ж 1906 р. розгорілися дискусії навколо проекту земельної реформи. Члени громади активно обговорювали цей проект на сторінках преси. Зокрема, О. Лотоцький по-

дав цілу низку статей з цієї проблеми. Так, в "Украинском вестнике" надруковано статтю "Шаблон и жизнь", в "Земледельческой газете" – публікацію "Мобилизация земли", у "Громадській думці" – "Нехай діти тішаться, аби не плакали". Останній матеріал був гострою критикою "землевпорядкувальних комісій", які публіцист назвав "новою дитиною нашої бюрократії", яка "не менше, а то може ще більше нікчемна та лукава, як і усі інші, що нам довелося їх зазнати" (1906. – № 54. – 6 лип.).

Саме життя під тиском промовистих фактів розвіяло оптимістичні з сучасного погляду, наївні сподівання, що переповнювали ейдорією суспільство відразу після подій 1905 р., коли революційні сили та російська демократія, відкривши своє національне обличчя, зрадили його, відстоюючи атрибути самодержавного режиму.

1. Балабольшенко А. Три долі. – К., 1999. – 84 с.
2. Благотворительное общество издания общепользовных и дешевых книг: Листок объявлений. – СПб., 1906. – 4 с.
3. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Бібліограф. довідник. – К., 1998. – 255 с.
4. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє-минуле (1901–1914). – Вінніпег, 1949. – 167 с.
5. Животко А. Історія української преси. – К., 1999. – 360 с.
6. Лотоцький О. Сторінки минулого. – Варшава, 1934. – Т. 2. – Кн. 1. – 389 с.
7. Циганенко Ю. Брошура преступного содержания // За сто літ. – 1928. – Кн. 2.

Н. М. Сидоренко,
д. філол. н., проф.

Журнал "Нова громада" (Київ, 1906)

Складання покажчиків до української періодики має свої традиції, починаючи від опрацювання І. Франком змісту львівського журналу "Правда" за 15 років його існування (1867–1883), І. Павловським – місячника "Киевская старина" (1882–1906), а також появи за останнє двадцятиліття подібних бібліографічних напрацювань у галузі історії національної преси ("Зоря", "Літературно-науковий вісник", "Книголюб", "Україна", "Рідний край", "Киевская старина" та ін.). Ці праці сьогодні набувають справді унікального значення, передусім, зважаючи на фактори розпорошеності часописів у бібліотеках, часто відсутності комплектів того чи іншого видання, складного фінансового становища українських книгосховищ, які не мають коштів для ремонту, реставрації і підтримки належного читацького вигляду того чи іншого журналу, збірника, газети.

Чимало "дрібних" (незначних у кількісному відношенні) національних видань чекають своїх дослідників і бібліографів, які б сумлінно зафіксували і зберегли для майбутнього хоча б змістові параметри того чи іншого виду періодики. Насамперед це стосується східноукраїнської преси початку ХХ ст.: досі не проаналізовані вичерпно й не описані такі газети, як "Громадська думка", "Рада", "Сніп", "Слобожанщина", "Село", "Засів", "Слово", журнали – "Шершень", "Українська хата", "Світло", "Дніпрові хвилі", "Дзвін", "Маяк", "Рілля", "Сяйво" та ін. Інтенсивна праця чекає і тих пошуковців, які наважаться відкрити псевдоніми, розшифрувати підписи або й установити приналежність тих анонімних повідомлень, кореспонденцій, редакційних статей, хронік, есе, рецензій, які часто траплялися на шпальтах преси.

До оригінальних явищ в історії української національно-політичної думки належать київський місячник "Нова громада" і петербурзький журнал "Украинский вестник", покажчики яких подані в цьому випуску.

Журнал "Нова громада" (Київ, 1906)

Літературно-науковий щомісячний журнал "Нова громада" виходив у Києві від січня до

грудня 1906 р. (всього 12 номерів). Серед редакторів часопису – В. М. Леонтовича, Б. Д. Грінченко, С. О. Єфремов, Є. Х. Чикаленко; видавцями значилися В. М. Леонтович (№ 1–8) та Є. Х. Чикаленко (№ 9–12). Тут надруковані твори понад 90 українських і зарубіжних письменників; вперше побачили світ новела "Сміх" М. Коцюбинського і "Бейрутські оповідання" А. Кримського, драматична поема "У катакомбах" і стаття "Утопія в белітристиці" Лесі Українки. Співробітничали в журналі В. Винниченко, М. Вороний, А. Тесленко, В. Самійленко, В. Доманицький, Х. Алчевська, Л. Яновська та ін. Журнал озаймовлював читачів із творами, що вирізнялися гостротою соціального звучання, національно-патріотичним пафосом, реалізмом.

Український читач дістав змогу познайомитися з європейськими авторами, перекладними поезіями, драматичними нарисами, промовами, прозою, статтями Г. Гейне, В. Гюго, М. Метерлінк, А. Франс, Ф. Фегі, Ж. Жорес, А. Бебель та А. Пернерсторфер; перекладацьку майстерність виявили Леся Українка, В. Самійленко, Б. Грінченко, Марія Загірня, Настя Грінченко, Д. Дорошенко та ін. Подавалися також літературознавчі матеріали, статті про поточні події, огляди, нариси й ескізи, спогади, бібліографічні замітки тощо.

Покажчик змісту журналу "Нова громада" побудований таким чином, щоб подати основні художньо-публіцистичні жанри часопису: поезію, прозу, драматургію, переклади, літературно-художню критику, статті на актуальні теми, нариси й ескізи, спогади й некрологи, огляди (політичні й літературно-журнальні), а також рецензії на книги; окремо зафіксовані ті праці (книги, брошури, альманахи й журнальні публікації), що були оцінені критиками "Нової громади". Кожна згадка супроводжується послідовною інформацією: номер журналу і сторінка (сторінки) публікації.

Здебільшого у назвах, іменах, підзаголовках тощо зберігається тогочасний правопис (наприклад: "народня легенда", "вона не вмірає", "пролетаріят", "з оповіданнів" і т.д.).

У кожному розділі матеріали розміщені за авторами в алфавітному порядку. Кожен автор презентується тим підписом, який пода-

ний у тексті журналу; псевдоніми чи криптоніми наводяться в кінці покажчика (водночас зазначена і "зворотня" інформація: перелік псевдонімів того чи іншими літератора, які зафіксовані в "Новій громаді"). На жаль, не всі підписи встановлені достеменно (це стосується позначень Андрій, К. Гр., О. М., С-к Євг., Л.).

На початку передруковано анонс літературно-наукового місячника в тому вигляді, як його презентувала редакція на одній зі своїх обкладинок.

Нова громада: літературно-науковий місячник містить твори красного письменства (поезії, оповідання, повісті, драматичні твори), наукові й публіцистичні статті, огляд політичного і громадського життя на Україні й поза її межами і т. ін.

Виходить щомісяця книжками по 10 аркушів друку.

В перших десятих книжках надруковані оригінальні й перекладні твори оцих авторів: Х. Алчевської, А. Бабеля, П. Беранже, О. Білоусенка, Ів. Бондаренка, Г. Брандеса, В. Валюсенка, В. Винниченка, М. Вороного, Н. Гасилека, П. Грабовського, Г. Гейне, А. Гембека, Г. Григоренка, Б. Грінченка, В. Гюго, Н. Дмитрієва, В. Доманицького, Д. Дорошенка, С. Єфремова, Ж. Жореса, М. Загірної, П. Капельгородського, М. Комарова, М. Кочубинського, проф. А. Кримського, М. Кропивницького, В. Кушніра, Р. Лашенка, М. Левицького, І. Липи, Лісака-Тамаренка, М. Лозинського, О. Лотоцького, Мандрівця, Д. Марковича, Ф. Матушевського, В. Милорадовича, В. Миронця, М. Павловського, С. Панасенка, Л. Пахаревського, Є. Пернерсторфера, В. Піснячевського, І. Рульки, В. Сивенького, П. Смутка, М. Старицького, Г. Супруненко, А. Тесленка, І. Труби, Л. Українки, Ф. Фегі, А. Франса, М. Черкаського, С. Черкасенка, М. Чернявського, Н. Черняка, Т. Шевченка, Є. Щербаківської, Л. Яновської, Б. Ярошевського та ін.

Ціна з пересилкою на рік 6 карб.; за кордон — 8 карб. 50 коп.; окрема книжка коштує 60 коп.

Адреса редакції місячника **НОВА ГРОМАДА** — Київ, Велика Підвальна вул., д. 6, біля Золотих воріт.

Рукописи, яких редакція не візьме до журналу, бережуться шість місяців після того, як одіслано про це звістку авторові, а тоді, коли автор не пришле на пересилку їх грошей, — знищуються. Вірші, не взяті до друку, зовсім не зберігаються; коли автор не одержить три

місяці ніякої звістки про їх, він може дати до іншого видання. З приводу віршів редакція **НЕ ЛИСТУЄТЬСЯ**.

Передплачувати **НОВУ ГРОМАДУ** можна також у книгарні "Киевской старины", у Києві, Безаківська вул., № 8. У Львові журнал можна передплачувати в Книгарні Наукового товариства ім. Шевченка, вул. Театральна, ч. 1.

Редактор-видавець Є. Чикаленко.

Покажчик змісту журналу "Нова громада" (Київ, 1906)

Поезія

- Алчевська Х. Співайте пісні голосніш... — № 5. — С. 20.
Фантазія. — № 4. — С. 87.
Вдовиченко М. До в'язнів. — № 6. — С. 89.
Вороний М. Легенда: (Присвячено В. К-ву). — № 1. — С. 80-81.
З циклу "За брамою раю". — № 7. — С. 26-27.
Ти не моя! — № 10. — С. 42.
Грабовський П. / З посмертної спадщини Павла Грабовського. Я виніс все. — № 5. — С. 6.
Грінченко Б. Перша жінка: Народня легенда. — № 1. — С. 89-92.
Північне море: З Гейне. — № 2. — С. 45; № 5. — С. 21.
Старі пісні. — № 7. — С. 26.
Капельгородський П. Балакучим патріотам. — № 11. — С. 89.
Бережким порадикам. — № 4. — С. 71.
Весною. — № 6. — С. 40.
Невгомоне серце. — № 11. — С. 50.
Роздоріжжя. — № 7. — С. 78.
У негоду. — № 10. — С. 20.
Кримський А. Сам своє щастя розбив. — № 8. — С. 1-7.
Милорадович В. На Брокері: З Гейне (вірш). — № 4. — С. 53.
Рулька Іван. Давно це було! — № 7. — С. 52.
Сивенький В. Невдячний кін: Вірш. — № 1. — С. 40.
Сенатор: З Беранже. — № 2. — С. 86.
Супруненко Ганна. На селі: (Вірш). — № 3. — С. 18.
Українка Леся. Маврський король: З Гейне. — № 2. — С. 43.
Черкавський М. На землю май прийшов... (Вірш). — № 5. — С. 63.
Черкасенко С. Вночі. — № 11. — С. 72.
У шахті: (Вірш). — № 5. — С. 84.
О, жити ще можна — не вмерли герої!. — № 3. — С. 84.
Нависла ніч. Стоїть понура. — № 7. — С. 70.

Ніч. – № 8. – С. 80.

Перед грозою. – № 6. – С. 97.

3 віршів С. Черкасенка: I. Надії. II. Осінні. – № 12. – С. 65.

Чернявський М. 3 днів журби і гніву (1904–1905): (Вірші) ["Криваве марево", "Безголов'я", "Вісти лілеї", "Рабська війна", "Криваві сні" та ін.]. – № 3. – С. 68–71.

Танки бюрократів. – № 6. – С. 67.

3 віршів М. Чернявського: I. Заспів. II. Ратай. – № 11. – С. 89.

Моя віра. – № 12. – С. 26.

Шевченко Т. / Новознайдени Шевченкові твори: I. Сова. II. Дівочії ночі. III. Маленький Мар'яні. IV. Три літа. – № 10. – С. 60–72.

Проза

Андрій. Новий учитель. – № 12. – С. 27–41.

Винниченко В. Мое останнє слово. – № 1. – С. 1–39; № 4. – С. 1–39; № 5. – С. 39–63; № 6. – С. 41–67.

Хто ворог? : Нарис. – № 7. – С. 1–15.

Григоренко Г. Ессе homo. – № 2. – С. 3–6.

Чи по правді? (Що мені десятирочний розказував). – № 8. – С. 40–59.

Загірня М. Два горя. – № 2. – С. 78–85.

Копцюбинський М. Сміх: Оповід. – № 2. – С. 29–40.

Кримський А. Бейрутські оповідання: I. "Растління нравів". – № 6. – С. 1–23; № 7. – С. 28–52; II. Соломониця, або Соломон у спідниці. – № 8. – С. 1–26.

Лашенко Р. Під соловейків спів. – № 10. – С. 43–48.

Левицький М. Пенсія. – № 1. – С. 82–88.

Добре діло. – № 3. – С. 1–10.

Липа І. Вона не вмирає. – № 2. – С. 109–111.

Лісак-Тамаренко. На страшний суд: Оповід. – № 9. – С. 107–114.

Маркович Д. На свят-вечір: Різдвяне оповід. – № 1. – С. 59–65.

Пахарецький Л. Вернувся: Оповід. – № 12. – С. 96–104.

Романович Наталя. Різдвяні мрії: Оповід. – № 11. – С. 73–89.

Смуток П. Битий шлях: 3 стародавніх переказів. – № 5. – С. 79–90.

Тесленко А. За пашпортом. – № 3. – С. 72–77.

Хуторяночка. – № 7. – С. 71–78.

Син. – № 11. – С. 38–50.

Чернявський М. Співець: Оповід. – № 5. – С. 1–6.

Осліплення Париса: Оповід. – № 11. – С. 20–22.

Устань і йди!...: Оповід. – № 11. – С. 23–26.

Щербаківська Є. На чужому. – № 6. – С. 84–89.

Яновська Л. Серед ночі. – № 4. – С. 54–71.

Свято. – № 11. – С. 1–12.

Драматургія

Грінченко В. На новий шлях: Драма на V дій. – № 3. – С. 19–60; № 4. – С. 88–107.

Українка Леся В. Дому роботи, в країні неволі: Діалог. – № 12. – С. 1–6.

Три хвилини: Діалог. – № 19. – С. 1–20.

Переклади

Бебель А. та Пернерсторфер Е. Національна та інтернаціональна ідея / Передм. Б. Грінченка. – № 1. – С. 41–58 (Бебель А. Патріотизм та інтернаціоналізм); № 2. – С. 89–99 (дод. Б. Грінченка. – С. 100–108).

Беранже. Сенатор / Пер. В. Сивенького. – № 2. – С. 86–88.

Збирання податків / Пер. П. Капельгородського. – № 12. – С. 127–128.

Брандер Г. Анатоль Франс / Пер. Н. Г. – № 8. – С. 113–137; № 9. – С. 8–19.

Гейне Г. Маврський король / Пер. Л. Українки. – № 2. – С. 43–44.

Північне море / Пер. Б. Грінченка. – № 2. – С. 45–63; № 5. – С. 21–38.

На Брокері / Пер. В. Милорадовича. – № 4. – С. 53.

Горький М. Буревісник / Пер. П. Капельгородського. – № 12. – С. 125–127.

Гюго В. Служба в церкві 1-го січня 1852 р.: Вірші з "Les chatiments" В. Гюго / Пер. Б. Грінченка. – № 4. – С. 118–119.

Жорес Ж. Рідний край і робітники: Промова / Пер. Д. Д-ко. – № 4. – С. 72–87.

Черняк Нісон. Червона ніч: Драматичний нарис / З євр. мови пер. Марія Ф. та Сергій Б. – № 6. – С. 90–97.

Маргеріт П. і В. Собака та вовк / Пер. Н. Г. – № 12. – С. 129–132.

Метерлінк М. Сліпці / Пер. Є. Тимченко. – № 12. – С. 66–84.

Фегі Френсіс. Справа ірландської мови / Пер. Л. У. – № 1. – С. 66–79.

Франс А. Дочка Ліліт / Пер. з фр. Н. Г. – № 7. – С. 94–104.

3 оповіданнів Анатолія Франса: I. Ріке. II. Думки Ріке. III. Непідкупні судді / Пер. В. Самійленка. – № 10. – С. 85–95.

Літературно-художня критика

Бондаренко Ів. В ріднім хуторі Євгена Гребінки. – № 6. – С. 24–40.

Грінченко В. [Передм. і дод. до публікації А. Бабея та Е. Пернерсторфера "Національна та інтернаціональна ідея"]. – № 1. – С. 41–55; № 2. – С. 100–108.

Генріх Гейне [без підпису]. – № 2. – С. 41–42.

Двоє рідних. – № 2. – С. 1–2.

Іванові Франкові. – № 8. – С. 138–140.

Історичні книжки на селі. – № 11. – С. 90–114.

Кулішеві твори і сільські читачі. – № 6. – С. 68–83; № 7. – С. 53–70.

- Твори світової літератури на селі. – № 12. – С. 86–95.
- Шевченків "Кобзар" на селі. – № 2. – С. 7–28.
- Доманицький В. Володимир Антонович. – № 9. – С. 27.
- Новознайдені поезії Т. Шевченка. – № 8. – С. 102–113.
- Ефремов С. [Сергій]. Відгуки з життя та письменства: I. Про українську пресу, її становище та завдання. – № 1. – С. 118–128; II. Ще про українську пресу. Епігон "українофильства" на милицях, або старі до молодих не підгортайтесь. Хаотична критика. № 3. – С. 101–123; III. Наші непорозуміння. Оповідання про комах: Яка од їх користь або шкода в письменстві. Бібліотека в холодній та Шевченку в чужій хаті свого імені. Знов "несвоевременно". – № 4. – С. 120–143; IV. Національність як фактор поступу. Старий і новий погляд на національну справу. Межи двох стилів. – № 5. – С. 112–129; V. Своя хата на чужині. Політична спадщина Драгоманова й баламутні заходи коло неї. – № 6. – С. 152–162.
- К. Гр. Нове видання для селян. – № 7. – С. 139–143.
- Кримський А. Критично-філологічні uwagi про ложки дьогтю в бочках меду. – № 7. – С. 105–112.
- Лозинський М. Антін Менґер і його соціально-політичні твори. – № 5. – С. 91–106; № 7. – С. 79–93.
- Мировець В. Чому нам так сумно згадувати про Шевченка? – № 2. – С. 63–77.
- Русов О. Два білоруські поети [Янка Лучина, Мацай Бурачок]. – № 11. – С. 33–37.
- Українка Леся. Утопія в белетристиці. – № 11. – С. 13–32; № 12. – С. 42–65.
- Статті**
- Білоусенко О. Сільський пролетаріат. – № 3. – С. 11–17.
- Бондаренко Ів. Велике повстання українського народу. – № 8. – С. 83–102; № 9. – С. 65–87.
- Вартовий П. Свято у Львові. – № 2. – С. 116.
- Василенко В. Справи хліборобські в Полтавщині. – № 10. – С. 49–59.
- Г. Н. Ідея федералізму в "конституціях" декабристів. – № 12. – С. 7–25.
- Гембек А. З історії одного міста. – № 7. – С. 113–122.
- Д. Д-ко. Українські кафедри на Київському університеті: [реферат, читаний на студентській збірці 16 жовтня 1906 року в Київському університеті]. – № 11. – С. 121–129.
- Дмитрієв М. З діяльності Полтавського земства. – № 7. – С. 122–130.
- Доманицький В. Цивільний шлюб і шлюб на розлука на Україні. – № 5. – С. 64–78.
- Дорошенко Д. В. Лесевич. – № 1. – С. 93.
- М. Стороженко. – № 2. – С. 112.
- Ефремов С. Велика навчителька і мізерні учні. – № 6. – С. 107–133.
- Загірня М. Наші товариства. – № 1. – С. 129.
- Капельгородський П. Сільський пролетаріат в Кубанщині. – № 8. – С. 27–39.
- З недавнього минулого кубанської школи. – № 12. – С. 133–146.
- Я. Б. Спілка вчителів. – № 5. – С. 107.
- Кушнір В. Українське питання в польській призмі перед Європою. – № 10. – С. 21–42.
- р. Небезпешність для Європи. – № 10. – С. 113–117.
- Лозинський М. Українська школа в Галичині. – № 10. – С. 96–112; № 11. – С. 51–71.
- М. Л. Відокремлення Галичини. – № 5. – С. 144–150.
- Мандрівець. Про Селянську Спілку. – № 6. – С. 98–107.
- Мировець В. (В. М.) Чого нам сумно згадувати про Шевченка. – № 2. – С. 63.
- Україна і Європа. – № 3. – С. 78.
- Невада А. Наші родичі за морем. – № 12. – С. 105–125.
- Павловський М. Перша київська етнографічна вистава. – № 3. – С. 92–100.
- Панасенко С. Народня школа і рідна мова на Вкраїні: Замітки народнього вчителя. – № 9. – С. 93–106.
- Пилипович М. Державний лад і здоровя народне. – № 4. – С. 40–53.
- Піснячевський В. Наймані робітники в сільському господарстві. – № 5. – С. 7–20.
- Черкаський М. Українці і поляки в Думі. – № 6. – С. 133–139.
- Нариси, ескізи**
- Доманицький В. Володимир Антонович: З нагоди 45-літнього ювілею наукової і громадської діяльності (з портретом). – № 9. – С. 26–46.
- О. М. Весняної ночі: Ескіз. – № 9. – С. 88–92.
- П. В-й. Свято у Львові. – № 2. – С. 116–119.
- Пахаревський Л. Батько: Нарис. – № 3. – С. 85–91.
- Труба Іван. Подорож на села: З натури. – № 4. – С. 108–118.
- Чернявський М. Хліб наш насущний...: Нарис. – № 8. – С. 81–82.
- Спогади, некрологи**
- Гаєнко Н. Два перші дні...: Згадки. – № 10. – С. 73–84.
- Грінченко Б. Пам'яті Романа Сембратовича: [некролог]. – № 1. – С. 101–106.
- Д. Д. Микола Стороженко. – № 2. – С. 112–115.
- Дорошенко Д. Володимир Лесевич: [некролог]. – № 1. – С. 93–100.

Коцюбинський М. Згадки про Романа Сем-
братовича. - № 3. - С. 61-67.

Кропивницький М. За тридцять п'ять літ. -
№ 9. - С. 47-64.

Лотоцький О. На від'їзді: Сторінка з спога-
дів [про Михайла Грушевського]. - № 7. -
С. 16-25.

Старицький М. Зо мли минулого: Уривки
спогадів. - № 8. - С. 60-80.

Огляди

[Б. п.]. Наші товариства. - № 1. -
С. 128-133.

Вартовий П. З українського життя: Чим
ми виявляємо себе як нація? Наші партії і
програмова вода, товчена в ступі. Вибори і на-
ша беззбройність. Українська школа і вкра-
їнські кафедри. - № 10. - С. 118-122; Полі-
тична робота перед спокійним поверхом.
Платформа української демократично-ради-
кальної партії. Харківські професори в ролі
бюрократичних казуїстів. Українські кафедри
й громадянство. Наші "Просвіти". Бюрокра-
тична справедливість. - № 11. - С. 115-120;
Передвиборчий рух. На що маємо надіятися.
Песимізм у поглядах на українську справу і
що говорять факти. Студенти і автономія Ук-
раїни. Націоналізація школи. Рух у "Просві-
тах". Нове наукове товариство. Ювілей про-
фесора В. Антоновича. - № 12. - С. 147-155.

Спілка вчителів. - № 5. - С. 107-111.

Ефремов С. З російського життя. - № 4. -
С. 155-172; № 5. - С. 137-144; № 7. -
С. 131-139.

Іваненко Д. За кордоном. - № 10. -
С. 147-153.

Лозинський М. Вісті з Галичини: Виборча
реформа. Хліборобські справи. - № 5. -
С. 129-137; № 6. - С. 145-151; № 10. -
С. 123-132; № 11. - С. 129-136.

Матушевський Ф. З російського життя. -
№ 2. - С. 120-133; № 9. - С. 115-128; № 10. -
С. 132-147; № 11. - С. 136-149; № 12. -
С. 156-169.

Нові книжки. - № 1. - С. 160-161; № 3. -
С. 155-156; № 4. - С. 179-180; № 5. -
С. 158-159; № 6. - С. 175-176; № 7. -
С. 157-158; № 8. - С. 159-160; № 9. -
С. 147-148; № 10. - С. 159-169; № 11. -
С. 166-167; № 12. - С. 179-180.

Ситковецький С. З російського життя. -
№ 3. - С. 124-129.

Українська преса. - № 1. - С. 152-154;
№ 2. - С. 152-153; № 3. - С. 152-153; № 4. -
С. 176-177; № 6. - С. 171-172; № 8. -
С. 155-156; № 9. - С. 144-145.

Що було в "Новій громаді" за 1906-й рік:
показчик змісту. - № 12. - С. I-XII.

Що є в періодичній пресі. - № 1. -
С. 155-159;

Що є по журналах. - Вільна Україна (Пе-
тербург, ч. 1, 2); Киевская старина (кн. 1);

ЛНВ (кн. 1); Світ (Львів, ч. 1, 2). - № 2. -
С. 153-155; Киевская старина (кн. II); ЛНВ
(кн. III); Ukrainische Rundschau (№ 1, 2). -
№ 3. - С. 153-154; Вільна Україна (ч. 3); За-
писки НТШ (т. LXIX, LXX); Зоря (Москва, ч.
1, 2); ЛНВ (кн. IV); Світ (ч. 3, 4). - № 4. -
С. 177-179; Киевская старина (кн. III-IV);
ЛНВ (кн. V); Світ (ч. 4, 5); Ukrainische
Rundschau (№ 3, 4). - № 5. - С. 156-157;
Вільна Україна (ч. IV); Записки НТШ (кн. III.
- Т. LXXI); Зоря (ч. 3, 4); ЛНВ (кн. VI); Світ
(ч. 7, 8); Украинский вестник (№ 1-5); Ukra-
inische Rundschau (№ 5). - № 6. - С. 172-175;
Вільна Україна (кн. 5 / 6); Киевская старина
(кн. V, VI); ЛНВ (кн. 7); Ukrainische
Rundschau (№ 7); Украинский вестник
(№ 5-8); Хата (кн. 1). - № 7. - С. 155-157;
Записки НТШ (т. LXXII); Зоря (ч. 4, 5); ЛНВ
(кн. VIII); Світ (ч. 9, 10 / 11, 12 / 13); Ukrai-
nische Rundschau (№ 7, 8); Украинский вест-
ник (№ 9, 10); Хроніка НТШ (1906. - Вип. 1. -
Ч. 25). - № 8. - С. 156-159; Зоря (ч. 7, 8);
Киевская старина (июль-август); ЛНВ (кн.
IX); Ukrainische Rundschau (№ 9); Украин-
ский вестник (№ 12-14). - № 9. - С. 145-147;
Киевская старина (№ 9); ЛНВ; Ukrainische
Rundschau (№ 10). - № 10. - С. 158-159; За-
писки НТШ (т. LXXIII); ЛНВ (кн. IX); Світ
(ч. 14-19); Ukrainische Rundschau (№ 11). -
№ 11. - С. 163-165; Киевская старина
(жовт.); Світ (ч. 20). - № 12. - С. 179.

Що є в періодичній українській пресі: ЛНВ
(1906. - № 1); Промінь (№ 1-2); Рідний край
(№ 1-4); Діло; Громадська думка (№ 1-21);
Руслан (Львів, № 1-16, 20-25); Громадський
голос; Народна справа (Одеса, № 1); Народное
дело (Одеса, № 1). - № 1. - С. 153-154.

Ярошевський Б. За кордоном. - № 1. -
С. 107-117; № 2. - С. 134-141; № 3. -
С. 130-136; № 4. - С. 150-154; № 6. -
С. 139-145; № 8. - С. 140-146; № 9. -
С. 129-133.

S-op. За кордоном. - № 11. - С. 149-156;
№ 12. - С. 170-174.

Рецензії на книги

В. Д. Горовая Н. Василь Матюренко: Опов. -
К., 1906; Як берегтися од хвороб. - К., 1906. -
№ 10. - С. 156.

Гриневич А., свящ. До Бога: Євангельські
наголоси. - Балта, 1906. - 32 с. - № 6. - С. 165.

Дорошенко Д. На громадській роботі (про
Пантелеймона Куліша). - СПб.; Як відкрито
Новий світ. - СПб. - № 12. - С. 146-148.

Досвітні огні: Український декламатор /
Упоряд. В. Грінченко. - К., 1905. - ч. № 1. -
С. 136.

Кауфман А. А. По новым местам: (Почер-
ки и путевые заметки, 1901-1903). - СПб.,
1906. - 353 с. - № 3. - С. 149-151.

Комарова Ганна. Пасынокъ. - Одеса, 1905. -
№ 1. - С. 134-136.

- Отчет Черниговской губернской земской управы за 1904 год. – Чернигов, 1905. – № 7. – С. 147–148.
- Переход на хуторі: (Від Гайсинської земської управи). – Гайсин, 1906. – № 9. – С. 142–143.
- Перша ластівка: Альманах молодих українських письменників / Упоряд. Микола Чернявський. – Херсон, 1905. – 290 с. – № 1. – С. 138–140.
- Пухальський І. С. Михайло Орша: 3 Лермонтова. – Полтава, 1906. – 44 с. – № 4. – С. 173.
- Розвага: Український декламатор / Уложив О. Коваленко. – К., 1905. – № 1. – С. 136.
- Ст-кий А. Первоучители славян. – СПб.: Видання "Благ. Общ-ва изд. общепользних и дешевых книг.", 1906, № 41. – № 5. – С. 151–152.
- Україна і Європа (Українська справа в європейським освітленню / Впорядкував і видав Василь Яворський. – Відень, 1905. – № 3. – С. 78–83.
- Український декламатор "Розвага огні". – № 1. – С. 136–137.
- Франко Ів. Наливайко в мідянім биці: Причинки до історії легенди // Науковий збірник, присвячений проф. Михайлови Грушевському, 142 учениками й прихильниками. – Львів, 1906. – С. 76–90. – № 1. – С. 140–142.
- Харузин Н. Этнография: Лекции, читанные в Императорском Московском университете. IV. Верования. – СПб., 1905; Материалы для библиографии этнографической литературы. – СПб., 1905. – № 8. – С. 154–155.
- В-й П.
Дещо про автономію України. – Харків, 1906. – № 11. – С. 159.
- Жарко. Пісні. – Катеринодар, 1905. – № 1. – С. 138.
- Устинов В. Идея национального государства. – № 1. – С. 147.
- Вартовий П.
Дікштейн. Хтс з чого жие. – № 10. – С. 157.
- Мартов Л. Новый закон. – № 9. – С. 157.
- Овчинников В. П. Панська хворість, або не берись жінку обдурити: Жарт в одній дії. Зі співами та танцями. – К., 1906. – 34 с. – № 9. – С. 135.
- Одинокий М. Гончарі: Нарис. – Полтава, 1906; Заповіт сімї на могилі матері: (правдивий нарис). – Полтава, 1906; Зустрічі: малюнки з натури. – Полтава, 1906. – № 11. – С. 158–159.
- Полуботок. 8 годин праці. – СПб., 1905. – № 10. – С. 157.
- Г. В.
Винниченко В. (Деде). Темна сила. – Харків, 1906. – № 11. – С. 158; Національна рада / Вид. Н. Е. Парамонова // Донская речь. – № 155. – № 9. – С. 136.
- Урманець. В Старім і Новім краю. – Скрантон, Па, 1906. – № 10. – С. 155.
- Що то було сказано у царських манифестах від 6 августа и 17 октября сего року. – Житомир, 1906. – 10 с. – № 9. – С. 135–136.
- Грінченко Б.
Базилевич О. Рідна мова: Український буквар. – Полтава, 1907. – № 11. – С. 160.
- [Драгоманов М.] Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство / Зладив М. Павлик. – № 8. – С. 151.
- Етнографічний збірник. – Т. XVII: Коломийки / Зібрав Вол. Гнатюк. – Львів, 1905. – № 5. – С. 153–156.
- Лозинський М. Гайдамаччина: Із історії народніх рухів на Україні в 18-ім століттю. – Львів, 1906. – № 12. – С. 177–178.
- Норець. Граматка (Український буквар). – К., 1906. – № 11. – С. 160.
- Пухальський І. Український початковий букварець. – № 11. – С. 160.
- Сусіда. Що то було сказано у царських манифестах від 6 августа и 17 октября цього року. – № 9. – С. 135.
- Д-ко Д.
Андерсен Г. Х. Казки / Пер. М. Загірня. – К., 1906. – 245 с. – № 12. – С. 176.
- Вінок: Читанка з 120 малюнками / Уложив О. Білоусенко. – СПб., 1905. – № 7. – С. 144–145.
- Драгоманів М. Козаки // Літ.-наук. біб-ка Видавничої Спілки. – Львів, 1906. – № 6. – С. 166.
- За красою: Альманах в честь О. Кобилянської / Зібр. і вид. О. Луцький. – Чернівці, 1905. – № 3. – С. 137–140.
- Кревецький Ів. Корифей російської критики і українське письменство. В. Г. Белінський. – Львів, 1905. – 33 с. – № 1. – С. 142–144.
- Листи Данила Телячківця до Михайла Драгоманова (1876–1877) / Зладив і видав М. Павлик. – Львів, 1906. – 36 с. – № 9. – С. 137–139.
- Народная литература: Сборник отзывов библиотечной комиссии Киевского Общ. Грамотности о книгах для народного чтения. – К., 1906. – Вып. III. – № 9. – С. 175–176.
- Пулюй Ів., проф. Нові і перемінні зьвізди. – 3-є вид.. – Відень, 1905. – 121 с. – № 4. – С. 173–175.
- Русов А. Народосоюзное начало в государственном строе и при выборах депутатов в представительные учреждения. – СПб., 1905. – № 2. – С. 144–146.
- Сумцов Н., проф. Из украинской старины. – Харьков, 1905. – 162 с. – № 1. – С. 145–147.

- Доманицький В.
Грушевський Мих. Очерк истории украинского народа. – Изд-е 2-е. – СПб., 1906. – № 5. – С. 152–153.
- Каманин И. Эпизоды и деятели эпохи Богдана Хмельницкого (відбитка з XVIII т. "Чтенний в Историческом об-ве Нестора-летописца"). – К., 1906. – № 7. – С. 148–150.
- Науковий збірник, присвячений професорові Михайлови Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині 1894–1904). – Львів, 1906. – 604 с. – № 3. – С. 141–149.
- Томашівський Стефан. Словацький висланник на Україні (1708–1709) // Науковий збірник, присвячений проф. Михайлови Грушевському. – С. 301–345; – № 7. – С. 150–153.
- Є. П. Грінченко В. Писання. – К., 1905. – Т. 2. – № 5. – С. 144–148.
- [Драгоманов М.] Собрание политических сочинений М. Драгоманова / С биограф. очерком и портретом автора. – Paris. – № 6. – С. 166–170.
- Карманський П. Ой люлі, смутку: Ліричні поезії. – Львів, 1905. – № 10. – С. 153–155.
- Лепкий Б. З глибин душі: Вибір поезій – Львів, 1905.
- По дорозі життя: Вибір оповідань. – Львів, 1905. – № 8. – С. 146–151.
- Луцький О. В такі хвили: Поезії (1902–1906). – Львів, 1906. – 55 с. – № 9. – С. 133–135.
- Штокалко Павло. Цвіти Марії: Поезії в честь Матері Божої. – Львів, 1906. № 6. – С. 163–164.
- Яновська Л. Оповідання. – К.: Вік, 1905. – № 2. – С. 143–144.
- Є. С.
Круть С. Записки українця з побуту між полудневими славянами. – № 6. – С. 165.
- М. К.
Пантелеев Л. Ф. Из воспоминаний прошлого. – СПб., 1905. – № 2. – С. 148–152.
- Українське весілля (3 голосами) / Записав Ів. Демченко. – Одеса, 1905. – 123 с. – № 1. – С. 144.
- Мировець В. (В. М.).
З потоку життя / М. Коцюбинський і М. Чернявський. – № 5. – С. 149.
- Комарова Г. Починок. – № 1. – С. 134.
- Чернявський М. Перша ластівка. – № 1. – С. 138.
- Чеховский В. Киевский митрополит Гаврил Банулеско-Бодони (1799–1803 гг.). – К., 1905. – № 9. – С. 139–142.
- П. М. Як збираються і куди повертаються народні гроші. – СПб.: Вид-во "Праця", 1906. – № 7. – С. 145–146.
- Павловський М.
Гребінка Є. Українські твори. – К.: Вік, 1906. – 93 с. – № 6. – С. 162.
- Популярно-наукові книжки за 1905 рік, видані в Росії: "Про холеру" М. Левицького, "Як ми боронились од холери" Г. Коваленка, "У дитини головка болить – у матері серце" Задьори, "Під землею" та "Оборонець покривджених" М. Загірньої, "Серед виноградарів Південної Франції" С. Русової, "Мале та розумне" П. Е., "Найважливіші хазяйські справи" Сусіди. – № 11. – С. 148–151.
- Українські твори Є. Гребінки. – № 6. – С. 162.
- П-ський Л.
Є-в Г. Шляхта: Драм. сцена. – № 12. – С. 175.
- Олександр Македонський, великий завоювник. – К.: Вік, 1906. – № 53. – № 9. – С. 143.
- Перекотиполе І.
Драгоманов М. Про українських козаків, татар та турків: З передмовою про життя Драгоманова. – К.: Вид-во Т-ва "Просвіта", 1906. – № 12. – С. 178.
- Земельна справа в Новій Зеландії (З дод. й одмінами з московської мови переказала М. З.). – К., 1906. – № 12. – С. 178.
- Календар "Просвіти": Рік перший. – К., 1906. – № 12. – С. 178.
- Левицький М. Як рятуватися в наглих випадках та каліцтвах. – № 12. – С. 178.
- Товариство "Просвіта" у Києві: № 1: Драгоманов М. Про українських козаків, татар та турків. – К., 1906; № 2: Земельна справа в Новій Зеландії (З дод. й одмінами з московської мови переказала М. З.). – К., 1906; № 3: Левицький М., лікар. Як рятуватися при наглих випадках та каліцтвах; № 4: Календар "Просвіти": Рік перший. – К., 1906. – № 12. – С. 178–179.
- С-к Євг.
Павлудкий Г. Г., проф. Древности Украины: деревянные и каменные храмы. 1905. – Вып. 2. – № 7. – С. 153–155.
- Л.
Веселка: Укр. стінний календар на рік 1906. – № 1. – С. 151.
- Рецензовані праці
Андерсен Г. Х. Казки / Пер. М. Загірня. – К., 1906. – 245 с. – № 12. – С. 176 (рец. Д. Д-ко).
- Базилевич О. Рідна мова: Український буквар. – Полтава, 1907. – № 11. – С. 160 (рец. В. Грінченко).
- Веселка: Український стінний календар на рік 1906. – № 1. – С. 151 (рец. Л.).
- Винниченко В. (Деде). Темна сила. – Харків, 1906. – № 11. – С. 158 (рец. В. Г.).
- Вінок: Читанка з 120 малюнками / Уложив О. Білоусенко. – СПб., 1905. – № 7. – С. 144–145 (рец. Д. Д-ко).
- Гнатюк В. – див. "Етнографічний збірник"
- Горова Н. Василь Матюренко: Опов. – К.,

1906; Як берегтися од хвороб. - К., 1906. - № 10. - С. 156 (рец. В. Д.).

Гребінка Є. Українські твори. - К.: Вік, 1906. - 93 с. - № 6. - С. 162 (рец. М. Павловський).

Гриневич А., свящ. До Бога: Євангельські наголоси. - Балта, 1906. - 32 с. - № 6. - С. 165 (рец. В. Д.).

Грінченко Б. Писання. - К., 1905. - Т. 2. - № 5. - С. 144-148 (рец. П. Є.).

Грушевський Мих. Очерк истории украинского народа. - Изд. 2-е. - СПб., 1906. - № 5. - С. 152-153 (рец. В. Доманицький).

Демченко Ів. Українське весілля (з голосами). - Одеса, 1905. - № 1. - С. 144 (рец. М. К.).

Дещо про автономію України. - Харків, 1906. - № 11. - С. 159 (рец. П. В-й).

Дікштейн. Хто з чого живе. - СПб., 1906. - № 10. - С. 157 (рец. П. Вартовий).

Дорошенко Д. На громадській роботі (про Пантелеймона Куліша). - СПб.; Як відкрито Новий світ. - СПб. - № 12. - С. 146-148 (рец. В. Д.).

Досвітні огні: Український декламатор / Упоряд. В. Грінченко. - К., 1905. - № 1. - С. 136 (рец. В. Д.).

Драгоманів М. Козаки / Літ.-наук. біб.-ка. - Львів, 1906. - 50 с. - № 6. - С. 166.

[Драгоманов М.] Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство / Зладив М. Павлик. - № 8. - С. 151 (рец. В. Грінченко).

[Драгоманов М.] Собрание политических сочинений М. Драгоманова / С биограф. очерком и портретом автора. - Paris. - № 6. - С. 166-170 (рец. П. Є.).

Драгоманів М. Шевченко, українофіли й соціалізм. - 2-е вид., з передм. І. Франка. - Львів, 1906. - 157 с. - № 7. - С. 146-147 (рец. Д. Д-ко).

Про українських козаків, татар та турків: З передмовою про життя Драгоманова. - К.: Вид-во Т-ва "Просвіта", 1906, № 1-12. - С. 178 (рец. І. Перекотиполе).

Етнографічний збірник. - Т. 17: Коломийки / Зібрав Вол. Гнатюк. - Львів, 1905. - № 5. - С. 153-156 (рец. В. Грінченко).

Є-в Г. Шляхта: Драматичні сцени в IV діях. - Чернівці, 1906. - № 12. - С. 175-176 (рец. Л. П-ський).

Є. П. Мале та розумне. - СПб., 1905. - № 1. - С. 148.

Жарко Я. Пісні. - Катеринодар, 1905. - № 1. - С. 138 (рец. П. Вартового).

З потоку життя: Альманах / Упоряд. М. Коцюбинський і М. Чернявський. - Херсон, 1905. - № 5. - С. 149-150 (рец. В. М.).

Загірня М. Під землею. х - СПб., 1905; Оборонець покривджених. - СПб., 1905. - № 1. - С. 148 (рец. М. Павловський).

Задьора Г. У дитини головка болить - у матері серце. - СПб., 1905. - № 1. - С. 148.

За красою: Альманах в честь О. Кобилянської / Зібр. і вид. О. Луцький. - Чернівці, 1905. - № 3. - С. 137-140 (рец. Д. Д-ко).

Земельна справа в Новій Зеландії. - К.: Вид-во Т-ва "Просвіта", 1906, № 2. - № 12. - С. 178 (рец. І. Перекотиполе).

Календар "Просвіти": Рік перший. 1907. - К.: Вид-во Т-ва "Просвіта", 1906. № 4. - № 12. - С. 178 (рец. І. Перекотиполе).

Каманин І. Епизоды и деятели эпохи Богдана Хмельницкого (відбитка з XVIII т. "Чтенний в Историческом об-ве Нестора-летописца"). - К., 1906. - № 7. - С. 148-150 (рец. В. Доманицький).

Карманський П. Ой люді, смутку: Ліричні поезії. - Львів, 1905. - № 10. - С. 153-155 (рец. П. Є.).

Кауфман А. А. По новым местам: (Почерки и путевые заметки, 1901-1903). - СПб., 1906. - 353 с. - № 3. - С. 149-151 (рец. В. Д.).

Коваленко Г. Як ми боронились од холери. - К., 1905. - № 1. - С. 148 (рец. М. Павловський).

Комарова Ганна. Пасынокъ. - Одеса, 1905. - № 1. - С. 134-136 (рец. В. Д.).

Кревецький Ів. Корифеї російської критики і українське письменство. В. Г. Белінський. - Львів, 1905. - 33 с. - № 1. - С. 142-144 (рец. Д. Д-ко).

Круть Софрон. Записки українця з побуту між полудневими слов'янами / Літ.-наук. біб.-ка Видавничої Спілки. - Львів, 1905. - Ч. 106-107. - № 6. - С. 165-166 (рец. С. Є.).

Левицький М. Про холеру. - К., 1905. - № 1. - С. 148 (рец. М. Павловський).

Як ратуватися при наглих випадках та каліцтвах. - К.: Вид-во Т-ва "Просвіта", 1906, № 3. - № 12. - С. 178 (рец. І. Перекотиполе).

Лепкий Б. З глибин душі: Вибір поезій - Львів, 1905;

По дорозі життя: Вибір оповідань. - Львів, 1905. - № 8. - С. 146-151 (рец. П. Є.).

Листи Данила Таянчевича до Михайла Драгоманова (1876-1877) / Зладив і видав М. Павлик. - Львів, 1906. - 36 с. - № 9. - С. 137-139 (рец. Д. Д-ко).

Лозинський М. Гайдамачина: Із історії народніх рухів на Україні в 18-ім століттю. - Львів, 1906. - № 12. - С. 177-178 (рец. В. Грінченко).

Луцький О. В такі хвилі: Поезії (1902-1906). - Львів, 1906. - 55 с. - № 9. - С. 133-135 (рец. П. Є.).

Мартов Л. Новий закон. - № 9. - С. 157 (рец. П. Вартовий).

Народная литература: Сборник отзывов библиотечной комиссии Киевского Общ. Грамотности о книгах для народного чтения. - К., 1906. - Вып. III. - № 9. - С. 175-176 (рец. Д. Д-ко).

Науковий збірник, присвячений професорові Михайлови Грушевському учениками й

- прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині 1894–1904). – Львів, 1906. – 604 с. – № 3. – С. 141–149 (рец. В. Доманицький).
- Національна рада / Вид. Н. Е. Парамонова // Донская речь. – № 155. – № 9. – С. 136 (рец. В. Г.).
- Норець. Граматка (Український буквар). – К., 1906. – № 11. – С. 160 (рец. Б. Грінченко).
- Овчинников В. П. Панська хворість, або не берись жінку обдурити: Жарт в одній дії. Зі співами та танцями. – К., 1906. – 34 с. – № 9. – С. 135 (рец. П. Вартовий).
- Одинокий М. Гончарі: Нарис. – Полтава, 1906;
- Заповіт сім'ї на могилі матері: (правдивий нарис). – Полтава, 1906.
- Зустрічі: малюнки з натури. – Полтава, 1906. – № 11. – С. 158–159 (рец. П. Вартовий).
- Олександр Македонський, великий воєвник. – К.: Вік, 1906. – № 53. – № 9. – С. 143–144 (рец. Л. П-ський).
- Отчет Черниговской губернской земской управы за 1904 год. – Чернигов, 1905. – № 7. – С. 147–148 (рец. В. Д.).
- Павлик М. – див. Драгоманов, Телячків.
- Павлуцкий Г. Г., проф. Древности Украины: деревянные и каменные храмы. – 1905. – Вип. 2. – № 7. – С. 153–155 (рец. Євг. С-к).
- Пантелеев Л. Ф. Из воспоминаний прошлого. – СПб., 1905. – № 2. – С. 148–152 (рец. М. К.).
- Переход на хуторі: (Від Гайсинської земської управи). – Гайсин, 1906. – № 9. – С. 142–143 (рец. В. Д.).
- Перша ластівка: Альманах молодих українських письменників / Упоряд. Микола Чернявський. – Херсон, 1905. – 290 с. – № 1. – С. 138–140 (рец. В. Д.).
- Полуботок. 8 годин праці! – СПб., 1905. – № 10. – С. 157 (рец. П. Вартовий).
- Пулюй Ів., проф. Нові і перемінні зьвізди. – 3-є вид. – Відень, 1905. – 121 с. – № 4. – С. 173–175 (рец. Д. Д-ко).
- Пухальський І. С. Михайло Орша: З Лермонтова. – Полтава, 1906. – 44 с. – № 4. – С. 173 (рец. В. Д.).
- Український початковий букварець. – № 11. – С. 160 (рец. Б. Грінченко).
- Розвага: Український декламатор / Уложив О. Коваленко. – К., 1905. – № 1. – С. 136 (рец. В. Д.).
- Русов А. Народосоюзное начало в государственном строе и при выборах депутатов в представительные учреждения. – СПб., 1905. – № 2. – С. 144–146 (рец. Д. Д-ко).
- Русова С. Серед виноградарів південної Франції. – СПб., 1906. – № 5. – С. 151 (рец. М. Павловський).
- Сігов І. Що таке народня воля? – СПб.: Вид-во "Праця", 1906. – № 5. – С. 151.
- Ст-кий А. Первоучители славян. – СПб.: Видання "Благ. Общ-ва изд. общепольных и дешевых книг.", 1906. – № 5. – С. 151–152 (рец. В. Д.).
- Сумцов Н., проф. Из украинской старины. – Харьков, 1905. – 162 с. – № 1. – С. 145–147 (рец. Д. Д-ко).
- Сусіда. Найважливіші хазяйські справи. – СПб., 1905. – № 1. – С. 148 (рец. М. Павловський).
- Сусіда. Що то було сказано у царських маніфестах від 6 августа і 17 октября цього року. – Житомир, 1906. – № 9. – С. 135 (рец. Б. Грінченко).
- Телячків Д. Листи до Мих. Драгоманова (1876–1877) / Зладив і видав М. Павлик. – Львів, 1906. – № 9. – С. 137.
- Товариство "Просвіта" у Києві: № 1: Драгоманов М. Про українських козаків, татар та турків. – К., 1906; № 2: Земельна справа в Новій Зеландії (З дод. й одмінами з московської мови переказала М. З.). – К., 1906; № 3: Левицький М., лікар. Як рятуватися при наглих випадках та каліцтвах; № 4: Календар Просвіти. Рік перший. – К., 1906. – № 12. – С. 178–179 (рец. Ів. Перекотиполе).
- Томашівський Стефан. Словацький висланник на Україні (1708–1709) // Науковий збірник, присвячений проф. Михайлови Грушевському. – 301–345. – № 7. – С. 150–153 (рец. В. Доманицький).
- Уманець. Український початковий букварець. – Полтава, 1906. – № 11. – С. 160.
- Уманець. В Старім і Новім краю. – Скрентон, Па, 1906. – № 10. – С. 155–156 (рец. Б. Г.).
- Устинов В., приват-доцент Императорского Харьковского университета. Идея национального государства. – Харьков. 1906. – 31 с. – № 1. – С. 147–148 (рец. П. В.).
- Федькович О. Писання. – Львів, 1906. – Т. 6. – № 11. – С. 155.
- Франко Ів. Наливайко в мідянім биці: Причинок до історії легенди // Науковий збірник, присвячений проф. Михайлови Грушевському 142 учениками й прихильниками. – Львів, 1906. – С. 76–90. – № 1. – С. 140–142 (рец. В. Д.).
- Харузин Н. Этнография: Лекции, читанные в Императорском Московском университете. IV. Вера. – СПб., 1905; Материалы для библиографии этнографической литературы. – СПб., 1905. – № 8. – С. 154–155 (рец. В. Д.).
- Чайковський Осип. Початки гетьманованя Петра Конашевича Сагайдачного // Науковий збірник, присвячений проф. Михайлови Грушевському, 142 учениками й прихильниками. – Львів, 1906. – С. 249–2560. – № 1. – С. 142.
- Чернявський М. Перша ластівка. – № 1. – С. 138 (рец. В. Миронець).
- Чеховський В. Киевский митрополит Гавриил Банулеско-Бодони (1799–1803 гг.). – К., 1905. – № 9. – С. 139–142 (рец. В. Миронець).

Штокалко Павло. Цвіті Марії: Поезії в честь Матері Божої. – Львів, 1906. – № 6. – С. 163–164 (рец. П. Є.).

Що то було сказано у царських манифестах від 6 августа и 17 октября сего року. – Житомир, 1906. – 10 с. – № 9. – С. 135–136 (рец. Б. Г.).

Як збираються і куди повертаються народні гроші. – СПб.: Вид-во "Праця", 1906. – № 7. – С. 145–146 (рец. М. П.).

Яновська Л. Оповідання. – К.: Вік, 1905. – № 2. – С. 143–144 (рец. П. Є.).

Псевдоніми

Андрій – можливо, Андрій Ніковський

Білоусенко О. – Лотоцький Олександр

В. Д. – Доманицький Василь

В. М. (В. Мировець) – Дурдуківський Володимир

В. П. (Вартовий П.) – Грінченко Борис

В-ий П. (Вартовий П.) – Грінченко Борис

Вартовий П. – Грінченко Борис

Г. Б. – Грінченко Борис

Г-ко Н. – Грінченко Настя

Гаєнко Н. – Грінченко Настя

Д. В. – Доманицький Василь

Д. Д. – Дорошенко Дмитро

Д-ко Д. – Дорошенко Дмитро

Є. П. – Єфремов Петро

Є. С. – Єфремов Сергій

Загірня М. – Грінченко Марія

К. Гр. – Коваленко Григорій (?)

Л. У. – Леся Українка

М. В. (Мировець В.) – Дурдуківський Володимир

М. К. – Комаров Михайло

М. Л. – можливо, Лозинський Михайло

Мандрівець – Дорошенко Дмитро

Невада А. – Ніковський Андрій

П. М. – Павловський Мефодій

Перекотиполе І. – Грінченко Борис

П-ський Л. – Пахаревський Леонід

– р – Кушнір Володимир

Рулька І. – Огієнко Іван

С. Є. – Єфремов Сергій

Сергій – Єфремов Сергій

Сивенький В. – Самійленко Володимир

Ситковецький С. – Єфремов Сергій

С-к Євг. – Сердюк Євген

Смуток П. – Стебницький Петро

Я. Б. – Ярошевський Богдан

Л. – можливо, Лук'янов, один із авторів "Ради" у 1906–1907 рр.

S-on – Петлюра Симон

Псевдоніми авторів

Грінченко Борис – В. П., В-ий П., Вартовий П., Перекотиполе І.

Грінченко Марія – Загірня М.

Грінченко Настя – Гаєнко Н., Г-ко Н.

Доманицький В. – В. Д.

Дорошенко Дмитро – Д. Д., Д. Д-ко, Мандрівець

Дурдуківський Володимир – Мировець В., М. В.

Єфремов Сергій – С. Є., Сергій, Ситковецький

Єфремов Петро – Є. П.

Лотоцький Олександр – Білоусенко О.

Ніковський Андрій – Невада А., Андрій (?)

Огієнко Іван – Рулька І.

Павловський Мефодій – П. М.

Панасенко С. – Васильченко Степан

Пахаревський Леонід – П-ський Л.

Петлюра Симон – S-on

Самійленко Володимир – Сивенький В.

Стебницький Павло – Смуток П.

Ярошевський Богдан – Я. Б.

Н. М. Сидоренко,
д. філол. н., проф.

Журнал "Украинский вестник" (Петербург, 1906)

Петербурзький журнал виходив за редакцією Максима Славінського, а видавницею значилася Н. М. Лотоцька. Назва часопису не була випадковою, адже співробітники прагнули зберегти інтелектуально-національні традиції харківського журналу "Украинский вестник" (1816–1819), про що й написала С. Русова у № 1 (ця стаття наводиться в оригіналі далі). Для виходу у світ редакція користувалася послугами друкарні Ф. Вайсберга і П. Гершуніна (Петербург, Катерининський канал, № 71 – 6).

Як свідчить зміст, перша половина номерів "Украинского вестника" відкривалася передовими статтями Михайла Грушевського (№ 1–7, 11), потім їх найчастіше писав Михайло Могилянський (№ 9, 10, 12), а в № 13 і 14 автор не зазначений. Відповідно, в останніх номерах з'явилася нова рубрика – "Хроніка", де подавалися факти національного життя, насамперед ті, що стосувалися діяльності українських партій, товариств, гуртків, преси тощо. Так, в останньому випуску на чільному місці виявилася газета "Громадська думка": обшуки й арешти переслідували редакцію упродовж другої половини серпня 1906 р. Наголошувалося, що поліція не тільки ретельно оглянула всі шпарини в приміщенні контори "Громадської думки" (з 4 ранку до 6 вечора), а й перевернула все догори дном у друкарні товариства Н. Гирич, де друкувалася газета, в помешканні співробітників – С. Єфремова, А. Жука (знайдено 5 пудів нелегальної літератури), Квасницького, Вороніна, яких було негайно арештовано. Через кілька днів, 22 серпня, здійснений повторний обшук у всіх працівників щоденного київського видання, нічого протизаконного не знайдено. Оголошений розшук відповідального секретаря "Громадської думки" В. Козловського. Того ж дня поліція навідалася до редакції сатиричного часопису "Шершень".

У статті про "Заокеанську Україну" А. Кук (ймовірно, Андрій Ніковський, адже подібна публікація з'явилася цього часу на шпальтах київського журналу "Нова громада") не лише змальовував життя колишніх співвітчизників, а й порушував сутнісні питання: яке май-

бутнє мають русини в Америці? В які форми виллється національне життя американських українців? При цьому публіцист наголошував: щоб не втратити своє коріння і вдачу, необхідно плекати свою інтелігенцію, дбати про освіту і культурно-духовний статус серед інших народів.

У редакційному гурті "Украинского вестника" об'єдналися однодумці, демократи, талановиті публіцисти, політики, економісти. Не випадково була дискусія про національність, рівноправність народів, автономію; до розмови запрошені представники різних національностей, яких не запідозриш у суб'єктивізмі (І. Бодуен-де-Куртене, Д. Овсянико-Куликовський, М. Туган-Барановський, М. Грушевський, М. Славінський та ін.). На сторінках журналу знайшлося місце для обговорення селянського питання і шкільних потреб, участі України в державному бюджеті Росії і діяльності банків, розвитку національної культури і національних прав.

Українська парламентська фракція у Державній думі вважала петербурзький журнал своїм органом, постійно звітуючись тут перед своїми виборцями (скажімо, друкувалися виступи і думки В. Шемета, Г. Зубченка, І. Шрага, М. Онацького, Ф. Штейнгеля та ін. про земельну реформу, ініціативи в політичній сфері).

Дух ідейної революції, перетворення життя на засадах економічних, духовно-політичних, культурно-психологічних підтримували у своїх статтях, оглядах, рецензіях, повідомленнях І. Франко, С. та О. Русови, О. Лотоцький, М. Могилянський, Д. Дорошенко, В. Гнатюк, П. Стебницький, Д. Багалій, В. Доманицький, С. Бородаєвський. Чимало публікацій початку XX ст. досі не втратили свого національно-патріотичного значення.

Украинский вестник

Почти сто лет тому назад – в 1816 году в Харькове начал выходить один из древнейших провинциальных журналов – "Украинский вестник", под редакцией трех просвещеннейших людей тогдашнего Харькова: про-

фессора недавно открывшегося первого южно-го университета – Филомафитского, учителя Гонорского и украинского писателя Квитки. Пробужденное к жизни Харьковским университетом южное провинциальное общество было, однако, совершенно неподготовленным к чтению журналов, и редакция "Украинского вестника", хотя выпустила в первый год всего 350 экземпляров, половину их принуждена была рассылать бесплатно. Она задалась целью познакомить своих читателей с родиной и воспитать в них чувство любви к ней. Беллетристика, множество лирических стихотворений о "юных девах и луне", грозно патетические обращения к неопределенному врагу:

Смутися тварь!

Да вострепещет всяк враждебный мне язык
И да всколеблются вселенныя основы.

Сентиментальные путешествия по Малороссии и случайные известия из заграницы, описания Грузии и Литвы и даже знаменитая поэма Гулака-Артемевского - "Солопий и Хивра" – хотя и не привлекали никогда более 300 "сускрипентов", но журнал просуществовал до 1826 года.

Прошло почти сто лет, и новый "Украинский вестник" зарождается уже не в Украине, а в столице России и в новом столетии является первым русским периодическим органом, посвященным политической жизни Украины, ее политическим и социальным требованиям. Необходимость такого органа выдвигается самой жизнью. Россия, не однородное государственное тело, она сложилась из многих областей, в состав ее входят разные народы. Подавленные веками централизма, все эти области не жили, а прозябали, молчали – "бо благоденствовали!" Они не знали друг друга, между ними не было отношений, а между тем у них было общее горе, одно и то же ярмо давило их плечи.

Россия теперь вся ожила, вся охвачена одним всеобщим порывом к свету, к правде, к свободе, и украинцам необходимо теперь ясно и независимо выяснить свои отношения к общему движению, высказать, как понимают они свои национальные интересы, как далеки они от навязываемого им реакционной прессы сепаратизма и национальных предубеждений. Не время теперь ни для сепаратизма, ни для каких-либо расовых и национальных предрассудков. Общее великое освободительное движение объединило теперь всю Россию. Если прежде каждая область самостоятельно искала выхода из душившего ее и всех цен-

тралистического бюрократического обрусения, то теперь все народности подают друг другу руку, чтобы общим усилием добиться всем свободы и счастья. Переживаемый исторический момент велик не только по своей политической борьбе, он знаменателен и в национально-этическом отношении: перед народами вдруг открылись широкие жизненные перспективы, создана возможность выработки новых форм народных сожительств, более справедливых, более удобных для свободного развития каждой большой и малой нации. Могучий современный подъем духа и напряжение народных сил дает возможность каждому народу стряхнуть с себя все ветхозаветные традиции, всю пыль веков и возродиться нравственно восприимчивым к более высоким чувствам, к лучшим формам и порывам жизни. Такой пылью является всякий шовинизм народоненавистничество, искусственный сепаратизм.

В основу новой жизни, в основу новых отношений к другим народностям, украинцы кладут демократизм и уважение к национальным требованиям всех народов России. Украинцы твердо верят, что представители народа украинского в Государственной Думе сумеют определенно поставить широкие требования демократических реформ, которых Украина ждет так же нетерпеливо, как и все другие народности истстрадавшей России.

С этой надеждой и начинает "Украинский вестник" свое бытие. Чтобы выполнить задачу ознакомления России с Украиной, "Украинский вестник" издается на русском языке и выходит в международном центре русской культурной жизни – в Петербурге.

Таковы те вопросы, которые намерен выяснить новый "Украинский вестник". Как далеко это содержание от того, что наполняло страницы харьковского предшественника. Одно лишь осталось неизменным: оба вестника – украинские.

С. Русова.

Украинский вестник. – 1906. – № 1. –

С. 46–47.

Покажчик змісту журналу "Украинский вестник"

Украинский вестник выходит еженедельно под редакций А. М. Славинского и при ближайшем участии проф. М. С. Грушевского, проф. Д. И. Овсянико-Куликовского и А. А. Русова.

№ 1. – 21 мая

Задачи "Украинского вестника". – С. 3–7.

- Грушевский Мих., проф. Национальный вопрос и автономия. – С. 8–17.
- Овсянко-Куликовский Д., проф. Что такое национальность? – С. 18–25.
- Бодуэн-де-Куртенэ И., проф. По вопросу об автономии и равноправии национальностей. – С. 26–33.
- Славинский М. Империя народов. – С. 34–38.
- Грушевский М., проф. Позорной памяти... – С. 39–41.
- А. Г. Социал-демократия и украинский вопрос. – С. 42–45.
- Русова С. "Украинский вестник". – С. 46–47.
- П. С. Украинская пресса. – С. 48–53.
- Spectator. На пути освобождения. – С. 54–61.
- Заметки
- П. С. Два памятника Шевченко. – С. 62–63.
- Лотоцкий А. Слово Божие под спудом. – С. 63–64.
- Шраг И. О союзе автономистов. – С. 64–68.
- Билоусенко О. Украинский парламентский клуб. – С. 68–69.
- № 2. – 28 мая**
- Грушевский М., проф. Вопрос дня. – С. 75–82.
- Овсянко-Куликовский Д., проф. Что такое национальность? II. Национальность – явление умственного и волевого порядка. – С. 83–90.
- Лотоцкий А. Шаблон и жизнь. – С. 91–96.
- Соколов Н. Украина в государственном бюджете России. – С. 97–103.
- Грушевский М., проф. Украинский Пьемонт. – С. 104–108.
- Могилянский Мих. Из крестьянских настроений на Украине. – С. 109–114.
- Русова С. Современные школьные нужды в Украине. – С. 115–122.
- Spectator. На Украине. – С. 123–132.
- Заметки
- Шеремет Владимир. Украинская парламентская фракция. – С. 133–134.
- Телеграммы украинской парламентской фракции. – С. 135.
- № 3. – 4 июня**
- Грушевский М., проф. Единство или распадение? – С. 139–151.
- А. Г. Голоса об автономии. – С. 152–157.
- Доманицкий В. Два момента (1767–1906 гг.). – С. 158–165.
- Могилянский Мих. Аграрные процессы на Украине. – С. 166–174.
- Франко Иван. Австрийский кризис. – С. 175–178.
- Д. Д. Украинская пресса. – С. 179–183.
- Spectator. На Украине. – С. 184–192.
- Библиография
- С. Р. (София Русова). Драгоманов М. П. Политические сочинения. Т. 1-2. – Париж, 1905. – Изд. ред. "Освобождения" (печатаются на средства украинцев-демократов). – С. 193.
- Д. Д. Драгоманов М. Шевченко, українофіли й соціалізм з передмовою Ів. Франка. – Львів, 1906. – С. 194.
- А. Л. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 5, Ч. 1–2. – Львів. – С. 195.
- Д. Д. Грушевський М. Очерк истории украинского народа. – 2-е изд. – СПб, 1906. – С. 195–196.
- А. Г. Томашівський Стефан. Доктор. Володимир Антонович. – Львів, 1906. – С. 196–197.
- А. Л. Гринченко Б. На беспросветном пути. – К., 1906; Грінченко В. Якої нам треба школи. – К., 1906. – С. 197.
- Список книг, полученных редакцией для отзыва. – С. 198.
- Поправка. – С. 198.
- № 4. – 11 июня**
- Грушевский М., проф. О зрелости и незрелости. – С. 203–208.
- Могилянский Мих. Памяти Михаила Петровича Драгоманова. – С. 209–211.
- Туган-Барановский М. Национализация земли и выкуп. – С. 212–221.
- Русов А. Несколько слов о территории и населении Украины. – С. 222–230 [дод. на вкладці – карта "Распределение украинского населения в Южной России"].
- Украинские депутаты о земельной реформе. – I. Речь В. Шемета в Государственной Думе. – С. 231–233; II. Мнение Г. Зубченка. – С. 233–237.
- Spectator. На Украине. – С. 238–250.
- Дорошенко Д. Украинская трибуна в Европе. – С. 251–256.
- П. С. Тарифное недоумение. – С. 257–260.
- № 5. – 18 июня**
- Грушевский М., проф. Наши требования. – С. 267–273.
- Овсянко-Куликовский Д. Что такое национальность. – III. Национальность и сфера чувствований. – С. 274–283.
- Русов А. Формы землевложения и землепользования на Украине. – С. 284–294.
- Гнатюк В. Из украинских провинций Венгрии. – С. 295–300.

Spectator. На Украине (Крестьяне и Государственная Дума). – С. 301–311.

Просвитаин. Одесская "Просвіта". – С. 312–317.

Русова С. Украинцы на 3-м делегатском Съезде Всероссийского Союза учителей и деятелей по народному образованию. – С. 318–322.

Инициатива украинских депутатов. – С. 323–325.

№ 6. – 25 июня

Грушевский М., проф. Встрешенный муравейник. – С. 331–341.

Овсянко-Куликовский Д., проф. Что такое национальность? – IV. Национальность – одна из форм сохранения психической энергии. – С. 342–353.

Багалец Д. И., проф. (Член Гос. Совета). Характерная страничка из прошлого (Т. Г. Шевченко и народная школа). – С. 354–358.

Лотоцкий А. Илоты XX века. – С. 359–375.

Spectator. На Украине. – С. 376–386.

Русов А. Земства на Украине. – С. 387–391.

Резолюция украинских демократов по поводу белостокского погрома. – С. 391.

№ 7. – 2 июля

Грушевский М., проф. Конец гетто! – С. 395–398.

Владимир Ж. Точка над і. – С. 399–404.

Русов А. Смертная князь отменяется. – С. 405–411.

Славинский М. Закон о национальных правах. – С. 412–417.

Волков Ф. Украинцы в антропологическом отношении. – С. 418–526.

Украинские депутаты о земельной реформе. – III. Речь И. Шрага в Государственной Думе. – С. 527–531.

П. С. Новые произведения Шевченко. – С. 532–535.

На Украине. – С. 536–543.

[Тарасенко И. В., член Думы]. Письмо к гражданам Черниговской губернии. – С. 544–546.

Л. Ж. Что происходит в Украинской парламентской группе (Письмо в редакцию). – С. 547–549.

№ 8. – 9 июля

М. Томара. Реформа местного самоуправления. – С. 559–571.

Овсянко-Куликовский Д., проф. Что такое национальность? – V. Национальная диф-

ференциация и единение человечества. – С. 572–580.

А. Б. Деятельность крестьянского банка на Украине. – С. 581–589.

Я. З. Крестьянский съезд во Финляндии. – С. 590–593.

На Украине. – С. 593–603.

Украинские депутаты в Государственной Думе. I. Речь депутатов о погромах. Речь Ф. Р. Штейнгеля. – С. 604–608; Речь И. Л. Шрага. – С. 608–613; Речь Г. И. Зубченка. – С. 613–614; II. Из "Письма на Украину" депутата Онацкого. – С. 614–615.

Опечатки в № 6. – С. 616.

№ 9. – 16 июля

Могилянский Мих. Дума распущена... – С. 623–626.

Русов А. После распуска Думы. – С. 627–632.

Грушевский Мих., проф. Движение политической и общественной украинской мысли в XIX столетии. – С. 633–644.

Владимир Ж. Non multum, sed multa – С. 645–650.

П. С. Украинская пресса. – С. 651–655.

На Украине. – С. 656–665.

Дорошенко Д. Ученое общество имени Шевченка во Львове. – С. 666–674.

Бородаевский С. Из поездки по Украине. – С. 675–680.

№ 10. – 23 июля

Могилянский Мих. Политический момент. – С. 687–691.

Долинский Н. На очереди. – С. 692–698.

Доманицкий В. Как насаждается на Украине интенсивная культура. – С. 699–705.

На Украине. – С. 706–718.

Обозреватель. Депутаты с территории Украины и их деятельность в Государственной Думе. – С. 719–730.

Бородаевский С. Из поездки по Украине. II – С. 731–738.

№ 11. – 2 августа

Грушевский М., проф. "На другой день". – С. 743–748.

Томара М. К будущим выборам. – С. 749–753.

Овсянко-Куликовский Д. Что такое национальность? VI. Международное общение, "общие" и национальные языки. – С. 754–761.

Могилянский Мих. Еще об аграрных процессах на Украине. – С. 762–779.

На Украине. – С. 770–778.

Обозреватель. Депутаты с территории Украины и деятельность их в Государственной Думе. – С. 779–804.

Яцимирский А. И. Украинский "Сокол" в Галичине. – С. 797–804.

№ 12. – 13 августа

Могилянський Мих. Постановка вопроса об автономии. – С. 807–810.

А. Б. Крестьянский банк и земельная реформа. – С. 811–817.

Овсянико-Куликовский Д., проф. Что такое национальность? VII. Национальные языки. – С. 818–830.

Бородаевский С. Памяти М. Я. Герценштейна. – С. 831–838.

П. С. Украинская пресса. – С. 839–842.

Дорошенко Д. Украинская социал-демократия. – С. 843–851.

Обозреватель. Депутаты с территории Украины и деятельность их в Государственной Думе. – С. 852–865.

№ 13. – 24 августа

Задача момента. – С. 871–872.

Лотоцкий А. Аграрный пластырь. – С. 873–880.

Овсянико-Куликовский Д., проф. Национальность как предмет политики. I. Постановка вопроса. – С. 881–889.

Дмитриев Н. Нужды средней школы на Украине. – С. 890–897.

Могилянський Мих. Из украинских настроений: (Впечатления поездки). – С. 898–901.

П. П. Аграрное движение на Украине (с 1-го июля по 1-ое августа). – С. 902–909.

Кук А. Заокеанская Украина. – С. 910–917.

Судьбы украинской печати. – С. 918–923.

Хроника. – С. 924–928.

№ 14. – 7 сентября

Политические перспективы. – С. 935–939.

Херсонец. Аграрные очерки. – С. 940–947.

Белоусенко О. Terra incognita. – С. 948–963.

Русова С. Курсы народных учителей в Киве. – С. 964–968.

Украинское крестьянство о роспуске Думы. – С. 969–979.

Обозреватель. На Украине. – С. 980–984.

Хроника. – С. 985–991.

Псевдоніми

А. Б. – ймовірно, Лотоцький О. (від псевдоніма: О. Білоусенко)

А. Г. – ?

А. Л. – Лотоцький О. (можливо)

Белоусенко О. – Лотоцький О.

Билоусенко О. – Лотоцький О.

Владимир Ж. – Жаботинський В.

Д. Д. – Дорошенко Д.

Кук А. – ймовірно, А. Ніковський.

Л. Ж. – Жебуньов Л.

Обозреватель – Лотоцький О.

П. П. – можливо, Понятенко Прокіп

П. С. – Стебницький П.

Просвितянин – Шелухін С.

С. Р. – Русова С.

Херсонец – ?

Я. З. – ?

Spectator – Лотоцький О.

Дорошенко Дмитро – Д. Д.

Жаботинський Володимир – Володимир Ж.

Жебуньов Леонід – Л. Ж.

Лотоцький Олександр – А. Л., Белоусенко О., Билоусенко О., Обозреватель, Spectator.

Ніковський Андрій – Кук А. (ймовірно).

Понятенко Прокіп – П. П.

Русова Софія – С. Р.

Стебницький Петро – П. С.

Шелухін Сергій – Просвितянин.

Наукове видання

Наукові записки Інституту журналістики

Том 21

жовтень – грудень
2005 рік

Над випуском працювали:
Відповідальний секретар *Ніна Вернигора*
Редактор *Ганна Дзюбенко*
Коректор *Наталя Аландаренко*
Комп'ютерна верстка *Наталії Панченкової*
Технічний редактор *Вікторія Шевченко*
Художній редактор *Олена Поліщук*

Підписано до друку 28.01.2005
Формат 60х84/8. Гарнітура UkrainianSchoolBook.
Друк трафаретний. Ум. друк. арк. 16, 65
Обл.-вид. арк. 18,0. Наклад 500 прим.

Підготовлено до друку навчально-видавничою групою
Інституту журналістики.

Надруковано в навчально-поліграфічній
лабораторії Інституту журналістики.

Адреса редакції та друкарні:
04119, Київ, вул. Мельникова, 36/1,
Інститут журналістики, кімн. 103а,
тел. 481-45-48